

**KARADENİZ**  
**BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ**

Yaz/Лето/Summer 2019 • Yıl/Год/Year 11 • Sayı/Номер/Issue 42

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ  
ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК  
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1308–6200 WEB: www.dergikaradeniz.com; dergipark.gov.tr/kdeniz

**Sahibi/ Учредитель/ Owner**

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar–ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**

Saliha Sinem İVGİN

**Editörler / Editors / Редакторы**

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)  
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)  
Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dili)  
Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)  
Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)  
Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)  
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)  
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)  
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA– (Yönetim ve Strateji)  
Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)  
Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)  
Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran–Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)  
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)  
Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)  
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)  
Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)  
Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)  
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)  
Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)  
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV ( Kırgız Dili ve Edebiyatı)  
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)  
Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)  
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)  
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)  
Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Beden Eğitimi)  
Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)  
Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)  
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)  
Doç. Dr. Mehmet TEYMUR (Felsefe)  
Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibiryalı Halkları)  
Doç. Dr. RanettaGAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)

Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)  
Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)  
Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)  
Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)  
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Karşılaştırmalı Edebiyat)  
Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi)  
Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)  
Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)  
Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)  
Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI (Sanat Tarihi)  
Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)  
Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)  
Uzman İlya İVANOV (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

### **Yayın Kurulu/ Редколлегия/ Editorial Board**

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ▪ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Dmitry D. VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Rusya Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ▪ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe – Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI (Samtskhe – Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. GousKhan, JawaharlalNehruUniversity ▪ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ▪ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe – Cavakheti Devlet Üniversitesi) ▪ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi) ▪ Prof. Dr. Giorgi SOSİASHVİLİ (Gori Devlet Eğitim Üniversitesi)

### **Redaksiyon / Редакция / Redaction**

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

### **Uluslararası İlişkiler / Международные отношения / International Relations Expert**

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

### **Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants**

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

**Yazışma Adresi / Адресиздательства / Correspondance Address**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

**Baskı / Типография / Press:** Bizim Dijital (ANKARA)

**Mizaj/ Расположение/ layout :** Ayşe İKİZ

Bu dergi; International Scienctific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Akademik, Akademik Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by International Scienctific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Scholar, Acedemia Social Science Index (ASOS Index).

**Hakem Kurulu / Советрецензентов / Editorial Board**

- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLİ ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGÜN – Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESİNG – (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN – Teknik Üniversite(Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN – Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CİHAN – Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Marika JİKİA – İvaneCavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Salim CÖHCE – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof.. Dr. Bahattin Çelik – Iğdır Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV – Kırım Devlet Pedegoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN – Gazi Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN–GEDİK – Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran)
- Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR –Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRSOY – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ – (Bosna–Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV – (Bulgaristan)
- Prof. Dr. VasiliyVasilyeviç İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. BravinaRozalia INNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti RAN –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. JabborESHONKUL Bilimler Akademisi (Özbekistan)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN – Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ – Samtskhe –Cavakheti Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (CHUI Üniversitesi – Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV – Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK – Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL – Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous KHAN, (JawaharlalNehruUniversity Delhi – Hindistan)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH – (Moskova Lomonosov Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK – Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN (Şincan Pedagoji Üniversitesi, Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. AlekseyevAnatoly NIKOLAYEVIC (RAN – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN – (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN – Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN – Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN – Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU – Rize Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNİCUK – (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu )
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. ObayevNikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI – Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI – Bilimler Akademisi (Azerbaycan=
- Doç. Dr. Mutlu Deveci – Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN – Abay Üniversitesi, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL – Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER – Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KILDIROĞLU – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

**TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIONS / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА:**

**YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA \* Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN \*  
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR \* Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU \* Halis TEKİN –  
BURDUR \* Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN \* Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR –  
EDİRNE \* Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ \* Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL \* Doç.  
Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR \* Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ \* Yrd. Doç. Dr. Cengiz  
GÖKŞEN – KARS \* Osman KABADAYI – KIRŞEHİR \* Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS \* Dr.  
Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR \* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA \* Yrd.  
Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR \* Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE \* Prof. Dr. Ergin  
AYAN – ORDU \* Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN \* Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS \* Prof.  
Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON \* Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

**YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD:**

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ■ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ■ İlyas İVANOV –  
ÇUVAŞİSTAN ■ Serpil KUP – FRANSA ■ Maria ÇIKIA – GÜRCİSTAN ■ Mehmet TÜTÜNCÜ –  
HOLLANDA ■ Harid FEDAI – KKTC ■ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ■ Prof. Dr. Hamdi HASAN  
– MAKEDONYA ■ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ■ Eden MAMUT – ROMANYA ■ Doç. Dr. Miryana  
MARİNKOVIÇ – SİRBİSTAN ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ■ Hakan  
KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ■ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ■ Murat  
TOYLU – TATARİSTAN M.C. ■ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ■ Dr. İrina KAYAN –  
POKROVSKAYA – UKRAYNA ■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ■ Prof. Dr. Ramesh  
DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ■ Prof. Dr.  
Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ■ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ■ Doç. Dr. Rainer  
CZICHON – ALMANYA ■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ■ Doç. Dr. Cabbar  
İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ■ Dr. Anarhan NADİROVA –  
KIRGIZİSTAN ■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ■ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ■ Prof. Dr.  
Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ■ Prof. Dr. Marika Jikia – GÜRCİSTAN ■ Prof. Dr. Dosay  
KENÇATAY – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Kopi KYÇYKU – ROMANYA ■ Dr. Maria MAVROPOULOU –  
YUNANİSTAN ■ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ■ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA –  
POLONYA ■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ■  
Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ■ Dr.  
Kızıl Maadir SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ■ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU –  
BURYATIA ■ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan  
KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) DoktorantNursaula AKHATOVA (Oral  
şehri KAZAKİSTAN) ■ Prof. Dr. Gous KHAN, (Delhi – Hindistan) ■ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI  
(BAKU – AZERBAYCAN ■ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ**Söz Başı***Presentation**Предисловие***Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak** ..... 8**PROF. DR. FİKRET TÜRKMEN** ..... 10**Araştırma Makaleleri****İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ VE SANAT***The Dialectic Of Power And Art**Диалектика Власти И Искусство***Abdurrahman Güneş** ..... 1**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSYA'NIN ZONGULDAK'A YÖNELİK SALDIRILARI (1914-1915)***Russian Attacks On Zonguldak In World War I (1914-1915)**Атаки России На Зонгулдак В Первую Мировую Войну (1914-1915)***Arda Baş** ..... 14**AKADEMİDE TOPLUMSAL CİNSİYET: SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖRNEKLEMİ***Gender At The Academy: Samples Of Sociology Department**Гендер В Академии: Образец Социологии***Aylin Çiçekli** ..... 35**SOĞMATAR'DAN ELE GEÇEN BİR KARTAL FIGÜRÜ***An Eagle Figure From Sogmatar**Фигура Орла Из Согматара***Bahattin Çelik-Yusuf Albayrak** ..... 60**“СЛУЖИТЕЛЬНИЦА ДОБРОДЕТЕЛИ” –ЦАРИЦА КЕТЕВАН***“Erdemin Hizmetkârı” Kraliçe Ketevan**“The Virtuous Servant Of God” - Queen Ketevan***Dali Betkhoshvili** ..... 68**MENTALİY AND CULTURE OBSERVED DURING TRADITIONAL HOLIDAYS****(According To Ethnographic Materials On Adjara)***Geleneksel Bayramlarda Muhafaza Edilen Mentalite ve Kültür**(Acara Etnografik Malzemelerine Göre)**Ментальность И Культура, Сохранённая В Традиционных Праздниках**(По Этнографическим Материалам Аджарии)***Davit Shavianidze** ..... 83**ÖSKÖN DANİKEYEV'İN “BAKİR” ÖYKÜSÜNDE YAPI VE İZLEK:****EĞİTİM VE ÜRETİMİN ÖNEMİ***Story Of Öskön Danikeyev In The “Bakir” Structure And Themes:**The Importance Of Education And Production**Структура И Мониторинг Истории Яли Меди Эскона Даникеева:**Значение Образования И Производства***Emrah Altok** ..... 91**1835 NÜFUS SAYIMINA GÖRE ARDANUÇ SANCAĞININ DEMOGRAFİK YAPISI***Demographic Structure Of Ardanuc Sanjak According To 1835 Census**Демографическая Структура Арданучского Санджака По Данным Переписи**Населения 1835 Года***Faruk Taşkın-Ali İrfan Kaya** ..... 101

**ESKİŞEHİR İLİ TEPEBAŞI İLÇESİ'NE AİT GAYRİMENKUL  
DEĞER ARTIŞ HARİTALARININ OLUŞTURULMASI**

Creating Real Estate Appreciation Maps In Tepebaşı District Of Eskişehir

*Создание карт Недвижимости Недвижимости С В Тедебайском Районе Эскишехир*

**Gökben Adana Karaağaç-Serpil Altınırnak-Mustafa Ergün.....116**

**URFA ULU CAMİİ HAZİRESİNDEKİ MEZAR VE MEZAR TAŞLARI SÜSLEMELERİ**

Urfa Great Mosque Cemetery Stones Decorations

*Украшения В Надгробных И Могильных Плитах*

*В Мавзолеях Большой Мечети Шанлыурфы.*

**Gül Güler.....142**

**ÇİN HALK CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN**

Afghanistan In The Foreign Policy Of People's Republic Of China

*Афганистан Во Внешней Политике Китайской Народной Республики*

**Kubilayhan Erman.....154**

**İLMİNSKİY'NİN EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNDEN RUS MİLLİYETÇİLİĞİNİN KISA BİR OKUMASI**

A Short Reading Of Russian Nationalism Via Ilminsky's Education System

*Краткое Чтение Русского Национализма О Системе Обучения Ильминского*

**Kutay Üstün-Metehan Karakurt.....177**

**KIRGIZ ŞİİRİNDE 'AKAN SU' AKIMI İLE YAPILAN TABİAT GÜZELLEMESİNİN  
ÇAĞRIŞIMLARI ÜZERİNE**

On The Reflections Of The Nature Lyrics With 'Flowing Water' Theme In Kyrgyz Poetry

*О Концепте «Река, Поток Воды» И Его Ассоциативном Поле В Киргизской Поэзии В Контексте*

*Описания Пейзажа*

**Mustafa Kundakçı.....188**

**GÖKHÖYÜK BAĞLARI HÖYÜĞÜNDEN ERKEN DEMİR ÇAĞI SERAMİĞİ**

Early Iron Age Ceramics From The Gökhöyük Bağları Mound

*Керамика Раннего Железного Возраста От Людей Гёхёюка*

**Ramazan Gündüz.....204**

**NUMAN ÇELEBİ CİHANIN "ANT ETKENMEN" KIRIM TATAR MİLLİ MARŞININ  
TARİHİ, ANLAM İNCELEMESİ**

Историко-Семантический Анализ Национального Гимна Крымских Татар «Ант Эткенмен»

Номана Челебиджихана.

*Historical-Semantical Analysis Of Numan Çelebi Cihan's Crimean Tatar National Anthem:*

*"Ant Etkenmen" Abstract*

**Ranetta Gafarova.....223**

**TIME- SPACE CONTINUUM IN GEORGIAN ROMANTIC POETRY**

Gürcü Romantik Şiirlerinde Mekan Ve Zaman

*Пространственно-Временной Континуум В Грузинской Романтической Поэзии*

**Tamar Akhalkatsi.....235**

**ПОЛИТИКА ГРУЗИНСКОГО ЦАРЯ БАГРАТА IV-ГО В КОНЦЕ  
60-Х И В НАЧАЛЕ 70-Х ГОДОВ XI-ГО ВЕКА**

1060'lı Yılların Sonu İle 1070'li Yılların Başlarında Gürcistan Kralı Iv. Bagrat'ın Siyaseti

*Politics Of The Georgian King Bagrat Iv At The End Of 60s And At The Beginning Of 70s Of The Xi Century*

**Vasil Mosiashvili.....246**

**BEKSULTAN NURJEKEULİ'NİN "EY, DÜNYA EY!" ADLI ROMANINDA KAZAK KİMLİĞİ VE RUS  
İMAJİ**

Kazakh Identity And Russian Image In Beksultan Nurjekeuli's Novel "Ey, Dünya Ey!"

*Казахская Идентичность И Русский Образ В Романе Бексултана Нуржекеулы «Әй, Дүнийе-Ай!»*

**Yılmaz Bacaklı.....254**



---

## SÖZ BAŞI

---

### SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin 42. Sayısı Prof. Dr. Fikret Türkmen'e armağan edilmiştir. 43. Sayımız Prof. Dr. Cabbar Ishankul'a armağan edilecektir. Yazılarınızı bekliyoruz.

Posta adresimize gelen makalelerin kabul edilmediğini daha önce ilan etmiş, sayfamıza da koymuştuk. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. DergiPark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınmaktadır. **Hakemlik durumu "Akademik Performans"tan çıkarıldığı için gecikmeler meydana gelmektedir. Gecikmeleri önlemek ve hakemliğe teşvik için bu sayımızdan sonra her hakeme belirli bir ücret ödenecektir.**

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Dergimiz doçentlik başvuru kriterlerine uygundur.

Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz. Yayınlanacak her makale için, yayın ve diğer masrafları gidermek adına dergimizin posta çeki hesabına 300 Türk Lirası veya karşılığında döviz yatırılması gerekmektedir. Anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Siz değerli okurlarımız dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine [www.dergikaradeniz.com](http://www.dergikaradeniz.com) internet adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

**Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK**

Editör

---

## PRESENTATION

---

Dear Readers;

The 42nd issue of our journal is dedicated to Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN. The 43rd issue will be dedicated to Prof. Dr. Cabbar Ishankul, so we are expecting your scientific articles.

We announced previously that articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles will be examined technically by our editors and those considered suitable will be sent to the referees for blind review. Unfortunately, as activities as referees are no longer included in academic performance, we may experience some delays in the procedures. In order to overcome delays, referees will be paid for their contributions. Therefore, these expenses will be included in the fees, which will be TL 300 in the following issues.

You can attain the writing format and requirements through the website. Articles not complying with the format and rules will certainly be turned down. Following the preview, it must be known that your article is through evaluation process, which will be finalised in one month at most. Articles accepted by the referees will be published in turn.

Our journal meets the requirements for application for associated professor degree.

So far, we have received no financial support and met all the expenses personally. We thank all those who have made scientific contributions. In order to meet the publication and other expenses, from now on we are obliged to demand a payment of TL 300 for each article, to be deposited to the bank account. We hope you will find this convenient.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through [www.dergikaradeniz.com](http://www.dergikaradeniz.com) ; [www.dergikaradeniz.net](http://www.dergikaradeniz.net) ; [www.dergikaradeniz.org](http://www.dergikaradeniz.org) .

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

**Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK**  
Editör

---

### **ПРЕДИСЛОВИЕ**

---

Уважаемые читатели,

42-ой номер нашего журнала посвящается профессору Фикрету Тюркмен. 43 – ий номер будет посвящаться профессору Cabbar Ishankul’а. Ждём ваших статей.

В предыдущих номерах мы оповещали вас о том, что доклады, высланные по электронной почте не будут приниматься. Пожалуйста, пришлите доклады пользуясь системой по докладам. Оформление докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, проверяются нашей редколлегией. Затем они они посылаются рецензентам. Поводом задержки публикаций статей послужило исключение статуса рецензента из формата “Академического перформанса”. Для предотвращения задержек и поощрения рецензентов со следующего номера каждому из них будет выплачена определённая сумма.

Требования к оформлению статей проставлены на нашей элекронной веб. странице. Статьи, не соответствующие требованиям не будут опубликованы. После предворительного контроля статей Вы будете уведомлены о принятии статьи. Рецензирование и другие формальности продлятся в течении одного месяца. Статья, получившая положительную рецензию, будет опубликована с соблюдением очерёдности.

Наш журнал соответствует к критериям научно-педагогического звания – доцент.

До последнего времени наш журнал не получал материалной или финансовой поддержки. Редколлегия благодарит всех авторов за вклад в выходе в свет журнала. В целях покрытия канцелярских расходов для публикации статьи в журнале необходимо переслать 300 турецких лир или валюту по соответствующему курсу на почтовый счёт журнала.

Архив журнала содержится по адресу: [www.dergikaradeniz.com](http://www.dergikaradeniz.com)

Учёным желаем высоких научных достижений и чтим память коллегам, покинувших нас.

Желаю вам успехов в научной работе.

С уважением,

**Профессор доктор Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК**  
Редактор журнала

---

## PROF. DR. FİKRET TÜRKMEN



**Hazırlayan : Dilek UYSAL\***

Prof. Dr. Fikret Türkmen, 4 Temmuz 1945 tarihinde Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde doğdu. İlköğrenimi Boğazlıyan'da, orta öğrenimini ise Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nde tamamladı. 1961de girdiği Kara Harp Okulu'ndaki öğrenimine iki yıl devam eden Türkmen, 1963 yılında Kara Harp Okulu'ndan ayrılarak Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim görmeye başladı. Burada Prof. Dr. Şinasi Tekin, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Prof. Dr. Selahattin Olcay ve Prof. Dr. Haluk İpekten gibi tanınmış Türkologlardan dersler aldı. 1967 yılında mezun olan Türkmen, 1968 yılında lisans öğrenimini tamamladığı Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde açılan asistanlık kadrosuna girmeye hak kazandı ve halk edebiyatı asistanı oldu.

\* Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, THB, Doktora Öğrencisi. (dilekuy@hotmail.com)

1969 yılında doktora başlayan Türkmen 1972 yılında “Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma” adlı doktora tezini tamamladı. 1974’e kadar Erzurum’da halk edebiyatı dersleri verdi.

1974 yılında Fransa’ya gönderilen Fikret Türkmen, Paris Sorbonne Üniversitesi’nde tanınmış halk bilimi profesörü Pertev Naili Boratav’ın yanında folklor metodolojisi, halk edebiyatı ve folklor teorileri ile ilgili dersler aldı, seminer ve konferanslara katıldı. 1976’da Türkiye’ye dönerek 1978 yılına kadar Atatürk Üniversitesi’nde çalışmaya devam etti.

1978 yılına kadar Atatürk Üniversitesi’nde ders vermeye ve akademik çalışmalarını yürütmeye devam eden Türkmen bu tarihte, Ege Üniversitesi’nde yeni açılan Sosyal Bilimler (Edebiyat) Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’ne atanarak orada halk edebiyatı dersleri verdi.

1980 yılında “Tahir ile Zühre Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme” adlı eseriyle “doçent”, 1986 yılında ise “Nasreddin Hoca Fıkraları (Letâif-i Nasreddin Hoca Şerhi)” adlı teziyle profesör oldu.

Fikret Türkmen, Ege Üniversitesi’nde 20 yıl senato üyeliği yapmıştır. Bunun yanında, pek çok idari görevi de sürdürdü. Bu görevler şunlardır: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fakülte Kurulu üyeliği (1981–1982), Rektörlüğe bağlı Türk Dili Bölüm Başkanlığı (1983–1992), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı (1987–1992), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu Üyeliği (1988–1989), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fakülte Kurulu Üyeliği (1988–1998).

1986 yılında Ege Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi’ni kuran Fikret Türkmen, 1992 yılına kadar bu merkezde kurucu müdür olarak görev yaptı. Bu merkez daha sonra Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü bünyesine alınarak “Türkçe Öğretim Birimi” adıyla faaliyetlerine devam etti.

Yürüttüğü idari görevlerin yanı sıra 1986 yılında Ege Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi’ni kuran Fikret Türkmen, 1992 yılına kadar bu merkezin kurucu müdürü oldu. Bu merkez daha sonra Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü bünyesine alınarak “Türkçe Öğretim Birimi” adıyla faaliyetlerine devam etti. Bu birimde bugüne kadar yüzden fazla ülkeden gelen 3500’e yakın öğrenci Türkçe öğrenmiştir.

Fikret Türkmen, 1992 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü’nü kurdu ve emekli oluncaya kadar müdür olarak görev yaptı. Enstitüdeki çeşitli anabilim dallarında hâlen kadrolu olarak çalışan 8 profesör, 3 doçent, 9 yardımcı doçent, 12 araştırma görevlisi ve 2 uzman bulunmaktadır. Enstitüde son on yıldır, Erasmus Programı ile Ege Üniversitesi’ne gelen öğrencilere, Türkçe öğretiminin yanı sıra “Türk kültürü” dersi de verilmektedir. Bu enstitüde dil kursları da verilmektedir. Türkmen, Enstitü tarafından yılda 4 sayı olarak yayımlanan “Türk Dünyası İncelemeleri” dergisinin de sahibidir.

Fikret Türkmen, Türkiye’de ve dünyada pek çok bilimsel kurum ve kuruluşun üyesi veya kurucu üyesidir. Bu kuruluşlar şunlardır: İLESAM (İlim ve Edebiyat Eserleri Sahipleri Meslek Birliği), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dil Kurumu, PIAC (Permanent International Altaistic Conferance), Turkish Studies Association, ESCAS (European Seminar on Central Asian Studies), ICANAS (International Congress for Asian and Northern African Studies), MESA (The Middle East Studies Association of North America), CİEPO (International Committee of Pre-Ottoman Studies), UNESCO’nun katkılarıyla Kasım 1999 yılında kurulan ve merkezi Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’teki “Dünya Milletleri Destanları, Milletlerarası Kurumu”, Azerbaycan Yazarlar Birliği, Obşectva Vostokovedov Rossiyskoy Akademii Nauk (Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyatçılar Cemiyeti).

Fikret Türkmen, 1978'den itibaren doktora düzeyinde öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Bugüne kadar, Türkiye'den ve yurt dışından 39 yüksek lisans, 30 doktora öğrencisinin tezini yönetmiştir. Fikret Türkmen, bugüne kadar 131 makale, 21 kitap, 14 ansiklopedi maddesi hazırlamıştır. Bunun yanı sıra, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda 142 bildiri sunmuştur. Bu bildirilerden pek çoğu yayımlanmıştır. İngilizce, Çince, Fransızca ve Rusça gibi yabancı dillerde ve çeşitli Türk lehçelerinde makaleleri yayınlanmıştır.

Sonuç olarak, Fikret Türkmen yaptığı önemli çalışmalarla, yetiştirdiği yüzlerce öğrencisiyle, Türk Halk Edebiyatına sayısız hizmetleri olan önemli bir Türkolog yeri doldurulamaz bir bilim adamıdır.

## PROJELER

Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yürüttüğü projeler ise şunlardır:

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından desteklenen **“Ege Bölgesi Sözlü ve Yazılı Kültür Ürünlerinin Derlenmesi ve Yayınlanması Projesi”**. 1989 yılında tamamlanan projede pek çok öğrenci derleme, tasnif ve arşivleme konusunda tecrübe kazanmıştır. Proje neticesinde elde edilen derleme kayıtları Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi arşivinde, yazma eserler ise Ege Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

- DPT tarafından desteklenen **“Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi”**, Fikret Türkmen'in yöneticiliğinde 1997 yılında başlamış ve 2008 yılında tamamlanmıştır. Proje kapsamında hazırlanan eserlerin yayımı hâlen devam etmektedir. Proje tamamlandığında 140 ciltlik bir kültür hazinesi kazanılmış olacaktır. Proje kapsamında 40'ın üzerinde eser basılmıştır. 11 eser baskı aşamasındadır; 20 eser de hazırlanmış ve basılmaya hazır durumdadır. Yaklaşık 30 eserin de Türkiye Türkçesine aktarımı devam etmektedir. Ayrıca proje kapsamında Türkiye Türkçesine aktarılan destanlardan esinlenilerek hazırlanan romanların ilk baskıları, Hikmet Neşriyat'tan “Kafdağı Kitapları” adlı bir seri ile çocuklar için yeniden düzenlenmiştir. Hâlen bu seriden 30 kitap “Destan Romanlar” serisi adıyla IQ Yayınevi tarafından yeniden basılmaktadır. Bu seriden 31 çocuk romanı yayınlanmış olup 2'si de yayın aşamasındadır.

- TÜBİTAK tarafından desteklenen, 2006 yılında başlayan ve 2009 yılında biten **“Azerbaycan'daki Eski Mezar Taşlarının Türk Kültürü, Sanatı, Tarihi ve Halk Bilimi Açısından İncelenmesi”** adlı projede araştırmacı olarak görev yapmış, proje sayesinde elde edilen bilgileri makaleler aracılığıyla bilim dünyasına sunmuştur.

- Ege Üniversitesi Rektörlüğü tarafından desteklenen **“Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)”** adlı projesi 2007 yılında başlamış ve 2011 yılında tamamlanmıştır.

- TÜBİTAK tarafından desteklenen, 2009 yılında başlayıp 2012 yılında tamamlanan **“Çubuk Havzası Alevi Ocakları Üzerine Bir Araştırma”** adlı projede araştırmacı olarak görev yapmıştır.

## ÖDÜLLER

Ömrünü Türkoloji'ye hizmetle geçiren Türkmen'in çabaları karşılıksız kalmamış, yurt içinde ve yurt dışında pek çok ödüle layık görülmüştür. Bu ödüllerden bazıları şunlardır:

- 1992, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, “Fahri Doktora”,
- 1995, Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından “Manas-1000 Nişanı”,
- 1995, TBMM'nin 75. Yılı “Bilim Başarı Ödülü”,
- 1996, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı tarafından devlet töreni ile verilen Türkmenistan'ın en büyük ödülü olan “Uluslararası Mahdumkulu Ödülü”,

- 1997, Kırgızistan Bilimler Akademisi, “Akademik Unvan” ile “Akademi Üyeliği”,
- 1998, Kırgızistan Çüy Üniversitesi “Fahri Profesörlük”,
- 1999, Kazakistan İlimler Akademisi “Akademik Unvan” ile “Akademi Üyeliği”,
- 1999, TÜRKSAV tarafından “Türk Dünyasına Hizmet Ödülü”,
- 2001, Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı tarafından “Halk Bilim Araştırma ve Teşvik Ödülü”,
- 2009, ELGİNKAN Vakfı tarafından “Türk Kültürü Araştırma Ödülü”,
- 2010, Tarsus Belediyesi tarafından “Karacaoğlan Araştırma Ödülü”,
- 2011, Kazakistan Cumhuriyeti tarafından “Türkiye-Kazakistan Dostluk ve İşbirliğini Geliştirme Madalyası”,
- 2012, Türk Dil Kurumu 80. Kuruluş Yılı Dönümü “Şeref Madalyası”,
- 2012, Ege Üniversitesi “Üstün Hizmet Altın Madalyası Ödülü”

### PROF. DR. FİKRET TÜRKMEN’İN KİTAPLARI

**Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukâyeseli Bir Araştırma** (İnceleme-Metin). Ankara: Baylan Matbaası, 1974. [İlaveli İkinci Baskı: Türkmen, Fikret. Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukâyeseli Bir Araştırma (İnceleme-Metin). Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.]

**Tahir ile Zühre Hikâyesi** (İnceleme-Metin). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983. [İlaveli İkinci Baskı İçin: Türkmen, Fikret. Tahir ile Zühre Hikâyesi (İnceleme-Metin). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1998.]

**Letâif-i Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi)-İnceleme, Şerh.** Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, 1989. [İlaveli İkinci Baskı: Türkmen, Fikret.

**Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi)** Transkripsiyon-İnceleme-Metin. İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.] Az i Ya (Olcas Süleymanov’dan Aktarma). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992 (Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu ve Mustafa Öner ile birlikte).

**Sahada Folklor Derleme Teknikleri.** İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

**Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri.** İzmir: Akademi Kitabevi, 1992. Halk Bilimi Yöntemi (K.Krohn-J.Krohn’dan Çeviri). Ankara: TDK Yayınları, 1995 (Günsel İçöz ile birlikte).

**Manas Destanı.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995 (Alimcan İnayet ile birlikte).

**Manas Destanı Üzerine İncelemeler** (Çeviriler I). Ankara: TDK Yayınları, 1995.

Türkmen Şiir Antolojisi. Ankara: Türksoy Yayınları, 1995 (Prof. Dr. Gurbandurdi Geldiev ile birlikte).

**Kazak Destanları** IVKırım’ın Kırk Batırı (Murın Jırav(Serginbayev). Ankara: TDK Yayınları, 2007 (Yard. Doç. Dr. Metin Arıkan ile birlikte).

**Kırgız Destanları VI-Manas Destanı** (Saginbay Orozbakoğlu). Ankara: TDK Yayınları, 2007 (Şurubu Uraimova ile birlikte).

**Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları** (B. A. Garriyev). Ankara: TDK Yayınları, 2007 (Yard. Doç. Dr. Muvaffak Duranlı ve Dr. Feyzullah Rahmankulov ile birlikte).

**Kırgız Destanları III-Kocacaş Destanı.** Ankara: TDK Yayınları, 2007 (Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança ile birlikte).

**Âşık Şeref Taşlova’dan Derlenen Halk Hikâyeleri.** Ankara: TDK Yayınları, 2008 (Nail Tan ve Meşe Taşlova ile birlikte).

**Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri.** Ankara: TDK Yayınları, 2009 (Prof. Dr. Mustafa Cemlioğlu ile birlikte).

**Karacaoğlan Araştırmaları.** İzmir, 2009 (Makaleler Antolojisi).

**Âşık Mevlüt İhsani'den Derlenen Halk Hikâyeleri.** Ankara: TDK Yayınları, 2009 (Prof. Dr. Mustafa Cemlioğlu ile birlikte).

**Türkmenistan Kültürü Araştırmaları.** Ankara: AKM Yayınları, 2010.

Kazak Destanları VIII-Alpamış ve Kambar Batır. Ankara: TDK Yayınları, 2011 (Yard. Doç. Dr. Metin Arıkan ile birlikte).

**Millî Folklor**, 2014, Yıl 26, Sayı 101 <http://www.millifolklor.com> 11 Türkmen, Fikret. vd. **Âşık Lütfi-Hayatı**, Sanatı ve Hikâyeleri. Kars: Kars Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2011.

**Letâif-i Nasreddin Hoca- Nasreddin Hoca Latifeleri** (Burhaniye Tercümesi) İnceleme, Şerh Seyyid Burhanneddin Çelebi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

#### MAKALELERİN YAYINLANDIĞI DERGİLER

Altaic Religious Beliefs and Practices

Aspects of Altaic Civilization

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi

Avrasya Etütleri,

Bilig

Bilim Dergisi

Historical and Linguistic Interaction Between InnerAsia and Europe

İnstitut Altaystiki im.

Kazan Utları Dergisi

Manisa Dergisi

Makedonsky Folklor

Millî Folklor

Milli Kültür

Miras Dergisi

Osmanlı Araştırmaları Dergisi

Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı

Palandöken

Sıla Dergisi

Sosyal Bilimler Enstitüsü dergileri

Sovetskaya Turkologiya

Turkologiya Beynelhak Elmi Jurnal

Türk Dili,

Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Türk Dünyası Kültür, Sanat, Haber ve Araştırma Dergisi

Türk Edebiyatı Dergisi

Türk Folklor Araştırmaları

Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı

Türk Kültürü,

Türk Yurdu

Türksoy

Turkish Studies

Türk Kültürü Araştırmaları  
Yeni Avrasya Stratejileri  
Yeni Forum

### **DOKTORA ÖĞRENCİLERİ**

1. Kemal Yüce
2. Yusuf Olgun
3. Mustafa Cemiloğlu
4. Nerin Köse
5. Alimcan İnayet
6. M. Hakan Cevher
7. Mustafa Arslan
8. Roustem Soulteev
9. Fayzulla Rahmankulov
10. Elmira Adilbekova
11. F. Reyhan Altınay
12. Hüseyin Yaltırık
13. Mehmet Temizkan
14. Gülnara İsmailova
15. Mirlan Namatov
16. Şurubu Urayimova
17. Rabia Kocaaslan Uçkun
18. Metin Arıkan
19. Mehmet Öcal Özbilgin
20. Selami Fedakâr
21. Muvaffak Duranlı
22. Tarana Abdullayeva
23. Pınar Dönmez Fedakar
24. Bülent Bayram
25. İsmail Turan Kallımcı
26. Baki Bora Hança
27. Ferah Türker
28. Zofie Uçar
29. Bibigül Ospanaliyeva
30. Şerife Seher Erol



**İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ VE SANAT**  
**THE DİALECTİC OF POWER AND ART**  
**ДИАЛЕКТИКА ВЛАСТИ И ИСКУССТВО**

**Abdurrahman GÜNEŞ\***

**ÖZ**

Sanat doğanın bir yansıması değil, doğanın eksik bıraktığını tamamlayan, evrendeki boşluğu dolduran, yaratımı olgunlaştıran ve nihai güzelliğine erdiren edimdir. Sanat taklit değil, taklidin tenkididir. Doğa DNA aracılığıyla sürekli kendini taklit eder. Sanat, bu taklit zincirini kıran düşüncedir. Sanat: göğün son rengi, yerin son şekli, çiçeğin son yaprağı, güneşin son ışığı, kelebeğin son kanadı, dağın son taşı, denizin son damlası, insanın son noktasıdır. Sanat, iktidara karşı mesafeli olmak durumundadır. Belki de bu yüzden “sanatın ve sanatçının konumladığı yer ana yollara uzaktır.” Foucault ’un bilgi bağlamında ortaya koyduğu özne-iktidar anlayışı sanatın değer dizgelerini yeniden sorgulama ihtiyacını gündeme getirmiştir. Özneni kurguladığı iktidar, iktidarın kurguladığı özne birbirini yaratırken kırılması neredeyse imkânsız bir denklem çıkar ortaya. Sanat bu denklemin neresinde durmaktadır? Sanatın bilgiyle, özneyle ve iktidarla olan ilişkisi sanatın da kurgulanmış bir iktidar sanatçının da kurgulanmış bir özne olma ihtimalini akıllara getirmektedir. Sanatı ve sanatçıyı kendi dinamikleri içinde değerlendirecek olursak dilin ve imgenin bir noktaya evrildiği her yeni eleştirinin kendi kurgusunu dayattığı görülmektedir. Aslında farkında olmadan bir ikinci, üçüncü, dördüncü... anayol ortaya çıkmakta hatta belki ilk anayol diğerlerine nazaran ıssızlaşmaktadır. Bu çalışma iktidarın diyalektiğini ontoloji ve sanat bağlamında irdeleme çabasını içermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Yaratım, bilgi, iktidar, sanat, anarşizm, faşizm, üretim

**ABSTRACT**

Art is not a reflection of the nature, it is the act that complements the incomplete of nature, fills the void in the universe, matures the creation, and achieves its ultimate beauty. Art is not imitation, criticism of imitation. Nature replicates itself continuously through DNA. Art is the idea that breaks this imitation chain. Art; is the last color of the sky, the last shape of the earth, the last leaf of the flower, the last light of the sun, the last wing of the butterfly,

---

\* ORCID: 0000-0001-8547-6611 Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğr. (Abdurrahman4475@outlook.com)

the last stone of the mountain, the last drop of the sea, the last point of the human being. Art, has to be distant up to power. Therefore, maybe this is why art and the artist are located far from the main roads. Foucault's concept of subject-power in the context of knowledge raised the need to reinterpret value strings of art. The power created by the subject emerges from an almost impossible equation to break that the subject created by the power is creating each other. Where does art stand in this equation? The relation of art with knowledge, subject and power, art brings to mind a fictional power the possibility of the artist being a fictional subject. If we consider art and artist within their own dynamics, it is seen that every new criticism that language and image evolve to a point imposes its own fiction. In fact, a second, third, fourth highway is raised and even the first carriageway becomes uninhabited compared to others. This study includes an attempt to investigate the dialectic of power in the context of ontology and art.

**Keywords:** Creation, knowledge, power, art, anarchism, fascism, production

### **АННОТАЦИЯ**

Искусство не является отражением природы. Это акт, который завершает то, что природа оставляет незавершенным. Он заполняет пустоту во вселенной, способствует созреванию творения и восстанавливает его абсолютную красоту. Искусство не подражание, а критика самого подражания. Природа постоянно имитирует себя через ДНК. Искусство это мысль, которая разрывает цепь подражания. Искусство это последний цвет неба, последняя форма земли, последний лист цветка, последний луч солнца, последнее крыло бабочки, последний камень горы, последняя капля моря, конечная остановка человека. Искусство должно быть далеко от власти. Может быть, поэтому и есть такая поговорка “искусство и метонахождение художника, находятся далеко от главных дорог”. Концепция Фуко по поводу субъектной власти, породила потребность искусства снова подвергать сомнению системы ценностей. Уравненная власть, созданная субъектом и наоборот, почти невозможно сломать. Где искусство стоит в этом уравнении? Отношение искусства со знанием, предметом и силой приводит к такому предположению, что будто искусство это возможная сила, а художник возможный субъект. Если мы будем рассматривать искусство и художника в их собственной динамике, то станет очевидным, что язык каждой новой критики обеих субъектов, достиг до уровня фантастики. Иногда не осознавая такое или все, или же один из главных дорог порой ведущие к фантазиям, становятся пустыми и бессмысленными. Нижеследующая статья попытка исследовать диалектику власти в контексте онтологии и искусства.

**Ключевые слова:** творчество, знание, власть, искусство, анархизм, фашизм, произведения.

Bir insanın kendi varoluşunu içgüdüsel bir biçimde default kriter olarak ele alıp o kritere uymayanlara fiilen ya da dolaylı yollardan saldırması faşizm olduğuna göre her faşizm içerikli aksiyon kendi karşıt hareketini yaratacaktır. Sürekli bir kapışmanın formülünü içeren faşizm sürekli bir oluş biçimini açıklar. Vitrin faşizmi moda, görsel faşizm çevre, ahlak faşizmi namus, kültürel faşizm adet, dinsel faşizm mezhep, düşünsel faşizm günlük dil, siyasal faşizm yasa, psikolojik faşizm korku... gibi kavramlara dayanır. Bu ve türevi kavramlar etrafında dönenen faşizmin etki alanı yaşamın her ayrıntısına alabildiğine yerleşmektedir. Buna paralel olarak insanın varlık alanı, bireyin etki alanı bu yerleşmişlik içinde erimektedir. Yerleşik algı, yerleşik düşünce, yerleşik inanç bulunduğu noktaya bayrağını dikmiş ve

savunmaya geçmiştir. İçerinin diyalektiği, içerisi ve dışarısının diyalektiğini tehdit olarak kabul eder. Faşizm dışa büyük ölçüde kapalı olmasına rağmen bu durum iktidar için söz konusu değildir. Faşizm çoğunluğu değil kutuplaşmayı imler. Faşizm kendini belirlemekten ziyade belirlenmiş olmakla, doğrudan veya dolaylı olarak dayatmayla veya dayatmaya çalışmakla ilintilidir. Düaailist dünya görüşünün tam merkezine konumlanan faşizm; özdek ve tin, iyi ve kötü, karanlık ve aydınlık... gibi zıt metaforlar üzerine inşa edilmiş ben ve öteki üzerinden kurgulanmıştır. Kurgulanmıştır çünkü her söylem aynı zamanda bir telkindir. Genel işleve göre aidiyet belirleme, değer biçme, mal etme, özelleştirme, devretme faşist karaktere atıfta bulunur.

Faşizm genellikle karşıtlık bağlamında kurgulanmıştır. Faşizm bir cephe bir merkez belirler. Faşizmin her alanda bir merkezi vardır. Faşizmin hareketi merkezden çevreye doğru gelişme gösterir. Yani bir damlanın suya düşmesinde oluşan haleler gibi. Ne kadar hale oluşursa oluşsun hepsi bir damlanın etkisidir. Fakat iktidarın en azından modern iktidarın merkezinden söz etmek güçtür. Merkezi bir sisteme dayanmadığı için iktidar ne kadar zayıflarsa zayıflasın etkisi diğer iktidarlardan devam ettirilir. İktidarın hareketi çevreden merkeze doğrudur. İktidar yağmur gibidir ve sürekli kendini tekrarlar. Yani binlerce damlanın oluşturduğu halelerin kesişme noktasında ortaya çıkar. Kesişme noktası iktidar için önemlidir. Kesişme noktaları öznenin kolektifleşmesi demektir. İktidar daha sinsî ve belirsiz faşizm daha açık ve daha belirgindir. İktidar faşizmden bu farkla ayrılır. İktidar tündengelimle faşizm tümevarımla ilintilidir. İktidar daha genel faşizm daha özeldir. Bu açıdan faşizm iktidara içkindir.

İktidar bireysel ve toplumsal zaafardan yararlanarak bireyi kendi eliyle terbiye eder. Varoluş kaygısı, gelecek kaygısı, statü kaygısı, saygı görme isteği, rezil olma korkusu, dışlanma, yalnızlık, özendirme, anormal görünme, risk, kategorize edilmiş zekâ, aşağılanma korkusu, reddedilme... gibi kavramlar bireyin varoluş alanını yapılandırır. Fetiş kurumlar yaratarak bu kavramları destekler. Dili her alanda etkin bir şekilde konumlandırır. Dil bir iktidar aygıtına dönüşür. Gösteren ve gösterilen iktidar ilişkileri içinde iktidarın parmağıyla özdeşleşir. Birey ile toplumu toplum ile bireyi şekillendirir. Her yol işaret levhalarıyla doludur. Ve iktidar levhalar aracılığıyla yolu belirler.

Neredeyse her birey iktidar tarafından kodlanmış bir yapay zekâ kıvamına getirilir. Birey tahmin edilebilir toplum yönlendirilebilir. Her refleksi karşı refleks ile bastırma, her düşüncüyü entelektüel zorbalık ile linç etme yani otokontrol rol dağılımı ile sağlanmaktadır. Evrende topluma, toplumda bireye biçilen rol bir koro halinde organize bir senfoni oluşturur.

Modern iktidar hiçbir alanı yok etmez ancak alanı pasifize eder. İktidar sizinle savaşmaz siz iktidar adına kendi kendinizle savaşırınız. İktidar sizi sizinle döver. Her alanda zaafılar yaratarak korkuyu perçinler. İktidarın yüzünü görmek için zaafılarınızla yüzleşmeniz gerekir. İktidar sizi nerenizden yaralıyorsa orası kimliğiniz olur.

### 1. İktidarın Öznesi-Öznenin İktidarı

Sanat çoğu zaman objeleri uzamsal bağlamdan koparmadan objeyi çarpıtarak imgeyi yaratır. Çarpıtma kavramı sanatçada çoğu zaman “karşı çarpıtma” biçiminde ortaya çıkar. Zira ona göre faşizm dokunduğu her şeyi zaten çarpıtmıştır. Foucault’a göre iktidar herhangi bir merkeze sahip değildir. Çarpıtılan evren, bir merkezi olmayan iktidar tarafından mutlak bir biçimde baskı altına alınmıştır. İktidar; devlet, burjuva ya da herhangi bir ayrıcalıklı zümre değildir. İktidar tarihsel sürecin değişkenlerini açıklar. Yani iktidar bir süreçtir. Özne kimi zaman bile bile, kimi zaman hiç farkında olmadan bu süreçsel baskılamının bir aracına dönüşmüştür. Bu bağlamda iktidara yükselen herhangi bir itiraz reel anlamda bir muhatapla

karşılaşmamıştır. Çünkü merkezin yokluğu itiraz edeni yokluğun merkezine dönüştürmektedir. Ve yokluğun merkezindeki kişi artık yapısalcıların “yitik kişi”sidir. Yitik kişi yitimi sağlayanın bizatihi kendisidir. Özne ile nesne arasındaki ontolojik mesafe yapısalcı düşünce tarafından yadsınmıştır. Post-yapısalcılık daha da ileri giderek öznenin doğumdan önce bile yapı tarafından belirlendiğini söyler. Öznenin varlığını ontolojik olarak reddeder. Hatta öznenin nasıl ortaya çıktığını nasıl üretildiğini çözmeye adar kendini. Özne onlara göre bir icattan fazlası değildir. Özne kavramına yüklenen anlam, öznenin söylemsel pratik ve iktidar ilişkileri içinde üretildiği gerçeğini hümanizmin gizemi içinde örtemeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Özne post-yapısalcılara göre iktidarın gölgesinden başka bir şey ifade etmez. Öznenin icadı iktidarın meşruiyetini özne üzerinden devşirmeye yarar. Althusser’in ifadesiyle, “*özne kategorisi her ideolojinin kurucu kategorisidir. Fakat aynı zamanda ve hemen ekliyoruz ki, özne kategorisi her ideolojinin kategorisiyse bu, her ideolojinin (her ideolojiyi tanımlayan) işlevinin somut özne haline getirmek olmasıdır*”(Althusser, 1991, s. 63). İdeoloji öznenin somutlamasıyla aksiyona dönüşür. Seçeneğin bilgi boyutunda ortaya çıkması bilgi olmayanın tercihe açık hale getirilmesiyle mümkündür. Oysa bilgi tercih edilebilir değildir. Bilgi esnek değildir. Bilgi kontrol edilebilir değildir. Bilgi hiçbir varlık kaygısı taşımaksızın ve hiçbir taviz vermeksizin vardır. Bilgi saltıktır. Seçenek çok kötü bir hapsedme yöntemidir. Hiçbir zincir pranga ve duvar olmamasına rağmen bir insanın zincirli prangalı ve duvarlarla çevrili hissetmesini sağlamak isteyenler için bulunmaz bir nimet. Bu iktidarın kontrol ve otoriteyi sağlama formülüdür. Evet, seçenek sunulmuştur vurgulayarak tekrar edilmelidir ki sunulmuştur. Seçenekler belirlendiği halde sanki tercih ediliyormuş gibi bir izlenim uyandırılarak bir özgürlük söylemi kurgulanmıştır. Aslında zinciri gevşetmekten başka bir anlam ifade etmeyen bir söylem üretilmektedir. Seçenekler bile içinden birisi sivriltilerek bir telkine dönüşmüştür. O daracık özgürlük alanına o kadar şarkı sığdırılmıştır ki onları bitirmek çoğu insana yaşamı boyunca nasip olmaz denilebilir. Nietzsche’nin “Putların Alacakaranlığı’nda yer alan, “*İstenç özgürlüğü öğretisi cezalandırma amacıyla, yani suçlu- bulma amacıyla yaşamsal olarak bulunup ortaya konuyor. İnsanlar “özgür” olarak düşünülüyor, insanlar yargılanabilmek, cezalandırılabilmek için “özgür” olarak düşünülmüyor suçlanabilmek için*”(Nietzsche, 199, .s. 7.). Foucault da Nietzsche’yi takip etmiş olmakla beraber yeni bir öznenin inşasını gerçekleştirmek istemiştir. O özneyi söylemin inşa ettiği şey olarak görür. Foucault boyun eğmenin iktidarı nasıl ürettiği üzerine yoğunlaşır. Özne bilgi erkinin el koyduğu ve bilinçle donattığı disiplin ile ürettiği siyasal bir varlıktır. Foucault’ta özne kendini tanıyabilmesiyle ve kısmen irade sahibi olmasıyla esnekleşir fakat iktidarın ürünü olmaktan kurtulamaz. Foucault’a göre: “*Disiplin birey imal etmektedir; bireyleri kendine hem nesne olarak, hem de icraatın aracı olarak veren iktidara özgü bir tekniktir*”(Foucault, 1992, s. 214.).

Bu noktada iki kavramdan bahsetmek yerinde olacaktır: Yaratım ve üretim kavramları. Yaratımı ister hıgş bozonu, ister enerji, ister kozmik zihin, isterseniz tanrısal refleks olarak adlandırın, yaratım doğal bir iç disipline tabidir. Yaratıma dıştan bir müdahale iç disiplini bozar. Yaratım kendi kendini belirleyerek kendi varlığını korur. Oysa üretim dış disipline bağlıdır. İçten müdahale etme şansı yoktur. Üretim üretilenin bilinçsiz olduğu bir süreçtir. Ve determinasyon başkaları tarafından sağlanır. Üretim “mekanik çoğalma” sonucu her türlü yaratımı itibarsızlaştırarak tanrısal yaratım alanını hegemonyası altına alır. Üretim dilden siyasete, dinden felsefeye, psikolojiden cinselliğe yaratımı(var oluşu) domine etmekle döngüyü üretimin yörüngesine hapseder. Kendisi yörüngeye dâhil olmaz yörüngeyi kendisini belirler. İşte iktidarın bilgisi bu belirlemenin referansı olarak belirlenmiş olmayı gerektirir. Kendisi bilgiyi belirler bilgiyi kendisine dâhil eder. Özne bilen olmak iddiasını bu

noktada yitirir. Çünkü herhangi bir bütünden çıkarılan şey artık o bütünü ifade edemez. Bütünden alınan, varlıktan koparılan ne olursa olsun o alınan varlığın anlamını kaybeder. Bağlamdan koparılan bağlam değildir. Denizden alınan bir bardak suya deniz demek abestir. Ya da tohumda ağacın bilgisi vardır fakat tohum ağaç değildir, ağaçta da tohumun bilgisi vardır fakat ağaç tohum değildir. Ağacın tohuma tohumun ağaca dönüşmesi bir süreç gerektirir. Süreç yok sayılamaz.

Kitlesel üretim tanrıya ihtiyaç duymaz çünkü tanrı üretmez yaratır. Tanrıdan kastım dinsel açıdan mutlak erk değil yaratımın öznesi olan her şeydir. Bu açıdan Tanrı üretimi baltalayan ve faşizmi tehdit eden yegâne unsurdur. Tanrısal töz, sanayi devrimi ve aydınlanma ile birlikte makinenin iktidarını kabullenmiştir. Nietzsche'nin "tanrı öldü" sözünü bu bağlamda değerlendirmek de mümkündür. Tanrının ölümü öznenin ölümüyle eşdeğerdir. Tanrı kavramı bu açıdan üretim karşısında bocalayan ve üretimin içinde eriyen öznenin kendisidir. Yaratımın güçlüğü üretimin cazibesini arttıran bir itki ve tanrıyı boyun eğmeye mecbur bırakan bir çaresizlik olarak karşımıza çıkar. Üretim yaratımı teslim aldığı anda özne de iktidara tamamen teslim olmuştur. Nesnesel faşizmin varoluşu yaratımın üretim tarafından pasifize edilmesiyle oluşan iktidarın kurgusuna dayanır. Bu sebeple post-modern söylem felsefeye gerek duymaz. Mademki evrende her şey koduna uygun eylemi benimsemektedir o halde her edim bir doğanın zorunluluğudur. Bu kabul her türlü yargının gereksizliğini ve anlamsızlığını vurgulamaya yeterlidir. Fakat iktidar felsefe üretmeye devam eder. Çünkü iktidarın iktidarda kalması felsefe üretmesiyle mümkündür. Özne felsefeyle oyalanırken iktidar özneyi kendine dâhil eder. Bunu fark eden özne yeni bir yol keşfeder. Felsefe yapma imkânı elinden alınan birey daha aşkın bir söylemi yani sanatı yaratımın öznesi olarak ortaya koyar. Bu bağlamda sanat tarihsel süreç içinde değişen iktidarlara karşı kendini günceller. Çünkü iktidarların değişmesi şartların ve dilin değişmesi demektir. İktidarın mutasyona uğrayan DNA'sı dilin DNA'sını da mutasyona uğramaya mecbur bırakır. Dil mutasyonunu iktidarın en zayıf noktasına yönelik olarak gerçekleştirmek zorundadır. Belki bu ifadede ki "zorunluluk ve mecburiyet" sözcüğü bile post-yapısalcıları haklı çıkaracak bir söylemdir fakat bu mecburiyet öznenin özne olmak iddiasının iktidara göre biçimlenmesi değil "göze göz dişe diş" deyiminde anlamını bulan yöntemin çıkış noktasıdır. İşte "imge" bu noktada nöro-format kavramıyla kendini temize çekerek yaratımın öznesi olmak iddiasını yineler. Bu bağlamda imge ortaya çıkışı itibariyle tanrısal tözün taşıyıcısıdır. Fenomenoloji tamda bu noktada faşist iktidarı tehdit ve tedirgin eder. Fenomenolojinin öze ulaşma yöntemi çokça tartışılabilir ancak fenomenolojinin belki bundan da önemli olan asıl işlevi özneyi, özne kavramını diri tutmasıdır. İşte değişimin temel dinamiği bu dirimin döngüsüyle ortaya çıkan enerjidir.

Faşizm kavramı "cinsel faşizm-duygusal faşizm-düşünsel faşizm-dilsel faşizm vs." şeklinde türleşip durmakta her yeniyi sistemli bir şekilde biçimlendirerek sisteme adapte etmek isteyen aklın veya akılsızlığın makamı olarak kendini gösterir. Faşizm yaratan değil üreten tanrıdır. Faşizm her bedeni kendisine uydurmak için yontan elbise, her karşı düşüncüyü kafatasına hapsetmek isteyen duvar, her kavramı kavrayan ve ona sirayet eden kısaca her şey kendisine benzetilendir. Özne iktidarın bilinçsiz-bilinçli nesnesine dönüşür. İktidar o kadar sinsidir ki tükendiği noktada, kendisine benzemeyenin kendisine benzeyerek iktidarını onun üzerinden günceller. İktidar öyle bir anlatılmaktadır ki insan şu soruyu sormadan edemez: iktidar bilinçli midir? İktidar, en azından modern iktidar, bilinçten yoksundur denebilir. İktidar refleksiftir dense daha doğru bir zemin yakalamış oluruz. Örneğin linç bir iktidar refleksidir. Dışlama bir iktidar refleksidir. İktidar tarihsel süreç içinde kendine özgü refleksler geliştirir. İlk başta koşullu olan refleks daha sonra koşulsuz reflekse evrilerek olgunlaşır. Hatta süreç içinde iktidar reflekslerden ibaret bir olgu olarak kusursuz bir sisteme dönüşür.

## 2. İktidarın Bilgisi-Bilginin İktidarı

Özne-nesne ayrımı felsefenin içine düştüğü çıkmazlardan biridir. Hâlbuki mutlak özün bilgisi nesnenin özne olabilmesiyle ilintilidir. “Saf bilgi” demek kavramsal bir çukurdur. Sadece bilgi kelimesinin doğru bilgiyi tanımlayamaması, bilgi kavramının bilmeye yetmemesi, önüne veya arkasına saf-mutlak-değişmez-kesin gibi sıfatların eklenmesi bilgiyi hiç bir felsefeye gerek duymadan bir sorunsala dönüştürmeye yeterlidir. Çünkü bir şey eğer bilgiyse zaten mutlak-kesin-saf olması gerekmez mi? Yanlış bilmek diye bir kavram olabilir mi? Bu kavram kendi içinde çelişkili değil mi? Eğer yanlışsa bilmiyoruzdur Yanlış olma ihtimali varsa yine bilmiyoruzdur. Emin değilsek şüphemiz varsa doğru bile olsa bilmiyoruzdur. Doğru bilgi diye bir kavram olamaz. Bir şey bilgiyse zaten doğrudur. Doğruluğu su götürüyorsa buna düşünce denir bilgi denmez. Öncelikle düşünceyi bilgiden ayırmak bilgi felsefesi açısından olmazsa olmazdır. Bilgi üzerinde hiç kimsenin tartışmaya cesaret edemeyeceği, tartışmaya kalksa bile tartışamayacağıdır. O halde bilgi yoktur düşünce vardır. O halde özne yoktur nesne vardır. Eğer özne yoksa biz neden bilgiyi tartışıyoruz? Biz bilgiyi tartışmıyoruz hayır biz düşünceyi tartışıyoruz. Düşünen bilmediği için düşünür ve bu yüzden özne olamaz? Belki burada düşünceyi ikiye ayırmak daha iyi olacaktır söylenenin daha net anlaşılması açısından. Çünkü düşünmek deyince de iki yapıyla karşı karşıya kalıyormuşuz gibi bir “kavramsal bunalım” yaşıyoruz. Ben var mıyım sorusuyla bugün ne yesem sorusu aynı akıl yürütme ve yöntemle cevaplanabilir mi? İkisinde de bir bilmeme durumu söz konusuymuş gibi görünebilir ancak durum öyle değildir. Biri bilmemeyle diğeri karar verememeyle ilgilidir. İkincide bilgi sayılabilecek bir durum söz konusu değildir. Biri hazla ilgiliyken diğeri bilgiye yöneliktir. Eğer bir olgu üzerinde hala tartışıyorsak o bilgi statüsünde değildir, bilgi rütbesini onun omuzlarından sökmemiz gerekir. Bunu daha da radikalleştirirsek şöyle diyebilirim “ben felsefe yapmıyorum bilginin olduğu yerde felsefe yoktur. Ben filozof olduğumu iddia edemem bilginin olduğu yerde filozof yoktur. Benim sözlerim bilimsel değil çünkü bilim deneysel düşünceye dayanır. Düşüncenin olduğu yerde bilgi yoktur.” Bilgiyle özne arasındaki ilişkide etken-edilgen kavramları tersine işler. Çünkü işi yapan ortada yoktur. İş nesnenin üstüne kalmış nesne de kendisini özne zannetmektedir. Peki özne kimdir? İnsan dışındaki her varlık kendisinin öznesidir. Peki insan neden kendisinin öznesi değildir? Tüm varlıklar içinde varlığını bir sorunsal olarak ele alan, başak bir canlı yoktur. Zaten bilgi olsaydı felsefe mümkün olmazdı? Onun için bir bilgi felsefesinden söz etmek imkânsızdır. Düşünce üzerine istediğiniz kadar tartışabiliriz çünkü tartışma ancak ve ancak bilginin yokluğuyla mümkündür. Bu aşamada Boudrillard’ın simülatif hakikat kavramı devreye girer. Boudrillard simülatif hakikatın dördüncü aşaması olarak gördüğü hipergerçekliği “*bir kökenden yoksun olan gerçeğin modeller aracılığıyla üretilmesi*” (Boudrillard, 2008, s. 14). olarak tanımlar Şunu belirtmek gerekir ki düşüncenin bilgi olarak kabul görmesi hipergerçeklikten bahsetmek için gerekli argümanı kendiliğinden sağlar. Simülatif hakikatın çıkış noktası düşünceye bilgi denmesidir. Aşamaların her biri iktidarın katlanmasıyla ilintilidir diyebiliriz.

İktidar kendi başına iyi ya da kötü değildir. İktidar kendisine eklenen şeye dönüşür. Eklemlenen şeyin niteliği iktidarın niteliğini belirler. Bu açıdan iktidarın kendi başına bir önemi yoktur. Daha doğrusu kendi başına bir iktidardan söz etmek imkânsızdır. İktidar kavramının ortaya çıkması bilginin nesneden koparılmasıyla mümkündür. İktidar kritik dönemlerin öznesidir. Ve iktidar “kolektif özne”nin inşası olarak ortaya çıkar. Kolektif öznenin evrimi iktidarın evrimiyle paralel hareket ettiği müddetçe iktidar iktidarını muhafaza eder. Evrimin çatallaştığı nokta kritik dönemi imler. Ve iktidar kendisini yeniden yaratır.

Bilginin nesneden koparılmasıyla bilgi, bilgi olma vasfını yitirerek düşünceye dönüşür. Felsefe bu şekilde ortaya çıkar. Felsefi anlamda öznenin doğuşu bu şekilde gerçekleşir. Bilgi nesneden koparıldığı anda koparana eklenir. Nesneden koparılan bilginin eklenildiği varlık “özne” olarak nitelendirilir. Kolektif öznenin bilgisi edingen bir yapıya: hâlihazır, tasarlanmış, yasalaşmış, kronikleşmiş ve sağlaması iktidar tarafından yapılmış düşünsel faşizmi imler. Bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: nesnenin taşıdığı bilgi de bir bakıma faşizm değil midir? Nesne kendi bilgisini dayatmaz. Daha da doğrusu nesnenin kendisi dışında bir söylemi yoktur. Bizim nesneye yaklaşımımız bilgi temelli değil işlev temellidir. Bizim nesnelere ilişkin yargımızın büyük bölümünü işlevsellik oluşturur. Pragmatist bir yaklaşımı baz alırız genellikle. İşleve takılma üretimin faşizmle ilintisini bariz kılar. Ve açık bir şekilde ortaya çıkar ki işlev üretilenin ve hatta üretimin kullanma kılavuzudur. Talimat yönergesi kimi zaman nesnenin yanına ilişitirilen bir kâğıt kimi zaman bilince ve bilinçaltına işlenmiş işleyeni meçhul eylem ve düşünce dizgesidir. Üretim düşünceyi bilgi olarak dayatır. Burada birbirine karıştırılan şey üretimin nesneyi dayattığı ve yücelttiği sanıdır. Hâlbuki tam tersi üretim nesneye yüklediği anlamı dayatır. Nesnenin kendisini değil. Üretim aydınlanmanın referansı olarak kendini dayatır. Yaratımın üretimle rekabet etmesi bu şartlar altında mümkün değildir. Ve tekelleşme süreci bu şekilde başlar. İşte bu ortamda marjinalleşmek ve sivrilme kafasını sistemden dışarı çıkarabilme şansına sahip olabilenler için karşılaşacakları linç girişimi açısından zor, fakat düşünsel anlamda başka seçenek olmaması kadar kolaydır. Bu safhada bilgi pompalamak beyhude bir gayrettir. Bilakis düşünceyi sorgulamayanlar bilgiye karşı oldukça şüphedir. Linç girişimi kolektif özneye özgü bir eylemdir. Linç kavramı düşünsel, siyasal, psikolojik, ekonomik, kültürel alanlara sıçrayarak genişler. Bu alanlarda linç en az iki boyutludur. Kolektif özne+özne, kolektif özne+kolektif özne. Bu bağlamda kamuoyu oluşturmak üretimin görevidir. Üretimin bütün dinamikleri propaganda aracına dönüştürülür. Öznenin kolektif özne karşısında şansı yoktur. Kolektif özneyle kolektif öznenin savaşında en çok üreten başarıya ulaşır. Düşüncenin bilgi olarak sunulması ilk devrilen domino taşı niteliğindedir. Boudrillard: “*Ötekisiz özne paradigması, kaloriziz şekere, sodyumsuz tuza, tatsız tuzsuz yaşama, nedensiz sonuca, düşmansız savaşa, nesnesiz tutkulara, belleksiz zamana, kölesiz efendiye, bizlerin dönüştüğümüz efendisiz köleye değin uzanan her şey içinde kendini belli eder. Kölesiz bir efendiye ne olur? Sonunda kendi kendini yıldırmağa başlar. Peki ya efendisiz köleye ne olur? Sonunda kendi kendini sömürmeye başlar*” derken kusursuz cinayetin formülünü açıklamıştır”(Boudrillard, 2006, s. 140). Bu kusursuz cinayetin ilk ereği bilgi-düşünce karmaşasıdır. Hâlbuki nesneden koparılan şey bilgi değil koparanın düşüncesidir. Felsefi çıkmazın temel noktası düşünceye bilgi denmesidir. İktidar, felsefe, bilim, modern özne ve en çokta felsefe bu çıkmazdan beslenir. Oysa bilgi; nesnenin kendinde, kendisi olarak sahip olduğu kendiliğidir. Bilgiyi nesnenin dışına çıkardığımız anda bilgi çarpıtılmıştır. Bilgi değildir. Aslında nesne, nesne değil öznenin kendisidir. Nesne-özne –bilgi kavramları bir diyalektik geliştirmek amacıyla kurgulanan dinamiklerden başka bir anlam ifade etmez. Kurgunun mantıksal zemini bu üçünün ayrı ayrı konumlandırılmasına dayanır. Bilgi mi varlığı taşımaktadır yoksa varlık mı bilgiyi taşımaktadır? Varlık yok olsa da bilginin var oluşu durumu açıklamaktadır. Örneğin: ağacın ontolojik durumu nesne, insanın ağaca ilişkin yargısı özne ortaya çıkan denklem bilgi olarak adlandırılmaktadır. Bu durum bilgiyi tartışmaya açar. Asıl sorun bizim bilgiyi insana özgü ve insana ait olarak kabul etmemizden kaynaklanır. Bilakis bilgi insan için neredeyse imkânsızdır. Çünkü insana özgü ve insana ait olan şey düşüncedir. Ve düşünce bilmemenin diğer adıdır. Düşünce bilme isteminin aksiyonudur. Düşünmek bir eylemdir. Bilgi ise bir edimdir. Ağaç var olduğundan beri hiç değişmemiştir.

Ancak özne diye nitelendirilenin ağaç hakkında ki bilgisi bilimsel olarak, felsefi olarak, psikolojik olarak, hatta belki duyuşal olarak çeşitlenmiş ve bu çeşitlilik içinde bilgi yitimine uğramıştır. Bu düşünceenin ödün verme eğiliminden kaynaklanır. Bilgi kendinden ödün vermez. Bu örnekte bilgi çoğalmamıştır. Çoğalan sadece düşüncedir. Bilgi düşünsel yığının altında kaybolmuştur. Bilginin kavramsal itibarı zedelenmek bir yana kalmamıştır diyebiliriz. Bilgiden koştukça düşünce elbette çoğalacaktır. Çünkü bir şey bilinmiyorsa bilmeyenin sayınca düşünce vardır. Tam da bu noktada şu soruyu sormak gerekir: bilgiye kim neden komplo kurmuştur? Bilinmezliğin şiddetini arttırarak bilgiyi düşünsel enkazın altında bırakmak neye ve kime hizmet etmektedir? “Özgür düşünce” kavramı görüldüğü kadar masum mudur? Özgür düşünce özgür cahillikle eş anlamlı değil midir? İktidar iktidarını devam ettirmek için kavramları idealize ederek sahiplenilmiş sloganlara dönüştürür. Yüceltilmiş fakat içi boş kavramlar anlam yitimini derinleştirmekle kalmaz anlamı çarpıtır. İktidar birey, diploma, kariyer, okul, koltuk, cinsellik, güvercin gibi kavramlarla ortaya çıkar, nitekim bununla kalmayıp karşıt kavramlar üretir: sürü, işsizlik, sokak, ahlak, kafes... Zıt metaforlar kaosu derinleştirdikçe asıl soruyu sormak kimsenin aklına gelmez. Asıl soru nedir? Asıl soru bu kavramların ne kadar ciddi olduğudur.

### **3. İktidarın Dili-Dilin İktidarı**

Varlık var olmadan önce neliği belirsiz olduğundan hatta ne olduğu sorusu dahi sorulamayacağından ona bilgi denmez. O da denmez. Çünkü o işaret zamiridir. Bilgisizlik de diyemeyiz çünkü bilgi varlıkla beraberdir. Bilgisizlikte varlıkla ortaya çıkan bir sorunsaldır. Bilginin sorunsallığı özne kavramını dolduracak bir bilenin olmayışından kaynaklanır. İnsanın felsefe de kavramsal karşılığı-istisnalar olsa da-özne değildir. Özne kavramını insan dışında her varlık karşılayabilir. İnsan için bilen değil de düşünen dersek taşlar yerine oturacaktır. Çünkü düşünen olmak bilen olmamakla mümkündür. Mantığın dil ile ilişkisi bize ötesi hakkında dile dayalı bir düşünme imkânı vermemektedir. Ötesini tanımlayan bir kavram maalesef yoktur. Olmayan için bir kavram düşünemeyiz. Olanı da kavramlara sığdıramadığımız göre dilin işlevi nedir?

İktidar kavramının ortaya çıkması bilginin nesneden koparılmasıyla mümkündür dedim. Bilgiyi nesneden koparan şey nedir o zaman? Bu sorunun tek cevabı vardır o da dildir. Bilgi nesneden ancak dil vasıtasıyla koparılabilir. Daha doğrusu şu ki bilgi nesneden hiçbir zaman kopmuş değildir. Nesneden kopan, algının insafına terkedilmiş düşünceyi imler. Ekmeğin nesnesi her yerde aynı olmasına rağmen öznenin adlandırması çeşitlilik arz eder. Aynı bilginin farklı kavramları referans göstermesi, aynı anlamın farklı ses ve sembolleri benimsemiş olması toplumsal otokontrolle ilintilidir. Toplumun ya da kabilenin kendini işaretlemesi olarak okunabilir.

Adsız bir varlık varlıksız bir ad olmadığına göre dilin ortaya çıkışı varlıkla beraberdir. Bugün yeni bir nesneye yeni bir ad vermek istersek var olandan üretiriz. Mesela şiirsel bir ad “kanatlı at” kavramının bir nesneye tekabül etmemesi yani kavramı karşılayacak bir nesnenin olmayışı dilin esnekliğini gösterir. Dilin yaratıma elverişli olduğuna işaret eder. Kanatlı at yoktur ama kanat vardır at vardır. Demek istediğim yeni, var olana bir şey eklemleyerek veya çıkararak kendini yaratır. Öyleysedil varlıkla beraber var olmak zorundadır. Fakat oluşumu ikiye ayırabiliriz. Biri yaratılan dil diğeri üretilen dil. Yaratılan dil varlığın kendisiyle ortaya çıkan bilgiyi imler. İkincisi öznenin algısıyla değişen düşünceyi gösterir. Yeni kavramların ortaya çıkışı dilin tarihsel diyalektiğinin(coğrafya-kültür-akustik adaptasyon) ürünüdür. Dil üç ana unsurdan oluşur. Ses, sembol ve anlam. Anlam dille ilgili değildir. Örneğin ağaç kelimesi ağacın nesnesi var olduğu için vardır ve ağaç anlamlı olduğu için kelime anlamlıdır.



Anlam nesnenin işlevine aittir. Dil olsa da olmasa da anlam mevcuttur. Çünkü anlam nesnenin kendisidir. Nesneden ayrı bir anlam nesneye ait değildir. Yani bir gün batımı bize binlerce şey çağrıştırabilir ancak gün batımı gün batımından başka bir şey değildir. Zaten o başka bir şeyi de başka şeylerin kombinasyonu ile izah etmeye çalışırız. Buna rağmen izah edilebildiğini söylemek güçtür. Çünkü iş varlığın taşıdığı anlamdan çıkıp bizim ona yüklemeye çalıştığımız anlama bağlanmıştır. Bizim ona yüklemeye çalıştığımız anlam bize aittir. Bilgiyi çarpıtmanın dil olduğu ve dilin düşünceyi hapsetmenin formülü olduğu açıktır. Düşünceyi daraltan ve mantığı körelten bir olgu olarak ilk önce dilden bahsetmek yerinde olacaktır. Düşüncenin dil olmasa bir sınırından söz etmek imkânsızdır. Hatta dikkat edilirse mantık ve sezgi ayrımı dahi dile dayanır. Çünkü sezgi dili olmayan mantıktır. Sezgiyle mantığı birbirinden ayıracak olsak bile gerçeklik söyleminin mantığı referans göstermesi mantıklı olanın gerçek karşısında avantajlı görünmesi yine faşist iktidarın güzellemesinden başka bir şey değildir. Mantığa bu yetkiyi kim vermiştir? Bu soru şimdiye dek söylediğim her şeyi çöpe atmamı gerektirse bile mantığın sorması gereken bir sorudur. Bu soru mantığın özeleştirisidir. Bu soru mantıktan kaynaklanmaktadır. Bu soruyu soran yine mantığın kendisidir. Mantığın nutka dönüşmesi dil ile dir. Sezgi geniş bir kavram. Sezgi deyince tanımlanmamış, tanınmamış, tanımlanamamış olan akıllara gelmelidir. Sezgi dilin çaresizliğidir. Sezgi dilin sınırındadır. Sezgi aklın aldığı fakat dilin alamadığıdır. Sezgi dilin anlamsızlaştığıdır. Zaten dil göstermez sezdirir dersek daha doğru bir zemin yakalamış oluruz. Sezgi salt metafizik olarak okunmamalıdır. Bu okuma yine düşüncenin bilgi sanılmasından kaynaklanır. Sezgi varlığın bilinçaltıdır. Her ne ki açıklanamıyor sezgidir. Her ne ki şekillenmiyorsa sezgidir. Bu açıklayamamanın kaynağı duyunların ve dilin üç boyutlu evrene adapte olmuş olmasıdır. Sezgi bir dördüncü belki beş, altı, yedinci... boyut "tetraküp" ile ilintili olduğundan dile aşkındır. Nietzsche "Gözlerim ister iyi ister kötü görsün, sadece belli bir mesafeyi görür ve ben bu belli mesafe içinde yaşayıp bir şeyler ortaya koyarım, bu ufuk çizgisi, kaçamadığım en yakın büyük ve küçük yazgımdır" derken bilgi perspektiftir anlayışını ortaya koyar" (Nietzsche, 2009, s. 94). Duyular ve algı bize bilgiyi vermez sadece sezdirir. Belki en fazla bir ipucu sunar hepsi bu. Kavram varlığın bilgisini vermez. Kavram varlığı işaretler. Dil bir kodlamadır. Dil varlığı koda indirgeyerek yüzeyselleştirir. Varlığın ontolojik derinliğini yok eder. Ancak kavram üzerine düşünüp kavramı yok edersek ontolojik derinlik kısmen açığa çıkar. Kısmen açığa çıkar çünkü varlığın bilgisi kendini bilmekten geçer.

Foucault'a göre özne söylemin ürünüdür. Söylem de dilin ürünü oluşuna göre dilin kendisi faşist değil midir? Faşist olmayan bir iktidar var mıdır? Dilin yokluğunu savunan bir söylem olmadığına göre her söylem kendi kurgusu içinde faşisttir. Çünkü faşizm bireyde başlar. Bu açıdan iktidarın söylemi güçlü faşizm, iktidar karşıtı söylemler ise zayıf faşizm olarak nitelendirilebilir. İktidar karşıtı söylemlerin masum görünmesi güçle kutsanmamış olmasından ileri gelir. Hatta durumu daha da netleştirirsek söylem kaçınılmaz ise iktidar da faşizm de kaçınılmazdır.

Yeni kavram bir anlamdan yola çıkmak zorundadır. İlk kavram anlamlı olmalıdır. Bugün herhangi yeni bir ürüne dahi rastgele ve herhangi bir diyalektiğe dayanmayan bir ad veremiyorsak bunu en başında yapmış olduğumuzu söylemek gerçekten fiili bir çelişki içerir. Dilin gelişimini geriye doğru sararsak bütün dilsel kurgular bir önceki anlamla göndermede bulunur. Önce belirlenmiş bir anlam hep bir önceki bir önceki... O halde dil en başından bir anlamdan yola çıkmak zorundadır. Yani anlam sonradan değil önceden belirlenmiştir. Nesne-anlam, nesne-bilgi ilişkisini daha da daraltırsak birkaç kavramdan daha kurtulmamız gerekir. Bilgi ve anlam zaten nesnenin kendisidir. Fakat şöyle bir sorunla karşı karşıyayız: birincisi nesnenin taşıdığı anlam, ikincisi bizim ona yüklediğimiz anlam. Birincisi bilgiyi

ikincisi düşünceyi imler. Buraya kadar vurgulananlar “anlamın bilgi içeren yapısı”ndan “duygu içeren yapısı”na bir açıklık getirmek kastına dönüktür. Varlığın kendinde taşıdığı anlam, anlamın bilgi boyutunu, bizim ona yüklediğimiz anlam, anlamın duygu boyutunu imler. İktidarın bilgi ve dil karşısındaki tavrının bilgi üzerinden bir çatışmayı iktidarın lehine sonuçlandıracağını bilenler yeni bir cephe açmıştır. İmge kavramı bu açıdan yeni cephenin en kuvvetli figürü sayılabilir.

#### **4. İktidarın Sanatı-Sanatın İktidarı**

Kelime anlamlıdır. Anlamsız olan hiçbir şey kelime olamaz. Ve anlam varoluşsal bir diyalektiğe dayanır. Anlam varlıkla beraberdir. Anlamı karşılayan ses yine aynı diyalektiğe dayanmak zorundadır. Çünkü anlam rastgelelik içermez. Bir dilde anlamsız olan bir ses başka bir dilde anlam içerebilir. Ama nesne her yerde aynıdır. O halde sesi herhangi bir dilde anlamlı veya anlamsız hale getiren şey nedir? Ağacın nesnesi, ağacı ifade eden ses, sese karşılık gelen harf dizgesi, nesnenin bilgisi ve anlam. Her bilgi anlamlıdır fakat her anlam bilgi değildir. Anlam hem bilgiye içkin hem de aşkındır. Bu aşkınlık düşüncenin sorumsuzluğundan kaynaklanır. Bilgi sorumludur. Bilgi nesnesine, nesne de bilgisine karşı sorumludur. Ağacı ağacın olmadığı bir yerde dil olmadan nasıl ifade edebiliriz. Dil nesneye gitmeden nesneyi çağırarak bir özelliğe sahiptir. Nesneye dokunmadan nesneyi dönüştürebilen bir yapı sergiler. Kurguyu dinamikleştiren ve bir bütün halinde aktaran dildir. Günlük hayatta pratiğin sağlanması dil ile olur. Pratik yaratımla değil üretimle ilintilidir. Dil bu açıdan işlevseldir.

Yüzeysel bir ontolojik analize girişecek olursak faşizm temelde aidiyet ve sahiplenme güdülerine, iktidar ise korku ve kaçınma içgüdüsüne ilintilidir. İktidar fizyolojik olmaktan çok psikolojiktir. Çünkü fizyoloji bilgiyi, psikoloji düşünceyi imler. Öncelikle özgürlük; özgürlük korkusuyla ve özgürlükten kaçınmayla ilintilidir. Çünkü özgürlük, özgürlükten sorumlu olmayı, sürekli bir bilinçli farkındalığı(nöro-dikkat) gerektirir. Düşüncenin sorumsuzluğuna alışkın olan birey bilginin sorumluluğundan kaçınır. Varlık bilgisiyle aynıdır. Ayrı ayrı konumlandırmak buraya kadar vurgulanan dinamikler göz önüne alındığında gereksizdir.

Sanat; anlamın bilgi içeren yapısına dokunmadan duygu içeren yapısını dilin standart işlevinin dışına çıkararak yeni bir boyut elde etme eğilimi gösterir. İktidar bir bakıma üzerinde uzlaşmış söylemdir. Sanat ise üzerinde tartışılan söylemi açıklar. İktidarın sanatı, olmayan bilgiden beslenirken, sanatın iktidarı, bilgiyi yadsıyan bir zemine sahiptir. Sanatı felsefeden ayıran şey sanatın bilgi üzerinde hak iddia etmemesidir. Dinamik olan düşünce statikleştiği anda iktidar onu bilgi statüsüne alır. İktidarın sanatı bu doğrultuda düşünceyi bilgi statüsünde telkin edicidir. Bu telkin “söylemin doğasından değil iktidarın doğasından kaynaklanır”. Sanatın iktidarıysa devingen bir düşünceyi “söylemin doğası gereği” telkin eder. Sanatın öncelikli iddiası düşünce üzerinedir. Sanat dili kendi doğası içinde kendi kurallarıyla kullanır. Oysa felsefe dilin doğasını yadsıyarak anlamın bilgi içeren yapısına odaklanır. Felsefe; “düşünüyorum o halde bilmiyorum” dediği anda her şey yerine oturup anlamlı olur. Çünkü felsefe doğası gereği bilgi veremez. Bilgi verdiğini iddia ettiği anda doğasını inkâr etmiş olur. İktidar hiçbir alanı yok etmez. Her alanı korur ancak alanı anlamsızlaştırır. Alanın söylemden başka bir değeri kalmaz. Maalesef sanat bu noktada söylem olmasından dolayı büyük ölçüde iktidara hizmet eder. İşte sanatçı sanatın iktidarını gerçekleştirmek istiyorsa bu noktada söylemin dilsel, mantıksal ve ontolojik diyalektiğini kırmak zorundadır. Kırmak zorundadır çünkü her iktidar diyalektik faşizme dayanır. Çünkü her diyalektik olgu kendi faşizmini doğurur. Çünkü her söylem başka bir söylemi ya tasdik eder ya da reddeder. Söylemi söylem yapan şey büyük ölçüde telkindir. Sanatçı söylemi söylem yapan şeyi söylemi kullanarak

aşmak durumundadır. “Sanatın iktidarı; telkinden arındırılmış söylemedir” dersek belki de sanatın ne idüğünü büyük ölçüde tespit etmiş oluruz. Şunu da belirtmek gerekir ki sanat, ister iktidarın sanatı ister sanatın iktidarı olsun telkine dayandığı oranda faşisttir. Sanat söylemin telkin boyutunu yonttuğu ölçüde faşizmden ve dolayısıyla iktidardan uzaklaşır. Sanat dilin işlevselliğini minimize ederek, işleve takılmadan pratiği yok ederek, yeni bir alan oluşturarak yaratımı tetikler. Sanat anlamı bilgiyle değil duyguyla yoğurarak, belirtmekten çok sezdirmeye odaklanmalıdır.

Her varlığın kendine mahkûm ve mecbur oluşu faşizmin ontolojik bilinçaltını anlamamıza olanak sağlar. İktidar metaforlar aracılığıyla toplumsal değerler üretir. Tabu adı altında ölü metaforlar doğurarak toplumsal bilinçaltını şekillendirir. Metafor iktidarın nesneye yüklediği değer dizgelerini yüceltme ve sahiplendirme ve buna karşıt olarak dışlama ve yok sayma amacına yöneliktir. Öyle ki iktidar kavramlardan ibarettir dense buna karşılık olarak kavramlar da iktidardan ibarettir denilebilir. İktidar kavramsal bunalımı ve var olan saçmalığı metaforlar aracılığıyla kontrol eder. Daha doğrusu metafor iktidarın otokontrol mekanizması olarak iktidar karşıtlarınca bile kullanılmaktadır. İktidarın anlamlandırması o derece içselleşmiştir ki bundan kurtulmak ancak dilin mantıksal diyalektiğini yok etmekle mümkündür. Dilin mantıksal diyalektiği yok edilirse iktidarın illüzyonu açığa çıkıp iktidarın kaos ve anarşiden ibaret olduğu daha doğrusu asıl kaos ve anarşinin iktidar olduğu anlaşılabilir. İktidar kendi kaosunu dilin diyalektiği içinde anlamlandırmaya çalışır. Bu açıdan iktidar “anlamlandırılmış kaostur”. Foucault’un “*Doğada yasalar olduğunu söylemekten sakınlım. Bilginin mücadele etmek zorunda olduğu dünya düzensiz, bağlantısız, biçimsiz, güzelliksiz, bilgelikten yoksun uyumsuz bir dünyadır. Bilgide herhangi bir hakla bu dünyayı bilmeye kendisini yetkili kalacak hiçbir şey yoktur*” (Foucault, 2005b, s. 172). sözü bu bağlamda anlamını bulmaktadır.

Dile sadık kalan hiçbir metin iktidarın sanatı olmaktan öyle ya da böyle kurtulamaz. Çünkü dil varlığa sadık değildir. Açıklanmaya ihtiyacı olmayan hiçbir tanım yoktur. Şey nedir sorusunun bir cevabı yoktur. Her açıklama başka bir açıklamayı doğurarak sonsuza kadar nedir sorusunun cevabını vermeden devredebilir. İşlevi dışında madde hakkında bir bilgiye sahip olmadığımızı nedir sorusu açıklar. Örneğin bardak nedir dediğimde, camdır cevabı her camın bardak olmasını gerektirir. Atomdur dense yine her atomun bardak olması gerekir. Sorunun cevabı cevaplayana soru olarak geri döner. Çünkü bardak nedir sorusunun cevabı yine bardaktır. Hiçbir şey kendisinden başka bir şeyle açıklanamazken dil sanki öyle değilmiş gibi bir izlenim verir. Sanatçının bu tespitleri yapıp bu tartışmaların dışına çıkararak sanatını buna göre biçimlendirmesi neredeyse mümkün değildir. Çünkü taraf olmak sanatçı veya değil her insanın içgüdüsel eğilimidir. Ve her varlığın kendine mahkûm oluşu herkesin kendinden taraf oluşunun göstergesidir. Bütün kabul ve inkâr edişlerin temel dayanağı bireyin kendisiyken bireyin kendisinden başka herhangi bir dini herhangi bir ideolojisi herhangi bir sevgilisi ve herhangi bir düşmanı olabilir mi? Bu tarafgirlik faşizmin ve faşist söylemin ontolojik olduğu gerçeğinin açık bir göstergesidir. Şu da var ki iktidar bireyi kendisiyle baş başa bırakmaz. Tarihsel diyalektik içinde her şeyin anlamı hazırdır. İktidar bireye anlamlandırma fırsatı vermeden her anlamı önceden belirlemiştir. Birey bu anlamlandırmalardan kendi varlığına uygun olanı benimseyip uygun olmayana reddederek özgür olduğu düşüncesine kapılır. Hâlbuki bireyin varlığı da anlamda bireyden bağımsız olarak belirlenmiştir. Yani birey bireyden bağımsız bir diyalektiğin sonucudur. Ve diyalektik kroniktir. Dil bizi diyalektiğe ve kronikleşmeye zorlamaktadır. Tarihsellik büyük ölçüde dil ile sağlanmaktadır. Ve geçmiş dil kanalıyla bugüne taşınmaktadır. Geçmiş bu güne taşınırken geçmiş olarak değil geleceğin mimarı olarak taşınmaktadır. Geçmişin geçmemesi evrensel

birikimin dilsel bellekte taşınarak günümüzün yargılarına kaynaklık etmesindedir. Geçmişten günümüze ulaşan söylem her türlü anlam ve yargının tarihsel diyalektige dayandığını gösterir. Diyalektik kaosu örtüsü ve telkini usa uydurma yöntemidir. Diyalektik varlığı kaos olarak görüp her şeyi bağlamından kopararak usu ikna etmeye çalışır. Diyalektik kaosu gizlemeye çalıştıkça farkında olarak veya olmayarak kaosu derinleştirir. Hiçbir düşünce diğerinden üstün olmamasına rağmen birine üstünlük vererek diğerlerini yok etmeye çabalar. Daha üstün olan zekâ hangi düşünceyi savunuyorsa o düşünce diğerlerini bastırır ve kabul görüp genelleşir. Genelleyen düşünce iktidardır. Genelleştikten sonra zeki olmak şart değildir. Hatta daha zeki olan kişi genel yargıyı kırmak zorunda olduğundan iktidarın gücü karşısında aptallaşır. Sanat varlığa kendisi dışında bir alan yaratarak varlığı varlıktan ayrı olarak sezinleme çabasını açık bir şekilde gösterir. Bu yüzden daha az telkin ve daha az diyalektige sahiptir. Sanat bilgi olma iddiası taşımadığından daha az faşisttir. Sanat yol göstermeye başladığında ya da çalıştığında iktidarın ve faşizmin uzak veya yakın uydusu olacaktır. Sanat dile gelmeye dili yok ederek gitmenin, aklın almadığına akli vermenin ve sanat bilgiye dokunmadan bilmenin referansı olmalıdır. Sanat boşluk doldurmaktan çok boşluk bırakmak üzerine yoğunlaşmalıdır. Sanat en azından geçici bir hafıza kaybına neden olmalıdır. Sanat kaybolmanın hafifliğini bir çocuğun çığlıklarında değil bir tüyün kayıtsızlığında ortaya koymalıdır. Evet, insan iktidardan ve diyalektikten kurtulmak istiyorsa kaybolmalıdır. Bunun iyi veya kötü bir şey olması bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

### SONUÇ

Varlıktan uzaklaşmak bilgidan uzaklaşmak demektir. Diyalektik insanın evreni anlamlandırma isteğiyle yola çıkıp sonuçta evreni olduğundan bin kat daha karmaşık bırakan yöntemin genel adıdır. Varlıkla aramıza giren her şey bizi varlığa yaklaştırmak iddiasıyla aramıza girmiş fakat varlıkla aramızı açmaktan öteye geçememiştir. Artık varlığa ulaşmak istiyorsak varlıkla aramızdaki kavramsal, mantıksal ve tarihsel mesafeyi aşmayacağımız için yok etmemiz gerekir. Bu yok ediş varlığı varlık olarak tanıma, varlığı varlık olarak kabullenme ve varlığa kendisi olarak saygı duyma anlamındadır. Ne felsefenin soğuk dili, ne kronikleşmiş sanatın ukala ahlakı, ne mantığın küstah diyalektigi, ne dinin kavramsal metafiziği, ne de bilimin yüce gerçeği bilgi konusunda diğerlerinden daha yetkili değildir. Daha yetkiliymiş gibi davranmaları dili ve mantığı diğerlerinden daha sağlam bir diyalektik zemine sahip olmalarından kaynaklanır.

Mantık kendini dil ile ifade etmeye devam ettiği sürece dil düşünceyi bilgi olarak tescillemeye devam edecek, döngü diyalektik üreterek varlığın somut olanını soyutlayacak soyut olanını somutlayacaktır. Dil mantığın kabuğudur ve mantık kabuğunu kırmak zorundadır. Soyut varlığın kavramdan başka bir somutlayanı somut varlığın ise düşünceden ve kavramdan başka bir soyutlayanı yoktur. Fakat felsefe kuyuya öyle bir taş atmış, sanat bu metaforları o kadar yüceltmiş, söylem o kadar içselleştirilmiştir ki bu hilkat garibesinin güzelliği o kadar övülmüştür ki galat-ı meşhur lügat-ı fasihten evla deyimini yerini bulmuştur. Dil başlangıç içindir. Dil sonuç için yetersizdir. Dil geldiğimiz noktada düşünsel yozlaşmanın formülü olarak karşımıza çıkar. Sanatçı dili dilin kendisiyle reddetmek, dili dil ile dövmek ve dili dil ile dilsizleştirmekle yükümlüdür. Dilin son görevi budur. Sanatçının ise bugün ilk görevidir.

Sanatsal söylem sanat için ya da toplum için gibi anlamsız önermelerin üstünü çizerek ilkelin ve yabanın evreni ilk görüşüyle evreni yeniden hatırlamalıdır. Modern insanın evrene alışkanlığını, lakaytlığını, ukalalığını sanatsal bilgelik gereği en azından hicvetmeye

memurdur. Sanat evrenin insan gürültüsü içinde kaybolan fısıltısını yeniden duymanın ve belki susmanın sanatı olmalıdır. Sanat var olmanın bedelini var etmenin ölçüsüyle belirleyerek varlık ile insan arasındaki kavramsal mesafeyi aşmak iddiasıyla var olmalıdır.

### **KAYNAKÇA**

- Althusser, L. (1991). *İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Y. Alp- M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baudrillard, J. (2006). *Kusursuz Cinayet*. (N. Sevil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008). *Simülarklar Ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.
- Foucault, M. (2005). *Büyük Kapatılma*. (İ. Ergülen-F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nietzsche, F. (1991). *Putların Alacakaranlığı*. (H. Kaytan, Çev.). İstanbul: Akyüz Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2009). *Tan Kızılılığı*. (Ö. Saatçi, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

**Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**

**Volume: 42, Summer-2019, p. 14-34**

**ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.533812**

**Research Article**

**Received: February 28, 2019**

**Accepted: March 25, 2019**

**This article was checked by iThenticate**

## **I. DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSYA'NIN ZONGULDAK'A YÖNELİK SALDIRILARI (1914-1915)**

### **RUSSIAN ATTACKS ON ZONGULDAK IN WORLD WAR I (1914-1915)**

### **АТАКИ РОССИИ НА ЗОНГУЛДАК В ПЕРВУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ (1914-1915)**

**Arda  
BAŞ\***

#### **ÖZ**

19. yüzyılda kömür madenin bulunmasının ardından Osmanlı Devleti için Zonguldak'ın önemi artmıştır. Sahip olduğu zengin kömür madenleri ile kısa sürede Batılı ülkelerin de dikkatini çeken Zonguldak'ın önemi I. Dünya Savaşı'nda daha da artmıştır. Osmanlı Devleti, savaşa girmesinin ardından başkent İstanbul ve donanmasının kömür ihtiyacının önemli kısmını Zonguldak'tan sağlamak zorunda kalmıştır. Zonguldak'tan çıkan kömür, Osmanlı Devleti'ni, savaş şartlarında rahatlatan ve direncini arttıran en önemli faktörlerden biri olmuştur. İtilaf Devletleri, kısa sürede Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak istedikleri için, müttefikleri Rusya'ya, Zonguldak'taki kömür üretimi ve nakliyatını hedef almaları yönünde telkinde bulunmuştur. Rusya, I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz'de yürüttüğü ilk operasyonda Zonguldak'ı bu nedenle hedef almıştır. 1915 yılında ise İngiltere ve Fransa, Çanakkale Boğazına yönelik saldırı başlattığında Rusya, Zonguldak'ı yeniden hedef olarak seçerek Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'ndeki direncini kırmayı hedeflemiştir.

Bu çalışmada 1914 ve 1915 yıllarında Rus donanmasının Zonguldak'a yönelik stratejik saldırıları ve bu saldırılar esnasında Zonguldak'ta yaşananlar, Osmanlı Arşivi kayıtlarına dayanarak incelenmiştir. Zonguldak'a yönelik saldırıların I. Dünya Savaşı içinde genel tablodaki öneminin yanında Zonguldak'ta yarattığı etki, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a yakın en önemli enerji kaynaklarından biri olan Zonguldak kömür madenlerini savaş esnasında korumaya yönelik aldığı önlemler, saldırı sonrası ortaya çıkan zararın giderilmesine yönelik çabalar, bu çalışmanın başlıca konusudur.

---

\* ORCID: 0000-0003-4789-9220, Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu/Türkiye. (arda.bas@ibu.edu.tr)

**Anahtar Kelimeler:** I. Dünya Savaşı, Zonguldak, Osmanlı Devleti, Rusya, Karadeniz.

### **ABSTRACT**

The importance of the city of Zonguldak for the Ottoman Empire grew in the 19<sup>th</sup> century when coal was discovered there. With its rich coal reserves, Zonguldak quickly drew attention of Western nations and it became even more important during World War I. The Ottoman Empire needed to meet a substantial portion of the coal needs of its capital İstanbul as well as its fleets from Zonguldak. The city's coal mines constituted a significant factor in relieving Ottoman Empire under war conditions and in increasing its endurance. The Allied Powers, wishing to draw the Ottoman Empire out of the war quickly, advised their ally, Russia, to target coal mining and its transportation in Zonguldak. It was this recommendation that caused Russia to attack Zonguldak in its first operation in the Black Sea in World War I. In 1915, when England and France began their attacks on the Dardanelles Strait, Russia once again targeted Zonguldak in order to break Ottoman resistance in the Dardanelles front.

This study aims to examine the strategic attacks by Russian fleets on Zonguldak in 1914-1915, and the events that occurred in the city in this period through a review of Ottoman archives. The main topics covered include the importance of attacks on Zonguldak within the framework of World War I as well as their effects on the city, and the measures taken by the Ottoman Empire aimed at securing Zonguldak coal mines which were among the most crucial energy resources near İstanbul, and efforts for recovery following the attacks.

**Keywords:** World War I, Zonguldak, Ottoman Empire, Russia, Black Sea.

### **АННОТАЦИЯ**

После открытия месторождений угля в 19 веке важность Зонгулдака для Османской империи возросла. Важность Зонгулдака, который за короткое время привлек к себе внимание западных стран своими богатыми угольными шахтами, еще больше возросла в годы Первой мировой войны. После того, как Османская империя вступила в войну, столица Стамбул и ее военно-морской флот должны были обеспечить значительную часть своего спроса на уголь со стороны угольных шахт Зонгулдака. Уголь из коменаломн Зонгулдак был одним из наиболее важных факторов, которые помогли Османской империи в условиях войны и увеличивали ее сопротивление в войне. Союзные державы предложили своему союзнику России атаковать добычу и транспортировку угля в Зонгулдаке, так как они хотели исключить Османскую империю из войны. По этой причине Россия нацелилась на Зонгулдак в своей первой операции на Черном море во время Первой мировой войны. Однако, когда Англия и Франция предприняли атаку на Дарданеллу в 1915 году, Россия снова напала на Зонгулдак и попыталась сломить сопротивление Османской империи на фронте Чанаккале.

В этом исследовании были проанализированы стратегические атаки российского флота на Зонгулдак в 1914 и 1915 годах и события в Зонгулдаке во время этих атак на основе записей Османского архива. Основными темами этой работы являются, помимо важности нападений на Зонгулдак в общей картине Первой мировой войны, также и их последствия на Зонгулдак, меры, предпринятые Османской империей для защиты угольных шахт Зонгулдак во время войны, которые являются одним из наиболее важных источников энергии вблизи Стамбула, а также и усилия по устранению ущерба после атак российского флота.

**Ключевые слова:** Первая мировая война, Зонгулдак, Османская империя, Россия, Черное море.

## **1. Giriş**

Osmanlı Devleti'nde kömür madeni ile ilgili araştırmalar 19. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bu dönemde buharlı makinelerin kullanımının yaygınlaşması kömüre olan ihtiyacı arttırmıştır. Başlangıçta İngiltere'den getirilen kömürün maliyeti oldukça yüksek olduğu için, bu madenin ülke içinde temin edilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır (Ünal 2014: 6). Ordunun modernleşirmesi ile birlikte tophane ve tersanenin kömür ihtiyacı daha da artmıştır. Kömüre en çok ihtiyaç duyan denizci askerler 1800 yılından itibaren kendi imkânları ile imparatorluğun her yerinde kömür madeni arama için çalışmalara başlamışlardır. Arama çalışmalarında terhis olan denizci askerler kullanılmıştır. Askerlere kömür örnekleri gösterilerek bu madenin önemi anlatılmış ve eğer memleketlerinde kömür bulunur ve bunu devlete bildirirlerse ödüllendirilecekleri söylenmiştir. İlk olarak II. Mahmut devrinde Ereğli'ye bağlı Kestanevi Köyü'nden Gemici Hacı İsmail, köyünün çevresinde bulduğu siyah taşları İstanbul'a götürmüş ve yapılan incelemede bu taşların kömür olduğu anlaşılacak Hacı İsmail ödüllendirilmiştir. Ancak bu ilk keşfe rağmen bir süre daha maden çıkarma işlerine girilmemiştir. Hacı İsmail'den yedi yıl sonra 1829'da gene terhis olan denizci erlerden Uzun Mehmet bulduğu siyah taşlarla İstanbul'un dikkatini çekmeyi başarmış ve bölgenin geniş bir kömür yatağına sahip olduğu anlaşılmış; ancak kömürün yeryüzüne çıkarılması için yirmi yıl daha beklenmiştir (Özeken 1943: 517).

19. yüzyılda dünya Avrupa merkezli büyük bir teknolojik gelişmeye sahne olmuştur. Bu süreçte Avrupalı ülkeler daha fazla pazar ve hammadde elde ederek sanayilerini geliştirmek için sömürgecilik yarışına başlamışlardır. (Sarıkoymcu 1993: 310). Aynı dönemde Osmanlı Devleti ekonomik, askeri, siyasi açıdan ciddi bir bunalım yaşamaktaydı ve zayıfladığı bir dönemde kendini Avrupalı ülkelerin sömürgecilik yarışının içinde bulmuştur. Yine aynı dönemde Osmanlı üzerindeki Rusya baskısı devletin varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, üzerindeki baskıyı azaltmak için Batılı ülkeler ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır (Çavdar 1970: 31). Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumdan istifade eden Batılı ülkeler, emperyalist politikalarını uygulamak için harekete geçmişlerdir. İngiltere'nin attığı ilk ciddi adım 1838'de Osmanlı ile yapılan ticaret anlaşması olmuştur. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan, 1856 İslahat Fermanı'na kadar geçen sürede Avrupalı ülkelerin Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik hâkimiyeti artmıştır (Pamuk 2008:47-49).

Avrupalı ülkeler arasında önce İngiltere, Zonguldak ve çevresindeki kömür yataklarını ele geçirmek için Galata Sarrafları aracılığıyla harekete geçmiştir; İngilizlerin 1849'dan itibaren başlayan çalışmaları 1851'den itibaren daha kapsamlı bir şekilde sürmüştür. Kırım Savaşı'nın ardından ise Zonguldak kömür havzası Hazine-i Hassa'nın kontrolüne geçmiştir (Sarıkoymcu 1993: 317-318). Ancak maden ocağı sayısı ve işçi sayısındaki artışa rağmen Osmanlı Devleti'nde kömür üretimi, başta donanma olmak üzere içerdeki ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu nedenle 7 Mayıs 1867'de çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesi ile işçi sayısının ve bu sayede üretimin artırılması hedeflenmiştir (Çatma 2017: 135). Ancak 1877-1978 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında kömür üretimi ciddi bir şekilde azalmıştır. Osmanlı Devleti üretimi arttırmak için kömür madeni üzerindeki kontrolünü gevşetmek zorunda kalmıştır (Güven 1970: 32-33,54).

Üretilen kömürün %40'nın yurtdışına satışına müsaade eden düzenlemeye kadar Avrupalı yatırımcılar çok fazla kar görmediği için havzada yatırım yapmak konusunda



isteksiz davranmışlardır. Düzenleme ile birlikte 1882 sonrası Avrupalı yatırımcıların Zonguldak'a olan ilgisi yeniden artmıştır. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi 1892'de Fransız sermayesi ile bu müsait şartların sonucunda kurulmuştur (Sarıkoynucu 1993: 320). Bu yatırım ile Fransa bölgenin en önemli yatırımcı Batılı ülkesi haline gelmiştir. Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'nin bölgedeki hâkimiyeti 1910'lara kadar devam etmiştir. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında birçok alanda görülen yakınlaşma Zonguldak kömür madenlerinde de kendini göstermiştir. I. Dünya Savaşı başlayınca Almanya, müttefiki Osmanlı Devleti ile birlikte Zonguldak kömür havzasında Harp Kömür Merkezi adı verilen ve Almanlardan oluşan askeri bir komisyon tarafından yönetilen yeni bir yapı kurmuştur (Sarıkoynucu 1993: 324-325, Çıladır 1970: 32). I. Dünya Savaşı'na kadar Zonguldak ve havzasının ekonomik değeri Avrupa'nın büyük devletleri tarafından keşfedilmişti. Pek çok yabancı yatırımcı bölgede kömür çıkarmak için imtiyazlar almış ve şirketler kurmuşlardır. Kurulan her şirketin en önemli amacı bölgede kalıcı olmaktır.<sup>1</sup> Zonguldak'taki yabancı yatırımcılar içinde Rusya da vardı. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda ciddi bir sarsıntı geçirdiği esnada Rus Ticaret-i Hariciye Bankası, sermayeli Maden-i Osmanlı Anonim Şirketi'ni kurarak Rusya bölgedeki en önemli yatırımını yaptı. Şirket Zonguldak'ta üç adet ocak satın alarak başlattığı faaliyetiyle birlikte, Rus sermayesi Avrupalı devletlere göre gecikmişse olsa Zonguldak kömür havzasına girmiştir. Ancak Rusya'nın Karadeniz sahilinde kritik bir bölgeye yerleşme girişimi kamuoyunda infial yaratınca, şirket I. Dünya Savaşı ile birlikte faaliyetlerine ara vermiştir. Rusya sermayesi ile giremediği bu bölgeyi savaş başlayınca bu defa silah zoruyla elde etmek için harekete geçmiştir (Sarıkoynucu 1993: 326-327, Genç 2012: 138).

## 2. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz Stratejisi ve Zonguldak

Rusya, Japonya ile savaşmasının ardından Pasifik Okyanusu'nda meydana gelecek çatışmalarda donanmasını etkili bir şekilde kullanmayacağını görmüştür. Bu nedenle Rusya, kara ordularına destek olacak bir donanmanın Karadeniz'de kurulmasına odaklanmıştır. Rusya'nın hedefi Karadeniz'e hakim bir donanma oluşturmaktır. Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov da 27 Kasım 1913'te Çar'a sunduğu raporda Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu değerlendirmiş ve Karadeniz'de Rus donanmasının güçlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Raporda ayrıca Osmanlı Devleti ile Rusya'nın güçleri karşılaştırılmış ve şu sonuçlara varılmıştır;

1) 1913 yılında Rus donanması Karadeniz'de Osmanlı donanmasından daha güçlüdür.

2) 1914-1916 arasında bu üstünlük Osmanlı Devleti'ne geçecektir. Reşat dretnotu tek başına Rus filosundan daha güçlüdür. Üstelik Osmanlı Devleti bu süreçte dışarıdan yeni gemiler almayı planlamaktadır.

Karadeniz'e hakim olmak isteyen Rusya bu rapor ışığında Karadeniz'deki donanmasını güçlendirmek için yoğun bir şekilde çalışmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı başladığında Rusya, donanmasının eksikliklerini önemli ölçüde giderememişti; gemilerin çoğu eskiydi ve yeni gemilerin inşası 1915-1918 arasında tamamlanacaktı. Üstelik Rus donanmasının kara birlikleri ile eşgüdümü zayıftı. Bu şartlar altında Rusya'nın Karadeniz'deki temel stratejisi Osmanlı Devleti'nin taarruzu, Rusya'nın savunması üzerine kurulmuştu. Üstelik Rus deniz kuvvetlerinin 1914 yılında bir Karadeniz operasyon planı mevcut değildi. Goeben ve Breslau'un Türk donanmasına katılmasının ardından Ruslar bazı

<sup>1</sup> Bölgede kurulan yerli ve yabancı sermayeli şirketler için bkz. Tak, İ. (2001). Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenlerinde Faaliyet Gösteren Şirketler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18. s. 253-257.

operasyon planları üzerinde çalışmaya başlamışlardır; Bu aşamada Rus donanmasının temel amacı Osmanlı Devleti'nin Kafkas Cephesine deniz yolu ile tahkimat yapmasını engellemek ve Karadeniz kıyısındaki Rus şehirlerini korumaktır. Savaş başladığında Rus donanması ne İstanbul Boğazını ele geçirecek ne de Karadeniz kıyısındaki Türk şehirlerine sürekli saldırılar düzenleyecek güçte değildi. Ruslar bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin kendilerini çok güç duruma sokacağına farkındaydılar. Rus diplomatlar bu nedenle Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması için yoğun çaba harcamışlardır (Doğan 2017: 67-80). Rusya, Liman von Sanders'in I. Ordu Komutanlığı'na atanmasının ardından, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın Boğazları etkin bir şekilde koruyacağını ve Boğazlar yoluyla müttefikleri ile bağlantı kuramayacağını anlamıştır. (Agata 1993: 266). Ancak Rusya, İngiltere ve Fransa ile birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya'ya karşı zafer kazanırsa tarihsel emeli olan Türk Boğazlarına ve İstanbul'u elde etme amacına ulaşacağını biliyordu. Sonuçta Osmanlı Devleti, İngiltere ile ittifak yapamayınca Almanya'ya daha fazla yanaştı. Bu esnada Alman Goeben ve Breslau gemileri 8/9 Ağustos 1914 gecesi Çanakkale Boğazını geçerek Marmara Denizi'ne girdi. Gemilerin komutanı Amiral Souchon'un 3 Eylül 1914'te donanma komutanlığına atanmasının ardından Osmanlı Devleti'ne ait donanma gemilerinin savaşa hazır hale getirilmesi için talimat verdi. Ardından ülkedeki tüm kömür, yağ ve akaryakıtı denetim altına alarak, Zonguldak'ta çıkarılan kömürün tedarik, ulaştırma ve dağıtım işleri için Alman subaylar görevlendirdi (Tunaboşlu 2015: 777). Diğer taraftan da Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başladı. 19 Eylül 1914'te İstanbul'daki Rus büyükelçisi ülkesine artık Türk donanmasına katılan Yavuz (Goeben) ve Midilli'nin (Breslau) Karadeniz'e açılacağına dair söylentileri rapor etti. Bu aşamada Rusya, Osmanlı donanmasından gelecek saldırıyı beklemeye başladı. (Doğan 2017: 81). Yeni donanma komutanı 26 Ekim 1914 günü Marmara'da bir takım eğitim atışları yaptı. 27 Ekim 1914'te ise tatbikat gerekçesi ile 11 parçadan oluşan bir filo ile Karadeniz'e açıldı. Ancak hareket ve planlamalar konusunda Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ciddi anlaşmazlıklar vardı. Donanmanın Karadeniz'e açılmasının Rusya ile savaş ihtimalini kaçınılmaz hale getirdiğini düşünen kabine üyeleri ile Enver Paşa arasında yoğun tartışmalar yaşandı. Osmanlı Devleti ve Almanya arasında ise Souchon'un Osmanlı'nın mı Almanya'nın mı emirlerine tabi olacağı tartışmaları uzun süre devam etti (Aksakal 2003: 156-158). Sonuçta gemiler 29 Ekim 1914'te gizlice harekâta başladı. Berk gemisi tarafından desteklenen Midilli önce Novorossisk limanını bombaladı. Diğer gemiler Odessa limanına girdi. Hamidiye ise Teodosya limanını vurdu. Yavuz, bazı Rus muhriplerini batırdıktan sonra tahkim edilmiş olmasına rağmen Sivastopol'u, bombaladı (Bal 2011: 546-547). 28-29 Ekim 1914 gecesi Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması Rusya'nın Sivastopol ve Odesa limanlarına yaptığı saldırılarla Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmiş oldu. Böylece Yavuz ve Midilli gemilerinin donanmaya katılmasının verdiği moral etki ile Kırım Savaşı'ndan beri Osmanlı Devleti Karadeniz'de ilk kez Rusya'ya saldırdı. Rusya bunun üzerine 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (Öksüz 2008: 174-175). Rusya'nın 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ile başlayan ve Kafkas, Karadeniz ve Balkan cephelelerinde gerçekleşen Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş 17 Aralık 1917'e kadar sürdü (Gafarov 2016: 123).

29 Ekim 1914'de Rus limanlarına düzenlenen saldırı ile birlikte savaşa giren Türk donanması ikiye bölünmüştür. Muharebe gücü daha yüksek olan gemiler Yavuz ile birlikte Amiral Souchon komutasında Karadeniz'de bırakılırken, geri kalan kısmı Çanakkale'ye gönderilmiştir. Donanmanın önemli bir kısmı Karadeniz'de bırakılarak İtilaf devletlerinin Çanakkale'de yapmaya çalıştıkları çıkarmanın eş zamanlı olarak İstanbul'a kuzeyden denemesini engellemek hedeflenmiştir (Tunaboşlu 2015: 177).

Aslında hükümet savaş başlar başlamaz Rusya'dan Karadeniz üzerinden gelebilecek muhtemel saldırılar konusunda gerekli tedbirlerin alınması için Karadeniz sahili boyunca mülki amirleri uyarmıştır. Ancak daha savaşın başında Karadeniz'de güç dengesi Rusya'nın lehineydi. Osmanlı Devleti'nin 3 muharebe gemisi, biri muharebe tipi 4 kruvazörü, 2 torpido kruvazörü, 8 muhrip, 10 torpidopot, 17 gambot, 17 motorgambot ve 20 kadar yardımcı gemisi vardı. Rusların ise 6 muharebe gemisi, 26 muhrip, 11 denizaltısı ile pek çok yardımcı gemisi vardı. Rusya sahip olduğu deniz gücü ile Kasım 1914'ten itibaren Karadeniz'deki ağırlığını arttırmaya başladı. Rus donanması 1915 yılında Hopa'dan Şile'ye kadar neredeyse bütün iskele ve limanlara saldırı düzenledi (Köse 1998: 139-140). Artık Karadeniz kıyısındaki Türk şehirleri Rusların hedefi haline gelmiştir. Rus donanması bu saldırılarla hem Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki ticaretini bitirmeye çalışıyor hem de III. Ordunun en önemli ikmal yolunu kesmeyi hedefliyordu. Rusya'nın Karadeniz'deki en önemli hedeflerinden biri Zonguldak olmuştur. Zonguldak Osmanlı donanmasının üslerinden biri değildi ancak İstanbul Boğazı'na 150 deniz mili uzaklıkta önemli bir kömür limanıydı. Rusya Zonguldak'a saldırarak Karadeniz sahilindeki kömür nakliyatını engellemeyi hedeflemiştir (Köse 1998: 139-140, Darr 1998: 19).

Rusya'nın saldırıları devam ederken Türk donanmasının temel amacı Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını İtilaf Devletlerinden gelecek saldırılardan korumak, Kafkas Cephesinin en önemli ikmal hattı olan Karadeniz'de ulaşımın devam etmesini sağlamaktır. Öte yandan kömür donanma için stratejik öneme sahipti; bu nedenle Osmanlı Devleti savaşın ilk haftasında 7 Kasım 1914'te donanma içinde bir kömür bürosu oluşturdu; bu büroya 22 vapur tahsis edildi; kurumlar için gerekli olan kömür hesaplandı. Donanma Zonguldak'tan alınan kömürü İstanbul'a taşıyor, Kafkas Cephesine asker ve mühimmatı bu yolla ulaştırıyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş başlar başlamaz Rusların ilk hedefi Osmanlı Devleti için hayati önem taşıyan Zonguldak'taki kömür yatakları ve Karadeniz'in ulaşımı olmuştur. Ancak savaşa hazırlıkları tamamlamadan giren Rus donanmasının Zonguldak için bir hareket planı yoktu ve donanması da Zonguldak ve çevresi ile ilgili kapsamlı ve nihai bir operasyonu gerçekleştirebilecek kapasitede değildi. Buna rağmen İtilaf Devletleri'nin müşterek deniz komutanlığı, Çanakkale Boğazı'na yönelik yapılacak saldırı öncesinde Rus donanmasından Zonguldak ve çevresine kapsamlı operasyonlar yaparak İstanbul'a kömür sevkiyatını durdurmasını istemiştir. 1914 yılından Şubat 1916'da Rusya'da meydana gelen ihtilale kadar devam eden süreçte Zonguldak ve çevresi büyük gemiler tarafından beş kez, küçük gemiler ve mayın gemileri tarafından yirmi kez bombalandı; bunlara ilave olarak hava saldırıları düzenlendi (Doğan 2017: 82-86).

### **3. Zonguldak'a Yönelik İlk Rus Saldırısı (1914)**

I.Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyısında Rusya'nın sahip olduğu gibi donanımlı askeri üsleri yoktu. Üstelik kıyı şeridindeki yerleşimleri Rus donanmasına karşı savunabilecek uzun menzilli toplar azdı. Bu nedenle Karadeniz sahilleri Rus donanmasından gelecek saldırılar karşısında yeterince korunaklı değildi (Bal 2011: 548). Buna rağmen Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa girilmesinin ardından bir takım önlemler alarak güvenliği sağlamaya çalışmıştır. Öncelikle Rus, İngiliz, Fransız uyruklu vatandaşlarını denizle bağlantısı olmayan iç bölgelere yollayarak ajanlık faaliyetlerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Gafarov 2016: 122-131). Buna ek olarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Karadeniz sahilindeki vilayet ve mutasarrıflıklara 19 Kasım 1914'te gönderdiği talimatta izinsiz telsiz ve telgraf merkezleri tespit edildiğinde el konulması ve kullananların tespit edilerek cezalandırılmasını; ayrıca bu cihazlara ek olarak elektrik kaynaklarının tespit edilerek

kayıt altına alınmasını istemiştir (Çelik 2016: 127). Rus donanmasının Zonguldak ve çevresinde artan baskısına karşı bölgenin deniz yoluyla gönderilecek toplar ile tahkim edilmesi düşünülmüş, ancak Marmara Denizi'ndeki denizaltı tehdidi nedeniyle bu tahkimat yapılamamıştır (Tunaboşlu 2015: 779-780).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş başlamadan önce hükümet Rus donanmasının Karadeniz'deki faaliyetlerini izlemeye başlamıştır. Bu izleme Osmanlı Devleti tarafından Rusya'dan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı alınan ilk ciddi önlemdir. Bu kapsamda Osmanlı Ordu-yı Hümayunu Başkumandanlık Vekaleti 30 Ağustos 1914'tarihinde Samsun, Sinop mutasarrıflarına, Giresun, Zonguldak, Ereğli, Şile, İnebolu kaymakamlıklarına yolladığı yazıda son on gün içinde Rus donanmasına ait hangi tür ve kaç adet geminin ne zaman ve nerede görüldüğünün acilen bildirilmesini istemiştir (BOA, DH.ŞFR. 44-138. H.22-10-1332). Ayrıca Rus bandıralı gemilerin telsiz haberleşmelerine sınırlamalar getirilmiştir. Ancak bu yöndeki yasaklar pek çok kez Rus gemileri tarafından ihlal edilmiştir. Bolu Mutasarrıfı Ali Osman'ın 19 Eylül 1914'te Dahiliye Nezaretine bildirdiği gibi, Çar adlı Rus bandıralı vapurun telsiz telgraf makinası Ereğli liman başkanlığınca mühürlenmesine rağmen Zonguldak'a geldiğinde yapılan kontrollerde mühürün bozulmuş olduğu görülmüştür. Ayrıca vapur ile yolculuk yapanlar Ereğli-Zonguldak arasında vapurun sık sık haberleşme yaptığını ihbar etmişler; bu durum Zonguldak kaymakamlığınca Bolu mutasarrıflığına bildirilmiştir (BOA, DH.İ.UM.EK. 72-44, H. 29-10-1332). Tüm bu şüphelere rağmen Osmanlı Devleti daha resmen savaşa girmediği bir esnada Rus gemileri ve vapurları ile ilgili her türlü ihbarı titiz bir şekilde değerlendirerek, bu ülke ile yaşanabilecek muhtemel gerginliğin önüne geçmeye çalışmıştır. Bolu mutasarrıflığına verilen cevapta, yolcuların vapurdan telsiz ile haberleşildiğini tespit etmesinin zor olduğu belirtilerek, bu yönde yapılan ihbarlarda dikkatli olunması gerektiği mesajı verilmiştir. Bunun yanında Osmanlı kara sularının 3 mil olmasına bazı devletlerin itiraz ettiği hatırlatılmış ve Çar vapurundan yapılan haberleşmenin Osmanlı kara suları içinden mi dışından mı yapıldığı yönündeki araştırmanın titizlikle yürütülmesi gerektiğine işaret edilmiştir (BOA, BEO. 4313-323432, H. 09-11-1332). Zonguldak Kaymakamı Besim Bey ise 19 Eylül 1914'te Harbiye Nezaretine, Çar vapuru ile ilgili ihbar konusunda bilgi vermiş ve bu konuda nasıl bir muamelede bulunulması gerektiğini danışmıştır (BOA, BEO. 4311-323292, H.01-11-1332. Lef 3). Bu konuda 20 Eylül 1914'te Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan gelen talimat ise oldukça sert ve açık olmuştur. Enver Paşa, Çar vapurunun Osmanlı kara sularında seyri esnasında telsiz haberleşmesinin engellenmesi için telsiz ve telgraf kamerasının yasaya uygun olarak mühürlendiğini ancak Zonguldak limanında bu mühürün açıldığını tespit edildiğinin sabit olduğunu belirtmiş, kanunname-i muvakkatın (geçici kanunnamenin) seferberlik kısmının 12. Maddesinin 2. Fıkrasında bulunan "telgraf istasyonunu, yüklü olduğunu haberdar etmeyen veyahut kara sularında telsiz telgraf ile haberleşen geminin başkumandan veya baş kaptanı casus addedilerek gemisi zapt olunur" cümlesinin açık olduğundan dolayı gereğinin yapılmasını istemiştir (BOA, BEO. 4311-323292, H.01-11-1332. Lef 2.)

Osmanlı Devleti'nin Rus limanlarına yaptığı bombalamanın ardından, Rus donanmasının I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz'de gerçekleştirdiği ilk operasyon da başlamıştır. 4-7 Kasım 1914 tarihleri arasında gerçekleşen operasyonun birinci amacı İstanbul Boğazın mayınlanması böylece İstanbul ile Karadeniz arasındaki bağlantının kesilmesi, ikincisi ise Zonguldak'ın bombalanması idi. Zaten bu iki önemli görevin yerine getirilmesinin ardından Rus donanmasına bağlı gemiler fırtına nedeniyle hemen Sivastopol'a döndü. (Doğan 2017: 84-85). Savaş ile birlikte Zonguldak kömürü İstanbul için en önemli kaynak haline gelince, İstanbul ile Zonguldak arasındaki gemi trafiği ve Zonguldak'ın önemi artmıştır.

Rusya bu nedenle müttefiklerinin de telkinleriyle savaş başlar başlamaz Zonguldak'a saldırmaya karar vermiştir. Bu aynı zamanda Türk donanmasının Odesa ve Sivastopal'a yaptığı saldırı sonrası ilk hareket olduğu için bir misillemedir. Sivastopol'dan hareket eden Rus donanmasına bağlı gemiler 6 Kasım 1914 saat 7.45'te Zonguldak ve Kozlu'da bulunan kömür ocaklarına saldırdılar; Rus donanmasına bağlı Rostilav gemisi ile Kagul kruvazörü ve Merkür zırhlıları ile altı muhrip bu saldırıda görev yapmıştır. Türk donanması da buna misilleme olarak Midilli Savaş gemisi ile Poti'yi bombalamıştır. (Güven 2015: 747-748, Tuna-Ünlü 2017: 267-269).

Rusların Zonguldak'a yönelik ilk geniş çaplı saldırısı hakkında Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey, Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta önemli bilgiler vermektedir. Telgrafta, 20 parça gemiden oluşan Rus donanması tarafından gerçekleştirilen saldırının ciddi hasara yol açmadığı, Zonguldak limanına giden demiryollarında meydana gelen hasarın 24 saat içinde giderilmesi için mutasarrıflık tarafından talimat verildiği belirtilmiştir. Rus donanmasının gerçekleştirdiği saldırı Zonguldak'ta kömür üretimi ve ihracatına engelleme amacına ulaşmamıştır. Ali Osman Bey telgrafında ayrıca, Kızılhaç işareti taşıyan Fransız hastanesi ve okulu ile konsoloslüğünün açılan ateş ile hasar gördüğünü, bu durumun yabancıların bile tepkisine sebep olduğunu belirtmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 3-13, H. 18-12-1332). Rus donanmasının saldırısı esnasında tesislerde ve kömür ocaklarında bir hasar meydana gelmemiştir. Limanda ve Beykoz vapurunda ve Kozlu'da Türk sancağı taşıyan bir vapurda hafif hasar meydana gelmiştir. Bombardıman esnasında bir vatandaş ve bir jandarma yaralanmış en büyük hasarı Fransızların yaşadığı bölge almıştır. Rus donanması telgrafhaneyi hedef almış, ancak atılan gülle telgrafhane yerine yanındaki eve isabet etmiştir (BOA, DH.EUM. 5.ŞB, 3-9, H. 17-12-1332. Lef 3).

Saldırıyla ilgili olarak Dahiliye Nezaretine verilen bazı bilgiler Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Enver Paşa 8 Kasım 1914'te Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Zonguldak Kaymakam vekili ve Bahriye Nezaretinin raporlarında iki hususun dikkatini çektiğini ve bu konuda kendisine gerekli bilginin verilerek ilgililer hakkında gerekli emirlerin şiddetle verilmesini istemiştir. Enver Paşa telgrafında, Ereğli Şirket-i Osmaniyesi'ne ait bir Osmanlı müessesine olan hastaneye neden Kızılay değil de Kızılhaç bayrağı çekildiğini, ayrıca savaş halinde bulunulan Fransa bayrağının neden bölgedeki Fransız direktörün evine çekildiği, Osmanlı toprağında düşman bayrağı çekilmesine neden izin verildiği hakkında izahat istemiştir (BOA, DH.EUM. 5.ŞB, 7-28, H. 13-02-1333. Lef 2). Bu konuda Bolu Mutasarrıflığı verdiği cevapta; Ereğli Şirket-i Osmaniyesi idaresindeki hastanede önceden beri ne Kızılay nede Kızılhaç bayrağı bulunmadığını, saldırı esnasında hastanede hademe olarak çalışan iki Fransız rahibenin Kızılhaç işareti taşıyan bayrağı çektiği, yine Ereğli Şirket-i Osmaniye idaresindeki liman genel müdürlüğü dairesine de liman direktörü Fransız'ın talimatıyla Fransız bayrağı çekildiği belirtmiştir. Fransız ve Kızılhaç bayrağının çekilerek Rus donanmasına hedef olmamaya çalıştıklarını saldırı sonrası Zonguldak kaymakamlığına bildirdikleri aktarılmıştır. (BOA, DH.EUM. 5.ŞB, 7-28, H. 13-02-1333. Lef 1).

Zonguldak'a yapılan ilk saldırı basında da geniş yer bulmuştur. Tanin gazetesi 7 Kasım 1914'te birinci sayfadan 6 Kasım'da Rus donanmasının iki saat süreyle Zonguldak ve Kozlu'yu bombaladığını Karargah-ı Umumi tarafından yayınlanan resmi tebliği ile duyurmuştur. Tebliğde, olay esnasında Kozlu'da Ervantides'e ait Nikba vapurunun batırıldığı ve Zonguldak'ta Fransızlara ait kilise ve konsoloslüğün zarar gördüğü belirtilmektedir. Haberin devamında zayıf bir şekilde savaşa giren Rus donanmasının bu saldırısının çok önemli bir olay olmadığı, Rus gemilerinin geceden yararlanarak Zonguldak önlerine geldiği,

bombalamanın ardından hemen ortadan kayboldukları belirtilmektedir. Gazete, Zonguldak'ın Rus donanma üslerine yakın oluşu ve kömür madeni çıkarılması nedeniyle Ruslar tarafından hedef seçildiğini ancak Rusların Türk donanmasının karşısına çıkacak cesareti olmadığını belirtmiştir. Tanin gazetesi 8 Kasım 1914'te ise Zonguldak'a saldıran Rus gemilerinin Türk donanması tarafından hemen takibe alındığını, ancak sisten istifade ederek kaybolmayı başardıklarını haber vermektedir. Tasfir-i Efkâr gazetesi ise 8 Kasım 1914'teki sayısında bir harita eşliğinde saldırı hakkında geniş bir değerlendirme yayınlamıştır. Gazeteye göre Rus donanmasının Karadeniz'de böyle bir saldırı yapması, zayıflığı nedeniyle beklenmiyordu. Gazete saldırının muhtemelen Odesa limanında batırıldığı düşünülen Rus donanmasına bağlı Kagul ile Merkouria kruvazörleri tarafından gerçekleştirildiğini ve iki geminin de bundan sonraki saldırılarda önemli görevler üsleneceği değerlendirmesini yapmaktadır. Gazete Sivastopol ile Zonguldak arasının sadece 400 km olduğunu ve bu gemilerin Türk donanması gelmeden Sivastopol'a geri dönebilecek kapasiteye sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Sabah gazetesi de 9 Kasım 1914'te Zonguldak'taki Metropolit vekilinin Dahiliye Vekaletine gönderdiği ve Rus saldırısını kınayan telgrafını yayınlamıştır. Tasfir-i Efkâr, 9 Kasım 1914 Zonguldak limanında ciddi bir hasarın olmadığına dair bir fotoğraf yayınlamış ve Zonguldak'a düzenlenen saldırıya misilleme olarak Rusya'nın Poti Limanı'nın bombalandığını duyurmuştur. Tasfir-i Efkâr gazetesinin olaya şahit olan muhabiri 15 Kasım 1914'te gazeteye gönderdiği mektubunda, Zonguldak'ın bombalanmasını şu şekilde anlatmaktadır;

6 Kasım Cuma günü sabahleyin sekiz buçuk sularında ufukta hafif bir duman fark edilmiş, iki-üç saat sonra bunların Rus harp gemilerinin dumanı olduğu anlaşılmıştır. Gemiler iyice yaklaştığında ufak büyük on iki adetten ibaret oldukları görülmüştür, ilk top atışlarını müteakip jandarma yüzbaşısı Ahmet Bey derhal icap eden inzibatî tedbirleri aldırılmış, hiçbir telaşa mahal verilmemiştir. Bombardıman başlar başlamaz Fransız Konsolosluğu üzerinde Fransız bayrağının yükseldiği görülmüştür, ancak yine de buraya birkaç top isabet etmiştir. İki saat süren bombardıman esnasında yüz otuz yedi gülle atılmıştır. Bunlardan ancak birkaçı isabet kaydetmiş, diğerleri boş arazilere düşmüştür. Hasara uğrayan binalar Fransız Konsolosluğu, Fransız Kilisesi ve tüccardan Koçi Efendi'nin evidir. Gaz tüccarından Evramidis Efendi'nin 640 gros tonluk Nikita (Nikna) vapuru batırılmış, Osmanlı bandırası taşıyan Beykoz isimli vapurun davlumbazı da hafif hasara uğramıştır. Ayrıca Tefkiy'ye vapurunun da vinç demirinde biraz hasar oluşmuştur. Ardından da iki saatlik bombardıman gerçekleştiren bu gemiler kaçarcasına gitmişlerdir (Güven 2015: 749-751).

Rusların bu ilk saldırısında Zonguldak'ta en fazla zarara uğrayan, gayrimüslim tebaa olmuş; bu nedenle birçok kesim bu saldırıyı kınamıştır. 8 Kasım 1914'te Zonguldak Metropolit Vekili Papa Yani tarafından yapılan açıklamada; 7 Kasım 1914'te Rus donanmasının, Zonguldak'a gerçekleştirdiği saldırı esnasında devletler hukuku ve temel insani kaidelere aykırı olarak Kızılhaç işareti taşıyan hastane, okul ve kiliseleri hedef almasını milletim adına kınıyorum, demiştir. Papa Yani, olay esnasında hükümetin, hiç kimsenin burnu dahi kanamaması için aldığı tedbirler ve memurların ciddiyet içinde yürüttükleri faaliyetleri için milletim adına teşekkür ederek açıklamasını bitirmiştir.(BOA, DH.EUM. 5.Şb, 3-40, H.19-12-1332. Lef 9).

Rus saldırısı hafif atlatılmış ancak saldırı esnasında bazı idari amirlerin ve güvenlik görevlilerinin Zonguldak'tan kaçmaları halkta paniğe neden olmuştur. Bolu Mutasarrıfı Ali Osman'ın bildirdiğine göre Kaymakam Besim Efendi, Rus donanmasından ilk atışın yapılmasının ardından Kömürcü mevkiine gitmiştir. Jandarma Kumandanı Ahmet Efendi, kaymakamı geri getirmek için gönderilmiş ancak kaymakamın Kömürcü mevkinden

Çaycuma'ya gittiği anlaşılmıştır. Kaymakamın bu davranışına rağmen memurlar ve polisler takdire şayan bir çaba sarf ederek asayişin sağlanmasını ve panik yaşanmamasını sağlamışlardır. Rus donanması saldırı esnasında daha çok şarapnel atmış ve Mutasarrıf Ali Osman'ın deyişiyle "Ruslar bu alçakça davranışlarıyla tarihlerine bir zillet daha ilave etmişlerdir." Mutasarrıf Ali Osman saldırı sonrası bölgedeki asayiş durumu hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemiştir. Bölgede seyyar 55 jandarmanın bir kısmının ocaklarda güvenliği sağladığını, Zonguldak'ta bir komiser ve iki polisin bulunduğunu, iki polisin de kaymakamla birlikte gittiğini belirterek acilen bir reis tayini istemiştir. Bunun üzerine Devrek'te bölgesinde hükümetçe kendine verilen bazı işleri takip etmek için görevlendirilen ve 1913'te birkaç ay Zonguldak kaymakam vekaleti yürüten encümen başkatibi Mithat Bey'in vekaleten atanmasına karar verilmiştir (BOA, DH.EUM. 5.ŞB, 3-9, H. 17-12-1332. Lef 1-2). Zonguldak Kaymakamı Besim Efendi, Rus donanmasının saldırısı esnasında görev yerini terk ettiği için Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan 7 Kasım 1914'te gelen talimat üzerine saldırı esnasında "fırar" ettiği için görevden alınmış ve Divan-ı Harb'e sevk edilmiştir. Ayrıca Talat Paşa bu gibi durumlarda amiri müsaade etmeden veya gerekçesiz bir şekilde görev yerini terk eden bütün memurlara aynı şekilde muamele edilmesi talimatı vermiştir (BOA, DH.ŞFR. 46-216, H. 18-12-1332).

Kaymakamın fırası ile ilgili Zonguldak'ta bulunan Müftü İbrahim, Kadı Mehmet Saib, Meclis-i İdare Azası Ohannes, Rum Metropolit vekili, Madenci Cafer, dört belediye azası, Hacı Ahmet Ağazade Mustafa, Ermeni Reis-i Ruhani Papazı gibi idareci ve eşrafın imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta ise saldırının önemli olmayan bir hasar yarattığı ancak bölgede asayişin sağlanmasından sorumlu olan kaymakamın makamını terk etmesinin halkı telaşlandırarak korku içinde kalmasına neden olduğu belirtilmiştir. Gelen telgrafta durumun kontrol altına alınmasında Jandarma Yüzbaşı Emin Bey'in önemli rolü olduğuna dikkat çekilerek, hemen asayişin sağlandığı ve herhangi bir olayın çıkmasına fırsat verilmediğine dikkat çekilmiştir (BOA, DH.EUM. 5. Şb, 3-14, H. 19-12-1332).

Zonguldak Kaymakam Vekili Besim Efendi Rusya donanmasının saldırısı esnasında görev yerini terk ettiği iddiaları üzerine, Bolu Mutasarrıflığına 7 Kasım 1914'te gönderdiği telgrafta olayı sıcağı ile anlatmıştır. Besim Efendi, Rus gemisinden üçüncü atışın yapıldığı esnada hükümet meydanında olduğunu ve telgrafhanenin ağır hasar aldığına dair bilginin Polis İsmail ve Hamdi efendilerin de yanında bulunduğu esnada kaçışan ahali tarafından kendisine iletildiğini belirtmiştir. Jandarma kumandanlarının o esnada hükümet meydanında bulunmadığını belirterek, bu kritik anda haberleşmenin temininin vazifesi olduğunu, durum hakkında bilgi vermek ve haberleşmeyi sürdürmek için "mecburen" bahsi geçen iki polisi yanına alarak lokomotif ile Üzülmaz bölgesine gittiğini belirtmiştir. Besim Efendi, Üzülmaz'de şirket ahırından beş binek hayvanı aldığını ve Kemberbaca maden ocağını kendisine merkez yaptığını, Çaycuma binbaşılığına durum hakkında bilgi vermesinin ardından saat 5'te Dahiliye, Bahriye, Harbiye Nezaretleri ile Bolu Mutasarrıflığına telgraf yazarak süvarilerle Çaycuma telgrafhanesine gönderdiğini ifade etmiştir. Besim Efendi bölgedeki en önemli ocaklar olan Gelik, Kemer Baca, Araklı? Ocaklarının muhtemel bir saldırı da makinelerinin korunması için önlemler aldığını belirterek akşam saat 11:00'de merkez memuriyetine döndüğünü aktarmıştır. Besim Efendi, Jandarma Kumandanı Ahmet Efendi'nin makamına gelmediğini ve kendisi merkeze dönüşü esnasında Rus gemisinden atılan beşinci merminin ardından Jandarma Kumandanı Ahmet ve Zonguldak Kaymakam Vekilliğine getirilen Yüzbaşı Emin Efendi'nin yanındaki 40-50 kadar jandarma ile birlikte hükümet dairesi ve ilçeyi terk ederek merkeze 1,5 saat uzaklıktaki Üzülmaz bölgesine giderek bombardımanın bitmesinden bir saat sonra merkeze döndüklerini güvenilir şahitlerle teyit

ettiğini belirtmiştir. Yine Besim Efendi telgrafında, bunların görevinin hükümet merkezi ve Zonguldak'tan ayrılmamak olduğunu belirtmiş; Polis Komiseri Rasim Efendi'nin yerini terk ederek Üzülmez'e gittiğinin kesin olduğunu tekrarlamıştır. Besim Efendi, kendisinin haberleşmeyi sürdürebilmek için aldığı mahalli ve idari tedbirlerin takdire şayan ve bunun dini bir gereklilik olduğunu; zaten Zonguldak'ın asayiş hakkında daha önceden planlamanın yapıldığını, bu konudaki talimatların iki jandarma kumandanına da bildirildiğini yazmıştır. Besim Efendi, verdiği bilgilerin doğruluğunu namusum üzerine temin ederim sözleri ile Mutasarrıfı ikna etmeye çalışmış firar eden bir memurun 4 saat sonra merkez memuriyetine dönmeyeceğini iddia etmiştir. Telgrafhanenin bombardımanında zarar gördüğüne dair haberlerin herkes tarafından bilindiğine hatta telgraf memuriyetine de bu yönde bilgi gittiğine dikkat çeken Besim Efendi, bu yöndeki haberin asılsız olduğunu ancak dönüştürme haberdar olduğunu not etmiştir. Gerçeğin bundan ibaret olduğunu belirten Besim Efendi, polis efendilerden ve diğer gerekli kişilerden olayın anlattığı şekilde gerçekleştiğinin doğrulanabileceğini, gerekli soruşturmanın yapılmasını, eğer bu sürecin sonunda suçlu bulunursa kendi hayatına kendisinin son vereceğini söylemiştir (BOA, DH. EUM. 5. Şb, 3-40, H.19-12-1332. Lef 12).

Bolu Mutasarrıfı 8 Kasım 1914'te Dahiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafında ise Zonguldak Kaymakam Vekili ve beraberindeki bir grup memurun 7 Kasım 1914 gece 2:00'den saat 10:00 kadar Fransız Konsolosu ve Ereğli Şirketi'nde çalışan Fransız görevlilerin ailelerinin yaşadıkları evlerin ardından İtalyan Konsoloslugu ve yabancıların yaşadığı bölgeleri denetlediği belirtilmektedir. Bu esnada kaymakam ve beraberindekilere, bölgede yaşayan yabancı uyruklular asayişin sağlanması konusunda gösterilen çaba için teşekkür etmiş, Rus donanmasına bağlı gemilerin Kızılhaç bayrağı çekili olan hastane, kilise ve okulları hedef almasının bölge halkında büyük öfke yarattığına vurgu yapılmıştır. Yabancılar, Rus donanmasının "vahşetini" tabi oldukları devletleri ve dünya kamuoyuna duyurmak için telgraf çekme izni istemişlerdir. Mutasarrıf Ali Osman ayrıca bombardıman esnasında korkarak Zonguldak dışına kaçan halkın geri döndüğünü belirtmiştir (BOA, DH.EUM. 5.Şb, 3-40, H.19-12-1332. Lef 8). Zonguldak Kaymakam Vekili Mithat Bey, Bolu Mutasarrıfına 10 Kasım 1914'te yazdığı telgrafta ise Zonguldak'ta hayatın normale döndüğünü, bombardıman esnasında dışarıya kaçan halkın geri dönerek iş ve güçleri ile meşgul olduklarını bildirmiş; ayrıca konsoloslarla yabancıların ve yerli halkın hükümet dairesine gelerek, hükümetin, bombardıman esnasında ve sonrasında izlediği adilane yönetim ve asayiş tedbirleri için tekrar teşekkür ederek, ordu, donanma ve hükümet için dua ettiklerini bildirmiştir (BOA, DH.EUM. 5.Şb, 3-40, H.19-12-1332. Lef 4).

Bolu Mutasarrıflığı, Dahiliye Nezaretine 10 Kasım 1914'te gönderdiği bir diğer telgrafta ise Rus donanmasının bombardımanı esnasında yaralananlar hakkında bilgi vermektedir. Şirket-i Osmaniye'nin direk müteahhidi Avusturya tebaasından Edvaid Gra? ile şirket memurlarından Osmanlı tebaası Dimiter Yadis ve Rum Kilisesi bekçisi Yani ile bir Rum kadın ve dört kişi hafif yaralandığı ve tedavilerinin yapıldığı bildirilmiştir (BOA, DH.EUM. 5.Şb, 3-40, H.19-12-1332. Lef 5).

Zonguldak'a gerçekleşen saldırı sonrasında hayat kısa sürede normale dönmüş, ancak yeni saldırılar olması ihtimaline karşı güvenlik önlemleri artırılmıştır. Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey Dahiliye Nezareti'ne 19 Kasım 1914'te gönderdiği telgrafında nadiren de olsa Zonguldak'taki tepelerden geceleri elektrik feneriyle denize bazı işaretlerin gönderildiğine, takip edilmesine rağmen bu işi yapanların henüz yakalanamadığını belirtilmiştir. Ali Osman Bey bu haberleşmeyi Rus acentasından Petropovli, reji müdürü Yani ve birkaç arkadaşının gerçekleştirdiğini düşündüklerini, bu nedenle bu kişilerin Zonguldak'ta kalmalarının doğru



olmadığının da kaymakamlıkça bildirildiğini yazmıştır. Ayrıca silah kaçakçılığı yaparak seferberlik halini ihlal eden şüpheli davranışları ile kaymakamlıkça da tespit edilen Reji Müdürü Batos'un görevden alınarak yerine Bolu Merkez Reji Müdürü Salim Bey'in tayin edilmesi ve Yani, Petevolos ve arkadaşlarının Bolu'ya gönderilmesi için izin istenmiştir (BOA, DH.ŞFR, 449-23, R. 05-09-1330). Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey, Dahiliye Nezareti'ne 20 Kasım 1914'te gönderdiği telgrafında 19 Kasım 1914'de çeşitli bölgelerden elektrik ışığıyla uluslararası harf işaretleriyle haberleşme yapıldığını ve bu hadiseyi Alman Bahriye Binbaşısı Firoz Beyle bizzat gözlemlediğini ve akşamları bu işi yapanları yakalamak için çeşitli bölgelerde gözlem memurları yerleştirildiğini bildirmiştir. Ayrıca bu suçlu işleyenleri yakalamayı başaran memurlara 100 lira ödül verilmesine karar verilmiştir ( BOA, DH.ŞFR, 449-61, R. 07-09-1330). Hükümet yetkilileri Fransız reji müdürü Batos ve Rus acentesi Petro Pavlos ve arkadaşlarının elektrik ışığıyla haberleştiğinden şüpheleniyordu. Bunların yakalanması için soruşturmanın genişletilmesi ve suç yardımcı olabilecek aletlerin toplanması hatta bu şahısların Bolu'ya gönderilmesi düşünülmüştür (BOA, DH.EUM. 6.Şb, 2-3, H. 04-01-1333. Lef 3). Reji Müdürü Batos ile Fransız Jak'ın evinde 25 Kasım 1914 gece yarısından sonra Alman Firoz Bey'in de katılımı ile bir araştırma yapılmıştır. Jak'ın evinde yapılan aramada bir şey bulunamamış ancak Batos'un evinde birçok yazı, biri martin diğeri çakmaklı iki tüfek, bir adet brovnik revolveri çeşitli projeler, bazı aletler ile demir çubuklar bulunmuştur. Bunların önemli bir kısmı incelenmek üzere Zonguldak kaymakamlığına götürülmüştür (BOA, DH.EUM. 6.Şb, 2-3, H. 04-01-1333. Lef 1). Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey 6 Aralık 1914'te Dahiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafta; uzun zamandır hakkında kaçakçılık yaptığına dair iddialar olan Zonguldak reji müdürü Fransız Batos ve genel seferberliğin ardından Bartın ve İstanbul arasında sefer yaparken kanuna aykırı bir şekilde telsiz ve telgraf ile haberleşme yürüten Rus vapurlarının acentasından Petropovli'nin irtibat halinde olduğunu; ikilinin görüşmesinden duyulan şüphe üzerine geceleri gizli bir şekilde haberleşmeye başladıklarını ve bu durumun şüpheleri arttırdığı belirtmiştir. Bu iki şüphelinin aynı zamanda Zonguldak'ta buldukları esnada geceleri çevredeki tepeler çıkarak elektrik ışığıyla işaretler yolladıkları yönündeki tespitler de tekrarlanmıştır. Bu nedenle Bolu'ya gönderildikleri, ancak yapılan soruşturmanın ardından Petropavli hakkında bu yöndeki şüphelerin kalktığı, ancak Batos'un, yapılan soruşturma sonrası Etniki Eteryaya Cemiyeti ile güçlü bağlantısı olduğu Zonguldak Kaymakamlığı tarafından Bolu mutasarrıflığına bildirilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 452-30, R. 23-09-1330).

Saldırı sonrası sadece asayiş önlemleri alınmamış aynı zamanda son saldırıda önemli bir sorun haline gelen haberleşme ile ilgili sorunlar da çözülmeye çalışılmıştır. Saldırıya açık olan telgrafhanenin daha güvenli olan bir yer olan Dr. Dunpas'ın ? hastanesine taşınmış ve her ihtimale karşı Üzülmez mevkiine bir telgraf şubesi inşa edilmiş; ayrıca Fener mevkiinden liman ve hükümet dairesine bir telefon hattı çekilmiştir. Bunun yanında ajanlık faaliyetlerini engellemek için çalışmalar sürdürülmüştür. Zonguldak'ın doğusunda Fransız mahallesine 2 km mesafede inşa edilen, denize nazır çalılıklar arasına gizlenmiş ve yaklaşık iki ay önce inşa edilen kağır iki sütun Alman Binbaşısı Firoz Bey ile birlikte incelendiğinde, bunların telsiz ve telgraf cihazı için inşa edilen kaideler olduğu anlaşılmıştır. Bu kaidelerin kim tarafından yapıldığı ve kullanıldığını tespit etmek için araştırma başlatılmış, bölgeye gizli nöbetçiler yerleştirilmiştir (BOA, DH.EUM. 6.Şb, 2-3, H. 04-01-1333. Lef 2).

Saldırı esnasında görev yerlerini terk eden memurlar ile ilgili soruşturma devam etmiş, ancak savaş hali nedeniyle bu konuda çeşitli zorluklar çıkmıştır. Bolu Mutasarrıfı 24 Kasım 1914'te Dahiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafta; saldırının tatil olan Cuma gününde gerçekleştiğine dikkat çekerek, bu esnada bazı memurların tatilden istifadeyle Zonguldak

dışında olduklarını, bunların soruşturma dışında tutulduğunu belirtmiştir. Dahiliye Nezareti'nin saldırı esnasında görev yerini terk eden ve terk etmeyen memurların listesine dair talebinin ise henüz kendilerine ulaşmadığını belirtmiştir. Ali Osman Bey liste ellerine ulaşmasa dahi şu anki halde saldırı başlar başlamaz kendilerini korumak için bazı memurların civar köylere kaçtığının tespit edildiğini, kaymakam, ikinci komiser Rasim Efendi ve iki polisin Üzülmez mevkiine gittiği bilgisini tekrarlamıştır. Ali Osman Bey, Dahiliye Nezareti'nin 31 Ekim 1914'te verdiği talimat ve Kaymakam Besim Bey hakkında verilen emir gereği pek çok memurun görevden azli ve Divan-ı Harbe sevk edilmesi gerektiğini ancak bir çok memurun bu nedenle cezalandırılmasının üzerinde iyi düşünülmesi gereken bir konu olduğundan, uygulama da bazı tereddütler olduğu ve bu konuda gereken muamelenin açıkça belirtilmesini istenmiştir (BOA, DH.EUM. 5.Şb, 4-43, H. 09-01-1333. Lef 2). Bunun üzerine Ali Osman Bey'e verilen cevapta (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden 10 Kasım 1914'te gönderilen yazı ile Bahriye Dairesi 1. Şube'den 9 Kasım 1914 tarihli yazılan yazıya verilen cevapta belirtildiği gibi) Kaymakam Besim Efendi'nin hemen azledilmesi ve Divan-ı Harbe sevk edilmesi, ayrıca tüm sınır bölgeler ile sahillerde meydan gelebilecek böyle bir saldırı esnasında askeri bir zorunluk veya üst amirinin talimatı olmadan görevinden ayrılan bütün memurlar hakkında aynı uygulamanın yapılması talimatı yinelenmiştir (BOA, DH.EUM. 5.Şb, 4-43, H. 09-01-1333. Lef 6). Kısa süre sonra Bolu Mutasarrıfı 27 Kasım 1914'te Dahiliye Nezaretine, Zonguldak'a Rus donanması tarafından yapılan saldırı esnasında görev yerinde kalan ve kaçan memurların listesini yollamıştır (BOA, DH.EUM. 5.Şb, 4-43, H. 09-01-1333. Lef 1).

Zonguldak'ın bombalanması Rus basınında da geniş yankı bulmuştur. Rus basınına göre Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Rus Çar'ı II. Nikolay Aleksandroviç Romanov, bu saldırılar ile halka moral vermek ve güven tazelemek istiyordu. Rus donanmasının intikam aldığı ve Osmanlı Devleti'nin kömür temin etmesine engel olunduğunun propagandası Rus basınında bir süre devam etmiştir (Öztürk 2017: 111).

Zonguldak'a yönelik saldırı hafif hasarla atlatılmış, ancak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında doğuda çatışmaların başlaması üzerine Karadeniz, Kafkas Cephesi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için daha önemli hale gelmiştir. Üstelik İstanbul'a gelen İngiliz kömürü savaşın başlaması ile kesilmiş, Zonguldak ve Ereğli'de çıkarılan kömür, İstanbul için neredeyse en önemli kaynak haline gelmiştir. Kömürün İstanbul'a taşınmasında ise en ciddi tehdit ve engeli Rus donanması oluşturuyordu (Güven-Zenginbaş 2015: 745-746). Ruslar bu ilk saldırıların ardından donanmalarının Karadeniz sahillere saldırarak üslerine geri dönmesinin, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki faaliyetlerini engelleyemediğini anlamışlar ve Karadeniz'deki baskıyı arttırmak için Rus donanmasının sürekli açık denizde bulunmasına karar vermişlerdir. Karadeniz'de sürekli dolaşan Rus donanmasının temel hedeflerinden biri Zonguldak'tan kömür sevkiyatını engellemek olmuştur (Doğan 2017: 85-86).

6 Kasım 1914'te gerçekleşen saldırının ardından Yavuz zırhlısı İstanbul'dan Ereğli önlerine gelerek Zonguldak-İstanbul arasındaki kömür taşımacılığının sürmesini sağlamıştır; çünkü savaş boyunca İstanbul ve başta Yavuz ve Midilli olmak üzere donanmanın kömür ihtiyacının Zonguldak'tan sağlanması gerekiyordu. Savaş boyunca İstanbul'un temel ihtiyaçları ve donanma için Zonguldak'tan çıkan kömür hayati önem taşıyordu. Donanmaya ait savaş gemileri, Şirket-i Hayriye, İdare-i Mahsusa'ya bağlı yolcu gemileri, askeri ve özel fabrikalar, trenler, Silahtarağa Elektrik Santrali'nin ihtiyacı olan kömürün önemli bir kısmı Zonguldak'tan sağlanıyordu. Rus saldırıları bu temel ihtiyaçların temininde ciddi aksaklıklara yol açmaktaydı. Üstelik Alman bir albay idaresinde kurulan Harp Kömür Merkezi üretimi arttıramamış, yıllık üretim 1875'teki üretim seviyesine kadar inmişti (Çavdar 2014: 99-100).

Rus donanmasının 6 Kasım 1914'te İstanbul'dan aldığı yük ile Trabzon'a giden Bezmialem, Bahriahmer ve Mithatpaşa gemilerini Zonguldak açıklarında batırması, aynı zamanda Osmanlı donanmasına Karadeniz'de ağır bir darbe vurması demektir. Kısa bir süre sonra Yavuz zırhlısının (26 Aralık 1914) İstanbul Boğazı önünde Rus mayınına çarparak hasar görmesi nedeniyle III. Ordu'nun Karadeniz üzerinden ikmal planı (Trabzon-Erzurum menzili hattından) istenilen verim alınamadı; bunun yerine Ulukışla-Kayseri-Sivas hattı ile Kafkas Cephesi desteklenmeye çalışıldı (Çelik 2016: 129-130).

#### 4. 1915 Yılında Zonguldak'a Rusya Tarafından Yapılan Saldırıları

Zonguldak'a yaptığı ilk saldırıda nihai bir sonuç alamayan Rus donanması 1915'te tekrar Zonguldak'ı hedef olarak belirlemiştir. Henüz Zonguldak üzerine yapacağı saldırının hazırlıklarının tamamlanmamasına rağmen müttefiklerinin Çanakkale Boğazı'nı kuşattığı bir dönemde Rusya'nın onları rahatlatmak için Zonguldak'a saldırı düzenlemesi gerekiyordu. İngiltere ve Fransa, Rusya, Zonguldak'a saldırınca Osmanlı Devleti kendisi için hayati önem taşıyan kömür madenlerini ve nakliyatını korumak için Zonguldak ve çevresine kara ve topçu birlikleri yollamak zorunda kalacaktı. Böylece İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Boğazı'ndaki durumunda rahatlama olacağı düşünüyordu. (Doğan 2017: 85). Churchill, Çanakkale'ye yapılacak operasyonlar hakkında detayları Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov ile operasyon öncesinde paylaştı. İngilizler mümkünse Türk donanmasını tamamen yok ederek Marmara Denizi'ne girecekti. Aynı anda Rusya'nın Karadeniz filosu elde edebileceği önemli kazanımlar için müttefikleri ile daha yakın işbirliği içinde operasyona destek olacaktı (Bobroff 2000: 211). İngiltere ve Fransa, Çanakkale'ye çıkarma yapma kararı alınca Rusya'dan, Türk tarafının güçlerinin bir kısmını kuzeye kaydırması için Boğaz'da bir şaşırtma hareketi yapmasını istediler. İtilaf Devletleri eğer Çanakkale'de başarılı olursa Ruslar ile birlikte İstanbul Boğazı'na bir saldırı düzenleyebilecekti. Bu amaca Çanakkale geçilmediği için ulaşamadı; ancak Çanakkale Savaşları devam ederken Rus filosunun Karadeniz'deki faaliyetleri arttı. Zonguldak'tan kömür taşıyan tüm gemilerin yok edilmesi için Ruslar ellerinden geleni yaptılar. Üstelik 1915 baharında donanmalarına yeni katılan İmperatritsa Mariya adlı dretnotlarla Ruslar daha da güçlendi. Tüm bunlara rağmen Ruslar, Türk donanmasının Karadeniz'deki faaliyetlerini tamamen engelleyemediler (Doğan 2017: 86). Şubat 1915'ten itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Karadeniz'deki mücadelenin daha da hız kazandığı bir dönemde Midilli, Yalta gibi önemli Rus limanlarını bombalamayı başardı. İngiliz basını bazı aksaklıklara rağmen Yavuz ve Midilli ile desteklenen Osmanlı donanmasının Rusların Karadeniz'deki hareket alanını sınırladığı değerlendirmesini yapıyordu (Başkaya 2014: 88-89).

Rus donanmasının Zonguldak'a yönelik ikinci saldırısı 7 Mart 1915'te saat 5'e çeyrek kala gerçekleşmiştir. Zonguldak karşısında gelen ve büyüklü küçüklü toplam 23 parçandan oluşan Rus filosu toplam altı saat boyunca Zonguldak'ı yoğun bir şekilde ateş altına almıştır. Şiddetli bombardıman esnasında limanda demir atmış vaziyette bekleyen Osmanlı sancağı taşıyan 2000 tonluk bir vapur batmış, iki mavna, dört sandal, üç kayık iki kayıkhaneye hasar görmüştür. Ayrıca hükümet konağı, polis karakolu altı dükkan, bir kahvehane, dört han, seksen sekiz ev, Şirket-i Osmaniye'ye ait fabrika, fırın, müdüriyet ve makine daireleri, liman ve diğer memur yazıhaneleri, liman demirhanesi, hastane, mektep, marangozhane, tulumba dairesi, müstahdemlere ait beş ev, iki adet amele barakası hasar görmüştür. Daha yeni inşa edilen iskele mevkiindeki Zonguldak polis karakolu bitişiğindeki eve isabet eden bir merminin parçaları nedeniyle camları tamamen kırılmış, duvarlarında hafif hasarlar oluşmuş; içerdeki mefruşat ve perdelerle birlikte 500 kuruşluk zarar görmüştür (BOA, DH.EUM. 2.Şb.

5-96, H. 30-05-1333. Lef 3). Bolu mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen bir raporda ise Rus donanmasının saldırısı esnasında on üç ev tamamen yıkıldığı altı ev bir dükkan ve bir otelin hasar gördüğü, ayrıca gayrimüslim bir vatandaşa ait kereste atölyesinde yangın çıktığı belirtilmiştir. Saldırı esnasında ayrıca pek çok maden direği de zarar görmüştür (BOA, DH. EUM. 5. Şb. 13-34, H. 25-07-1333. Lef 50, Aydın 2009: 573).

Saldırı ile ilgili Tanin gazetesinde yayınlanan resmi tebliğde Rus filosuna bağlı gemilerin Zonguldak, Kozlu ve Ereğli limanlarını bombaladığı, Zonguldak'ta Fransız hastanesi ile birlikte Fransız mahallesinde 15 evin hasar gördüğü açıklanmıştır. Bunun yanı sıra limanda bir Yunan vapuru batmıştır. Limana yapılan saldırı esnasında bir düşman torpidosunun limandaki bataryalar tarafından püskürtüldüğü bilgisi paylaşılmıştır. (Tanin, 10 Mart 1915).

Rus donanması Mart 1915'den sonra Karadeniz'deki operasyonlarda uçaklardan da yararlanmaya başlamıştır. Rus filosu hava destekli ilk kapsamlı operasyonunu 30 Mart 1915'te Zonguldak'a karşı gerçekleştirmiştir. Rusya'nın bu saldırısında hava gücünü sis nedeniyle etkin bir şekilde kullanamamış ancak deniz uçağı gemileri ile yaptıkları hava destekli saldırılar devam etmiştir. 6 Şubat 1916'da gerçekleşen saldırı daha öncekinden etkili olmuş ve Rus uçakları hedefleri daha net bir şekilde belirlemişlerdir (Santamaria 2016: 45-46). Osmanlı Devleti, Zonguldak-İstanbul güzergahını Rus deniz uçaklarından korumak için Zonguldak'a bir hava istasyonu kurmuş kısa süre sonra bu istasyonu Ereğli'ye taşıyarak Rus uçaklarının keşif ve saldırı amaçlı uçuşlarını engellemeye çalışmıştır (Darr 1998: 172).

Rusların 7 Mart 1915'te yaptığı saldırının hemen ardından hasar tespit çalışmaları başlamıştır. Zonguldak Komiser Muavini tarafından Bolu Merkez Memurluğuna 7 Mart 1915'te gönderilen bilgilere göre saldırıda toplam zarar 3 milyon kuruşa yakındır. Ancak henüz tam manasıyla hasar tespitini yapacak komisyon çalışmalarını bitirmemiştir. Çalışmanın sonunda hazırlanan raporun defter halinde mutasarrıflığa sunulmasına karar verilmiştir. Komiser Muavini, Zonguldak'taki fotoğrafçının alet edevat eksikliği nedeniyle, İstanbul'dan fotoğrafçı çağırıldığını ancak bu seferde fotoğrafların Türk kamuoyunda karamsarlığı arttıracığı düşüncesi ile bu işten askeri ve mülki amirlerin talimatı ile vazgeçildiğini; bu nedenle de komisyonun çalışmasının sonlandırılmasının uzadığını bildirmiştir. Telgrafta ayrıca bombardıman esnasında Zonguldak'ta Komiser Muavini Ahmet Bey'in annesinden başka ölüm olmadığı ve polis tarafından alınan önlemler sayesinde asayiş sorunu yaşanmadığı belirtilmiştir (BOA, DH.EUM. 2.Şb. 5-96, H. 30-05-1333. Lef 3).

Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey ise 10 Mart 1915'te Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta Rus donanmasının saldırısı sonrası, evleri zarar gören fakir halkın barınma ihtiyaçları için 90 bin kuruşa ihtiyaç olduğu, bunun ancak 150 lirasının toplandığı ve çevre kazalardan bu yardımın toplanabilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ali Osman Bey, Ereğli ve Zonguldak'taki hasarın karşılanması iskan ve işe sorunlarının çözülmesi için Dahiliye Nezareti'nden yardım istemiştir (BOA, DH.EUM. 3.ŞB, 4-39, H. 05-05-1333. Lef 4). Saldırının ardından evsiz kalanlar için yardım toplanmaya karar verilmiş; 150 lira ancak toplanabilmiştir. Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi bu nedenle 15 Mart 1915'te Dahiliye, Hariciye ve Maliye Nezaretine yazarak, toplanan yardım hakkında bilgi vermiş; bu şartlar altında yakınlardaki kazalardan da toplanacak yardımın ihtiyacı karşılamasının pek mümkün görünmediğini; bundan dolayı ihtiyaç duyulan 100 bin kuruşun beklenti dışı masraflar kaleminden karşılanması talebinin Dahiliye Nezareti tarafından Meclis-i Vükela'da 12 Mart 1915'te taşındığı bilgisini vermiştir. Meclis-i Vükela, yardım talebini ve mevcut durumu kendine ileten bakanlıklara gönderdiği cevapta; İngiliz ve Fransız donanmalarının tahkim edilmemiş Türk limanlarına yapılan saldırılardan kaynaklanan zararın Osmanlı

Devleti'nde İngiliz ve Fransız sermayesi ile kurulan mali ve nafia kurumlarının hasılatından karşılanması yönünde Hariciye Nezaretinin aldığı kararı hatırlatmış; aynı uygulamanın Rusya için de yapılması ve Zonguldak'a yönelik saldırıda oluşan zararın, Rus sermayesi ile kurulan işletmelerin gelirlerinden ödenmesi istemiştir (BOA, BEO, 4343-325692, H. 28-04-1333., BOA, MV., 197-13, H. 01-05-1333). Dahiliye Nezareti bu karar üzerine Bolu Mutasarrıfına, meydana gelen zararın Rus maliye ve Nafia müesseselerinden karşılanacağını; bu nedenle bir hasar tespit komisyonu kurulmasını emretmiştir (BOA, DH.EUM. 3.Şb, 4-39, H. 05-05-1333. Lef 1). Bolu Polis Merkezi Memurluğu ise 15 Nisan 1915'te Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda; bombardıman esnasında görevini yaparken takdir ve taltife layık hizmet sunan memurların uygun bir şekilde ödüllendirilmesini istemiştir (BOA, DH.EUM. 2.Şb, 5-96, H. 30-05-1333. Lef 1).

Rus donanmasının ikinci büyük saldırısının ardından, bu defa Zonguldak'ın Ruslar tarafından işgal edileceğine dair haberler çıkmıştır. Mayıs 1915' in ilk günlerinde Sofya'daki Avusturya ateşemiliteri 90 ile 120 bin arasında bir Rus kuvvetinin on günden beri vapurlara bindirilmiş olarak işgal harekâtı için hazır bekletildiklerine dair istihbaratı Türk makamlarla paylaşmıştır (BOA, HR.SFR. 04, 405-11, M. 5-5-1915).

Rus donanmasına bağlı gemiler 13 Ağustos 1915'te Zonguldak limanına tekrar saldırmıştır. Bu bombardıman esnasında gümrük idaresine bağlı ambarda yangın çıkmış, ancak kısa sürede söndürülmüş, dalga kıranların iç kısmında yer alan Azel? römorkörü ile motorlu bir sandal batırılmıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 16-1, H. 02-10-1333). 1915 yılında Rus donanmasının son büyük saldırısı 1 Ekim 1915'te gerçekleşmiştir. Zonguldak Kaymakamlığı'nın Dahiliye Nezaretine bildirdiğine göre; alaturka saat ile 8:30'da Rus donanmasına ait on iki geminin, Filyos önünde kereste yüklü bir kayığı batırdıktan sonra önce Kilimli'yi bombalamış ve burada maden idaresi ile bir ev zarar görmüştür. Kilimli'nin ardından Rus donanması Zonguldak önlerine gelerek şehri iki saat boyunca şiddetli bir şekilde bombalamıştır. Saldırı sonucunda Zonguldak limanında bulunan kömür yüklü bir vapurda yangın çıkmıştır. Çıkan yangın kısa sürede söndürülmesine rağmen vapurun bazı cepheleri ile telgraf cihazı zarar görmüştür. Saldırı esnasında liman mendireği önemli ölçüde zarar görmüş, limandaki kömür kayıklarından biri batmıştır. Zonguldak içinde ise yirmi sekiz ev, dört han, dört dükkan, iki meyhane, üç fırın harap olmuş, belediye dairesi, bir demir köprü ağır hasar almıştır. Ayrıca İskele Polis karakolu ile bir kilise tamamen yıkılmıştır. Zonguldak kaymakamı Rus donanmasının Şubat 1915'ten beri gerçekleşen en ağır saldırı olarak nitelendirdiği bu olay esnasında iki kişinin öldüğünü belirtmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 17-31, H. 22-11-1333. Lef 1). Rus donanması Zonguldak'ın ardından Kozlu tarafına doğru ilerlemiştir. Alaturka saat 4:20'de toplam 14 parçadan oluşan Rus donanması Kozlu bölgesini bombalamış saldırı esnasında bir ev, maden idaresine ait kereste ambarı, madenci Koviç? Efendinin yazıhanesi, madenci Hasan Ağanın yazıhanesi, madenci Rıza Bey'in evi zarar görmüş, olayda ölen olmamıştır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 17-31, H. 22-11-1333).

Hükümet 1915'de yoğun bir şekilde Rus saldırısına uğrayınca, halkın mağduriyet ve zararının bir an önce giderilmesi için Karadeniz kıyısındaki şehirlere talimat göndererek, savaşın başından itibaren gerçekleşen saldırılarda meydana gelen hasarlarla ilgili detaylı rapor istemiştir (Öksüz 2008: 174-175). Bunun üzerine Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey, Dahiliye Nezaretine 29 Temmuz 1915'te Rus donanmasının Bartın ve Zonguldak çevresinde savaşın başından beri yaptığı saldırılar neticesinde ortaya çıkan hasar hakkında dört defterden oluşan detaylı bir rapor yollamıştır. Ancak hazırlanan raporda tespiti yapacak uzman olmadığı için kömür ocaklarında meydana gelen hasar tespit edilememiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 17-31, H. 22-11-1333. Lef 5). 5 Eylül 1915'te, Zonguldak'a Rus donanması tarafından 4 Temmuz

1915, 15 Temmuz 1915, 10 Ağustos 1915 tarihlerinde gerçekleştirilen saldırılarda meydana gelen hasar ile ilgili detaylı raporlar sunmuştur (BOA, DH. EUM.5.Şb. 17-31, H. 22-11-1333. Lef 2).

Rus donanması 1915'te Karadeniz'deki etkinliğini savaştığı diğer cephelere göre arttırmayı başarmış, üstelik yaptığı stratejik operasyonları en az kayıpla atlattı. Osmanlı Devleti'ne ait pek çok gemiyi batıran Ruslar, Zonguldak çevresinde denizaltılarla yürüttükleri operasyonlar ve batırdıkları gemilerle baskıyı daha da artırmışlardır. (Demchak 2016: 217). 1915 yılının sonunda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz filosu önemli ölçüde zayıflamıştır. Zonguldak'tan kömür sevkiyatı, askeri gemiler ve büyük yük gemilerinin batırılması nedeniyle ciddi oranda azalmıştır. Kömür sevkiyatının azalması Osmanlı donanmasının operasyonel temposunun düşmesine neden olduğu gibi İstanbul'da ekonomik olarak ciddi zorluklar doğurmuştur. Tüm bu olumsuzluklara ve Osmanlı donanmasının operasyonel gücünü ciddi ölçüde kaybetmesine rağmen, Türk denizciler denizde yeni operasyonlar yapacak disiplini savaşa kadar korumuştur. Zonguldak yolu Osmanlı Devleti'nin Karadeniz filosu tarafından düşük kapasite de olsa savaşa kadar açık tutulmuş, yeterli yakıt, silah, yedek parça sahip olmayan Osmanlı donanması savaşçı ruhunu korumayı başarmıştır. Ruslar Karadeniz'de elde ettikleri üstünlüğe rağmen savaş alanında egemenliği sağlayamamışlar, savunmasız deniz ticaretini hedef almayı sürdürmüşlerdir. Bunun etkisi Zonguldak'ta belirgin bir şekilde görülmüş; kömür üretimi 1913'te 826.000 bin ton iken bu rakam 1918'de 186.000 bin tona kadar düşmüştür (Darr 1998: 257, 278).

### SONUÇ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinde yoğun bir şekilde hissettiği Rusya baskısının ne kadar büyük bir tehlike olduğunu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve I. Dünya Savaşı esnasında acı bir şekilde tecrübe etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri bloğuyla hareket eden Rusya'nın savaş içindeki en önemli hedefi Karadeniz'e ve İstanbul'a hakim olmaktır. Rusya bu amaca ulaşmak için yeterli olmayan donanması ile Karadeniz'de topyekun bir saldırı yapmak yerine, seçtiği stratejik hedeflere yönelik saldırılar düzenlemiştir. Zonguldak, savaşın başından itibaren Rusya'nın Karadeniz'deki en stratejik hedeflerinden biri olmuştur. Rusya, Zonguldak'ta kömür üretimini veya nakliyatını durdurursa Osmanlı Devleti'nin, savaş içindeki direncinin önemli ölçüde kırılacağını düşünüyordu. Çünkü savaşın başlaması ile birlikte İngiltere'den gelen kömürden mahrum kalan İstanbul ve donanmanın Zonguldak kömürüne bağlılığı artmıştı. Zonguldak'ta kömürün çıkmaması veya İstanbul'a gönderilememesi İstanbul'da ekonomik bir kaosun oluşmasına neden olacağı gibi, aynı zamanda kömürden mahrum kalan donanma, Karadeniz'de Rusya'ya karşı etkili operasyonlar yapamayacaktı. Rusya bu nedenle savaşın ilk iki yılında bütün imkanları ile Zonguldak'a saldırılar düzenlemiştir.

Rus donanmasının I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz'de yürüttüğü ilk operasyon, aynı zamanda Osmanlı donanmasının Rus limanlarına yaptığı baskına misilleme olarak, Kasım 1914'te gerçekleşen Zonguldak bombardımanı, Rus donanmasının zayıflığını göstermiştir. Ciddi bir mal ve can kaybına yol açmayan bu saldırı Osmanlı Devleti'nin Zonguldak'ta yürüttüğü savaş hazırlıklarının da test edilmesi bakımından önemlidir. Rusların bu ilk saldırısında Zonguldak kaymakamının paniğe kapılarak makamını terk etmesi ile yaşanan kriz, diğer mülki ve askeri erkanın zamanında müdahalesi ile büyümeden önlenmiştir. Ayrıca savaşın başından itibaren ajanlık ve istihbaratı önlemeye yönelik alınan tedbirler, bu saldırı sonrası yeniden gözden geçirilmiş, Zonguldak'ta bulunan yabancı uyruklulara yönelik takibat

arttırılmıştır. Alınan tedbirler işe yararmış olmalı ki 1915'te düzenlenen saldırılarda Ruslar bölge hakkında havadan istihbarat toplama yöntemi izlemişlerdir.

Rus donanmasının 1915 baharından itibaren Zonguldak'a yaptığı saldırılar ise Çanakkale Cephesi'nde İngiltere ve Fransa'nın saldırıları ve Osmanlı ordusu tarafından planlanan Kafkas harekâtından ayrı düşünülemez. İtilaf Devletleri'nin 1915 yılında Çanakkale Boğazını aşarak İstanbul'u işgal etmek, böylece Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakma planında yeni gemiler ile takviye edilmiş Rus donanmasına büyük görevler düşüyordu. Rus donanması bir taraftan 1914'te Karadeniz ve Zonguldak'a karşı yürüttüğü operasyonlardan daha kapsamlı operasyonlar yapacak, İstanbul'a kömür nakliyatını önleyecek, diğer taraftan kuzeyden İstanbul'u kuşatarak Çanakkale Boğazı'nı geçen müttefikleri ile savaşma direnci ortadan kalkan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u işgal edecekti. Rusya, İstanbul Boğazı'nı kuzeyden tıkamak için öncelikle Türk donanmasının hareketlerini kısıtlamalı ve en önemli yakıt tedarik merkezlerinden biri olan Zonguldak'taki kömür üretimini durdurmalıydı. Zonguldak'a yönelik Mart 1915'ten itibaren yoğunlaşan saldırıların en önemli sebebi bu plandı. 1915 yılında Karadeniz'e daha da güçlenmiş bir şekilde çıkan Rus donanması, Zonguldak'ta kömür üretimini ve nakliyesini tamamen durduramasa da önemli ölçüde azalmasını sağladı. Şehir bu saldırılardan ağır zarar gördü; bu zararın telafisi ve bölge halkının mağduriyetinin giderilmesi için yerel ölçekte başlatılan çalışmalar sonuç vermedi.

Zonguldak I. Dünya Savaşı'nda en fazla saldırıya uğrayan ve Rusya'nın stratejik bir hedef olarak seçtiği bölgedir. Rusya, savaş boyunca bazı girişimlerde bulunmakla birlikte bölgeyi işgal etmemiştir. Rusya'nın hedefi, bölgenin işgalinden ziyade kömür üretimi ve nakliyatını engellemektir. 1914-1915 yıllarında bu konuda yürüttüğü operasyonlarda önemli başarılar elde etmesine rağmen, üretime ve sevkiyata tamamen engel olamamıştır. 1916'dan itibaren Rusya'da artan iç karışıklıklar Rus ordusuna da sirayet etmiş; böylece Zonguldak üzerindeki baskı azalmıştır. Öte yandan Türk denizcilerinin savaşın sonuna kadar kıt imkanlarla, mücadeleci bir ruhla vatan savunmasını sürdürmeleri, Zonguldak'a yönelik saldırıların sonuçsuz kalmasını sağlamıştır.

## **KAYNAKÇA**

### **a. Arşiv Belgeleri**

- BOA, BEO, 4343-325692, H. 28-04-1333.
- BOA, MV., 197-13, H. 01-05-1333.
- BOA, BEO. 4311-323292, H.01-11-1332.
- BOA, BEO. 4313-323432, H. 09-11-1332.
- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 3-40, H.19-12-1332.
- BOA, DH. EUM. 5. Şb. 13-34, H. 25-07-1333.
- BOA, DH.EUM. 2.Şb, 5-96, H. 30-05-1333.
- BOA, DH.EUM. 3.Şb, 4-39, H. 05-05-1333.
- BOA, DH.EUM. 5. Şb, 3-14, H. 19-12-1332.
- BOA, DH.EUM. 5.ŞB, 3-9, H. 17-12-1332.
- BOA, DH.EUM. 5.Şb, 4-43, H. 09-01-1333.
- BOA, DH.EUM. 5.ŞB, 7-28, H. 13-02-1333.
- BOA, DH.EUM. 6.Şb, 2-3, H. 04-01-1333.
- BOA, DH.EUM.5.Şb. 16-1, H. 02-10-1333.

- BOA, DH.EUM.5.Şb. 17-31, H. 22-11-1333.  
BOA, DH.EUM.5.Şb. 3-13, H. 18-12-1332.  
BOA, DH.İ.UM.EK. 72-44, H. 29-10-1332.  
BOA, DH.ŞFR, 449-23, R. 05-09-1330.  
BOA, DH.ŞFR, 449-61, R. 07-09-1330.  
BOA, DH.ŞFR, 452-30, R. 23-09-1330.  
BOA, DH.ŞFR. 44-138. H.22-10-1332.  
BOA, DH.ŞFR. 46-216, H. 18-12-1332.  
BOA, HR.SFR. 04, 405-11, M. 5-5-1915.

**b. Gazeteler: Tanin, 10 Mart 1915.**

**c. Telif Ve Tetkik Eserler**

- Agata, M. (1993). *The Eastern Question In Russian Politics: Interplay Of Diplomacy, Opinion And Interest, 1905-1917*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Connecticut: Yale University.
- Aksakal, M. (2003). *Defending The Nation: The German-Ottoman Alliance Of 1914 And The Ottoman Decision For War*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Princeton University.
- Aydın, M. (2009). Rusya'nın Çanakkale İttikamı Karadeniz Bombardımanı. *Uluslararası Giresun Ve Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9-11 Ekim 2008)*, C. I, Ankara: Giresun Belediyesi.
- Bal, A. K. (2011). Trabzon'un Rus Donanması Bombardımanı Ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Xxvii (81), 545-576.
- Başkaya, M. (2014). İngiliz Basımına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da Rus İşgali. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. 9 (17), 85-100.
- Bobroff, R. (2000) *Roads To Glory? Sergei D. Sazonov, The Turkish Straits, And Russian Foreign Policy, 1910-1916*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Duke University.
- Çatma, E. (2017). *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi Ereğli Maden-İ Hümayun İkinci Kitap (1865-1908)*. Ankara: Yorum Matbaacılık.
- Çavdar, N. (2014). Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı Ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30 (289), 95-130.
- Çavdar, T. (1970). *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*. Ankara: Ant Yayınları.
- Çelik, R.(2016). Karadeniz'de Casusluk Faaliyetleri (1914-1918). *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (50), 125-138.
- Çiladır, S. (1970). *Zonguldak Havzasında Emperyalizm 1848-1940*. Ankara: Aydınlik Yayınları.
- Darr, K. W. A. (1998). *The Ottoman Navy 1900-1918 A Study Of The Material Personnel And Professional Development Of The Ottoman Navy From 1900 Through The Italian, Balkan And First World Wars*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kentucky: University Of Louisville.
- Demchak, T. E., (2016). *Reform, Foreign Technology And Leadership In The Russian Imperial And Soviet Navies 1881-1941*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kansas. Kansas State University.



- Doğan, Ş. (2017). I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Karadeniz Politikası Ve Rus Karadeniz Filosu. M. Okur, B. Güneş, Ü. Köksal (Ed.) *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz Ve Kafkasya Askeri, Siyasi Ve Sosyal Gelişmeler* (S.62-98) İçinde. Trabzon: Ktü Yayınları.
- Eldem, V. (1970). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: İş Bankası.
- Gafarov, V. (2016). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Esirlerin Tutuldukları Osmanlı Kampları Ve Yozgat Üsera Garnizonu. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı* C.2, 5-7 Mayıs 2016, Yozgat: Ss.122-131
- Genç, H. (2012). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Zonguldak'ta Nüfus, Ticaret Ve Sanayi (1920-1932). *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 6(12), 137-152.
- Güven, C., Zenginbaş, M. (2015). *Kafkas Cephesi'nin Karadeniz'den Takviyesine İlk Darbe: Rus Filosu Tarafından Zonguldak Bombardımanı Ve Askerî Nakliye Gemilerinin Batırılması Hadisesi*. Yeni Türkiye, 21 (73). 745-755. S. 747-748.
- Güven, T. (2014). *Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciligi: İşletmecilik Ve Çalışma Hayatı (1848-1921)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak, Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Köse, O. (1998). Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 142-159.
- Öksüz, Öksüz, H. (2008). I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Karadeniz Limanlarını Bombalaması. E. Causevic, N. Moacanin, V. Kursar (Ed.). *Perspectives On Ottoman Studies Papers From The 18th Symposium Of The International Committee Of Pre-Ottoman And Ottoman Studies (Ciepo)* At The University Of Zagreb 2008, Münster: Lit.
- Özeken, A. A. (1943). Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerine Bir Deneme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 9 (3-4), 516-563.
- Öztürk, M. (2017). Petrograd Basınında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Katılması. M. Okur, B. Güneş, Ü. Köksal (Ed.) *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz Ve Kafkasya Askeri, Siyasi Ve Sosyal Gelişmeler* (S.99-129) İçinde. Trabzon: Ktü Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları Ve Büyüme*, Seçme Eserleri-Iı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Santamaría, R.T. (2016). *The Imperial Russian Navy In The First World War: The Myth And The Reality*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Brandeis University.
- Sarıkoçuncu, A. (1993). Emperyalizm Ve Zonguldak Kömür Havzası. *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi* Otam, 4 (04).
- Tak, İ. (2001). Osmanlı Döneminde Ereğli Kömür Madenlerinde Faaliyet Gösteren Şirketler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18. S. 253-257.
- Tuna, O., Ünlü, M. (2017). I.Dünya Savaşı'nın Başlarında Batum Limanı'nın Stratejik Önemi Ve Osmanlı Donanmasının Batum Limanı'nı Bombalaması. M. Okur, B. Güneş, Ü. Köksal (Ed.) *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz Ve Kafkasya Askeri, Siyasi Ve Sosyal Gelişmeler* (S.263-283) İçinde. Trabzon: Ktü Yayınları. S.267-269
- Tunaboylu, İ. (2015). Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben). *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 10 (1), P. 771-802.

## **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Zonguldak'a Yönelik Saldirileri (1914-1915)**

Ünal, T. Ve Özdemir, D. (2014). Ekonomik Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Zonguldak Maden Kömürü Havzasında Yabancı İşçiler. *Nwsa-Nature Sciences*, 9 (4), 1-20.

**AKADEMİDE TOPLUMSAL CİNSİYET:  
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖRNEKLEMİ**

**GENDER AT THE ACADEMY:  
SAMPLES OF SOCIOLOGY DEPARTMENT**

**ГЕНДЕР В АКАДЕМИИ:  
ОБРАЗЕЦ СОЦИОЛОГИИ**

**Aylin ÇİÇEKLİ\***

**ÖZ**

Türkiye’de son dönemlerde, Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında kadın akademisyen sayısında gözle görülür artış olmasına rağmen, eril iktidarın üst pozisyonlarda ve karar mekanizmalarında daha çok yer alması toplumsal cinsiyet rollerinin kesintisiz devam ettiğinin göstergesidir. Türkiye’deki kadın akademisyen oranının pek çok Avrupa ülkesindeki hemcinslerinden yüksek olmasına rağmen kadınların yönetim ve idari mekanizmalarda ve yüksek akademik kariyer basamaklarında temsiliyetleriyle paralellik göstermemektedir. Sosyoloji bölümlerini seçmedeki amaç, kız ve erkek öğrenci sayısı arasında hissedilir oranda kız öğrenci sayısındaki fazlalığa rağmen söz konusu çalışma hayatı olduğunda aradaki farklılığı ortaya koymaktır. Bu araştırmada kız öğrenci sayısı erkek öğrencilere oranla oldukça yüksek olan Türkiye’deki tüm sosyoloji bölümleri ele alınmıştır. Ayrıca amaç, toplumsal cinsiyet çalışmalarını diğer bilim dallarından daha ağırlıklı olarak ele alan sosyoloji bölümlerinin, kadın akademisyenler konusunda içine düştükleri handikapı ortaya koymaktır. Türkiye’de Sosyoloji bölümlerinde, Araştırma Görevliliğinden Profesörlüğe ilerledikçe kadın ve erkek akademisyenler arasındaki oransal ve bölgesel farklar ortaya konularak sebepleri tespit edilmeye çalışılacaktır. 1914’te ilk resmi kürsüsüne kavuşan sosyoloji bölümü, Mart 2016 yılı itibariyle 90 devlet ve vakıf üniversitesinde aktif olarak bilime katkı sunmaktadır. Türkiye’de tüm Sosyoloji bölümlerinde görev yapan toplam 946 akademik personele ait profiller üniversitelerin web siteleri ve YÖK Arama Motorundan ulaşılarak incelenmiştir. Elde edilen veriler SPSS programına aktarılarak çeşitli çapraz tablolar ile analiz edilerek yorumlanmıştır.

\* Arş. Gör. ORCID ID: 0000-0002-3606-4351 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. (aylincekli@yyu.edu.tr)

**Anahtar Kelimeler:** Kadın akademisyenler, toplumsal cinsiyet, sosyoloji bölümü, kariyer, akademi

### **ABSTRACT**

Although the observed increase seen in the number of female academicians recently in Turkey, it is an indicator of gender roles continue uninterruptedly that masculine power to take more places in top positions and decision making mechanism. Despite the higher proportion of female academicians in Turkey than Europe, women's representation in administrative, management and higher academic career steps is not parallel to this rating. The aim of choosing sociology departments is to show the difference between the number of boys and girls, although there is a considerable number of female students. In this study, sociology departments whose number of female students are quite high compared to male students were examined. It is also purpose of this research that the sociology department in which focus more on gender studies than other branches of science, to put forward of handicap of female academicians. in sociology in Turkey, and the reasons put forward regional proportional differences between men and women progresses, Research Assistant Professor of academics will be studied to determine. The department of sociology, which attained its first official status in 1914, is offering informative contributions to science within 90 universities in Turkey as of 2016. Information on a total of 946 academics working in sociology departments was achieved by the websites of universities and Higher Education Search Engine. The obtained data was analysed with cross table by the SPSS.

**Keywords:** Female academics, gender, sociology department, career, Academy.

### **АННОТАЦИЯ**

в Турции в последние годы, несмотря на наблюдаемое увеличение числа женщин-ученых по сравнению с европейскими странами, является свидетельством того, что непрерывное продолжение более активное участие гендерных ролей в верхней позиции и механизмы принятия решений мужской власти. Хотя выше, чем во многих европейских странах, обрат доля женщин способность женщин в управлении и административных механизмов в Турции и, как представляется, коррелируют с представительством на самом высоком академической карьере. Цель выбора факультетов социологии состоит в том, чтобы показать разницу между количеством мальчиков и девочек, несмотря на то, что среди девушек много студентов. Число студентов мужского пола по сравнению с студентками в исследовании достаточно высоко были обсуждены все социологические отделы в Турции. Кроме того, цель состоит в том, чтобы выявить недостатки социологических факультетов, которые занимаются гендерными исследованиями больше, чем другие отрасли науки, посвященные женщинам-ученым. в социологии в Турции, а также причины, выдвигаемые региональные пропорциональные различия между мужчинами и женщинами прогрессирует, научный сотрудник, профессор ученых будет изучаться, чтобы определить. С марта 2016 года кафедра социологии, в которой в 1914 году была создана первая официальная кафедра, активно участвует в науке в 90 государственных и базовых университетах. Социология в Турции, который служил в общей сложности 946 научных сотрудников во всех профилях были рассмотрены доступа к веб-сайты университетов и YÖK Search Engine. Полученные данные были перенесены в программу SPSS и проанализированы различными кросс-таблицами.

**Ключевые слова:** Женские академики, пол, кафедра социологии, карьера, академия

### **Giriş**

Osmanlı-Türk modernleşmesinin yaşandığı ve aslında amacının Avrupa medeniyetine katılmak ve Batılılaşmak olduğu dönem, kadınların modern kimlikler edinmesi adına çeşitli politikalar uygulanmıştır. Modern aile ve kadın yaratma politikaları aslında kadına da erkek ile eşit vatandaşlık hakkından ziyade kadınlara özgü toplumsal roller, kamusal alanlar ve durumlar oluşturarak hali hazırda var olan siyasal alandan ya dışlamış ya da ikincil bir konuma itmiştir. Asıl yapılan şey modernleşme adı altında ‘kadına özgü’ yeni alanlar inşa etmek olmuştur. Eril modernleşme söyleminde kadının yeni ev ve görevi de annelik olarak tanımlanmış olsa da, bu geleneksel anlamda değil daha eğitilmiş, ayakları üzerinde duran kadınlar üzerinden gerçekleşmesi vurgusu gerek gazetelerde gerekse de dönem romanlarında sıkça bahsedilmiştir. Toplumsal insanın temel stratejisi haline getirilen kadın biyolojikleştirilerek, yerli yerinde sağlam duran bir obje olarak algılanmaya devam etmiştir. Hatta daha ileri gidilerek Cumhuriyet dönemi romanlarında kadın ‘sokakta kafeslemek için evdeki kafesin arkasından kurtarılan’ (Güneş, 2005: 263), modernleşirse kötü yola düşme olasılığı yüksek ya da erkeği baştan çıkararak işlenmektedir. Türk modernleşmesinin kız çocuklarının eğitimi ve çalışmasıyla gerçekleşeceğine dair teoriler pratikte korku psikolojisine dönüşerek ikircikli bir tavır haline dönüşmüştür. Ev içindeki işlerden ve annelik rolünden uzaklaşma ihtimali kadının konumunu hafifmeşrepliğe ya da iffetsizliğe kadar düşürmektedir.

Türk modernleşmesinin devlet kurma aşamasında ortaya çıkan cinsiyet farklılıkları, erkekler ve kadınlar için farklı görev tanımları yaparak modern gündelik hayatın inşasını kadına, devlet ve siyaset yapma işini de erkeğe vermiştir. Bu durum bugün siyasi alanda kadınların erkeklere oranla ikinci konumda yer almasının tarihsel bir okumasıdır.

Uzunca süre kadın devrimi olarak nitelendirilen Cumhuriyet aslında aile ve kadın tahayyülünün eğitim ile nasıl şekillendirildiği üzerine kurulmuştur. Erken modernleşme dönemine kadar devlet ve kadın ilişkisi kılık-kıyafet ve kamusal alan yasaklamaları üzerinden ilerlerken 19. yy’ın ikinci yarısından itibaren ise okullaştırma ile kendisini göstermiştir.

Günümüz konjonktürel ortamında kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal roller modernleşme hareketleriyle birlikte hızla değişmiştir. Yaşanan değişimin neticesinde gerek ev gerekse de iş ve eğitim hayatında bir takım rol değişimleri de meydana gelmiştir. Babanın evdeki otoriteye hakimliği (Kongar, 1995: 434) bugün kentleşme ve ekonomik gelişmelerle birlikte geleneksel görev dağılımının aksine değişmeye başlamıştır (Kıray, 1984: 72). Kentleşmenin de etkisiyle kadına dayatılan ev içi rollerde küçük de olsa dönüşüm yaşanmış buna paralel olarak da kadın ve erkek ilişkileri demokratikleşmiştir.

19. Yüzyıl burjuvazinin yükselişiyle birlikte, eğitim, gücü eline almak isteyenler için prestijli bir kapı olmuştur. Fakat cinsiyetçi bir yapıda olan eğitime (Julia, 2000) kadınların ve erkeklerin ulaşımı eşit düzeyde olmamıştır (Kezar, 2005). Bu sebeple uzun yıllar ve hatta halen de kadınların üniversitelerdeki yeri, konumu tartışılmaktadır. Kadınların üniversitelerde bilim kadını olarak yer alabilmeleri önce kadınların dersleri izlemesiyle başlamıştır. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte öğrenci olarak önce bazı bölümlere kabulleri gerçekleşmiş ya karma ya da kız-erkek ayrı olarak eğitime tabi tutulmuşlardır (Clark, 2008). Sadece akademide değil hayatın her alanında erkeklerin baskısına maruz kalan kadınların yükseköğrenime giriş yılları her ülkede farklılık göstermiştir. Costas’a (1996) göre İsveç’te

1865, Birleşik Krallık'ta 1869, Fransa'da 1890 ve son olarak da Almanya'da faşizmin etkisiyle 1909'u bulmuştur.

Modernleşme ile birlikte yaşanan toplumsal dönüşümler aile ve kadına yönelik tutumların gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Kadın tanımının yapıldığı aile, ilk sosyalleşilen, ilk iletişim kurulan ve kadının ilk kimlik kazandığı mekan olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla ev içi rollerin kadın üzerine vazife edildiği ve erkeğin de bu vazifeden muaf tutulduğu yer olarak tanımlanır (Bora, 2011). Francis Bacon'un 'bilgi güçtür' deyişiyle başlayıp rasyonelleşmeyle adım atılan modernizmin temel sonuçlarından sadece birisi olan, kadının da kamusal alanda özellikle de akademiye kendisine yer edinmesi ve yerini her geçen gün sağlamlaştırması ve buna rağmen sesinin halen cılız çıkması bu araştırmayı yapmaya iten temel güçtür. Ayrıca araştırmının önemi ise daha önce kadının kamusal alanda görünürlüğü üzerine çok fazla araştırma yapılmasına rağmen, akademiye ve spesifik olarak da sosyoloji bölümlerinde yapılmış olması çalışmayı özgün kılmaktadır.

Araştırmının amacı, Türkiye'de üniversitelerde ve özellikle sosyoloji bölümlerinde görev yapan kadın öğretim üyelerinin Türk modernleşmesi bağlamında değerlendirilerek akademisyenlerin konumları üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığını kabul ederek, seçilen örneklem üzerinden nicel bir araştırma ile veriler ulaşılmıştır. Bu çalışmada sosyoloji bölümlerindeki tüm akademisyenlerin görev yaptığı üniversite, lisans, yüksek lisans ve doktora mezuniyet bölümleri, mezun oldukları üniversiteler, eğitimlerini hangi ülkelerde aldıkları ve uzmanlık alanları araştırılmıştır. Araştırma için gerekli veriler Şubat-Ağustos 2016 tarihleri arasında internet aracılığı ile üniversitelerin bölüm için ayrılan web sitelerinden ve YÖK Arama Motoru'ndan elde edilmiştir. Ayrıca bu iki kaynaktan erişilemeyen bilgilere, akademisyenlerin ismi taranarak yayınladığı akademik eserlerin içinde yer alan özgeçmiş bilgilerinden ulaşılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilerek yorumlanmıştır.

### Dünyada Kadın Akademisyenler

Günümüzde her ne kadar eğitimde kadın-erkek eşitsizliğine yönelik yasalar çıkarılsa da öğrenme sürecinde de eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Bunun için de kız ve erkek öğrencilere eşit muamelenin yanında, fırsatların eşit sağlanması, tüm öğrencilere önyargılı, cinsiyetçi yöntem ve materyallerin kullanıldığı konuların sunulmaması ve tüm öğrencilere kendini geliştirme özgürlüğünün eşit olarak sağlanması gerekmektedir (USAID, 2008). Birçok eğitim sisteminde geleneksel cinsiyet rollerinin pekiştirilmesi, toplumsal cinsiyet rollerini kişilerin içselleştirmelerine sebep olmaktadır. Bu duruma kadın çalışanlar tarafından bakıldığında süreci ne kadar da zorlaştırdığı görülmektedir. Hem geleneksel ev içi sorumluluklar, çocuk bakımı hem de iş hayatındaki makale, kitap yazma, konferansa katılma gibi etkinliklere katılma gibi sorumluluklar iş ve aile hayatının makul düzeyde gidişatını zorlaştırmaktadır (Gönen ve Hablemitoğlu, 2004; Kettle, 1996).

Hegemonik erkeklik alanı olarak kabul edilen kamusal alana kadının da çıkıp söz sahibi olması hakkı dünyanın hiçbir yerinde kadına altın tepsi ile sunulmamış, bu uğurda kadınlar uzun mücadeleler vermiş ve hala da vermektedir. Tıpkı toplumsal cinsiyet gibi yapay bir terim olan kamusal alanın toplumsal cinsiyet normlarıyla yeniden inşası sürecinde yoğun mesai yapan ataerkil düzenin kadın için sınırlarını çizdiği alanda kadın özgürlük mücadelesi vermektedir. Kurumlar kendi içindeki hiyerarşik yapılanmasını erkeği üste kadını alta gelecek statüde sınırlandırmış (Acker, 1992), özellikle akademiye kadınların sayısal fazlalığına rağmen konumsal olarak alt kategorilerde değerlendirilmektedir. Günümüzde kadının dahil edildiği mekanlar ya da kurumlar farklılaştırılmış, kadının kamusal alandaki yer edinme

çabası mesleki farklılıklar ile ilişkilendirilmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Batılı kadının da tıpkı Türk kadını gibi eril tahakküm ile mücadele alanları neredeyse aynıdır.

2014 yılı Avustralya Hükümeti Eğitim Dairesi Başkanlığının verilerine göre kadınların %43,6'sı alt düzey öğretim görevlisi (senior lecturer) iken sadece %29,9'u kıdemli öğretim görevlisi (above senior lecturer) olarak görev yapmaktadır. Erkeklerde ise bu oran kıdemsizlerde %56,4 iken kıdemlilerde %70'lere dayanmaktadır. Kadınların yarısından fazlası kıdemsiz öğretim üyeliğinde görev yapmaktadır. Ayrıca okutmanların %52,5'i ve daha alt kadroların %53,1'ini de kadınlar oluşturmaktadır. Dahası aynı konumda olmalarına rağmen kadın ve erkek akademisyenlerin maaşlarında da ciddi farklar olmakla birlikte erkeklerin ekstra gelir olarak aldıkları ek ders ücretleri de daha fazladır. Avustralya'da erkek akademisyenler kadın akademisyenlerden %15 daha fazla kazanmaktadır.

Kanada Öğretim Üyeleri Derneğinin 2010 raporuna göre, kadın profesörlerin maaşı, erkek profesörlerin maaşının %87'si olmakla birlikte, kadın profesörlerin %7,6'sı işsizlikle baş etmektedir. Avrupa'da Jack Grove 2013 yılında yapmış olduğu araştırmalarda şu sonuçlara ulaşmıştır. Avrupa'daki prestijli üniversitelerin kadın akademisyen oranı %40'tır ve Avrupa'daki kadın rektör yardımcılarının oranı ise sadece %15,5 olarak tespit edilmiştir. Danimarka'da %31, Norveç'te %31,7 ve İsveç'te %36,7 oranında kadın akademik personel görev yapıyorken, tüm Avrupa'daki kadın profesör oranı yalnızca %18'de sınırlı kalmıştır.

İngiltere Yüksek Öğrenim İstatistiklerine göre ise, İngiltere'de 2013 yılı itibarı ile kadın profesörlerin oranı %22,4 olmakla kalmayıp kadın akademisyenler %11,3 daha az ücretle çalışmaktadırlar; ayrıca bu oran bazı enstitülerde %27'ye kadar varmaktadır (www.timeshighereducation.com).

Ghara'nın 2016 yılında Hindistan'da yaptığı Yüksek Öğrenimde Kadınların Pozisyonu ile ilgili araştırmadaki bulgular, kadınların akademide yeterince temsil edilmediğini bulmuştur. Hindistan'daki profesör kadrolarının %25,5'i, okutman ve doçent kadrolarının %31,1'i ve okutman ve yardımcı doçent kadrolarının ise %38,5'ini kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Hindistan'da rektör yardımcılarının %3'ünü kadınlar oluşturuyorken, Hong Kong'da bu statüde kadın akademisyene rastlanmamıştır. Bu rakam Japonya'da %2,3 ve Malezya'da ise %15'tir.

ABD'de de durum çok iç açıcı olmamakla birlikte tüm memuriyetlerin içinde kadınların oranı %48,4 (2013) fakat bunların sadece %37,5'i kadrolu memurdur. Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği 2014 raporunda kadın akademisyenlerin birçoğunun düşük akademik pozisyonlarda yer aldığı tespit edilmiştir. Tıpkı İngiltere'de olduğu gibi ABD'de de kadın-erkek akademisyenler arasında %12,8'lik kazanç farklılığı bulunmaktadır. 2013 yılında Mary Ann Mason'un New York Times gazetesinde çıkan köşe yazısına göre, aile olgusunun kadınların akademik hayatını etkilediğine vurgu yapılmıştır. Kadın akademisyenlerin sadece %40'ı evli ve çocuk sahibiyken, erkek akademisyenlerde bu oran %70'e çıkmıştır. Kadın dekanların oranı ise %19,3 ve dekan yardımcılarının da %33,1 olarak kayıtlara geçmiştir.

21. yüzyıl dünya üzerindeki kadın akademisyenlerin oranına baktığımızda erkeklere oranla çok geride kaldıkları görülmektedir, kaldı ki buna kadın akademisyenlerin akademinin üst düzeylerinde temsil edilmeyişinden de anlayabiliriz. Bu bağlamda geliştirilen ve kadınların akademideki deneyimlerini açıklayan metafor "cam tavan" aslında gerçekliği ortaya sermektedir.

#### Türkiye'de Kadın Akademisyenler

Türkiye özelinde baktığımızda ise kız çocukların okullaşmasına yönelik tartışmalar Tanzimat dönemiyle birlikte başlamış ve resmi ideoloji olarak devam etmiştir. Fakat kadınların eğitimi kariyer sahibi olmalarından çok iyi annelik ve eşlik yapmaları amacına

yönelik olmuştur (Durakbaşı, 2007; Kandiyoti, 1997). O dönemlerin milli meselesi haline gelen kızların eğitimi odak noktalarından biri olmuş ve hatta kız çocukların eğitimini engelleyenler ‘vatan haini’ olarak bile nitelendirilmiş, zira yeni nesli yetiştirmek kadınların temel görevi olmuştur (Çakır, 1996: 228). Erkeklerin değilken kadınların eğitimi üzerine her ideolojinin pragmatist beyanları, kadınların kamusal alandaki görünürlüklerini daha da belirsizleştirmiştir. Kız Rüştüyeleri ardından Kız Sanayi Mektepleri ile eğitim orta ve alt sınıf ailelerine kadar yayılmıştır. Kız Sanayi Mekteplerinde ev işi, müzik, sanat, Kur’an-ı Kerim okuma gibi iyi bir anne ve iyi bir eş olmanın gereklilikleri yeni oluşturulan dışil kamusal alanlarda sürdürülmüştür (Sancar, 2017: 219). Bu tarz kadınsı bilgilerin verildiği Kız Sanayi Mekteplerinin temeli ise Osmanlı haremindeki cariyelere verilen içerikle hemen hemen aynı olmuştur: kadınlık eğitimi. Zamanla Kız Enstitülerine dönüşen Kız Sanayi Mektepleri “kadınlık” eğitiminin yanı sıra erkeklerin aldığı eğitim yani matematik, fizik gibi daha ‘modern dersleri’ içeren konuma getirilmiştir. Ayrıca sadece kadın öğretmenlerin kızlara eğitim vermesi tabusu da yıkılarak erkek öğretmenlerin kızların eğitimine katıldığı döneme girilmiştir (Sancar, 2017: 219-222). İlköğretimden sonraki eğitimleri için Cevri Kalfa İnsa Rüştüyesi 1859’da ilk defa eğitime başlamıştır. 1870 yılında ise okullara kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuaallimat açılmıştır. İlköğretim kızlar için 1913’ten sonra zorunlu eğitim olmuş, kadınların yoğun talepleri, kadın hareketleri ve siyasi ideolojilerin etkisiyle 1914’te Darülfünun’da herkese açık dersler başlamıştır. Sonrasında sadece kadın öğrencilerin bulunduğu İnaş Darülfünunlar eğitime başlamış, lakin derslik ve hoca sıkıntısı sebebiyle 1921’de akademik karma eğitime geçilmiştir. Aslında bu yaşananları kadınların modernleşmesi olarak görmekten ziyade, okumaları dönemin ulus devlet kurma politikalarıyla ilişkili yapmak gerekmektedir. Kadınların kamusal alana çıkışları kadın özgürlüğü ya da eşitlikçi yaklaşımdan kaynaklanmamış, sadece yeni kurulan ulus devletin bir gerekliliği olarak görülmüştür. Bu sebeple kadının kamusal alanda rol ve sorumlulukları tartışılıyorken özel alanda kadına bahsedilen iş bölümü ve cinsiyet rolleri devam etmiştir (Kandiyoti, 1997: 126). Her ne kadar kadınların kamusal alana çıkmasındaki amaç farklı olsa da kadınların üniversitelere girmeleri ve görünürlüklerinin artması noktasında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak 1932 yılında ‘Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi’ ne alınan kadın akademisyen ile akademinin kapıları kadınlara açılmıştır. 1934 yılında ise bu sayı 93’e ulaşmıştır (Köker, 1988: 123).

Türkiye’de kadınların üniversitelerde yer alması Batı’da yaşanan süreçten oldukça farklıdır. Üniversitelerin Türkiye’de doğuşu modernleşme sürecinin bir parçası olarak gelişmiş ve siyasal ideolojinin modern kadın sembolüne en uygun kurumlardan birisi olmuştur. Türkiye hem kadın akademisyen oranının hem de profesör kadrolarının Avrupa ve Amerika’dan yüksek olduğu ülke olmuştur. 1990 yılında yapılan bir araştırmaya göre Türkiye’de kadın profesör oranı %22,9 iken AB’de ortalaması %11, ABD’de ise %18 olarak istatistiklere yansımıştır (Özbilgin ve Healey, 2004). Türkiye akademisinde oranlar bu kadar yüksekken akademik hayatta boy gösteren erkek egemen yapının varlığı bu konu üzerinde bizi düşünmeye sevk etmiştir. Türkiye’de neredeyse kadın-erkek istihdam ve öğrenci sayıları birbirine eşit iken, gerek OECD raporlarında gerekse de BM raporlarında cinsiyet eşitliği konulu raporlarda gerilerde yer almamız şaşırtıcıdır. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de unvanlar arttıkça, kadın oranlarının düşmesi akademik camiada da cinsiyete dayalı bir tabakalaşmanın katmerlenmiş örneğidir (Acar, 1998). Toplumsal kurumlara, içinde yaşadıkları kültürün değerleriyle ve ideolojisiyle şekillenerek var olurlar. Akademi de bu toplumsal kurumlardan sadece birisi ve aynı zamanda kamusal yaşamın prestijli kurumlarından da



birisini oluşturmaktadır. Kadın-erkek eşitsizliği de toplumun her alanında olduğu gibi eğitim alanında da üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Geçilen son 30 yılda gelişen yüksek öğrenim sektörü, 1990'lerden bu yana gerek kadın gerekse de erkekler için geniş kariyer imkanları sunarak devlet ve özel olmak üzere sayısını 29'dan 190'a çıkarmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak da akademik personel sayısı her geçen gün artmaktadır. 1990'larda toplam 34 482 olan akademik personel sayısı 2016 yılı itibari ile toplam 155 168'e ulaşmıştır (YÖK, 2016). Bu gözle görünür oranda yaşanan artış bir takım personel eksikliği doğurmuş dolayısıyla kadınlar için yükseköğrenim sektörü statik kariyerlerini yukarıya doğru taşıyacakları büyük bir kaynak olmuştur (Healy vd. 2005). Avrupa'da ise durum Türkiye'den farklı işlemiştir. Avrupa'da üniversitelere öğrenci katılımı artarken, bu artış yükseköğrenimde kariyer fırsatlarına dönüşmemiştir. Sadece Portekiz ve İspanya bu artıştan faydalanmış ve Avrupa ortalamasının üzerinde akademide kadınlar istihdam edilmiştir. Ayaç ve Ayaç'a (2001: 20) göre, yeni özel üniversitelerle karşılaştırıldığında köklü ve eski üniversitelerdeki ödeme ve koşullardaki bozulmalar Türkiye'deki sektör genişledikçe belirginleşmiştir. Lakin henüz sektörde küçük bir paya sahip olan özel üniversitelerin artışının toplumsal cinsiyet düzenini nasıl etkileyeceği muamma. Türkiye örneğinde de olduğu gibi tıpkı Portekiz ve İspanya'daki gibi, bu katlanarak giden yeni sektör kadınlara fırsatlar sunmaktadır. Özellikle 1980 ve 1990'larda üniversitelerin merkezleştirilerek YÖK'e bağlanması, akademiye toplumsal cinsiyet açısından tarafsız kılmıştır. Özellikle akademisyenlerin performans dayalı kariyer yapmaları ve adayların şeffaf olarak başvurularında özgeçmişleri, yaptıkları bilimsel araştırmaları, makaleleri, danışmanlıkları ve kendi uzmanlık alanlarında yaptıkları her türlü bilimsel yapıtlar onlara kariyer basamaklarında tırmanmalarını sağlamıştır. Merkezileşmeyle beraber YÖK'e getirilen bu düzenlemeler, yükselmelerde teşvik veya seçim süreçlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak toplumsal cinsiyet konularına gönderme yapmaktadır.

Artan kadın hareketlerinin yanı sıra gerek siyasi ideolojiler gerekse de yeni gelişmeler ile 1932 yılındaki ilk kadın akademisyenden 2017 Eylül ayı Devlet Personel Dairesi Başkanlığı verilerine göre 49,258 (profesör, doçent, yardımcı doçent, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi) kadın akademisyene ulaşılmıştır. Yaklaşık olarak bu rakam da toplam sayı içinde %44'e denk gelmektedir. 2016-2017 YÖK verilerine göre kız öğrenci sayısı 3,347,403, erkek öğrenci sayısı ise 3,930,505 olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye'de %46'lara çıkan kız öğrenci sayısı (ÖSYM, 2016), Dünya'da da her geçen gün artan bir trend izlemektedir. Hatta özellikle İngiltere'de kız ve erkek öğrenci arasındaki farkın giderek açıldığı ve artık kız öğrencilerin sayısının neredeyse her 6 üniversitenin 5'inde sayıca üstün olduğu vurgulanmaktadır. İstatistikler bu şekilde gittiği taktirde 2016 yılında İngiltere'de doğan kız bebeklerin %75'inin erkeklerden daha fazla üniversite eğitimine devam edeceği hesaplanmaktadır ([www.bbc.com/news/education-36266753](http://www.bbc.com/news/education-36266753)).

Genel olarak OECD 'Bir Bakışta Devlet Raporu'na (2017) göre dünyada kamu sektöründe çalışanların %53' ünü kadınlar oluşturuyor ve bu oran Türkiye'de %33,8 olarak hesaplanmış ve kadınların kamuda temsil edildiği en az dördüncü ülke olmuştur. Türkiye'deki kamu sektöründe yönetici kadınların ise sadece %8'ini kadınlar oluşturmaktadır, diğer OECD ülkelerindeki oran ise Türkiye'nin yaklaşık 4 katına denk gelmektedir. Genel tablo bu şekilde olunca akademi özelinde baktığımızda ise Türkiye'de kadınların erkeklerden daha fazla çaba harcamaları gerektiği su götürmez gerçektir.

Kadınların akademideki görünürlükleri Avrupa ve ABD ile kıyaslandığında Türkiye'de oldukça yüksek istatistikler sergilemektedir. Türk kadınının başarısı için birçok olası sebep sıralanabilir. Özellikle tarih, sosyal ve ekonomi bilimlerinde erkeklere göre

yüksek oranda var olan kadınlar yeni kurulan Cumhuriyet devletinin ilkelerini gerçekleştirmek (laiklik, cumhuriyetçilik, devletçilik, milliyetçilik gibi...) maksadıyla devlet politikası olarak akademiye adım atmışlardır (Healy vd. 2005). Zeytinlioğlu (1999) ve Kandiyoti (1997) akademik kariyerin, kadınlar için güvenilir, sağlam ve saygın bir seçenek olduğuna vurgu yapar. Akademi, ticaret ve girişimcilikten ziyade “saygıdeğer Türk kadını” için daha uyumlu, profesyonel ve güçlü bir imaj temsil etmektedir.

Türkiye’de kadının akademik camiadaki başarısını kabul ederken, hala hiyerarşik sıralamalarda görünmez olduğu hatırlanmalıdır. Kadın ve erkek profesör yüzdesine bakıldığında ya da kadın ve erkek rektör oranlarına bakıldığında (Tablo 1) toplumsal cinsiyet rollerinin baskınlığına şahit olmuş oluruz. Şentürk’ün (2015) Türkiye’deki kadın akademisyen üzerine yapmış olduğu çalışmadan “Çokuz ama yokuz” demesinin sebebi de bu olsa gerek. Yapılan birçok çalışmaya göre kadınların yönetici konuma getirilmemelerinin sebebi olarak cinsiyet ve kadının fiziksel koşulları gösterilmektedir. Aksine kadınların yetersiz temsilinin sebebi kadın düşmanı politikalar değil kadının aile ve iş hayatı arasına sıkışıp kalmışlığı denilebilir.

**Tablo 1: Cinsiyete göre rektör sayısı ve kadın rektör oranı (2016)**

	Toplam	Erkek	Kadın	Kadın Rektör Oranı %
Devlet Üni.	112	110	2	1,6
Vakıf Üni.	65	52	13	20
Toplam	177	162	15	8,5

(YÖK, 2016)

Türkiye’deki Üniversitelerin Sosyoloji Bölümlerinde Akademisyen Profili Akademide Genel Durum

Türkiye, Yükseköğrenim tarihine 1933’te ilk olarak İstanbul Üniversitesi’nin kurulması ile başlayarak, ardından 1933-1970 yılları arasında sayı 9’a; 1971-1982 yılları arasında 27’ye; 1984-2000 yılları arasında 74’e; 2000-2010 yıllarında 156’ya ve en son olarak da 2011-2016 yılları itibari ile devlet ve vakıf üniversite sayıları 190’a yükselmiştir. Üniversite sayılarının sürekli artan trendleri beraberinde akademik personel ihtiyacını da doğurmaktadır. 1990-2016 yılları arasındaki akademik personel sayısı neredeyse %350 artarak sayısını 34482’den 155168’e çıkartmıştır. Kadın-erkek oranlarına baktığımızda ise kadınlar toplamda sadece %32’lik bir paya sahip iken bugün %44 ile Avrupa standartlarının çok üzerinde bir orana sahiptir (Tablo 2). OECD ‘Bir Bakışta Devlet Raporu’na göre kadınların Türkiye’de kamu sektöründe %33,8’lik temsiline karşın, akademiye %44 oranında kadın akademisyenin olması umut vericidir. Özellikle akademi gibi prestijli bir alanda kadın-erkek oransal eşitliği birçok Avrupa ülkesine göre toplumsal cinsiyet açısından Türkiye’nin daha dengeli olduğunu kanıtlamaktadır.

**Tablo 2: 1990-2016 yılları arasında akademisyen kadroları ve cinsiyet dağılımları**

		1990-1991	1995-1996	2000-2001	2005-2006	2010-2011	2015-2016
Profesör	Kadın	974	1388	2181	3149	4288	6626
	Erkek	3801	4725	6623	8692	11241	15790
Doçent	Kadın	559	1119	1605	1813	2735	5285
	Erkek	1874	2507	3644	3956	5751	9738
Yard. Doç	Kadın	1024	1713	3031	4861	7705	14214
	Erkek	2838	4080	7376	10268	14012	21087

Öğr. Gör.	Kadın	1509	1998	3492	5396	6844	9574
	Erkek	3660	4310	6648	8957	10676	12278
Arş. Gör.	Kadın	4810	7238	10017	12917	17603	23917
	Erkek	9346	11430	15563	15834	19066	23759
Uzman	Kadın	469	764	978	1075	1466	1897
	Erkek	679	955	1293	1520	1791	1968
Okutman	Kadın	1567	2237	3043	3630	4917	6341
	Erkek	1328	1576	2347	2672	3273	3954
Toplam	Kadın	10929	16480	24361	32858	45599	67578
	Erkek	23553	29630	43519	51927	65896	88590

(YÖK,2016)

Büyük resimde görünen kadınların %44 orana sahip olması maalesef ki kadro dereceleri arttıkça düşmektedir. 2015-2016 yılındaki kadın profesör oranı %30 iken, kadın doçent oranı %35, kadın yardımcı doçent oranı %40, kadın araştırma görevlisi oranı ise %50 olarak tespit edilmektedir. İstatistiklerden de anlaşıldığı gibi araştırma görevliliği kadrosundaki %50'lik eşitlik profesör kadrosuna doğru çıktıkça %30'a düşmektedir.

#### Akademik Kadroların Sosyo-Demografik Özellikleri

Akademide genel anlamda kadın-erkek oransal eşitliği yaşanırken 100 yılı aşkın süredir varlığını sürdüren sosyoloji bölümlerinde toplumsal cinsiyet algısının nerede durduğu merak uyandırmaktadır. Türkiye'de aktif olarak eğitim öğretim yapan Yüksek Öğretim Kurumuna bağlı toplam 190 devlet ve vakıf üniversitesi bulunmakta, bunların da sadece 90 tanesinde Sosyoloji Bölümü aktif olarak görev yapmaktadır. Araştırmamıza daha iyi ışık tutarak karşılaştırma fırsatı vermesi için Sosyoloji bölümleri 2016-2017 eğitim-öğretim yılındaki kız-erkek öğrenci oranlarına bakmak faydalı olacaktır. Tablo 3'den de görüldüğü gibi sosyoloji bölümlerindeki kız öğrenci oranı %79'u gösteriyorken erkekler ise %21 ile sınırlı kalmaktadır. Kız ve erkek öğrenci arasında gözle görülür miktarda fark varken, akademisyen oranları şaşırtmaktadır. Üniversitelerin web siteleri ve YÖK Akademik Arama Motorundan elde ettiğimiz verilere göre ise Eylül-2016 yılı itibari ile toplamda Sosyoloji bölümlerindeki akademik personel sayısı 946 ve bu rakamın %53,7'sini erkekler oluşturuyor; %46,3'ünü de kadınlar oluşturmaktadır (Tablo 4). Kadın ve erkek arasındaki neredeyse eşit oran aslında Türkiye'deki toplam akademisyenlerin de oranını temsil etmektedir. Genel olarak akademi alanında Avrupa'da kadın akademisyenlerin oranı %20 iken, Türkiye'de ise Akdeniz Üniversitesi'nin yapmış olduğu araştırma sonucunda kadınların oranının %50'ye vardığı sonucuna ulaşılmıştır. Lakin, adı geçen araştırmada kadın akademisyenlerin ve öğrencilerin daha çok "kadın mesleği" olarak adlandırabileceğimiz eğitim, iletişim, hemşirelik ve edebiyat fakültelerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Oran "erkek mesleği" olarak addedilen mühendislik, tıp gibi alanlarda hem kadın akademisyen hem de öğrenci oranlarında düşüşü gösterir (www.sabah.com.tr). Özeldede ise sosyoloji alanında kadın-erkek oranı bahsi geçen araştırmaya göre neredeyse eşittir.

**Tablo 3: 2016 yılı Türkiye genelinde Sosyoloji Bölümü kız-erkek öğrenci sayısı**

	Kız	Erkek	Toplam
Devlet Üni.	3988 (%78)	1114 (%22)	5102
Özel Üni.	682 (%83)	138 (%17)	820
Toplam	4670 (%79)	1252 (%21)	5922

(www.yokatlas.gov.tr)

**Tablo 4: Akademik Kadroların Cinsiyete Göre Dağılımı**

	Sayı	Yüzde
Erkek	508	53,7
Kadın	438	46,3
Toplam	946	100,0

Akademik personelin unvan dağılımı incelendiğinde (Tablo 5) Yardımcı Doçent Doktor ve Araştırma Görevlisi kadrolarında sırasıyla %31,5 ve %33,6 ile yığılma olduğu görülmektedir. Ayrıca Doktor Araştırma Görevlisi ve Doktor Öğretim Görevlisi kadrolarında toplam %3,2'lik personel hali hazırda Yardımcı Doçent Doktor kadrosu beklemektedir. Profesör ve Doçent kadrolarına baktığımızda ise rakamların birbirine yakın olduğu gözlemlenebilir. 946 öğretim üyesi içinde 147 doçent (%15,5), 132 profesör (%14) bulunmaktadır. Araştırma görevlisi kadrosunun sayısının yüksek olması sosyoloji alanında akademiye olan ilgiyi gösteriyorken, sonrasında yardımcı doçent kadrosundan doçentlik kadrosuna olan neredeyse yarı yarıya düşüş de aslında akademi alanındaki kısırlığı göstermektedir. Doçent olmak için gerekli şartların sağlanmış olması, yeterli sayıda ve nitelikte akademik çalışmanın yapılmış olması ve yabancı dil bilgisi şartı belki de yardımcı doçentlik kadrosundaki yığılmaya sebep gösterilebilir. Profesör kadrosundaki toplamda %14'lük oran da aslında akademik kariyerin sürekli bir bilgi üretme ve üretim alanında her daim aktif olmanın zorluklarıyla açıklanabilir. Bu sebeple denilebilir ki sürekli bir çalışma, hafta içi-sonu mefhumunun gözetilmemesi, mesai kavramının şeffaf olması, yeniyi ve yeniliği takip etmedeki zorunluluk ve belki de özel hayatın ikinci plana atılabilme olasılığının yüksek olması gibi şartlar akademi alanında özellikle bir hevesle araştırma görevlisi kadrosunda başlayan yığılmanın her basamakta bir miktar daha azalmasına sebep gösterilebilir. Cinsiyet bazlı değerlendirildiğinde ise kadın oranının Araştırma Görevlisi, Araştırma Görevlisi Doktor ve Öğretim Görevlisinde erkek oranına göre yüksekken, unvan derecesi arttıkça erkek sayısının artış gösterdiği görülür. Akademisyenliğin mesai mefhumu gözetmeksizin çalışma gerekliliği kadınların sayısındaki düşüşe sebep gösterilebilir. Bilindiği üzere kadının aynı zamanda hem ev hanımı hem anne hem eş rolü bir arada mümkün olabilmektedir. Bu sebeple aynı zamanda birden fazla uğraşa sahip olması ister istemez kadınların başarısını düşüren etkenlerden birisi olarak söylenebilir.

		Araştırma Görevlisi	Araştırma Görevlisi Doktor	Öğretim Görevlisi	Doktor Öğretim Görevlisi	Yardımcı Doçent Doktor	Doçent Doktor	Profesör Doktor
Erkek	Sayı	142	9	9	7	164	97	80
	Yüzde	28	1,8	1,8	1,4	32,3	19,1	15,7
Kadın	Sayı	176	10	12	4	134	50	52
	Yüzde	40,2	2,3	2,7	0,9	30,6	11,4	11,9
	Sayı	318	19	21	11	298	147	132

	Yüzd	33,6	2	2,2	1,2	31,5	15,5	14
Toplam	e							

**Tablo 5: Akademisyenlerin Unvan ve Cinsiyet Dağılımı**

Kadın ve erkeğin, eğitimi, gelir düzeyi arttıkça ev içi rolleri paylaşma noktasında demokratikleştikleri gerçektir. Fakat Türkiye’de ev içi rollerin birbirinden farklılaştırılarak paylaşıldığı ve sorumlulukların bu şekilde paylaşıldığı tespit edilmiştir. Modernleşme süreciyle erkeklerin ev işlerine daha fazla dahil olmaları ilk elden sorumlu olarak değil de ikinci elden yardımcı pozisyonunda gerçekleşmektedir. Ev içi rolleri, ‘kadın işi’ olarak gören ataerkil toplum değerleri bu anlamda kadına daha fazla sorumluluk yüklemiş ve kadının yetiştirilmesi ve sosyalleşmesi süreçleriyle de pekiştirilmiştir. Geleneksel anlamda işinde başarılı olup, eve ekmek getirmekle yükümlü olan erkektir. Her iki cinsiyetin de bu manada hareket etmesiyle birlikte kadının kariyeri önemsiz görülerek ağırlığı ev içi sorumluluklara verilmektedir. Özellikle de kadın eğer çocuk sahibi ise neredeyse ev ile ilgili tüm işler kadına yüklenmektedir. Erkek meslektaşları kadar hızlı ilerleyemeyen kadın akademisyenlerin geçiş kadrolarında yığılma yaşamalarının belki de en büyük sebeplerinden birisi toplumsal cinsiyet baskısıyla üzerlerine atılan sorumlulukların fazlalığı ve bu noktada eşlerinden yeterli desteği görememeleri olarak belirtebiliriz. Yaşı, mesleği, statüsü ne olursa olsun genel anlamda ev içi rollerin ve özellikle çocuk bakmanın sorumluluğu kadına verildiğinden onun meslek hayatında ilerleyebilmesi çoğu zaman sınırlandırılmaktadır. Bu sebeple ‘çocuk da yaparım kariyer de’ diyen kadın akademisyenlerin çalışma şartları zorlaştıkça ve istenilen nitelikler de arttıkça kariyer basamaklarında ilerlemeleri daha ağır olarak yaşanmaktadır.

946 öğretim üyesinin üniversitelere dağılımında ODTÜ’nün 53 personel ile en kalabalık sosyolog kadroya sahip olduğu görülür. ODTÜ’yü sırasıyla 29 personelle Hacettepe Üniversitesi, 22 personelle Ankara Üniversitesi ve 21 personelle Sakarya ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversiteleri takip etmektedir. Bahsi geçen yüksek kadro sayılarının aksine Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İpek Üniversitesi ve Erzincan Üniversitesi 2 akademik personelle en az kadroya sahip üniversitelerimizi oluşturmaktadırlar (Tablo 6). Cinsiyet dağılımlarına baktığımızda ise başkent Ankara’da yer alan üniversitelerimizden Hacettepe Üniversitesi, ODTÜ ve Ankara üniversitesinde kadın akademisyen oranı erkeklere oranla çok yüksektir ve hatta Hacettepe Üniversitesindeki cinsiyet dağılımında kadınlar neredeyse erkeklerden 4 kat daha fazladır.

**Tablo 6: Sosyoloji Bölümlerinin en kalabalık kadro cinsiyet dağılımı**

	Erkek	Kadın	Toplam
İstanbul Üni.	14	6	20
Hacettepe Üni.	6	23	29
ODTÜ	21	32	53
Ankara Üni.	10	12	22
Muğla Sıtkı Koçman Üni.	13	8	21

Veriler incelendiğinde az personele sahip olan üniversitelerin yeni kurulmuş üniversiteler olduğu dikkat çekmektedir. 1990 öncesi kurulmuş daha köklü üniversitelerin sosyoloji bölümlerindeki akademik personel sayıları 1990 sonrası kurulan yeni üniversitelere göre daha fazla ve niteliklidir. 90 üniversitemizdeki sosyoloji kürsülerine bakıldığında bunların %27,8’inin 1990 öncesi; %72,2’sinin ise 1990 sonrası dönemde aktif oldukları kaydedilir.

1990 yılı üniversite sayılarının artmasında dönüm noktası denilebilir. Aynı yıllarda özellikle vakıf üniversite sayılarının da artması oranı paralel olarak yükseltmiştir. 2006-2008 yılları arasında Anadolu'nun her kentine üniversite açma girişimleri ile toplam 41 devlet üniversitesi açılmıştır. Üniversite sayısındaki bu ani artışın sebebi ise Meclis görüşmelerinde kurulduğu şehrin sosyo-ekonomik, kültürel, tarımsal ve sanayi alanında gelişmesine olanak sağlamak olarak belirtilmiştir. Ayrıca o dönemdeki popülist politikalar ile bilim üretmenin amaçlanmadığı yapılar vücuda getirilmiştir. Her yeni açılan üniversite bünyesinde o oranda bölüm açmış ve akademik personel ihtiyacı duymuştur (duymaktadır). Hali hazırda var olan birçok üniversitede akademik personel eksikliğinden lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi tam anlamıyla yapılamıyorken, yeni açılan üniversitelere kadro ihtiyacı var olan küçük akademik payı daha küçük parçalara ayırmaktadır. Hal böyle olunca bazı üniversitelerde bölüm var, yetersiz akademik personel var, öğrenci yok, eğitim yok gibi problemlere sebep olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her ile bir üniversite açılması, yükseköğretimi kurumsallaştırmaktan çok yerelleştirmektedir.

**Tablo 7: Akademik Kadroların Üniversiteye Yerleşme Dönemleri**

		Arş. Gör.	Arş. Gör. Dr.	Öğrt. Gör.	Dr. Öğrt. Gör.	Yrd. Doç. Dr.	Doç. Dr.	Prof. Dr.	Toplam
1990 öncesi	sayı	106	8	2	0	59	38	50	263
	yüzde	40,3	3	0,8	0	22,4	14,4	19	100
1990 sonrası	sayı	212	11	19	11	239	109	82	683
	yüzde	31	1,6	2,8	1,6	35	16	12	100
Toplam	sayı	318	19	21	11	298	147	132	946
	yüzde	33,6	2	2,2	1,2	31,5	15,5	14	100

Türkiye’de üniversiteler eğitim kalitesi ve olanaklar açısından merkezi illerde yoğunlaşma göstererek prestijli üniversiteler olarak kabul edilmekte, merkeze uzak yerlerde var olan üniversiteler ise taşra üniversiteleri olarak ikincil konumda değerlendirilmektedir. Prestijli üniversiteler daha çok ülkenin batısında yoğunlaşırken, taşra olarak ikincil konumda değerlendirilen üniversiteler ise ülkenin diğer bölgelerine dağılım göstermektedir. Gerek akademisyenlerin gerekse de öğrencilerin yoğun ilgi gösterdiği köklü üniversiteler de istatistiklerden görüldüğü gibi (Tablo 7) Türkiye’de Marmara Bölgesi ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.

Akademisyenlerin görev yaptığı üniversiteler bölge bazında değerlendirildiğinde (Tablo 8) en yüksek rakam 296 akademisyen ile (156 erkek, 140 kadın) Marmara bölgesindedir. Ardından kadın ve erkek oranı hemen hemen eşit olan 274 kişi ile İç Anadolu Bölgesi ve 145 kişi ile de Ege Bölgesi takip eder. Akdeniz Bölgesi ise 26 akademisyen ile en az orana sahipken, Doğu Anadolu’da 95, Güney Doğu Anadolu’da ise 43 sosyolog akademisyen görev yapmaktadır. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu’da cinsiyet farklılığı göze çarpar; erkek akademisyenler bu iki bölgede de kadınlardan oldukça fazladır. Neredeyse kadınların 2-3 katı olan erkek akademik personellerin bu bölgede fazla olmasını yine yaşanan güvenlik sorunlarına, üniversitenin yer aldığı yerdeki toplumsal yapıya, kentlerin sosyo-ekonomik düzeylerine ve üniversitelerin bilimsel yaklaşımlarına bağlayabiliriz.

**Tablo 8: Akademik Kadroların Bölgelere Göre Cinsiyet Dağılımı**

		İç Anadolu Bölgesi	Marmara Bölgesi	Ege Bölgesi	Akdeniz Bölgesi	Kara deniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Güney Doğu Anadolu Bölgesi	
Erkek	Sayı	138	156	75	9	38	59	33	508
	Yüzde	27,2	30,7	14,8	1,8	7,5	11,6	6,5	100
Kadın	Sayı	136	140	70	17	29	36	10	438
	Yüzde	31,1	32,0	16	3,9	6,6	8,2	2,3	100
Toplam	Sayı	274	296	145	26	67	95	43	946
	Yüzde	29	31,3	15,3	2,7	7,1	10	4,5	100

Bölgelere göre akademisyen oranları incelendiğinde en çok sosyolog akademisyene ev sahipliği yapan bölgenin %31,3 ile (296 kişi) Marmara Bölgesi olduğu görülür. İç Anadolu Bölgesi %29 ile (274 kişi) ikinci ve Ege Bölgesi de %15,3 ile 3. Bölgemizi oluşturur. Doğu Anadolu Bölgemizdeki oran %10 iken (95 kişi), grafik Akdeniz Bölgesinde en düşük frekansı (%2,7 ile 26 kişi) gösterir. Akdeniz bölgesindeki düşük rakamları üniversite sayısındaki azlık ile de açıklayabiliriz. Diğer üniversitelerle karşılaştırıldığında aslında Akdeniz Üniversitesindeki rakamların (Akdeniz Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi) normal yansıttığı görülmektedir. Ayrıca Tablo 8'den de görüldüğü gibi batıdan doğuya gidildikçe kadın akademisyen oranı yarı yarıya düşmektedir.

### 5.3. Akademik Kadroların Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Eğitim Durumları

Lisans eğitimlerini aldıkları üniversitelerde %77,8'i yurt içi üniversitelerini tercih etmektedir (Tablo 10). Ardından Yüksek lisans eğitimindeki yurt içi-yurt dışı üniversite tercihlerinde akademisyenlerin %70,4'ünün yurt içinde eğitim gördükleri görülmektedir (Tablo 10). Lisans eğitiminde neredeyse eşit olan cinsiyet dağılımı, yüksek lisans eğitimiyle değişmiş, kadınların oranı yurt dışı eğitiminde artmıştır (Tablo 9). Doktora eğitiminde ise oran yurt içinde iyice düşmüş %63,3'e inmiştir (Tablo 10). Bu eğitim sürecinde de kadınlar erkeklere göre daha fazla yurt dışı eğitimini desteklemektedirler (Tablo 9). Toplumsal cinsiyet noktasından durum okunduğunda erkeklere oranla kadınların oranının yüksek olması düşündürücüdür. 28 Şubat süreciyle zirveye tırmanan kamuda başörtüsü yasakları en fazla mağduriyeti üniversitelerde yaratmıştır. Akademinin ve iş hayatının kayıp dönemi olarak görülebilecek bu yıllarda birçok öğrenci eğitim-öğretim haklarını kullanamamış, birçok başörtülü kadının da memuriyetlerine son verilmiştir. Bu sebeple varlıklı aileler kızlarına yurt dışında eğitim olanağı sunarken, sayısız başörtülü kız öğrenci de eğitim hayatını bitirmek zorunda bırakılmıştır. AK Parti hükümetinin 1 Ekim 2013 tarihinde açıkladığı demokratikleşme paketi ile birlikte kılık-kıyafet yönetmeliğinin 5. Maddesinde yer alan kısıtlayıcı hükümler kaldırılarak hem başörtülü kız öğrencilerin hem de memurların önu açılmıştır. Şimdinin akademisyen istatistiklerinde açıkça görülmektedir.

**Tablo 9: Cinsiyetlerin Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Eğitimlerinde Yerli-Yabancı Üniversite Tercihleri**

	LİSANS		YÜKSEK LİSANS		DOKTORA	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Yerli	334 (%95,2)	403 (%96,4)	294 (%83,5)	373 (%88,8)	238 (%73,2)	361 (%83,8)
Yabancı	17 (%4,8)	15 (%3,6)	58 (%16,5)	47 (%11,2)	87 (%26,8)	70 (%16,2)
Toplam	351	418	352	420	325	431

Lisans eğitimlerini aldıkları üniversitelerde %77,8'i yurt içi üniversitelerini tercih etmiştir. Yurt dışı üniversitelerini tercih edenlerde de büyük kısmın Avrupa ülkelerinde lisans eğitimlerini aldıkları görülür (Tablo 10). Yurt dışında yüksek lisans oranı lisansa göre yükselerek dağılım %5 ile Avrupa ülkeleri ve %2 ile ABD iken, Avrupa'da da en çok tercih edilen ülke İngiltere olmuştur (Tablo 10). Eğitim seviyesi arttıkça akademisyenlerin yurt dışındaki eğitim oranları da buna paralel olarak artış göstermektedir. %16,6'lık kesimin doktora diplomaları yurt dışından alınmıştır. Bunların %6,8'ini ABD, %9,1'i ise Avrupa ülkelerinde eğitim görmüşlerdir. Avrupa ülkeleri içinde ise %4,5 ile İngiltere en çok eğitim görülen ülke olmuştur. Fransa ise %2,2 ile İngiltere'yi takip eder (Tablo 10). Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini yurt dışında yapan akademisyenlerin ilk tercihleri Avrupa ülkeleri ardından da ABD olmuştur. Avrupa ülkeleri içinde ise en yüksek oranı İngiltere ardından Fransa oluşturmaktadır (Tablo 10).

**Tablo 10: Akademisyenlerin Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Mezuniyetini Tamamladıkları Ülke**

Lisans	Sayı	Yüzde	Y.Lisans	Sayı	Yüzde	Doktora	Sayı	Yüzde
Türkiye	736	77,8	Türkiye	666	70,4	Türkiye	599	63,3
ABD	10	1,1	ABD	36	3,8	ABD	64	6,8
Fransa	1	0,1	Fransa	15	1,6	Fransa	21	2,2
Almanya	5	0,5	Almanya	8	0,8	Almanya	9	1,0
İngiltere	4	0,4	İngiltere	35	3,7	İngiltere	43	4,5
Hindistan	1	0,1	Hindistan	1	0,1	Hindistan	1	0,1
Hollanda	2	0,2	Hollanda	1	0,1	Hollanda	7	0,7
İtalya	1	0,1	İtalya	1	0,1	İtalya	1	0,1
İsveç	1	0,1	İsveç	2	0,2	İsveç	2	0,2



**Akademide Toplumsal Cinsiyet: Sosyoloji Bölümü Örnekleme**

Çekya	1	0,1	Çekya	1	0,1	Çekya	1	0,1
			Malezya	1	0,1	Malezya	2	0,2
Belçika	1	0,1				Belçika	1	0,1
			Romanya	1	0,1	Romanya	1	0,1
Ukrayna	1	0,1						
Japonya	1	0,1						
İran	1	0,1						
Çin	2	0,2						
Tayvan	1	0,1						
			Macaristan	1	0,1			
			Amman	1	0,1			
						Avustralya	1	0,1
						Kanada	2	0,2
						İspanya	1	0,1
Toplam	769	81,3	Toplam	770	81,4	Toplam	756	79,9
Kayıp1 Veri	177	18,7	Kayıp Veri	176	18,6	Kayıp Veri	190	20,1
Toplam	946	100,0	Toplam	946	100,0	Toplam	946	100,0

Akademik personellerin lisans eğitimlerini incelediğimizde (Tablo 11) %55,6'sının sosyoloji lisans mezunu oldukları görülmektedir. %9,9' ise üniversitelerin İktisadi İdari Bilimler Fakültesinde lisans eğitimlerini tamamlamışlardır. Adı geçen fakültede oranı en yüksek bölümler ise Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi bölümleridir. %4,9'u Edebiyat Fakültelerinden, %3,4'ü İlahiyat, %1,2'si Mühendislik ve %1,6'sı ise Eğitim Fakültelerinden lisans diplomalarını almışlardır.

**Tablo 11: Akademisyenlerin Lisans Mezuniyet Derecelerini Aldıkları Programlar**

	Sayı	Yüzde
Sosyoloji	526	55,6
Uluslararası İlişkiler	22	2,3

1 Akademisyenlerin, istenilen verilerine ulaşamadığı durumları belirtmektedir.

İşletme	12	1,3
Kamu Yönetimi	21	2,2
İlahiyat	30	3,2
Felsefe	20	2,1
A2	16	1,8
B3	26	2,8
C4	15	1,5
D5	16	1,6
E6	10	1,0
F7	12	1,2
G8	16	1,6
H9	35	3,8

**Tablo 12: Akademisyenlerin Yüksek Lisans Mezuniyet Derecelerini Aldıkları Programlar**

	Sayı	Yüzde
Sosyoloji	608	64,3
Felsefe	21	2,2
A10	16	1,6
B11	20	2,0

A2 (Siyasal Bil. Ve Ulus. İliş., Basın ve Yayın, Bilgi ve Belge Yön., Jeofizik Müh., İnsan Coğrafyası, Endüstri Müh., İş İdaresi, Çevrebilim, Kimya Müh., Sanat Tarihi, Bilgisayar Müh., Sosyal Hizmetler, Mimarlık, İspanyol Dili Ed., Bilgisayar Öğrt., Müzik Öğrt., İletişim, Batı Dilleri Ed.) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,1 oranındadır.

B3 (Halkla İliş. Ve Tanıtım, Sosyal Bil. Öğrt., İstatistik, Çalışma Ekonomisi, Alman Dili Ed., Teoloji, İngilizce Öğrt., Türk Halk Bilimi, Fizik, Tarih Öğrt., Fransız Dili Ed., Şehir Planlama, Polis Akademisi, Eğitim Bilimleri) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,2 oranındadır.

C4 (Sosyal Çalışma, Matematik, Felsefe Grubu Öğrt., PDR, Sosyal Antropoloji) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,3 oranındadır.

D5 (Elektrik Elektronik Müh., Hukuk, Gazetecilik, Edebiyat) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,4 oranındadır.

E6 (Radyo Televizyon, İngiliz Dili Ed.) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,5 oranındadır.

F7 (Psikoloji, Tarih) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,6 oranındadır.

G8 (Ekonomi, Antropoloji) Her bir bölümün oransal ağırlığı % 0,8 oranındadır.

H9 (İşletme; %1,3 oranında, İktisat; %1,4 oranında, Siyaset Bilimi; %1,1 oranındadır.

A10 (Bilgi ve Belge Yön., Coğrafya, Çalışma Ekonomisi, İspanyol Dili Ed., Sanat Tarihi, İnsan Kaynakları, İleri Oyunculuk, Matematik, Demografi, Adli Bilimler, Mimarlık, Orta Doğu Çalışmaları, Gazetecilik, Hukuk, İslam Çalışmaları, Spor Yönetimi) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,1 oranındadır.

B11 (Sosyal Çalışma, Avrupa Çalışmaları, İnsan Hakları, Türk ve İslam Tarihi, Sosyal bilgiler Öğrt., Edebiyat, Güvenlik Bilimleri, Felsefe Grubu Öğrt., İngiliz Dili Ed., Ekonomi) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,2 oranındadır.

C12	18	1,8
D13	8	0,8
E14	15	1,5
F15	18	1,8
G16	7	0,7
H17	41	4,4
Toplam	772	81,6
Kayıp Veri	174	18,4
Toplam	946	100,0

Akademisyenlerin yüksek lisans eğitimlerine baktığımızda, lisansta %55,6 olan sosyoloji lisans mezuniyet oranı %64,3'e çıkmıştır. %3'lük oranda Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi bölümleri yer alırken, Felsefe %2,2 ile en çok 3. tercih edilen yüksek lisans bölümü olmuştur.

**Tablo 13: Akademisyenlerin Doktora Derecesini Aldıkları Anabilim Dalı**

	Sayı	Yüzde
Sosyoloji	628	66,4
Felsefe	19	2,0
Tarih	11	1,2
A18	19	2,0
B19	20	2,0
C20	9	1,0
D21	16	1,7

C12 (Uluslararası İliş., Sosyal Yapı ve Değişme, Radyo Televizyon, İlahiyat, Teknolojik Çalışmalar, Halkbilim) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,3 oranındadır.

D13 (Eğitim Bilimleri, İktisat) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,4 oranındadır.

E14 (Sosyal Antropoloji, İletişim) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,5 oranındadır.

F15 (Psikoloji, İşletme, Kültürel İncelemeler) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,6 oranındadır.

G16 (Antropoloji) her bir bölümün oransal ağırlığı %0,7 oranındadır.

H17 (Tarih; %1,4 oranında, Siyaset Bilimi; %1,6 oranında, Kamu Yönetimi; %1,4 oranındadır.

A18 (Bilgi ve Belge Yön., Halkla İlişkiler ve Tanıtım, İletişim Tasarımı, İşletme, Yaşam Boyu Öğrenme, İspanyol Dili ve Ed., Felsefe Grubu Öğrt., Beden Eğitimi, Kültürel İncelemeler, İnsan Kaynakları, Etnik Çalışmalar, Bilişim, Matematik, İşletme, Aile Sağlığı, Şehircilik, Hukuk, Radyo Televizyon, Gerontoloji) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,1 oranındadır.

B19 (Çalışma Ekonomisi, İnkılap Tarihi, Demografi, Kültürel Antropoloji, İlahiyat, Edebiyat, Psikoloji, Eğitim Bilimleri, Sosyal Çalışma, Spor Yönetimi) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,2 oranındadır.

C20 (Modern Türk Tarihi, İletişim, Mimarlık) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,3 oranındadır.

D21 (Ekonomi, Uluslararası İlişkiler, Halkbilim, Teoloji) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,4 oranındadır.

E22	34	3,5
Toplam	756	79,9
Kayıp Veri	190	20,1
Toplam	946	100,0

Doktora eğitimlerinde sosyal bilimler alanının toplam oranı artarak %75,5'e kadar yükselmiş, bu oran içinde sosyolojinin payı %66,4 olmuştur. Lisans ve yüksek lisans eğitimleriyle kıyaslandığında düzenli bir artış olduğu gözlenir (sırasıyla %55,6 ve %64,3).

**Tablo 14: Akademisyenlerin Lisans Programını Tamamladıkları Üniversite**

	Sayı	Yüzde
İstanbul Üni.	74	7,8
Boğaziçi Üni.	51	5,4
Marmara Üni.	37	3,9
Hacettepe Üni.	72	7,6
Ankara Üni.	51	5,4
ODTÜ	100	10,6
Selçuk Üni.	36	3,8
Ege Üni.	35	3,7
Süleyman Demirel Üni.	21	2,2
İnönü Üni.	22	2,3
A23	6	0,6
B24	10	1,0
C25	12	1,2
D26	8	0,8
E27	5	0,5
F28	30	3,0
G29	14	1,4

E22 (Sosyal Yapı ve Değişme, Antropoloji, Siyaset Bilimi, Sosyal Antropoloji, Kamu Yönetimi) Her bir bölümün oransal ağırlığı %0,5-%1 aralığındadır.

A23 (Koç Üni., Osmangazi Üni., Gata Askeri Tıp Fakültesi., Celal Bayar Üni., Gaziantep Üni., Karadeniz Teknik Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,1 oranındadır.

B24 (Yıldız Teknik Üni., Çukurova Üni., Mersin Üni., Yeditepe Üni., Polis Akademisi) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,2 oranındadır.

C25 (Kocaeli Üni., Bilkent Üni., Bahçeşehir Üni., 19 Mayıs Üni.) Her bir üniversitenin ağırlığı %0,3 oranındadır.

D26 (İstanbul Bilgi Üni., Afyon Kocatepe Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,4 oranındadır.

E27 (Yüzüncü yıl Üni. Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,5 oranındadır.

F28 (Dokuz Eylül Üni., Kırıkkale Üni., Erciyes Üni., Dicle Üni., Galatasaray Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,6 oranındadır.

G29 (Adnan Menderes Üni., Muğla Sıtkı Koçman Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,7 oranındadır.

H30	16	1,6
I31	134	14,4
J32	33	11,1
Toplam	767	81,1
Kayıp Veri	179	18,9
Toplam	946	100,0

Yurt içinde eğitimini tamamlayan sosyoloji bölümü akademisyenlerinin lisans eğitimlerinde (Tablo 14) ODTÜ %10,6'lık tercihle ilk sırada yer alırken, İstanbul Üniversitesi %7,8 ve Hacettepe Üniversitesi %7,6 ile takip eder. Boğaziçi ve Ankara Üniversiteleri de %5,4'lük eşit oranla diğer en çok tercih edilen üniversitelerdendir. Yukarıdaki verilerden şu anlaşılıyor ki; Ankara ve İstanbul gibi büyük kentler lisans eğitiminde ilk sırada yer almaktadır.

**Tablo 15: Akademisyenlerin Yüksek Lisans Eğitimlerini Tamamladıkları Üniversite**

	Sayı	Yüzde
İstanbul Üni.	56	5,9
Mimar Sinan G.S. Üni.	23	2,4
Marmara Üni.	25	2,6
Hacettepe Üni.	58	6,1
ODTÜ	97	10,3
Ankara Üni.	34	3,6
Selçuk Üni.	22	2,3
Cumhuriyet Üni.	20	2,1
Ege Üni.	32	3,4
Boğaziçi Üni.	21	2,2
Muğla S.K. Üni.	20	2,1
A33	16	1,6
B34	12	1,2

H30 (Pamukkale Üni., Fatih Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,8 oranındadır.

I31 (Anadolu Üni.; %1,7 oranında, Sakarya Üni.; %1,2 oranında, Uludağ Üni.; %1,8 oranında, Cumhuriyet Üni.; %1,7 oranında, Atatürk Üni.; %1,6 oranında, Dumlupınar Üni.; %1,6 oranında, Akdeniz Üni.; %1 oranında, Mimar Sinan G.S.F.; %1,8 oranında, Fırat üni.; %1 oranında ve Gazi Üni.; %1 oranındadır.

J32 (Yurt dışındaki üniversiteleri temsil eder). Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tablo: 6

A33 (Koç Üni., Necmettin Erbakan Üni., Maltepe Üni., Celal Bayar Üni., Abant İzzet Baysal Üni., Polis Akademisi, Sabancı Üni., Kocaeli Üni., Aksaray Üni., Karamanoğlu Mehmet Bey Üni., Süleyman Şah Üni., İzmir Ekonomi Üni., Kara Harp Okulu, Gaziantep Üni., Yeditepe Üni., İstanbul Şehir Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,1 oranındadır.

B34 (Niğde Üni., Çkurova Üni., Bahçeşehir Üni., Harran Üni., Nevşehir Üni., Bingöl Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,2 oranındadır.

C35	6	0,6
D36	20	2,0
E37	24	2,4
F38	7	0,7
G39	16	1,6
H40	151	16,3
I41	105	11,1
Toplam	772	81,6
Kayıp Veri	174	18,4
Toplam	946	100,0

Yurt içi yüksek lisans eğitimlerinde akademisyenler, tıpkı lisans eğitimlerinde olduğu gibi %10,3'lük bir oranla ODTÜ'yü yine zirveye taşıırken, ardından %5,9 ile İstanbul Üniversitesi, %3,6 ile de Ankara Üniversitesi gelmektedir (Tablo 15).

**Tablo 16: Akademisyenlerin Doktora Eğitimlerinde Tercih Ettikleri Üniversiteler**

	Sayı	Yüzde
İstanbul Üni.	80	8,5
Marmara Üni.	19	2,0
Hacettepe Üni.	68	7,2
ODTÜ	74	7,8
Selçuk Üni.	30	3,2
Fırat Üni.	19	2,0
Ankara Üni.	37	3,9
Cumhuriyet Üni.	12	1,3
Mimar Sinan G.S. üNİ.	25	2,6
Boğaziçi Üni.	10	1,1
İnönü Üni.	24	2,5
Atatürk Üni.	15	1,6
Sakarya Üni.	26	2,7
Ege Üni.	45	4,8

C35 (Dicle Üni., Yıldırım Beyazıt Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,3 oranındadır.  
D36 (Anadolu Üni., Dokuz Eylül Üni., İstanbul Bilgi Üni., Pamukkale Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,5 oranındadır.

E37 (Yıldız Teknik Üni., Mersin Üni., Galatasaray Üni., Balıkesir Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,6 oranındadır.

F38 (Afyon Kocatepe Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,7 oranındadır.

G39 (Erciyes Üni., Fatih Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,8 oranındadır.

H40 (Sakarya Üni.; %2 oranında, Uludağ Üni.; %1, Bilkent Üni.; %1, Yüzüncü Yıl Üni.; %1,2, İnönü Üni.; %1,9, Gazi Üni.; %1,8, Süleyman Demirel Üni.; %1,2, Atatürk Üni.; %1,4, Kırıkkale Üni.; %1, Dumlupınar Üni.; %1,6, Adnan Menderes Üni.; %1 oranında, Fırat Üni.; %1,2 oranındadır.

I41 (Yurt dışındaki üniversiteleri temsil eder.) Ayrıntılı bilgi için Tablo 9'a bakınız.

A42	120	11,3
Yurt dışındaki üniversiteler	157	16,6
Toplam	756	79,9
Kayıp Veri	190	20,1
Toplam	946	100,0

Sosyoloji bölümündeki akademisyenlerin eğitimlerini sosyoloji bölümünde almalarının oranının lisanstan doktora gittikçe arttığı görülür. ODTÜ, akademisyenlerin ilk en çok tercih ettiği üniversite olurken ardından İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi takip eder. İl bazında değerlendirdiğimizde Ankara ve İstanbul gibi mega kentlerin ilk sırada olması tartışmasız kentin sosyo-ekonomik, kültürel, demografik, iletişim, ulaşım ve eğitimdeki olanaklarından kaynaklanıyor denilebilir. Ardından asıl mesele olan Ankara ve İstanbul Ekollerinin Türkiye'ye nasıl dağıldığı söz konusudur. Önceleri Ankara Ekolu olarak adlandırılan ve Amerikan Sosyolojisini kendisine öğretti olarak kabul eden akım, daha çok köy-kent sosyolojisi, kültürel çalışmalar, siyaset sosyolojisi ve sosyo-ekonomik yapı üzerine çalışmalarını yürütmüş ve betimleyici çalışmalardan çok niceliksel alan araştırmalarına eğilmiştir. İstanbul Ekolu ise Ziya Gökalp'ten sonra Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun önderliğinde Comte-Durkheim çizgisinde geleneksel sosyolojiye eğilimlerdir. Tarihsel süreklilik kaygısı içinde sadece İslam Medeniyeti, Tanzimat ve Meşrutiyet alanlarında birincil kaynaklar üzerinden çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bu çerçevede dahilinde incelendiğinde görülüyor ki şu an Türkiye'de sosyoloji geleneği Ankara Ekolu'nü temsil etmektedir. ODTÜ'nün hem lisans, hem yüksek lisans hem de doktora en çok tercih edilen üniversite olması bunu göstermektedir. Ayrıca 3. sırada en çok tercih edilen üniversitenin Hacettepe, Boğaziçi ve Ankara Üniversiteleri olmaları da Ankara Ekolünün devamı niteliğindedir. İstanbul Üniversitesi'nin 2. en çok tercih edilen üniversite olması yine de Ankara Ekolu'nün oranı düşünüldüğünde düşüktür.

Yurt dışı eğitimleri incelendiğinde ise Avrupa ülkeleri ve ABD arasında sayı paylaşılmıştır. Avrupa ülkeleri içinde ise İngiltere'nin en çok tercih edilen ülke olması yine Türkiye'de Amerikan sosyolojisi ve Anglosakson tarzı bir eğitimin yerleştiğini gösterir. Temellerini Amerikan sosyolojisinden alan Ankara ekolünün Türkiye üzerindeki büyük etkisi yine kendisini gösterir.

#### 5.5. Akademisyenlerin İlgi Alanlarına Göre Dağılımları

Sosyoloji Bölümlerindeki toplam 946 akademik personelin profil incelemelerinde en çok ilgi duyulan uzmanlık alanının (Tablo 17) yaklaşık %21 ile Toplumsal Yapı olduğu ardından da %18,5 ile Sosyoloji Tarihi olduğu görülmektedir. Sosyoloji Tarihi özelinde ise Sosyolojinin bir bilim dalı olarak doğmasına sebep olan 'modernleşme' konusu en çok ilgi duyulan alandır. Eski ve geleneksel olandan kopma, sınırların genişlemesiyle birlikte kapitalist dünya düzeninin tetiklediği bilimsel ve teknolojik gelişmeler, nüfus hareketleriyle birlikte ulus devletlerin ve kitlesel hareketlerin doğuşuyla var olan yeni düzeni temsil eden 'modernleşme'

---

A42 (Dumlupınar Üni., Artuklu Üni., Kocatepe Üni., Abant İzzet Baysal Üni., Bahçeşehir Üni., 19 Mayıs Üni., Necmettin Erbakan Üni., Muğla S.K. Üni., Nevşehir Üni., Pamukkale Üni., Yıldız Teknik Üni., Maltepe Üni., Erciyes Üni., Yeditepe Üni., Yıldırım Beyazıt Üni., Bilkent Üni., Fatih Üni., Uludağ Üni., Dokuz Eylül Üni., Mersin Üni., Yüzüncü Yıl Üni., Anadolu Üni., Süleyman Demirel Üni., Akdeniz Üni., Gazi Üni., Adnan Menderes Üni.) Her bir üniversitenin oransal ağırlığı %0,1-%1 aralığındadır.

toplumsal düzeni temelinden sarstığı için bugün dahi popüleritesini korumaktadır. Kırsal yapıları inceleyen sosyolojinin bir alt dalı olan Kır Sosyolojisi ise %0,6 ile en az ilgi duyulan alan olmuştur. Kır Sosyolojisini ise ardından Araştırma Yöntemleri ve İktisat Sosyolojisi takip etmektedir. Kadın ve erkek akademisyenlerin eşit oranda ilgi duydukları Kent Sosyolojisi ise %8,4'lük bir orana sahiptir. İçinde Siyaset Sosyolojisi, Kültür Sosyolojisi, Hukuk Sosyolojisi ve Kurumlar Sosyolojisi barındıran Kurumlar Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi alt dalları da erkeklerin daha fazla ilgi alanına girerek kadınların neredeyse iki katı istatistiğe sahiptir. Toplumsal Cinsiyet alt başlığında da tam tersine kadınlar erkeklerden 5 kat daha fazla bu alana eğilerek kendi içinde buldukları eşitsizlikten bilimsel alanda yine kendi çabalarıyla çıkmak istediklerini kanıtlamaktadırlar.

**Tablo 17: Akademisyenlerin uzmanlık alanlarına göre dağılımı**

		Erkek	Kadın	Toplam
Kurumlar Sosyolojisi43	Sayı	47	23	70
	Yüzde	6,8	3,3	10,2
İletişim Sosyolojisi44	Sayı	25	12	37
	Yüzde	3,6	1,7	5,4
Kent Sosyolojisi	Sayı	29	29	58
	Yüzde	4,2	4,2	8,4
Toplumsal Cinsiyet45	Sayı	10	53	63
	Yüzde	1,5	7,7	9,2
İktisat Sosyolojisi46	Sayı	11	8	19
	Yüzde	1,6	1,2	2,8
Toplumsal Yapı47	Sayı	85	59	144
	Yüzde	12,4	8,6	20,9
Sosyoloji Tarihi48	Sayı	82	45	127
	Yüzde	11,9	6,5	18,5
Kır Sosyolojisi	Sayı	3	1	4
	Yüzde	0,4	0,1	0,6

43 Kurumlar Sosyolojisi alt başlığının içine Hukuk Sosyolojisi, Siyaset Sosyolojisi ve Kurumlar Sosyolojisi de dahildir.

44 İletişim Sosyolojisi alt başlığının içine İletişim Sosyolojisi, Mikrososyoloji, Edebiyat Sosyolojisi, Müzik Sosyolojisi, Sanat Sosyolojisi ve Dil Sosyolojisi de dahildir.

45 Toplumsal Cinsiyet alt başlığının içine Feminizm, tüm kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet dahildir.

46 İktisat Sosyolojisi alt başlığının içine İktisat Sosyolojisi, Çalışma Sosyolojisi ve Endüstri Sosyolojisi de dahildir.

47 Toplumsal Yapı başlığına Suç Sosyolojisi, Etnisite, Tüketim Sosyolojisi, Demografi, Eğitim Sosyolojisi, Göç Sosyolojisi, Sınır Sosyolojisi dahildir.

48 Sosyoloji Tarihi başlığının içine Modernleşme, Sosyoloji Tarihi, Oryantalizm ve Bilgi Sosyolojisi dahildir.



Araştırma Yöntemleri	Sayı	9	4	13
	Yüzde	1,3	0,6	1,9
Sağlık Sosyolojisi <sup>49</sup>	Sayı	16	19	35
	Yüzde	2,3	2,8	5,1
Din Sosyolojisi	Sayı	41	21	62
	Yüzde	6	3,1	9
Aile Sosyolojisi	Sayı	13	20	33
	Yüzde	1,9	2,9	4,8
Diğer <sup>50</sup>	Sayı	14	9	23
	Yüzde	2	1,3	3,3
Toplam	Sayı	385	303	688
	Yüzde	56	44	100

## SONUÇ

Türkiye’de sosyoloji bölümlerindeki akademisyen profilleri incelenerek şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Sosyoloji bölümlerinde lisans eğitimi gören kız öğrenci sayısı erkeklerden oldukça fazla olmasına rağmen, akademik alanda kadınların varlığı sayıca düşüktür.

Kadın ve erkek akademisyenler eleştirel bir pencereden değerlendirildiğinde uzmanlık alanlarının cinsiyete dayalı iş bölümüyle paralellik gösterdiği görülmektedir. Siyaset, hukuk, göç, sınır, iktisat, ekonomi ve din gibi alanlarda erkek akademisyenler; aile, kadın, gençlik, yaşlılık, feminizm, toplumsal cinsiyet alanlarında ise kadın akademisyenler yoğun olarak çalışmaktadırlar.

Ünvan derecesi yükseldikçe, eşit olan kadın-erkek akademisyen oranında kadınların sayısında fark edilir azalmanın yaşandığı görülmektedir.

1990 yılı öncesinde kurulan köklü üniversitelerde personel yığılması yaşanırken, 1990 sonrası kurulan üniversitelerde personel açığı yaşanmaktadır. Cinsiyet bağlamında incelendiğinde ise kadın akademisyenler köklü ve ülkenin batısındaki üniversitelerde yoğunlaşırken, erkek personeller ise daha çok taşra ve ülkenin doğusundaki üniversitelerde görev yapmaktadırlar.

Lisans eğitiminden doktora eğitimine doğru gidildikçe akademisyenlerin yurt dışında eğitim görme oranları artmakta, ayrıca yurt dışı eğitimini tercih edelerin büyük çoğunluğunu ise kadın akademisyenler oluşturmaktadır.

Yurt dışı eğitimini tercih eden akademisyenlerin en çok gittikleri ülke ABD iken ardından gelen AB ülkelerinde ise ilk sırada tercih edilen ülke İngiltere’dir. Eğitimlerini yurt içinde alan akademisyenlerin de çoğunlukla başkent Ankara’da eğitim aldıkları görülmektedir.

## KAYNAKÇA

49 Sağlık Sosyolojisi içine Yaşlılık Sosyolojisi, Spor Sosyolojisi, Beden Sosyolojisi, Çevre Sosyolojisi, Gençlik Sosyolojisi, Gıda ve Beslenme Sosyolojisi dahildir.

50 Diğer olarak adlandırılan kategoride Sosyal Psikoloji ve Sosyal Antropoloji alanları yer almaktadır.

- Acar, F. (1988). 'Türkiye Üniversitelerinde Kadın Öğretim Üyeleri'. 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler. (ed. A. Berktaş Hacumirzaoğlu. Tarih Vakfı Yayınları. İstanbul. 313-321.
- Acker, J. (1992). From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*, 21(5), 565-569.
- American Association of University Professors. (2014). Table 5: Average Salary for Men and Women Faculty by Category. Affiliation and Academic Rank 2013-2014. Annual Report on the Economic Status of the Profession.
- Australian Government, Departments of Education and Training, 'Table2.6 Number of Full-time and Fractional Full-time Staff by State, Higher Education Institution. Current Duties and Gender. 2014. European University Institute.
- Aytaç, M. ve Aytaç ,S. (2001). Akademisyenlerin Çalışma Yaşamı ve Kariyer Sorunları. Uludağ Üniversitesi Araştırma Fonu İşletme Müdürlüğü.
- Bora, A. (2011). Kadınların sınıfı ücretli ev emeği ve kadın özneliğinin inşası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canadian Association of University Teacher s. The Changing Academy. CAUT Education Review. Vol.12. no.1 (January 2010).
- Clark, L. L. (2008). Women and Achievement in Nineteenth-century Europe. Cambridge University Press.
- Costas, I. (1996). The Admission Requirements for Women to University and to Professions on International and Historical Basis: Women in Academic Life. Ankara: Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi (9).
- Çakır, S. (1996). II. Meşrutiyette İkinci Kadın Hareketi ve Kadın Dünyası Dergisi, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Devlet Personel Daire Başkanlığı (2015). Üniversitelere İlişkin Sayısal Veriler. <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistik/universitelere-iliskin-sayisal-veriler-> (erişim tarihi: 25.12.2016).
- Durakbaşı, A. (2007). Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Ghara, T.K. (2016). Status of Indian Women in Higher Education. *Journal of Education and Practice*. Vol.7. No: 34. (58-64).
- Gönen, E., Hablemitoğlu, S., Özmete, E. (2004). İş ve Aile Yaşamının Dengelenmesi Akademisyen Kadınlar Üzerinde Bir Araştırma. İstanbul. Dönüşüm Yayınları
- Güneş, A. (2005). Kemalist Modernleşmenin Adab-ı Muaşeret Romanları: Popüler Aşk Anlatıları. Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi.
- Grove, J. (2013). 'Global Gender Index, 2013'. *Times Higher Education*. World University Rankings.<https://timeshighereducation.co.uk/features/global-gender-index-2013/2003517.article>.
- Healy, G., Özbilgin, M. ve Aliefendioğlu, H. (2005). 'Academic Employment and Gender: a Turkish Challenge to Vertical Sex Segregation'. *European Journal of Industrial Relations*. 11(2). 247-264.
- Higher Education in the UK, UCU Calls for Wage Audits As Gender Pay Gap Endures. *Times Higher Education* April 2013.
- Julia, M. (2000). Constructing Gender: Multicultural Perspectives in Working with Women. Belmont. California. Brooks/Cole Thomas Learning.
- Kandiyoti, D. (1997). Cariyeler, Bacılar, Yurttalar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. İstanbul. Metis Yayınları.

- Kettle, J. (1999). *Good Practices, bad attitudes: An Examination of the Factors Influencing Women's Academic Careers*. London. Taylor and Frances.
- Kezar, A. (2005). *Gendered Futures in Higher Education: Critical Perspectives for Change*. *Review of Higher Education*, 28. 436-437.
- Kıray, M.B. (1984). *Büyük Kent ve Değişen Aile. Türkiye'de Ailenin Değişimi-Toplumbilimsel İncelemeler*. (der. N. Erder), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Kongar, E. (1995). *İmparatorluk'tan Günümüz Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Cilt 1-2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köker, E. (1988). *Türkiye'de Kadın, Eğitim ve Siyaset: Yükseköğrenim kurumlarında kadının durumu üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Enstitüsü, Ankara.
- Mason, M. A. (2013). 'What You Need To Know If You Are an Academic and Want to be a Mom'. <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2013/07/08/should-women-delay-motherhood/what-you-need-to-know-if-youre-an-academic-and-want-to-be-a-mom> (erişim: 20.10.2017).
- OECD (2017). 'Bir Bakışta Devlet Raporu'. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37779042> (erişim: 19.10.2017).
- Özbilgin, M. ve Healy, G. (2004). 'The Gendered Nature of Career Development of University Professors: the case of Turkey'. *Journal of Vocational Behavior*. Vol.64, No: 2, 358-371.
- Sancar, S. (2017). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- Şentürk, B. (2015). *Çokuz ama Yokuz: Türkiye'deki Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Analiz*. *Vira Verita e-journal*, 1-22.
- Yüksek Öğretim İstatistikleri (ÖSYM-2016). *Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları*. <http://www.osym.gov.tr/dosya/1-69421/h/29lisansogretimalan.pdf> (erişim: 19.10.2017).
- Zeytinlioğlu, I.(1999). 'Constructed Images as Employment Restrictions: Determinants of Female Labour in Turkey'. (ed. Z.F. Arat). New-York. Pelgrave. 183-197.
- [www.bbc.com/news/education-36266753](http://www.bbc.com/news/education-36266753)
- <http://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10195> (erişildi: 22.09.2017)

## SOĞMATAR'DAN ELE GEÇEN BİR KARTAL FİĞÜRÜ

### AN EAGLE FIGURE FROM SOGMATAR

### ФИГУРА ОРЛА ИЗ СОГМАТАРА

Bahattin ÇELİK \*  
Yusuf ALBAYRAK \*\*

#### ÖZ

Kalkolitik Çağ'dan başlayıp, Orta ve Erken Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma Dönemi ve İslami Dönem'den günümüze kadar kesintisiz yerleşim gören Soğmatar, özellikle M.S. 2. yüzyılda Ay Tanrısı Sin'e tapınım ile ön plana çıkmıştır. Nekropol alanı yanında ana kayaya yapılmış kutsal alanları ve yaşam alanları ile de dikkat çeken Soğmatar'da ana kaya üzerine işlenmiş rölyefler günümüze dek koruna gelmiştir. Ay tanrısı Sin'e ait rölyefler yanında bir kartal rölyefi de ana kaya işlenerek yapılan kutsal bir alan içerisinde görülmektedir. Büyük bir blok üzerinde yer alan kartal kanatları açık şekilde oldukça detaylı şekilde işlenmiştir. Neolitik dönemden günümüze değin pek çok medeniyette önemli bir figür olarak kullanılan kartal her dönem için çok farklı anlamlar taşımaktadır. Gökyüzündeki gücün simgesi olarak önemli bir yere sahip olan kartal kutsal bir hayvan olarak ön plana çıkar. İnsanoğlu kartalı siyasi bir güç simgesi olarak, mitolojik ve doğadaki haliyle tasvir sanatına yansıtmıştır. Kartal motifleri mühür baskılar yanında, Seramik kap formlarında, rölyeflerde ve mezar stellerinde de kullanılmıştır. Kartal hem fiziki hem de manevi (öbür dünya) durumla ilgilidir. Soğmatar'da yer alan kartal tasvirinin benzerlerini Roma sanatında mezar stelleri üzerinde görmekteyiz. Nekropol alanı olarak kullanılan Soğmatar'da ele geçen öbür dünya ile de ilgili olan kartal tasviri, ölü insanın vücut bulmasının bir simgesi ve de mezar sahibinin erkek olduğunu ifade etmek için yapılmış olmalıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Şanhurfa, Soğmatar, Kartal, Mezar Steli, Zeus.

#### ABSTRACT

Beginning from the Chalcolithic Age, the Middle and Early Bronze Age, Iron Age, Roman Period and the Islamic Period, until today, settled in the Sogmatar, especially A.D. in the second century, the Moon God came to the fore with Sin'a worship. Besides the necropolis area, the reliefs on the bedrock are also preserved in Sogmatar, which is remarkable with its sacred areas and habitats. In addition to reliefs of the Moon God Sin, an eagle relief is seen in

\* Orcid: 0000-0001-8386-0062. Prof. Dr. İğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. (bahattin.celik@igdir.edu.tr)

\*\* Orcid: 0000-0002-2001-6718 Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, (albayrakusuf55@hotmail.com)

a sacred area made of main rock. The eagle wings on a large block are clearly covered in detail. The eagle, which has been used as an important figure in many civilizations from the Neolithic to the present, has many different meanings for each period. The eagle, which has an important figure of the power, stands out as a sacred animal. Humankind has reflected the eagle in their art as a symbol of political power, depicted in mythological and natural form. The eagle motifs are used in ceramic pot forms, reliefs and grave steles as well as seal prints. Eagle is both physical and spiritual (the other world) is related to the situation. similar to the depiction of the eagle at Sogmatar , we see on the grave steles in Roman art. The image of the eagle, which is related to the other world that was found in Sogmatar, which is used as a necropolis area, should be made to indicate that the dead person is a symbol of the incarnation and that the grave owner is a man.

**Keywords:** Şanlıurfa, Soğmatar, The Eagle, Grave Steles, Reliefs.

## **АННОТАЦИЯ**

В Согматаре, который является постоянно населённым пунктом начиная с эпохи энеолита, среднего и раннего бронзового периода, железного века, римского и исламского периодов по сегодняшняяшний день, в основном со 2-го столетия нашей эры на первый план выходит Бог Луны Син. Резные рельефы на скале в Согматаре, рядом с некрополем, привлекают внимание своими священными и жилыми зонами, которые сохранились до наших дней. Рядом с рельефами бога луны Син, в священном месте имеется рельеф орла, вырезанный на основной скале. Раскрытые крылья орла на большом блоке четко обработаны в деталях. Орел, который использовался в качестве важной фигуры во многих цивилизациях от неолита до современности, имеет разные значения для каждого периода. Орел, занимающий важное место как символ высшей власти неба, выделяется в роле священного животного. Человек отразил орла как символа политической власти. Орнаменты орла в мифологической и естественной форме в искусстве изображения использовались в на керамических горшках, разных рельефах и могильных стелах. Орел привлекает внимание как физический, так и с точки зрения духовного (загробного) мира. Мы видим сходство изображения орла из Согматара на гробницах римского искусства. Изображение орла из Согматара связано с загробным миром, символизирующий мёртвого человека и владельца могилы, по всей вероятности мужчины.

**Ключевые слова:** Шанлыурфа, Согматар, орёл, надгробная стела, зевс.

## **1. Giriş**

Kartal, atmacagiller (Accipitridae) familyasına üyedir. Gaga uzun, ucu çengel gibi aşağı doğru kıvrılmış ve üst çenenin kenarları keskindir. Ayak tırnakları keskin ve kıvrıktır. Kartallar Antarktika hariç tüm dünyada görülür. Genellikle ormanlarda, dağlarda ve açık alanlarda yaşarlar (Demirsoy 1998, 341).

Kartal Figürü Neolitik Dönemden itibaren karşımıza çıkan bir hayvan figürüdür. M.Ö. 10. bine tarihlenen Göbekli Tepe’de bugüne kadar pek çok kartal ve akbaba figürü ve heykeli ele geçmiştir (Schmidt 2010, 245-246, Fig. 10-11; Notroff ve diğ. 2016, s. 77-78, fig. 5.9; Dietrich ve diğ. 2017, 114, 115 fig. 5.18-19). Ayrıca, yine Göbekli Tepe’de yapılan kazılarda kartala ait kemikler de ele geçmiştir (Peters ve Schmidt 2004, 206, 214, tab.3). Kartal ve İnsan Başının birlikte tasvir edildiği heykeller de Göbekli Tepe’de bulunmuştur (Schmidt 2010, 246, Fig. 12). Kalkolitik Dönem’de kartal tasvirleri mühürler üzerinde görülmektedir. Değirmentepe’de Obeyd Evresi’nde çanak çömlek grupları ile birlikte kartal tasvirli taştan

bir damga mühür bulunmuştur. Damga mühürdeki kartalın başı profilden, kanatları gövdesi ve kuyruğu cepheden gösterilmiştir (Esin-Harmankaya 1988, 85).

Kültepe'den açığa çıkarılmış bir mühür baskısı üzerinde bir adet çift başlı kartal tasviri görülmektedir (Kulakoğlu-Öztürk 2015, fig. 4). Alaca Höyük mezarında bulunmuş tunçtan yapılmış bir güneş kursu üzerine tünemiş kartallar betimlenmiştir (Arık 1937, CXCII). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın erken evresinden itibaren en çok tercih edilen motiflerden biri kartal tasviri olmuştur. Kartala benzeyen tüm kuşlar detayına bakılmaksızın kartal olarak tanımlanmaktadır (Boehmer-Güterbock 1987, 21). Oğuzeli'nden ele geçen silindir mühür baskısındaki kartal, çatalı kuyruklu ve boynu halkalı olduğu için tek örnektir (Erkanal 1993, 38, Lev. 13, III-X/12). Kartalın başı, gövdesi ve pençesi profilden, kuyruğu ve açık tek kanadı cephededir. Pençeleri üzerinde yere basmaktadır Boynunda üç adet halka motifi görülür. Konya-Karahöyük'ten açığa çıkarılmış iki damga mühür baskısından (Alp 1994, 38, 175, Lev. 77/203, şek. 84) ilkinde sola bakan uzun boyunlu kartalın başı profildendir, gövdesi, iki yana açık kanatları, pençesi ve kuyruğu cephededir. Uçmaya veya inmeye hazırmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Mührün etrafı zikzak çizgi bandı ile çevrelenmiştir. İkinci kartal tasviri (Alp, 1994: 169, şek. 71, Lev. 154/473), yarım ay biçimli bir nesne üzerine dört kez basılmış olan bir damga mührün baskısı üzerinde yer alır. Kısa boyunlu olan, sağa bakan kartalın başı profildendir ve gövdesi, iki yana açık kanatları, kuyruğu ve pençeleri cepheden gösterilmiştir. Kartal, Kültepe Kaniş-Karum II. tabakasına ait silindir mühür baskıları üzerinde Av Tanrısı'nın kutsal hayvanı olarak tasvir edilmiştir. Bunlarda kartalla birlikte tavşan sıkça görülmektedir (Canby 2002, 161). Kültepe Kaniş-Karum Ib tabakasına ait iki damga mühür baskısı üzerindeki kartal motiflerinden biri (Özgüç N. 1968, 33, XXXIII-2a-b) etrafı kalın ip bezemeli daire şeklinde çerçeveli bir mühür üzerindedir. Kartalın başı profildendir ve sola bakmaktadır. Gövdesi, iki yana açık kanatları, pençesi ve kuyruğu cepheden tasvir edilmiştir. Kültepe Kaniş-Karum II. tabakada açığa çıkarılmış kartal tasvirli iki taş kalıp (Özgüç 1955, 449, fig. 22) birisi tam diğeri ise sağlam ve dikdörtgen levha biçimindedir. Sağlam olan taş kalıpta tasvir edilmiş kartal bir daire içerisinde yer almaktadır. Kartalın birbirine paralel çizgilerle yapılmış gövdesi cepheden başı profilden betimlenmiştir. Alaca Höyük'ten yonca yaprağı biçimindeki damga mühür (Koşay 1951, 97, Lev. 81, res. 1) üzerindeki kartalın başı profilden, iki yana açık kanatları, pençesi ve kuyruğu cephededir. Hitit tanrı tasviri metinlerinde bahsi sıkça geçen kartalın, Kırların Koruyucu Tanrısı ile birlikte tasvir edildiği örnek (Jacob 2002, res. 124) Yeniköy Kabartması'dır. Steatitten küçük bir levha üzerine yapılmış Kırların Koruyucu Tanrısı bir geyik üzerinde ayakta durmaktadır ve sol elinde ucu kıvrık lituus ile ileriye uzattığı sağ eliyle bir kartal tutmaktadır. Figürin başı ve ayakları profilden vücudu ise cepheden tasvir edilmiştir. Figürin dikey yivlerle süslenmiş başlığı tek boynuzludur. Elbisesi kısa kollu ve kısa eteklidir. Belinde ucu kıvrık ve hilal kabzalı bir kılıç vardır. Elinde tuttuğu kartalın kanadında ayrıntı iki yivle verilmeye çalışılmıştır.

Mitolojik metinlerde kartal birçok efsaneye konu edilmiştir. Telipinu Efsanesi'nde de kaybolan tanrı Telipinu'yu aramak için Güneş Tanrısı kartalı görevlendirmiştir (Ertem 1965, 185). Urartu Dönemine ait kartal betimlemeleri, göğün ve evrendeki gücün, güneşin, Tanrı'nın simgesi olarak görülmüştür ve öyle kabul edilmiştir (Kaçmaz-Levent 2015, 397). Urartu askerlerine ve krala yol gösterircesine aynı yöne doğru uçar şekilde tasvir edilen kartalın orduya güç kazandırdığı düşünülmektedir (Yıldırım 1989, 24). Kartal Pers krallığının amblemidir ve Perslere göre kartal, Fırtına Tanrısı'nın bir biçimidir. Kartalın tüylerinin kabilenin duacılarını cennete taşıdığına inanılır (Coleman 2007, 314).

## 2. Soğmatar'dan Ele Geçmiş Kartal Figürü

Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında önemli pınarların bulunduğu bir yerdedir. Özellikle M.S. 2. yüzyılda Ay Tanrısı Sin'e tapınağı ile ön plana çıkan Soğmatar'ın bulunduğu alan çoğunlukla alçak tepeler şeklinde kayalıklardan oluşmaktadır. Alana girişte, kuzeyde yer alan alçak kayalık tepenin eteklerinde nekropol alanı, daha ilerde bir höyük, höyüğün güneyindeki kayalık tepenin kuzey sırtında Ay Tanrısı Sin'in kabartma heykeli ve yazıtlar yer alır. Höyüğün kuzey ve güney yönündeki tepe sırtlarında ve de batıda yer alan tepelerin üzerinde kaya mezarları yer alır. Ayrıca, oldukça geniş bir girişe sahip ve içeride nişler yer alan, Kutsal Alan olabileceğini düşündüğümüz kayaya oyulmuş mekânlar ile işlevlerini tam olarak saptayamadığımız ancak yakın dönemlerde konut olarak kullanım görmüş mekânlar vardır.

Höyüğün kuzeyinde yer alan birbirine bağlantılı doğu batı yönünde ana kaya işlenerek yapılmış üç mekân yer almaktadır. Bu mekânlardan ortadaki konut, yanlardakiler ise kutsal alan olarak kullanılmıştır (Resim 1). Batıda yer alan mekân tek odadan oluşan dikdörtgen plandadır. Bu mekânın giriş açıklığı 2.10x1.50 m., oda ise 12.00x6.00 m. ölçülerinde ve 3.00 m. Yüksekliğindedir (Çizim 1). Odanın güney tarafında iki kemer açıklığı ile bir arka oda oluşturulmuştur (Resim 2). Kemerlerin üzerinde tavana kadar uzanan 1.00 m. yüksekliğinde, 0.20 m. genişliğinde ve 0.20 m. derinliğinde 4 tane niş yer alır. Odanın tavanında ve duvarlarında muhtemelen ip bağlamak için kullanılan ana kayaya açılmış kancalar bulunur. Güneyde yer alan kemerin hemen altında büyük bir blok üzerinde bir kartal kabartması dikkat çeker (Resim 3). Kartal'ın açık kanatları ile birlikte genişliği 96 cm. yüksekliği 88 cm.'dir (Çizim 2). Baş profilden, gövde ve kanatlar ön cepheden verilmiştir. Ayak pençeleri kırılmış, baş kısmı ise biraz tahrip edilmiş şekildedir. Kanatlardaki ve gövdedeki tüyler detaylı şekilde verilmiştir.

### **3. Sonuç ve Değerlendirme**

Kartal Klasik dönemde Tanrı Zeus'un hizmetkârı (Rose 2005, 145) ve atribütüdür. Tahtında otururken veya adım atar şekilde tasvir edilen Zeus çoğunlukla elinde yıldırım demeti tutar veya bazen yanında bir kartal bulunur (Dixon-Kennedy 1998, 328). Kartal hem Zeus'un hem de fiziki güç ve cesaretin simgesidir (Rodenwalt 1919, 79). Roma'da kartal tanrı Jüpiter ile ilişkilendirilir (Coleman 2007, 314). Bu dönemde kartal, ölümlerin ruhlarını gökyüzüne çıkaran bir kuş olarak ta tanınır. Kanatları açık kartal, Baal ve Zeus'u sembolize eder. Kartal figürü, mezarın Zeus'un koruyuculuğu altında bulunduğu fikrini vermektedir (Buyruk 2013, 169). Kartal tasviri mezar stellerinde de görülmektedir. Mezar stellerinde, üçgen alınlığın ortasında gövdesi cepheden, başı profilden verilmiş kartal tasviri daha çok Phrygia olmak üzere İsauria ve Lykonía bölgelerinde de yaygındır (Calder1928, fig. 32, 93, 113, 116, 259, 269). Mezar ve adak kabartmaları üzerinde Zeus ikonografisiyle bağlantılı olarak kartal betimi yer alır. Genellikle kartal ile ölünün bedeni temsil edilir ve bu betimle ölünün tanrının yakınında olduğu mesajı verilmek istenir (Lochman 2003, 211).

Soğmatar'da ele geçmiş olan kartal figürü genel olarak Roma döneminde erkeklere ait mezar stellerinde görülen kartal figürleri ile benzer bir stilde yapılmıştır. Bu kartal figürü Soğmatar'da bugüne kadar ele geçen tek kartal figürüdür. Ve ayrıca, bugüne kadar Soğmatar'da herhangi bir kartal figürlü mezar steline de rastlanmamıştır. Soğmatar'ın güneyinde yer alan Palmyra'da ve batısında yer alan Zeugma'da yapılan kazılarda yoğun olarak kartal tasvirli mezar steli ele geçmiş olmasına rağmen Soğmatar'da olmaması ilginçtir.

Kartal figürünün yapıldığı taş bloğun büyük olması sebebiyle bir mezar stelinden daha çok mimari bir unsurun parçası imiş gibi görünmektedir. Roma döneminde, Soğmatar'da sadece Ay Tanrısına ait kült alanı olmadığı bilinmektedir. Diğer tanrılara ait kutsal alanların var olduğu ele geçen bazı buluntulardan anlaşılmaktadır (Mutlu ve Albayrak 2018, 140).

Soğmatar'da ele geçen kartal figürü belki de tanrı Jüpitere ait kutsal bir yapının üzerinde yer alan bir kartal figürü olmalıdır. Başka tanrılara ait tapınım alanlarını ortaya çıkartmak için Soğmatar'daki yer altı tünellerinde ve köyün altındaki yapılarda arkeolojik kazılar yapılması gerekmektedir.

#### KAYNAKÇA

- Mutlu, S.İ. - Y. Albayrak, (2018). "Harran Ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı." *Karadeniz*, Sayı. 37, S. 133-144.
- Alp, Sedat (1994). *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir Ve Damga Mühürleri*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Boehmer, R. M.- Güterbock, H. G. (1987). *Glyptikaus Dem Stadtgebietvon Boğazköy: Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978 (Boğazköy-Hattuša; Xiv)*. Berlin: Gebr. Mann Verlag
- Buyruk, H. (2013). "Adana Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Hristiyanlarca Kullanılmış İki Antik Lahit, Two Antigue Sarcophaguses In Adana Archeological Museum Used By Christians As Well". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research Cilt: 6 Sayı: 27, 166-177*.
- Calder, W. M.(1928). *Monumentaasiaeminoisantiqua I. Manchester, Londonpress*
- Canby, J. V. (2002). "Falconry (Hawking) In Hittite Lands". *Jnes*, V/61, 61-200
- Coleman, J. A. (2007). *The Dictionary Of Mythology An A-Z Of Themes, Legendsend Heroes*. London: Capella; First Edition.
- Demirsoy, A. (1998). *Yaşamın Temel Kuralları (Omurgalılar/Amniyota (Sürüngenler, Kuşlar Ve Memeliler) Cilt -3 / Kısım 2*. Ankara, Meteksan Yayınları
- Dietrich, O.-J. Notroff-K.Schmidt (2017). "Feasting, Social Complexity, And The Emergence Of The Early Neolithic Of Upper Mesopotamia: A View From Göbekli Tepe" Ch.5, S. 91-132. *Feast, Famine Or Fighting? Multiple Pathways To Social Complexity*. (Eds.) R.J. Chacon, R.G. Mendoza, Springer International Publishing Ag.
- Dixon-Kennedy, M. (1998). *Encyclopedia Of Greco-Roman Mythology*. Santa Barbara, Calif. Abc-Clio.
- Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler Ve Mühür Baskıları/Die In Anatolien Vorkommenden Altsyrichen Siegel Ve Siegelabdrucke*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ertem, H. (1965). *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'nun Faunası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Esin, U. - Harmankaya, S. (1988). "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1983 Yılı Raporu". *Ix. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, 6-10 Nisan 1987*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, S. 79-126.
- Jacob, W. (Ed.) (2002). *Hititler Ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk: Diehethiter Ve Ihr Reich Dasvolk Der 1000 Götter*. Bonn: Kunst Ve Ausstellungshalle Der.
- Kaçmaz-Levent, E. (2015). "Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nden "Antitetik Duran Kartal" Betimli Bir Urartu Damga Mühürü". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 10, 394-399*.
- Koşay, H. Z. (1951). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı: 1937-1939'daki Çalışmalara Ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Les Fouilles D'alaca Höyük Entreprises Par La Societe D' Histoire Turque; Rapport Preliminaire Sur Lestrav Aux En 1937-1939*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.



Kulakoğlu, F. Ve Öztürk, G. (2015). "New Evidence For International Trade In Bronze Age Central Anatolia: Recently Discovered Bullae At Kültepe- Kanesh". *Antiquity Journal*, Vol. 89, 343.

Lohmann, T. (2003). *Studien Zu Kaiser Zeitlichen Grab- Und Votifreliefs Aus Phrygien*. Basel: Art Print.

Notroff, J.-O. Dietrich-K.Schmidt (2016). "Gathering Of The Dead? The Early Neolithic Sanctuaries Of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey." Ch. 5, S. 65-81. *Death Rituals, Social Order And The Archaeology Of Immortality In The Ancient World*. "Death Shall Have No Dominion", (Eds) J. Renfrew, M.J.Boyd, I. Morley, Cambridge University Press, New York.

Özgüç, N. (1968). *Kanış Karumub Katı Mühürleri Ve Mühür Baskıları/Sealsandsealimpressions Of Level Ibfrom Karum Kanish*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özgüç, T. (1955). "Kültepe Hafriyatı 1954 Iı. Kat Eserleri", *Belleten* XI, 445- 454.

Peters, J.-K.Schmidt (2004). "Animals In The Symbolic World Of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment" *Anthropozoologica* Sayı 39/1, S.179-218.

Rodenwalt, G. (1919). "Zeus Bronton". *Jahrb. D. Kais. Deutsch. Arch. Inst.* 34, 79.

Schmidt, K. (2010). "Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New Results Of Ongoing Excavations With A Special Focus On Sculptures And High Reliefs" *Documenta Praehistorica* Sayı XXXVII, 239-256.

Yıldırım, R. (1989). *Urartu İğneleri*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

#### **Katkı Belirtme**

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesine, Eyyübiye Belediyesine, Haliliye Belediyesine ve Karaköprü Belediyesine araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.



Resim 1. Kartalın bulunduğu kutsal alanın güneyden görünümü  
(Foto. Semih Mutlu).



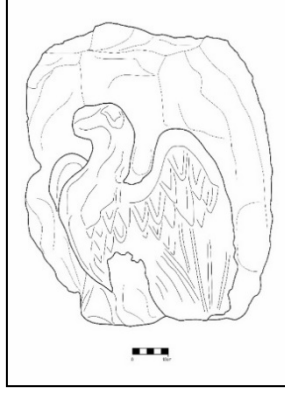
Çizim 1. Kartalın Bulunduğu Kutsal alanın planı  
(Çizim. Semih Mutlu).



Resim 2. Kutsal Alanın İç Bölümü  
(Foto. Semih Mutlu).



Resim 3. Kutsal Alan İçinde Ele Geçen Kartal Figürü  
(Foto. Semih Mutlu).



Çizim 2. Kutsal Alan İçinde Ele Geçen Kartal Figürünün Çizimi  
(Çizim. Semih Mutlu).

**Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**

**Volume: 42, Summer-2019, p. 68-82**

**ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.540634**

**Research Article**

**Received: March 15, 2019**

**Accepted: May 20, 2019**

**This article was checked by iThenticate**

**“СЛУЖИТЕЛЬНИЦА ДОБРОДЕТЕЛИИ” –  
ЦАРИЦА КЕТЕВАН**

**“ERDEMİN HİZMETKÂRI” KRALİÇE KETEVAN**

**“THE VIRTUOUS SERVANT OF GOD” - QUEEN KETEVAN**

**Dali BETKHOSHVİLİ\***

## **ÖZ**

Makalede “Kraliçe Ketevan’ın Çilekeşliği” adlı şiirden alınan bir konu üzerine durulmuştur. Bu konu kral ve şair I. Teimuraz’ın orijinal eserlerinde özel bir yer tutmuştur. Kraldan miras kalan çalışmaların bir kısmı orijinal, bir kısmı çevrilmiş, bir kısmı da Farsça’dan alınıp şeklini değiştirilerek yazdığı eserlerdir. Bu çalışmalarda gerek liyakat, gerekse dini konular kendine yer bulmuştur. Tüm meseleler Hıristiyanlık ve İncil görüşleriyle desteklenmiş ve açıklamaları da manevi esas üzerine inşa edilmiştir.

“Kraliçe Ketevan’ın Çilekeşliği” adlı şiir liyakat izleği üzerine odaklanmıştır. Bu eser XVII. yüzyılın I. yarısında var olan dini edebiyata uygun olarak yazılmıştır. Bu yüzden ilahiyat yazısı tarzında bir işlev görür ve tüm anlamını da başlığındaki “Çilekeşlik” kelimesinde taşır. Ketevan’ın cesurca üstlendiği vatan ve din için ithaf meselesi yansıtılmış ve kraliçe bütün bunları yaşadıkdan sonra dünyasını değiştirmiştir.

I. Teimuraz’ın şiirinde bahsedildiği gibi Kraliçe Ketevan “Erdemin Hizmetkârı” olmuştur. “O zaman erdemliliğin masum bir hizmetkarına dönüştü” (23. dördlük,1)(I. Teimuraz, 1934:128). Eserde kraliçenin kendi vatanında yani Meryem Ana’nın koruyucu kucığında iken başladığı ve daha sonra İran’a ve Şiraz’da esirliğe kadar uzanan hayatı anlatılmıştır. Kraliçe Şiraz’da Hıristiyanlık dinine göre dua ederek, oruç tutarak, pişmanlık içinde yaşayarak, gözyaşı dökerek, dine sadakat göstererek ve Rab’bin kulluğu gibi erdemli faaliyetlerini yerine getirerek kendine has bir direniş göstererek düşmana karşı çıkmıştır.

I. Teimuraz “Kraliçe Ketevan’ın Çilekeşliği” adlı şiirinde Ketevan’ın erdemli çilekeşliğini ve faaliyetlerini anlatarak milletin geleceği için daha nitelikli bir yolun seçilmesini amaçlamıştı.

**Anahtar Kelimeler:** I. Teimuraz, Kraliçe Ketevan, Çilekeşlik, Pişmanlık, Dua, Şiraz, Erdemin Hizmetkârı, Faaliyet

---

\* ORCID: 0000-0001-6947-160X. Assoc. Prof. Dr. Samtskhe-Javakheti State University/GEORGIA  
(dali.betkhoshvili@yahoo.com)

## **ABSTRACT**

The work analyzes one of the problems from the poem “The Torture of Queen Ketevan”, which takes the special place in the original work of King-Poet Teimuraz I. His artistic heritage includes not only the original works, but also translated and adapted ones from Persian literature which includes not only the secular, but spiritual ones as well. Each problem is fed from Christian and Biblical prospective, it is understood from the spiritual prospective. It connects secular and spiritual issues very closely and clearly demonstrates that every creature is one whole and inseparable part of the world.

The poem “The Torture of Queen Ketevan” is the work of secular genre, it belongs to the Part I of the century XVII, but it is written according to the Hagiography and it has theoretical purpose, and the title “”Torture” indicates it, which reflects the spiritual deed of a Queen, her martyr way of life mirroring her mission full of national pain, protection of native land and belief, which she burdened bravely on herself as a heavy cross, like Jesus Christ and executed it.

Queen Ketevan became “The Virtuous Servant of God”- Queen Ketevan”, as Teimuraz I, refers in the poem “The Torture of Queen Ketevan” “She became a “Virtuous Servant of God” (line. 23, 1) Teimuraz I, 1934: 128), Where her intensive work, started even from her own land and then continued on the way which she, Queen, future martyr and saint, had gone from Georgia, from the patronage of St. Virgin to Persia, to the captivity of Shiraz, where she implements her mission more intensively, with characterized courage she opposed to her enemy by implementing the Christian kindness: pray, fasting, regretion, crying, faith to belief and part-taking.

For a believer the way of regretting is the way of deeper understanding in spiritual world, pray is the steps made on this way, kindness bringing a person closer to God, a tear is the means for spiritual purification, which determines its being of a believer.

Teimuraz I demonstrated the work and torture of Queen Ketevan in the poem “The torture of Queen Ketevan” and showed the way for better life of the nation in future.

**Keywords:** Teimuraz I, Queen Ketevan, torture, regret, pray, Captivity of Shiraz, “Virtuous Servant of God”, deed.

## **АННОТАЦИЯ**

В работе анализируется одна из проблем поэмы «Мученичество царицы Кетеван», которая занимает особое место в оригинальном творчестве царя-поэта Теймураза Первого. В его художественном наследии насчитываются как оригинальные произведения, так и переводы, переделки персидских произведений, в которых отражены, как светские, так и вопросы духовного порядка. Каждая проблема пронизана христианским, библейским мировоззрением, их осмысление ведется с духовной точки зрения; автор непрерывным кольцом соединяет мирское и духовное и ясно показывает, что в мире все сущее является единым и неделимым целым.

Поэма «Мученичество царицы Кетеван» - произведение светского жанра, относящееся к первой половине XVII века, но созданное сообразно агиографическим произведениям и, следовательно, имеющее богословское назначение, на что, в первую очередь, указывает заглавие «Мученичество», отображающее духовный вклад царицы, ее мученический путь, в котором нашли отражение национальное самосознание царицы, ее боль за родину и самоотверженность царицы, вставшей на защиту своей веры. Она смело взяла на себя эту миссию, подобно Иисусу Христу, несшему тяжелый крест, и выполнила ее.

Царица Кетеван стала «служительницей добродетели», как ее называет Теймураз Первый в поэме «Мученичество царицы Кетеван»: «Когда она стала непорочной служительницей добродетели» (Стр. 23, 1) (Теймураз Первый, 1934: 128). В поэме отражены ее неутомимые заслуги - сперва на родной земле, а затем по тому пути, которая привела царицу, будущую мученицу и святую, из покровительствуемой Богородицей Грузии в Персию, где она становится Ширазской пленницей и где выполнит возложенную на себя миссию: с привычной непреклонностью она будет противостоять противнику, исполняя христианские добродетели: молитву, пост, раскаяние, проливая слезы, сохраняя верность вере и единство с Господом.

Для верующего человека раскаяние – это наилучший путь углубления в духовный мир, молитва - становление на этот путь, приближающая к Богу добродетель, а слезы - средство очищения. Эти добродетели берут начало в любви к Богу, которые для человека являются определяющим фактором своего бытия.

Теймураз Первый в поэме «Мученичество царицы Кетеван» представил добродетельные заслуги и мученичество царицы Кетеван, благодаря которым предначертал, как цель, лучший жизненный путь нации в будущем.

**Ключевые слова:** Теймураз Первый, царица Кетеван, мученичество, раскаяние, молитва, Ширазский плен, служительница добродетели, заслуги.

## 1. Introduction

The study includes the analysis of the poem “The Torture of Queen Ketevan” by a king-poet, Teimuraz the First in the 17<sup>th</sup> century. It refers to the virtuous life of Queen Ketevan and her martyr deeds what became the inspiration for many artistic or scientific works; Many historians, theologians and the specialists of literature, in particular, Gulbenkyan R. Rukhadze Tr., Tabaghua I., Kekelidze K., Imedashvili G., Gugushvili M., Tsintsabadze M., Nachkebia M., Betkhashvili D.Z. etc. made lots of works referring to it, but noteworthy, that it is not fully studied, there is need to understand its metaphorical system, therefore, given work is one step forward in the field of the poem study.

The subject of the study is analyzed with reference to the Gospel, Georgian hagiographical texts; The source of every problem discussed in the old Georgian literature is the Scriptures, though the literature applies the artistic images and makes the message deeper and more interesting. As for reading of the poem from the hagiographical prospective, it clearly demonstrates the spiritual path of a person in this world and it adds an esthetic feeling and increases the value.

## 2. Research Methodology

As the study subject is deeper and includes many aspects, secular and spiritual problems, just one-side study will not be able to discuss the problem in a proper way, therefore it is important to understand it according to the chronotope in order to demonstrate the stages of spiritual development of a character clearly demonstrating the future mission of a martyr. Comparative method better shows the artistic and esthetical values of different periods in the literature, the different values, whether there are common and different features; one of the most important method, the method of analysis, ensures understanding of metaphorical system, it is impossible to achieve comprehensive and deep scientific reaserch of the text without it.

### 3. Results of the Study (Результаты исследование)

1. A subject study, first of all, demonstrates the importance of national literature in Georgian culture, shown as one entire thing, especially the values of the Georgian literature of the first half of the 17<sup>th</sup> century.

2. Study of the poem from this prospective demonstrates the spirit of the epoch; identifies future way of life;

3. Study of the subject from this point of view supports to perception of the Georgian literature as one continues chain and depicts prospective of the future study.

4. According to the poem it is clear that Georgian literature has an important place in the world literatural thinking;

### 4. Discussion

The artistic works of king poet, Teimuraz I, take the special place in Georgian literature of the VII century which is distinguished with high diversity in terms of genre, as well as in terms of message. The artistic heritage of a king-poet includes original, translated and adapted works from Persian. Both kind of works include spiritual and secular, theological and mundane characters, but his works, first of all, are Christian, it is full of Biblical viewpoint. From its original works the poem "Torture of Queen Ketevan", which is the work of the secular genre, belongs to Renaissance epoch (the first half of the XVII century), but it is designed like a hagiography. Therefore it has a theological purpose, shown even by the title "Torture", which can be considered as a lyrical moaning, weeping and "Crucifixion" of an author (Betkoshvili, 2010: 204), as well as all the steps made by Queen from this world towards otherworld, divine symbols, etc. The poem describes the martyr-like image of Mother-Queen Ketevan including national pain, mission of self-sacrificing she undertook as a heavy cross like Jesus Christ and fulfilled it. She approved the faith to Christ by her own blood and became "the witness of God".

Queen Ketevan became a "virtuous Servant of God" and the author himself, Teimuraz I, mentioned this term in his poem "The Torture of Queen Ketevan", where her relentless deeds are described- started from her own land and continued on the way. Queen, future martyr and saint, went from holy place of Georgia, from the protection of St. Virgin to the captivity of Shiraz and there, on a strange land, she continued fulfillment of her own mission more persistently: steadily opposed the enemy by means of committing of Christian virtues, such as pray, fasting, regretting, crying, faith to the belief, part-taking with God and constant remembering of spiritual life... The basis of those values can be found in Bible, in Old Georgian Spiritual Literature and which is shown in old secular literature as well.

Martyr life of Queen Ketevan is described by her son, the King poet, Teimuraz I of the XVII century who told the tormented life of her mother, both earthy and divine, with full expression, tears and full of national pain. The king-poet writes:

„There is the pond of tears made by both" (80, 3).

(Teimuraz I, 1934: 136).

Let's refer to "The Knight in Panters' Skin" by Shota Rustaveli, where the poet says: "And the universe made the person on this world full of tears" (702(700), 4).

(Shota Rustaveli, 1966: 230).

The way from this world to the shelter expresses the earthy and divine unity, where the divinity is discussed and a person returns to that place, where he was born. God says "I am the resurrection and the life. The one who believes in me will live, even after they die" (John 11, 25) New Testament, 2009: 184).

The artistic image of Queen Ketevan is the unity of both life, divine and secular, who is full of surreal power and mind and the author demonstrates her with support of historical background. First of all Queen is transformed into martyr, and transformation into saint (=overcoming of death) is achieved through belief. Living by belief is moving to Christ, this is crucifixion and going through all the steps which is required for living of a future martyr and it includes execution of virtues being pre-condition for spiritual life. The testament says "Everyone who lives in me and believes in me will never ever die" John 11, 26) (New Testament, 2009: 184); if you live according to the flesh, you will die; but if by the Spirit you put to death the misdeeds of the body, you will live". (Rom. 8, 13) (New Testament, 2009: 309).

King-poet Teimuraz I in his poem "the Torture of Queen Ketevan" appeals to God to help him to tell the deeds of the Sun Ketevan, as it is difficult, honorable, risky and great mission for a creator, as he is a human being, full of sins, mortal and he needs God's support in telling about it. He needs support of God, as an author informs us at the beginning and prepares the reader in introducing the story of a person being equal to God, Ketevan is "the Sun", it means that she has a special "light", and the Sun is a metaphor for "Divine". "The sun gives life and divinity" (Nozadze, 2004: 403). Therefore Queen is divine and he needs the special knowledge and power to tell about Queens' deed. Accordingly, request of an author to the God is reasoned:

"God, who perform your job with wisdom,  
Rule all the hearts with deepness,  
Help me to tell it the torture of the Sun Ketevan  
Known by me" (6, 1-4), (Teimuraz I, 1934: 126).

Here we can refer to the poem "The Knight in Panters' Skin" by Shota Rustaveli, where the author says about Tariel, that he needs support of God in order he granted him the possibility to tell the story

"Now I want tongue, heart and skill for utterance!  
Grant me strength! And if I have aid from thee I shall have understanding,  
So may we succor Tariel (6, 1-3)? (Shota Rustaveli, 1966: 2).

The author introduces the life steps of Queen Ketevan gradually and shows, that Queen has sentenced herself by the most severe charges, expecting torture in the poem "Torture". She goes far from her native land, far from St. Virgins' place voluntarily, in the unknown environment, where the sin and evil are. This unknown place is Persia, where Queen is going for fulfilment of another mission (missionary activities in accordance to Jesus example: "How God anointed Jesus of Nazareth with the Holy. Ghost and with power: who went about doing good, and healing all that were oppressed of the devil; for God was with him". (Works, 10, 38) (New Testament, 2009: 229). She has to take the sins of entire nation, the sins of native land and sacrifice herself like God, for future welfare, for new life, for vowing on foreign strange land for humans, in different time and spatial environment. It was during the hard time, when Shah of Persia, Abbas I demanded hostage to Teimuraz I. It was the very time, when the long way is starting, Queen takes from the native land to Persia... This way revealed the tortures, it was execution of virtues, implementer of deeds and later on we are introduced with a "Servant of God", who loaded "a heavy cross", all kind of sins, troubles with her persistence which she took to Golgotha and transformed into martyr for the nation.

Queen Ketevan does not stop service to God on a foreign land, on the contrary he deepens it. According to different sources, Queen had its own chapel, where she used to be



isolated, prayed and helped her own “I” to understand her burden and then understanding of God. The source tells “Queen Ketevan was calm and sensible person, she prayed to God and believed that only He can help in successful fulfilment of her deed and deserved the name of kind person in entire city where everybody talked on her thoughtfulness and virtuousness” (Tabaghua,

1987: 112). „In such conditions she used become a new person and her portrait is depicted as a result of her religious life” (Betkhoshvili, 2010: 197). In this case, the parallel can be found in the spiritual literature. For instance, one of hagiographical works, “The Life and Torture of St. Constantine” says “He became alive after many religious services” (Anthology of the Old Georgian Literature, 1946: 75). Limited transformation of Queen Ketevan into a new person is achieved in different, “limited” environment, where she tries to restore the destroyed image, she made the enemies of Georgia to think. Queen in a new environment tries to fight with a vanity for achievement spiritual perfection „Ketevan creates her spiritual shelter during her being in a captivity, (“The Life of Kartli” tells “the iconographic image, Nino in the blackberry bush. indicates, that St. Virgin is her protector, her spiritual shelter” (“The Life of Kartli”, 1955: 94), in the space where the spiritual things are fulfilled, like fasting, prayer, regretting...she is closer to God” (Betkhoshvili, 2012: 120).

“The space frees the place for sacral objects and declares its supreme essence, giving this essence to life, existence and idea (Toporov, 1983: 238). Suffering Queen appears to be an observer at the surreal space and obtains the spiritual contents, divine wisdom.

In Persia, in the captivity of Shiraz Queen Ketevan was in great trouble, her family members were also suffered, as there was the threat of losing its own belief, the enemy asks to change the religion and she will not be suffered instead:

“The belief is the rule of Mohamed,

You need to change, became Tatar, it is not bad

What can Jesus Christ do, he will suffer you

You need not to suffer, it is not your way of life” (35, 1-4). (Teimuraz I, 1934: 130).

Queen being in such trouble fulfils “a great deed” what is achieved as a result of big patience. On this way he is supported by great power of divine kindness, spiritual virtue. At this stage of suffer the prayer is the solution which includes, at the same time, the rule of personal conscious due to its own belief and the divine greatness shared with divine time and space. Therefore, Queen Ketevan even in the period of captivity, prays a lot, it is proved and highlighted by the main source, the poem of Teimuraz I “The Torture of Queen Ketevan” (line 10, 37-46; There are appeals to God in the individual lines having the nature of prayer and imprecation said not only by Ketevan, but also by Teimuraz I; This spirit is found as a key line in the entire poem, what is natural), where the deepest feelings and suffer of Queen Ketevan are included. The anxiety of his spirit includes religious and national feelings as a whole...Mother-Queen knees before God and prays with tears:

„The mother of Jesus, let me achieve my desire” (41, 4). (Teimuraz I, 1934: 131).

The main problem for which she prays is her native land, saving her nation from hardship, which is reflected in her personal life and this prayer is strengthened by his son, Teimuraz I, in the lines describing the tireless prayer of Queen.

„She prayed day and night, reading the book,

Praying to the Creator, she would like his judgment,

Not to change her religion, please, remember this talking

She missed her children, but it was the only one she would like to ask for” (24, 14) (Teimuraz I, 1934: 129).

The prayer will lead you on your way. The prayer will fill your place with treasure, the prayers will save you from trouble, it will avoid you from untimely death, the prayer helps you to prevent sin, prayer will forgive you former sins, the prayer will open the door to Paradise, and prayer will lead you in the heaven. The prayer will protect you against devil and make angels you friends, prayer will show you God and give you eternal life" (Orbeliani, 1963: 29).

St. John Chrysostom widely discusses the virtue of prayer. The work refers to several phrases only. According to his preach "A prayer is a linker of a human being and God; prayer is the protector of martyr, prayer is the strength of spirit and flesh. Raise of fallen and strength of standing; the nourishment for travelers; fertility of Servant of Gods, prayer is an assistant for regretting, comfort for tired; prayer presenting to God, the way of virtue and future kindness" (John Chrysostom, 1996: 12-13).

Above-mentioned is reflected in the artistic image of St. Ketevan who is constantly praying on her martyr way, to Shiraz captivity, it became the spring for virtuous Servant of God and start for her kind works.

„Human being is merging to eternity by means of prayer, it perceives to history and understands its sacred purpose" (Fridrich Wilhelm Graf, 2001: 27).

Deeply believer Queen strengthens its determination by means of her prayer, which is one of the most important virtues, she considers it as a key support on the foreign land and expresses its own burden with full expressiveness, reflecting the hardship of her mother land, nation, child, what makes her stronger in terms of spirit (remember the words of Shota Rustaveli: „When you are in trouble internal strength like a stone is required" (876(875), 3) (Shota Rustaveli, 1966: 287).

Her being a deep believer is shown by implementation of virtue as she herself says in the line given below, that belief helps Queen in understanding of human essence and existence during her captivity, while being isolated, it helped her to understand resurrection, genesis and refreshing the life, and to achieve it, it was required to regret, what means to understand sins. In this case, regret emerged not based on her personal pain, but due to general ordeal of the country, therefore she asked God for pardoning.

„I am the real sharer of your blameless birth  
The birth by the first virgin and further births,  
The fruit of Ana, who cannot be borne by others.

Please, excuse me for those, who believes in resurrection and birth". (42, 1-4).

(Teimuraz I, 1934: 131).

According to Apostle Paul, Belief in Christ is an tool for a believer and the person who struggles for truth: "putting on faith and love as a breastplate, and the hope of salvation as a helmet" (I Thessalonians 5, 8) (New Testament, 2009: 395); „Therefore put on the full armor of God, so that when the day of evil comes, you may be able to stand your ground, and after you have done everything, to stand" (Ephes. 6, 13) (New Testament, 2009: 378).

Belief in Christ is the main instrument and the hope for Queen who is in trouble in the captivity of Shiraz, but maintenance of belief is easy but at the same time it is a heavy cross, as it gives the joy for future life, but all these should be done on the earth, moreover, on the foreign land, where the opposing forces are stronger, in order to overcome sins and hell.

„Till now I was surrounded by the burden of sins after struggling on the earth,  
Now your load is lighter, and it is pleasant to listen to you  
I am searching by the belief, Peter, the gate to Paradise,

In order to open it when I will knock on the door (45, 1-4)  
(Teimuraz I, 1934: 131).

The trouble is the way for approaching the Goad, on this way the person is going through metamorphose and is transformed into the image of God, as a divine creature, whose key instrument is strong spiritual world, by which it will overcome the earthy weakness.

Together with belief, the future saint will be supported by the “divine threat”, what is demonstrated in the 48<sup>th</sup> line of the poem, where the expectation of leaving this world is combined with an obvious divine threat. Before referring the line, let’s see the divine threat to one of the saint fathers. St. John Chrysostom, who declares “the divine threat is the greatest wealth, non-spoilt heritage, eternal treasure, where the divine threat is, there the poor will become happy” (St. John Chrysostom, 1990: 132); A great hagiographer, Giorgi Merchule, the author of “The Life of St. Grigol the Khandzteli” says “Divine threat is virtue itself” (Anthology of Old Georgian Literature, 1946: 101).

The burden of this world for Queen becomes lighter by means of a diving threat, or by means of love to God, by belief and overcoming the threat of leaving this world

„She came, sat without threat, similar to a tiger and a hero,  
She did not consider punishment, as a great trouble  
She told: “the enemies came, in order to agree,  
To find my blood, this is what I worry about” (48, 1-4).

(Teimuraz I, 1934: 132).

Overcoming of this world is the step which should bring the future saint to the heaven and make a part-taker of the God, what is approved by her blood, being the symbol of crucifixion of Christ. The blood of Queen is replication of Jesus’s blood and proof for the deeds of the God’s martyr deeds. Queen becomes the sharer of God’s love what should make Queen’s sinner world perfect and make it holder of truth, establishment of the way to freedom. It reminds the testament Then you will know the truth, and the truth will set you free (John 8, 32) (New Testament, 2009: 178).

The theologies of the eighteen century, Anton Catholicons considers the blood as the jewels of a saint and holiness of Queen Ketevan and its uniqueness is demonstrated as “... prayer without any item... who was suffered... who was adorned her realm by her blood?” (Bagrationi, 1980: 22).

Queen compares captivity of Shiraz to slum, chasm, where she cannot rid of the sorrow, tears, where she lost an eye-sight, she complains about where she is, as the sea without bottom, where the earthy life was absorbed and covered by different type of deed, full of Christian belief, spiritual deeds, the belief, like a strong fence, by tears which is demonstration of regretting and which is repeated in many lines of the poem, she was purified from sinful human sorrow and transformed into divine bless.

„I was spoilt, I was lost, where I approached the seaside,  
I have fallen into the slum, in the chasm,  
I am not in my house, but in other place,  
I am far from my Alexander, I cannot see my Levan” (21, 1-4).

(Teimuraz I, 1934: 128).

Queen in another country, in the foreign land is like a strange pilgrim, ranger. It is known from the Bible, that “everybody who visits Jerusalem is considered to be a pilgrim” (Bible dictionary, vol. I, 2000: 405).

Queen is strong due to protection of God, it helps to avoid fulfillment of enemy’s desire, therefore she transforms into saint in her life. The bible mentioned that “The saints are

isolated people" (Bible Dictionary, vol. I, 2000: 406). Being isolated helps to stay alone with oneself and God, in order to understand the problem better and fulfill the plan.

Queen is supported by living with "another people" and living with virtues.

"She used to pray, fast, living in hardship with her own belief,

She limited her activities in order to avoid devil" (22, 3-4)

(Teimuraz I, 1934: 128).

Queen with her spiritual deeds limits herself from Muslim intentions. Bible says, that "Limit (the wall)-has the aim of distinction. Es, 5.2. (Bible dictionary, vol. II, 2000: 163).

Queen Ketevan understands it like a prophet, that he has the way of torture in the captivity and she has to do much and says in her prayer as mourning.

And "I gave the crown to the reporter of my deeds" (46, 4).

(Teimuraz I, 1034: 131).

He knows well that the reporter of her deeds, and teller of her mission is her own son, Teimuraz I who was famous as a lover of God from the beginning, what is reflected in his persistence to Persian Shah's demands.

„Activity of Queen in a foreign land, in the different time and space and spiritual troubles protect Queen "in the castle stronger than demon" and help to overcome the threat" (Betkoshvili, 2012: 106). The action of Queen includes multiple ideas, first of all she makes the steps consciously without hesitation knowing that it would lead her to Persia and torture. She knew that she would implement the main mission – defending her country from destroying. She moves towards salvation of her nation which with persistence, by implementing virtues and demonstration of restless deeds.

For better understanding of the said it is required to explain the term "deed", which originates from Bible, in Georgian hagiographic literature, as the mentioned literature was written based on Bible and Testament.

The glossary annexed to Teimuraz I's fictions explains – "deed as - doing something, caring" (Teimuraz I, 1934: 313).

Georgian Hagiography gives the great place to demonstration of the "deeds" of a martyr character, there are lots of examples but I will refer only few. The hagiographer of the eighth century Ioane Sabanisdze in his work "the Martyrdom of St. and Blessed Habo", names St. Habo as "The servant (who makes deeds) of Christ" (Anthology of Old Georgian Literature, 1946: 63), St. Habo says with gratefulness: "Thank you and bless you holy trinity, as you allowed me to commit deeds (Anthology of Old Georgian Literature, 1946: 67).

In the hagiographical fiction "Life and Citizenship of the Blessed St. Nino", we read about St. Nino's deeds, "as soon as she completed her preach, St. Nino fulfilled her deeds" (Anthology of Old Georgian Literature, 1946: 229).

The hagiographer of the tenth century, Giorgi Merchule in his fiction "Life of St. Grigol Khandzteli", says before leaving the flesh by St. Father Grigol, he was called as "holly god's son... You have many things to do under the heaven similar to Apostle Paul (Anthology of Old Georgian Literature, 1946: 152).

Queen Ketevan with her restless deeds committed all the virtues, like love to God, prayer, regret... Love to God is demonstrated in the Epistle of Paul "And over all these virtues put on love, which binds them all together in perfect unity". (II-III Col 3, 14) (New Testament, 2009: 389); „and prayers will make her body joyful and it will be restored by the God, as the

sins committed by her will be forgiven. (Jacob. 5, 14-15) (New Testament, 2009: 274); the prayer and regretting is often accompanied by tears which is considered as a proper jewel. It is adorned with the heavenly being, it is the result of prayer and being virtuous. According to holly fathers the holly mother was the God-granted result of teary prayers ...“(Brianchaninov, 2003: 5); St. Euphrem the Syrian likes the prayer with regretting “My brothers... regret and approach to God by our hearts, by fasting and prayer, weeping and good deed, follow the commandments of God... As there is the ground for regretting, we have to build on the kind deeds by belief in God and learning of epiphany, as all the deeds have the ground and the ground for regretting is belief in God (Studies of fathers, 1955: 297).

„The term “Regret” is leaving evil and return to God by full heart, who demands it from everybody, who has left him (Bible dictionary, vol. II, 2000: 168). Regretting is deepening into oneself, returning to God: “Everything that the Father gives me will come to me, and anyone who comes to me I will never drive away” (John 6.37) (New Testament, 2009: 172). Regretting indicates that a person does correctly “We must go through many hardships to enter the kingdom of God”, (Acts 14, 22) (New Testament, 2009: 237). Regretting brings spiritual peace and joy (= life), as it makes a person declined and raises to heaven.

„Spiritual life of a person is shown in his regretting, what mainly is expressed in tears, which is the grace of Holy Spirit. St. John Sinai Clemax, “The grace of tear is a true sign that the human heart is full of live to God. “The source of tear after epiphany, is more than an epiphany. Tear cleans our nature... As the tear of regret is the great talent of holy spirit, transformer by our heart”. (Gemsakhurdia, 1991: 12).

A great scholar King-poet Vakhtang VI in his rhyme, “The Word for Epiphany”, mentions:

„Asks me to find regretting, to find tears on the eyes” (Vakhtang, VI, 1947: 68).

„Regretting prepares for creation of a new person. Regretting means death of an old person and birth of a new one. The whole secret of regretting is related to Christ. Every person should born the logos in himself, the supreme “I”, creates the feeling of regretting in this cycle. This feeling is characterized only to a person, this is possible only on the earth”. (Kiknadze, 1985: 132).

The virtues fulfilled by Queen are the result of severe torment, deepen perception of sins... Accordingly, the artistic image of Ketevan Queen combines earthy, mortal and divine, eternal and immortal, being raised from this world chasm, transformation of which is hard, thorny way full of sorrow, tears, serving like assistants and with sincere heart, dressed in other cloths, acts as a protector of her own belief, native land and becomes “The Virtuous Servant of God”.

„As soon as she became the innocent virtuous Servant of God,  
She smelled the silence, the sign of truthiness,  
She purified her conscience, modestly,  
The book was called as Ointment” (23, 1-4).

(Teimuraz I, 1934: 128).

Queen Ketevan by means of her fairness, which is explained as “Right, fair and open” (Tsaishvili, 1975: 590), implements the service for her belief, transformed into “Virtuous Servant of God”, and the further step will be achievement of being a holly person. According to Sulkhan-Saba “sincere/straight” (+3, 3 Mathew: Prepare the way of the Lord, make his paths straight”) is unblemished thing; the straight is everything what is correct (Orbeliani, 1993: 385).

To understand the term "Virtuous Servant of Gods" is advised in the Scriptures and hagiographic literature. "Only creature is able to make God virtuous", Jew. 11.6 (Biblical Dictionary, 2000: 45); In the Bible Dictionary "Virtuous" is explained as "liked, acceptable and good for God" (Biblical Dictionary vol., I, 2000: 46). I urge, then, first of all, that petitions, prayers, intercession and thanksgiving be made for all people for kings and all those in authority, that we may live peaceful and quiet lives in all godliness and holiness. 1 Thim.2, 1-3 (Biblical Dictionary, vol. I, 2000: 46).

In the Georgian hagiographic fiction of the V century "The Torture of Queen St. Shushanik", the author, Jacob Khutsesi tells, that Queen left all kind of possessions and instead "Took the book of Psalms and learnt it, and prayed and thanked by the tears to the God the whole day and night" (Anthology of the Old Georgian Literature, 1946: 40).

Ioane Sabanisidze tells, that upon coming of St. Habo to Kartli "The virtue itself became loved by the entire nation; he studied Georgian literature and demonstrated her belief openly" (Anthology of the Old Georgian Literature, 1946: 61). St. Habo "made lots of kind things..." Anthology of the Old Georgian Literature 1946: 67).

In the story "life of St. Grigol the Khandzteli", the author Giorgi Merchule tells about arrival of Grigol the Khandzteli to Tao-Klarjeti "The virtuous father, st. Grigol came to Khantdzta" (Anthology of the Old Georgian Literature, 1946: 103).

Being "Virtuous Servant of God" by Queen Ketevan is characterized by another word "incomparable" and the content of the idea is proved in the following lines of the poem, where the request of the servants of Queen is described, not to suffer and sacrifice herself, as they will miss the patronage of divine sun, not to change the light with dark. The personality of Ketevan is evaluated as follows:

„Do not sacrifice yourself, the good one, and do not leave your servants,

Do not leave the sunshine, and do not leave your servants in the darkness" (51, 3-4). (Teimuraz I, 1934: 132).

After Seizing of Ketevan her readiness to be tortured by the enemy is a disaster for servants, her artistic image looks like the God, close to the first image, having the divine light, which means that light is God, i.e. she is divine even during existence in this world:

„The luminary one, who had a perfect image was seized," (59, 2). Teimuraz I, 1975: 37).

What we understand from the explanation "perfect is incomparable, peerless" (Tsaishvili, 1975: 584), The image of Ketevan is incomparable, non-replicable, it has the special light and goodness characterized only by the spiritual figures, she is the favourite of God who was chosen for fulfilment of a special mission, leading the country from the dark to light, where it will find the way to overcome the trouble. This solution, first of all is religious and it includes full spiritual deeds.

The deeds of Queen Ketevan is so deep, that even the clergyman who accompanied her was horrified from her torture, she calls her to share her fate and follow the way of virtuous Servant of God, as there is no eternity on this temporary life, that he is a temporary passenger and it is better for a mortal to remember the torture of Christ which is the salvation.

"Called him "Imeretian, why are you trembling,

This is the time for those who would like to follow me

Many people experience such punishment and such being?

Who will stay in this world? It is better to race like this" (62, 1-4). (Teimuraz I, 1934: 133).

„Do you know what happened with Christ, the miracle of God?  
The weed was stuck to his, the savior of a human being to nail,  
He was stuck on the post, against his will,  
Why do not suffer for being tortured? (63, 1-4). (Teimuraz I, 1934: 133).

„Sharing suffer and pain, raised due to overcoming suffer, Ketevan faces the death directly. She meets and gets the ordeal with clear mind indicating her special spiritual condition; Conscious of Queen of course is shaken by the feeling that a human being, created as an image of God, lost all glory due to the sin. Expelled from Paradise, obeyed to corruptibility she tries to move on the higher stage of the material life stairs and raise till divine existence. The behavior of Queen Ketevan is focused on disobedience to the corruptibility, strengthened by belief struggle with it and move to new time and space by spiritual perfection. (Betkhoshvili, 2012: 108).

King-poet Teimuraz I describing the deeds of his mother says with sorrow:

„You get this trouble due to your maternal nature  
You have gained surprising immortal life,  
I, a man, a brave son, am so upset.

Woe to my courage and woe to the son of your husband!” (70, 1-4). (Teimuraz I, 1934: 134).

Queen Ketevan by its maternal nature like St. Virgin undertook the mission of defending belief and it implemented through severe torture- tearing of breast, burning pans and spades, with hot irons and nails from the breast to back, but similar to Jesus Christ she was ascended, Queen Ketevan became the martyr as a result of a great torture “She is light from the sky”.

„The light from the sky was seen by the nation (72, 1) (Teimuraz I, 1934: 135), She is full of spiritual light, she became the redeemer and patroness for the mortals. You can find the parallel with the hagiographic literature, for example “The Torture of Habo”, in particular, when Habo started lighting in the river Mtkvari. “Another night there was the surprising light” (Anthology of the Old Georgian Literature, 1946: 68).

„Queen Ketevan does not stop linkage with the past martyrs, with their deeds. Ketevan unites the “Chain of saints” and completes the universe with eternally variable processes – death and life. It is demonstrated for saving the soul, trying to ascend on the material, empirically and reach a surrealistic world” (Betkhoshvili, 2012: 72-73).

According to King-poet in the above-given lines, the martyr joint the heaven;

„I would say about her who is in heaven, who is not on the earth”... (73, 4), \_ Teimuraz I states and mentioned, that

„The death was not able to kill her, who loved the God, she is alive and has a crown, who sits on the top step of a ladder” “(77, 3-4).

(Teimuraz I, 1934: 135).

Inner world of Queen Ketevan widely hosted the truth, she came to the Sovereign and achieved self-perfection, which was spread in time and spatial dimensions and became belonging of eternity. The Sacred Letter says “And the Lord God created a man from the dirt and breathed the spirit of life and created a man as an alive creature” (Genesis 2.7) (Mtskheta Manuscript, 1981: 48).

Long way \_ moving from Georgia to Persia was torturous, but this way prepared Queen Ketevan's spiritual world better, she had to overcome the opposing power and implement the mission undertaken for the sake of her native land, country and her son – King Teimuraz I, demonstrated in defending her own national merit, belief, which became the basis for saving her nation and country. The greatest deeds of Queen Ketevan were shown in Persia, at the door of Shah Abbas, in particular in the captivity of Shiraz, where she spent 10 years. Teimuraz I tells through his poem

“Shah Abbas passed a message to the Khalar-Khan of Shiraz,  
Do not let Queen Ketevan to live for a long time,  
Who will not drink her blood I will not mercy her,  
Even after decades I will remember it” (29.4) (Teimuraz I, 1934: 129).

She was tortured for years and it ended with her martyrdom. Though this torture was demonstration of the unbendable spirit of a Georgian women, mother, stateswoman and future martyr who had a national merit. Queen Ketevan links captivity, being in a slum and hell to a sin and salvation. Two inevitability – Death and eternal life are shown as a whole, which are achieved as a result of eternal search of a spirit. She moves from the earthly Queen to surreal world and like a Christ becomes mediator between God and the Nation.

A King-poet, Teimuraz I described the tragedy of a mother-Queen with full expression, by deep artistic texture together with a historical fact full of pain in the poem “The torture of Queen Ketevan” and it was not only his, but the tragedy of an entire nation. Ketevan covered with the martial cover. Teimuraz I made these heavy feelings by creation an original poem and immortalized the personality of Ketevan the Martyr, where the author found the abri for him and the state, and set another way as a goal for saving native land.

## 5. Conclusion

One of the distinguished artistic work of Georgian spiritual culture, the poem “The Torture of Queen Ketevan” by a king-poet, Teimuraz the First is one of the most important phenomenon in development of Georgian literacy thinking, which contributes to changes of the life of entire nation, as it becomes the indicator of the tomorrow's existence.

## REFERENCES

- Akhali Aghtkumaო, Uplisa Chuenisa Iesu Krist'esi* (2009). Tb.: Sakartvelos Sap'at'riarko. Gam. Alilo.
- Mtskheturi Khelnats'eri (Moses Khutts'igneuli, Iso Nave, Msajulta, Ruti)*, (1981). T'ekst'i Gamosatsemad Moamzada Da Gamok'vleva Daurto El. Dochanashvilma. Tb.: Gam. Metsniereba.
- Bibliis Leksik'oni (Masalebi)*, (2000). T'. I. Shemdgenlebi: Elguja Giunashvili, Zurab K'alandadze, Redakt'ori: Zurab Sarjveladze. Printed In The Netherlands.
- Bibliis Leksik'oni (Masalebi)*, (2000). T'. II. Shemdgenlebi: Elguja Giunashvili, Zurab K'alandadze, Redakt'ori: Zurab Sarjveladze: Printed In The Netherlands.
- Teimuraz P'irveli, (1934). *Tkhzulebata Sruli K'rebuli*, T'ekst'i, Gamok'vleva, Leksik'oni Al. Baramidzis Da G. Jak'obias Redaktsiit. T'p.: Pederatsia.
- Bagrat'ioni Ant'on, (1980). Sheshkma Da Motkhroba Ghuats'lta Da Vnebata Ts'midisa Didisa Mots'amisa Dedoplisa Ketavanista, Ts'ignshi: *Dzveli Kartuli Agiograpiuli Lit'erat'uris Dzeglebi*. T'. VI. T'ekst'i Gamosatsemad Moamzades, Gamok'vleva, Leksik'oni Da



- Sadzieblebi Daurtes Enrik'o Gabidzashvilma Da Mikheil Kavtariam. Tbilisi: Gam. Metsniereba.
- Betkhoshvili D., (2012). *Sik'vdil-Sitsotskhilis P'roblema Dzvel Kartul Mts'erlobashi (Iak'ob Khutsesis „Ts'mida Shushanik'is Ts'ameba“, Teimuraz P'irvelis „Ts'ameba Ketevan Dedoplisa“)*. T'. Ii. Tbilisi: Gam. Universali.
- Betkhoshvili D., (2010). *Sik'vdil-Sitsotskhilis P'roblema Dzvel Kartul Mts'erlobashi (Iak'ob Khutsesis „Ts'mida Shushanik'is Ts'ameba“, Teimuraz P'irvelis „Ts'ameba Ketevan Dedoplisa“)*. T'. I. Tbilisi: Gam. Universali.
- Tsaishvili S., (1975). *Leksik'oni, Ts'ignshi: „Kartuli P'oezia“*. T'. Iii. Tb.: Gam. Nak'aduli.
- Orbeliani Sulkhan-Saba, (1993). *„Leksik'oni Kartuli“*. Ii. Avt'ograpuli Nuskhedis Mikhedvit Moamzada, Gamok'vleva Da Ganmart'ebata Leksik'is Sadziebeli Daurto Ilia Abuladzem. Tb.: Gam. Merani.
- Orbeliani Sulkhan-Saba, (1963). *„Sts'avlani“*. *Tkhzulebani*. T'. Iii. Tb.: Gam. Metsniereba.
- Gamsakhurdia Z., (1991). *„Vepkhist'qaosnis Sakhismet'qveleba“*. Tb.: Gam. Metsniereba.
- Ts'mida Mghvdelmtavari Egnat'e (Brianchaninovi), (2003). *Martlmadidebeli Ek'lesiiis Sts'avlebis Gadmotsema Ghvismshoblis Shesakheb*: Tbilisi.
- Ts'mida Ioane Okrop'iri, (1990). *„Okros Ts'qaro“*, Ts'ignshi: *„Sakartvelos Ek'lesiiis K'alendari“*. Tb.: Gam. Sakartvelos Metsnierebata Ak'ademia.
- Ts'mida Ioane Okrop'iri, (1996). *Targmaneba Mates Sakharebisao*. T'. Ii: Tbilisi.
- K'ik'nadze Z., (1985). *„Akhalis“* Gagebisatvis „KebaoShi“. Zhurn. *K'rit'ik'a*: Tbilisi.
- Mamata Sts'avlani*, (1955). X Da Xi Sauk'uneta Khelnats'erebis Mikhedvit Gamotsa Ilia Abuladzem, A. Shanidzis Redaktsiit: Tbilisi.
- Nozadze V., (2004). *Vepkhist'qaosnis Pertamet'qveleba*. T'. I. Guram Sharadzis Ts'inasi't'qvit, Gamok'vlevita Da Redaktsiit. Tbilisi: Gam. Metsniereba.
- Vakht'ang Vi (1947). *Leksebi Da P'oemebi*, Al. Baramidzis Redaktsiit: Tbilisi.
- T'abaghua I., (1987). *Sakartvelo Evrop'is Arkivebsa Da Ts'ignsatsavebshi (Xiii-Xx Ss. I Meotkhedi)*. T'. Iii. Tbilisi: Gam. Metsniereba.
- Pridrikh Vilhelm Grapi, (2001). *Krist'ianoba Da Ist'oria*. Targmna Irak'li K'ench'oshvilma. K'reb. *K'rit'eriumi*. Tbilisi: Sakartvelos Metsnierebata Ak'ademiis Shota Rustavelis Sakhelobis Kartuli Lit'erat'uris Inst'it'ut'is Gamotsema.
- Kartlis Tskhovreba*, (1955). I. T'ekst'i Dadgenili Qvela Dziritadi Khelnats'eris Mikhedvit S. Qaukhchishvilis Mier. Tbilisi: Gam. Sakhelgami.
- Dzveli Kartuli Lit'erat'uris Krest'omatia*, (1946). I. Shedgenili Sol. Qubaneishvilis Mier. Tb.: St'alinis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmts'ipo Universit'et'is Gamomtsemloba.
- Shota Rustveli, (1966). *„Vepkhist'qaosani“*. T'ekst'i Dziritadi Variant'ebit, K'oment'arebita Da Leksik'oniturt, Or T'omad, A. Shanidzisa Da Al. Baramidzis Redaktsiit. Tb.: Gam. „Metsniereba“.
- Топоров В., (1983). Пространство И Текст. *Текст Семантика И Структура*. М.: Наука.

**Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**  
**Volume: 42, Summer-2019, p. 83-90**  
**ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.549741**  
**Research Article**  
**Received: April 5, 2019 Accepted: May 16, 2019**  
**This article was checked by iThenticate**

**MENTALIY AND CULTURE OBSERVED DURING TRADITIONAL  
HOLIDAYS**

**(According To Ethnographic Materials On Adjara)**

**GELENEKSEL BAYRAMLARDA MUHAFAZA EDİLEN MENTALİTE VE  
KÜLTÜR**

**(Acara Etnografik Malzemelerine Göre)**

**МЕНТАЛЬНОСТЬ И КУЛЬТУРА, СОХРАНЁННАЯ В  
ТРАДИЦИОННЫХ ПРАЗДНИКАХ**

**(По этнографическим материалам Аджарии)**

**Davit SHAVIANIDZE\***

**ABSTRACT**

The problems with political and socio-religious life have arisen in Adjara, the historical community of Georgia, since the late Middle Ages. The internal development of culture has further deteriorated during the rule of Russians and Communist atheism, when the ideological machine became active, claiming that allegedly „the Adjarian is not Georgian“. This situation could not replace those socio-psychological factors, which ensured the development in accordance with national-ethnic sign. This is also confirmed by discovered ethnographic material on Georgian traditional holidays full of numerous rituals („Kvirikoba“, „Lazaria“, „New Year“, „Shuamtoba“, „Chkvanaroba“, „Kvishinaroba“, „Mareteloba“, „Chalaoba“) (using the comparative method, we apply to the realities reflecting the regularities of the self-consciousness function and ethnic feelings in everyday life and social relations of returnees settled in Ianeti).

The results of a complex and ethnohistorical study of new and the latest ethnographic material on the villages of Didachara, Skhalta, Khikhani and Maret Valley are as follows: 1. Despite the fact that the imposed circumstances brought from another religion established the ethno-national lifestyle in accordance with the developments, the benchmark of national consciousness is not close to the dangerous points in Adjara. Sense of national identity among

---

\* . ORCID 0000-0002-0568-1226, Assoc. Prof. Dr. Akaki Tsereteli State University/GEORGIA,  
([okribelishvili@gmail.com](mailto:okribelishvili@gmail.com))

the deportees after settling in İaneti was low (they used to say that they are of Meskhetian nationality or Georgian Muslims); 2. From the outset, the Georgian mentality has come to realize that freedom of religion is not only the rights, freedom or declarations, but also the need for preserving the own traditional religious knowledge, fitting it with the imposed belief and responsibilities. Thus, the goal of foreigners to change the mentality made the Georgians even strengthened the will of Georgians to maintain the social and spiritual balance („come to Gamonatlevi, Gonio, Skhalta“, „always remember that Oshki, Tbeti and Khakhuli are our places“); 3. During the Communist regime, they occasionally changed the names of these holidays, and they were celebrated on non-working days established by the Government. They were aimed at maintaining faith and Georgian traditions and customs; 4. The need for holidays is explained by the principles of „awaiting“ and „cause-and-effectiveness“. The approach is as follows: „If you want to have a healthy and prosperous life, you have to be in faith and devote your several days to the service of God“ your several days not regret God“; 5. Religious and folk festivities, along with the strengthening the unity, have been the guarantee of the preservation of a moral and ethical lifestyle that we inherited from our ancestors.

The study confirms the full preservation of Georgian mentality in the Mareti Valley.

**Keywords:** Georgia, Achara, Ethnography, Mareti, Religion.

## ÖZ

Gürcistan'ın tarihi bölgesi Acara'da Orta Çağlardan itibaren siyasi, sosyal ve dini sorunlar ortaya çıkmıştır. Komünizm ve ateizm döneminde kültürel gelişmeler daha da zorlaştı. “Acaralı Gürcü değil” gibi ideolojik baskılar aktif hale getirildi. Tarih boyunca oluşan sosyal ve psikolojik durum ulusal ve etnik açıdan sağlanan gelişmelerin yerini tutamadı. Ritüellerle dolu geleneksel Gürcü şenlikler (“Kvirikoba”, “Lazaria”, “Axali Tseli”, “Şuamtoba”, “Çkvanaroba”, “Kvişnaroba”i Mareteloba”, “Çalaoba”) üzerine yapılan araştırmalar sonucunda elde edinilen bilgiler yukarıda bahsedilen tespitleri onaylamaktadır. (Araştırmada karşılaştırmalı metodlar uygulayarak Sürgünden geri dönen ve İaneti’de oturan halkın günlük hayatı ile sosyal ilişkilerinde öz bilinç ile etnik tutumların gerçekliği yukarıda bahsi geçen tespitlerce doğrulanmaktadır). Didacara, Skhalta, Kihani köyleri ile Mareti Vadisi’nde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen yeni etnografik malzemelere göre şu tespitler yapılabilir: 1. Farklı bir din tarafından oluşan durum dolayısıyla etnik ve milli hayattaki gelişmeler duruma uygun olmasına rağmen, Acara’da ulusal öz-bilinç ölçütü kritik seviyede değildir. İaneti’ye yerleşen ve sürgünden geri dönen kişiler arasında ilk aşamada ulusal öz-bilinç seviyesi düşüktür (Kendilerini Meskhi veya Müslüman Gürcü olarak tanımlamaktaydılar). 2. Gürcü zihniyeti baştan beri din özgürlüğünün yalnız hak, özgürlük veya tanınmalar şeklinde olmayacağını kendi geleneksel din kurallarının uygulanan yeni inanç ve yükümlülüklerle uydurulacağını anlamıştı. Böylelikle, yabancılar tarafından amaçlanan zihniyet değiştirme planı Gürcülerde sosyal ve manevi dengelerin korunması için yönlendirici bir etkiye sahipti (Gel Gamonatlevi’ye, Gonio’ya, Skhalta’ya). “Unutmayasın Oşki, Tbeti, Khakhuli bizimidir”). 3. Bazen şekli değiştirilen, ancak aynı anlamı taşıyan ve nesilden nesle taşınan şenliklerin isimleri Komünist rejim döneminde halk tarafından bilerek değiştirilirdi ve hükümetin belirlendiği tatil veya bayram günlerine denk getirilirdi. Bütün bunlar “İnancın zayıflamaması, Gürcü hareket ve görüşlerinin korunması için yapıldı”. 4. Şenliklerin gerekliliği “bekleme” ve “sebeup ve sonuç” prensiplerine göre açıklanabilir. Yerlilerin yaklaşımlarına göre, sağlıklı kalmak ve uzun bir yaşam için bir kaç gün Tanrı’na hizmet etmek ve dindar olmak gerekir”. Geleneklerle oluşan “sürdürülebilir normlar”,

ritüellerle belirlenen yasakların “gerekli görüldüğünde bozulması” gibi sosyal-kültürel durumdan kaynaklandı.5. Atalar tarafından birliğin pekiştirilmesi için miras olarak bırakılan dini bayramlar ve şenlikler ahlaki ve manevi yaşam tarzını sürdürmek için bir garanti oldu.

Araştırmalara göre Mareti vadisinde Gürcü zihniyetinin tamamen muhafaza edildiği tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Gürcistan, Acara, Etnografya, Mareti, Din.

### АННОТАЦИЯ

В исторической общине Грузии – Аджарии с периода средневековья настали политические и социально-религиозные проблемы бытия. Внутреннее развитие культуры ещё больше затруднилось со времён Российского правления и период коммунистического атеизма. Активно работала идеологическая машина, что „аджарцы не грузины“. Исторически сложившаяся ситуация не смогла вытеснить те социально-психологические факторы, которые обеспечили соответствующие национально-этническим признаки развития культуры. Собранные этнографические материалы о богатых ритуалах грузинских традиционных праздников („квирикоба“, „лазариа“, „новый год“, „шуамтоба“, „чкванароба“, „квешинароба“, „маретелоба“, „чалаоба“) подтверждают изложенные выводы в нижеследующем исследовании (в исследовании методом сравнения изучалось бытие и социальные взаимоотношения репатриантов, живущих в с. Ианети. Закономерности функции самосознания отражают этническое настроение и реальность).

Выводы, комплексно изученных этно-исторических исследований, сделанные на основе новых и новейших материалов в селениях Дидаджара, Схалти, Хихани и Марети, таковы: 1. Несмотря на то, что внедренные чужие религиозные обстоятельства сформировали соответствующее сознание этно-национальном укладе, национальное самосознание в Аджарии не стоит у опасного предела. В момент переселения депортированных в с. Ианети, национальное самосознание было невысоким (о собственной национальности говорили, что они месхи, или грузинские мусульмане); 2. Грузинская ментальность тотчас же осознала, что религиозная свобода является не только правом, свободой или признанием, но и соотношением собственного традиционно-религиозного знания с навязанной религией и обязанностями. Таким образом, цель чужих, изменить ментальность, всё больше укрепляла социальное и духовное равновесие Грузин („Приходи в Гамонатлеви, Гонию, Схалта“; „Всегда помним Ошки, Тбети, Хахули наши“). 3. Иногда формоизмененные, но сохраненные по сути праздники, переданные через поколения, при коммунистическом режиме со стороны жителей проводились под другим именем в отведенные правительством выходные дни. Цель, такого мероприятия была сохранение веры и грузинского видения. 4. Необходимость праздников объясняются подходами „ожидания“ и «причинно-следственных» принципов. Подход такой: „для здорового, обильного бытия ты должен быть в вере, выделить несколько дней для богослужения“. Нарушение традиционных „устойчивых норм“, ритуальных запретов были вызваны социально-культурным положением среды. 5. Религиозные и народные праздники, наряду с укреплением единства, были гарантами сохранения оставленных предками нравственно-морального уклада жизни.

Исследованием подтверждается полное сохранение грузинского менталитета в ущелье Марети.

**Ключевые слова:** Грузия, Аджара, этнография, Марети, религия.

The choice of the theme for analyzing socio-cultural every-day problems of Adjara, as part of political Zemo Kartli region, had been guided by a painful political and religious past of this historical and ethnographic unit of Georgia. „When you were singing near the kvevry, I was shedding tears here“. „They were fighting against you, but you stood anyway, you could not say what you wanted to, could you tell me like him, would you be able to hold out for three hundred years? They were trying to take your language away from you... they have broken the Christ's cross, destroyed my grandfather's vineyard...“<sup>1</sup>. The grave situation that has arisen in Adjara since the late Middle Ages, the internal development of Kartvelian culture has further deteriorated during the rule of Russians and Communist atheism, when the ideological machine became active, claiming that allegedly „the Adjarian is not Georgian“. „You didn't treat me like brother, fighting against me, I am ashamed of you“; „You went back to your brother, What does that leave us, You repressed my Georgian soul, Are you not ashamed?“ This is also confirmed by discovered ethnographic material on Georgian traditional holidays full of numerous rituals („Kvirikoba“, „Lazaria“, „New Year“, „Shuamtoba“, „Chkvanaroba“, „Kvishinaroba“, „Mareteloba“, „Chalaoba“) (using the comparative method, we apply to the realities reflecting the regularities of the self-consciousness function and ethnic feelings in everyday life and social relations of returnees settled in Ianeti).

**The aim of the work** is to provide the future with ethnographic knowledge reflecting the historical past and present and compare it with modernity; to identify those socio-psychological circumstances, which ensured development a culture infused with national identity in accordance with ethnic characteristics.

**Thesis:** National identity, language, culture, mentality and other ethnic characteristics have been preserved in the historical community of Georgia – Adjara. Neither in the Middle Ages, nor in during the nor during the Russian Communist rule, there was not faltered the sense of cohesion with the nation, „often invisibly“, but still a sense of service-survival of it. Restriction on the exercise of religious rights, the desire to change mentality, coercion to accept something unfamiliar and foreign made<sup>2</sup> Georgian living in Adjara ready for maintaining social and cultural balance: „He was taking candle away of my hand, Breaking my church, I was singing Georgian hymns, But he wasn't listening to me at all“; Selim Beg's testament, Was positively soul-enriching, From Nicosia to Derbent, There is our Georgia“ (narrator, M. Makaradze. 2019: Oladauri).

#### **The content and characteristics of popular religious festivities.**

**Religious holidays.** The „Lazaroba“ bearing the name of Lazarus fallen only on the Feast of Saint Ilya envisaged only in the Christian calendar, although rituals against droughts and floods „were practiced all times during the threat to the harvest“. The required prayer accompanying rituals of „protecting from drought“: „Lazarus came to the door, He flashes his eyes, God, give us rain and water, Keep the sun and the moon for us“, during heavy rains, were said as follows: „God, give us the sun and the moon, Keep rain and water for us“. From the proven ethnographic material, we would highlight two significant circumstances proving the commitment to preservation of Georgian mentality, as follows: 1. During the long periods of different religions and later in the period of atheism, through the Georgian pagan belief,

<sup>1</sup> The examples of folk poetry used in this work are translated by maintaining the accuracy of their content.

<sup>2</sup> „The Muslim religion has opposed the Christian religion, but the period of the Russian Communist rule was the epoch of complete disbelief“ (narrator. T. Eristavi-Sultanovi: Ianeti)

the consciousness of the Adjarians preserved knowledge about Ilya, master of rains, hails and claps of thunder; 2. Clothing a cross-shaped stick with a woman's garment during the Ilyaoba/Lazaroba; **Ashura** is a traditional holiday. It is celebrated by both Christian and a Muslim in Adjara. The Feast is a bearer of the specifics of modified beliefs and imaginations of Georgians, who have been compelled to convert to Islam since the XVI century<sup>3</sup>; the residents of the Adjara community did not also forget the holidays associated with economic activities – „Kvirikoba“, and they celebrate it in the month of Churuba, that is, in the first week of July.

New and recent Adjarian ethnographic materials on religious holidays completely confirm the views of scientists on the role of rituals that accompany traditions and customs in ensuring harmony between mankind and nature relations on the role of rites associated with traditions and customs (Topchishvili, Khutsishvili, Gujejiani, 2010: 443, 447).

The life of each nation reflects traditions and experience economic activities according to natural-geographical environment, as well as the reality ensuring the strength of the community through achieving more or less economic stability. **Traditional popular festivities** of the Mareti Valley also point towards respect for the traditional rules of Kartvelian life is accordance with socioeconomic and cultural events unfolding in the country. Each of them was considered to be „the act of giving thanks to the Lord“. The prayer of first visitor to family at New Year (**ethnographic material**: „May you have sweetness and love. Let me good family. May you family get rid of evil. May you live in wealth and prosperity!“) and traditional customs (**ethnographic material**: „On New Year's Day, you should have „gozinaki“ (chopped nuts boiled in honey), new broom and tablecloth. Boiled maize is a necessary attribute symbolizing the growth...“) confirm the use of a sad „compulsory“ knowledge acquired from foreigners for the needs of national consciousness; with a view to increasing agricultural production and the number of animals for both food and movement purposes, the people of mountain areas of Georgia went to pasture in summer seasons. They used to grow crops that local environmental conditions allowed. They were mowing hay for livestock feeding in winter, and returned to their home in early autumn. In Adjara, there was also a custom to the so-called „iailas“ (Turkish name of mountain pasture, which was used in Adjara, but today nobody says „iailas“, and everyone calls them summer pastures). The Highlanders from the Chikhrukha Valley celebrated together „Shuamtoba“, „Kvishnaraoba“, and „Chalaoba“<sup>4</sup>. The characteristics that: „assembly“ and praying, special repast, entertainment only for two or three days. „You are in the mountains to generate wealth, and if all your time there you spent only on eating and drinking, God won't help you and you will not be able to accumulate wealth“. „Kesatoba“ has the same content - the first Saturday in April. On that day, nobody is allowed to work<sup>5</sup>.

The role of the regulator of the contradictory situation between two parts of society characteristic of traditional, ethnic culture, which was emerged on the basis of political and

---

<sup>3</sup> „When cooking the dish „Ashura“, you should pour coins into it. The cooked dish „Ashura“ must be given to the neighbors. If the neighbor had a coin, that's a good sign“ (Shavianidze, Kamushadze, 2015: 43).

<sup>4</sup> „Kvishinaroba“ was celebrated before „Shuamtoba“ (the names of holidays are from the place of origin. Chalaoba is the time of the beginning of „chala“ (the haymaking) in the valley, in July

<sup>5</sup> „When people did not observe this rule, there were occurred such powerful mudflows, which swept away everything. One day, one head of the district sent the machines to work on this day. As soon as they finished to work, there was occurred such a powerful mudflow, which swept everything, including machines“

religious influences, was also activated at the „appropriate time“ by „Maretoba“. This holiday was celebrated near the Gamonatlevi“ Church. influences has been activated at the „appropriate time“ celebration. The celebration was held with the Church of the Church. „The Christian religion has reestablished the power again. The entire Mareti Valley has gathered, there are coming authorities and government representatives<sup>6</sup>. Gorbachev’s rise (the General Secretary of the of the central Committee of the Communist Party in the 1980s - *D. Shavianidze*) was accompanied by religious freedom, but until then, this was not possible. During this holiday, there was announced the best representative of Mareti, notwithstanding religious affiliation. (narrators, G. Makaradze, M. Makaradze, A. Nakaidze, 2018: Oladauri).

Study has shown that in contact area between cultures – Adjara, the role of the preserver of ethnic identity was played by national circumstances and characteristics and the enduring norms and principles passed on to the generations and acting under the unwritten laws<sup>7</sup>. In today’s Adjara, for various reasons, many traditions go through a change and become lost. In this historical community of Georgia, starting from the Middle Ages and continuing to the 1980s, the policy imposed by foreigners was replaced by the era of a rapid exchange and sharing of the economic, cultural and other achievements. **Ethnographic material:** „There have also been cases when people changed the names of popular festivities. They celebrated them on non-working days established by the Government. There were adopted the restrictions. We refused to drink wine, but didn’t stop praying, and God saw this, and we have survived. Georgian mentality and own faith didn’t die“; on New Year’s day, the people used to bring the Christmas treebranch to the entrance of the house and to the cattle barn<sup>8</sup>. They used to scatter down the stones into the cattle hay-barn, and put the axe. As proof of the power, purity and inexhaustibility and constant current, the chef used to bring water in the morning. On New Year’s Day, the people do not chop wood<sup>9</sup>. Today, all these traditions are rare and no longer have mass character. Almost no longer is proved the custom of bringing bread into the cattle stall and distributing it among all cows by the family housewife. In the past, on New Year’s Day, there was a custom to bring only milk. On 14<sup>th</sup> of January in the morning, the iron chain was brought into the cattle stall to signify that the animals would be together in the pasture. The sheep were brought into the house as „a sign of prosperity“. A custom of not doing the laundry on New Year’s Day has become extinct. That is, that the people no longer believe that soapy water runs into the dead’s eyes“; on „Lazaroba“, the

<sup>6</sup> „The holiday was established later in the Mareti Valley. The process has started since the 1980s. **Solomon Putkaradze** took the initiative of raising money for the church to be built. This was started as charitable activity. This initiative has gone beyond the Oladauri Municipality and has taken on a wider dimension, and one day, these people formed the Forum, I don’t remember exactly what year. The Forum elected the coordinators, that is, the Society was established. The Society started to receive donations. Here, Karapeti was the only village, where the Muslim religion dominated. In other villages, there Christian religion prevails. They said that there are two Muslim centers in the world – Arabia and Karapeti. Money was raised from there as well. The church was built. Then, the State allocated some funds for roofing, making the fence and constructing the water supply system. It has been decided to organize such events, which attract more adherents from the city“ (narrators: V. Zoidze, B. Putkaradze. *Makhalakizeebi*. July, 2018).

<sup>7</sup> „I am a pen of great Shota, Sul Khan-Saba’s fable, the eagle of Luka from Chargali, tears of Mother of a Kartli, flown on a child, I am a Tato’s Merani, tired in hand-to-hand combat. ... The bawls full of wine, may you empty them with love, and as proof of Georgian nature, let us grow vineyard again...“

<sup>8</sup> „Once, people were living in the caves, or under the fir-trees. The fir-tree is putting up in tribute to this“

<sup>9</sup> „If you chop wood, your cow or child will break their something“

people no longer chain to each other, the feasting have become rarely on this day; „Kvirokoba“ was non-working day. The old grandmothers used to go the vegetable gardens on in special cases on this day, and even then, they used to scatter down iron or nails „to protect vegetables from maggots“<sup>10</sup>. Today, only we, old people, remember about this custom“; no longer is being celebrated „Kvishinaroba“ and consequently the people no longer are preoccupied with horsemanship. No longer is the custom of kidnapping the aged highlander and his salvation on the "Shuamtoba" holiday. „Kesatoba“ and „Berikaoba“ are no longer celebrated.

**The results of a complex and ethnohistorical study of new and the latest ethnographic material on the villages of Didachara, Skhalta, Khikhani and Mareti Valley are as follows:** 1. From the outset, the Georgian mentality has come to realize that freedom of religion is not only the rights, freedom or declarations, but also the need for preserving the own traditional religious knowledge, fitting it with the imposed belief and responsibilities; 2. Maintaining the folk beliefs and imaginations had its own log-frame<sup>11</sup>. The traditions and customs preserved in the depths of the centuries were fulfilled as „a good thing for God“<sup>12</sup> and were guarantee for a „health-rich“ state („We believe in God, that is we’ve got belief. You will never do something nice for God without belief“ (narrator, Izno, 2000: Ianeti). 3. By celebrations, and an approach „do not regret God“, there shaped the principles of „awaiting“ and „cause-and-effectiveness“. A strong unity was preserved that demanded by the need for the principle of moral and ethical self-assertion bequeathed to us by our ancestors<sup>13</sup>.

Within the changed ethnological lifestyle of the Georgian communities, there was shaped the faith according to the occurring events, but **the national self-consciousness benchmark has not come close to a dangerous point in Adjara**: "Maize-bread rises in a clay pan, blessed by nanny, I hear my ancestors' voices – just plant a willow in the yard. They were fighting against us, but were not able to take the language, faith, homeland away from us, and they were unable to break our spirit, the strong Georgian spirit. Our ancestors have preserved our surname, our kind, roots, be worthy of their ancestry, my language, Christ's cross, ruler of my soul, even in a dream, I will pray for glory to the Adjarians (narrator, Makaradze. 2018: Oladauri).

---

<sup>10</sup> In our opinion this is explained by lack of faith

<sup>11</sup> „The history of Georgia is our ancestors' blood...“, „Service to the motherland is the duty of each Georgian...“ (narrator, Makaradze. 2018).

<sup>12</sup> Paul the Apostle: “imitate those who through faith and patience inherit what has been promised” (the Epistle to the Hebrews, 6:12).

<sup>13</sup> Sense of national identity among the deportees after settling in Ianeti was low (they used to say that they are of Meskhetian nationality or Georgian Muslims), but in Adjara, it was the other way around („They were fighting against us, but were not able to take the language, faith, homeland away from us, and they were unable to break our spirit, the strong Georgian spirit...“ [narrator, Makaradze. 2018: Oladauri]). Despite that, the strength of the national body resulted in fact that conqueror was not able to change completely a genotype of conquered people. **Ethnographic material:** „The older generation in the families of the Turk-Meskhetians is grateful for the fact that they live in the Christian world, although they still remain Muslims; before resettlement, our common religion, if only on an informal basis, was the Christian-Orthodox faith. We observed secretly the Christian rituals and customs and celebrated holidays. Of course, even today, among the holidays, we emphasize the Easter; we remember and know that Georgians celebrate holidays with wine, but now, wine is not allowed for us. Celebrations were accompanied with cultural entertainments for soul and body, which was not simple for our conqueror“ (narrator from Ianeti. See also Putkaradze, Kamushadze, Shavianidze. 2009)



## REFERENCES

- Gvritishvili, D.,(1995), peodaluri sakartvelos sotsialuri urtiertobebis istoriidan, Tbilisi, 1995.
- Topchishvili, R., Khutsishvili, K., Gujejiani, R., (2010), teoriuli etnologia, Tbilisi, 2010.
- Lomsadze, Sh., (2000), meskhebi da meskheti, Tbilisi, 2000.
- Sh. Nizharadze, (1961)ökartuli enis zemoacharuli dialeqtsi, Batum 1961.
- Putkaradze, T., Kamushadze, G., Shavianidze, D.,(2009), ianeteli mesxebi (lingvo-kulturuli aspektebi). Akademikos sergi jikias dabadebis 110 tslistavisadmi midzgvnili sametsniero-respublikuri konperentsia, shromebi, Akhaltsikhe, 2009.
- Gavtadze, G., Shavianidze, D., (2017), kartvelta saojakho-satemo kofia ekonomikuri safidzvlebi da shinaarsi (svanetis akhali etnograpiuli masalebis mikhedvit). meore saertashoriso konperencia, „tanamedrove ganvitarebis ekonomikuri, samartlebrivi da socialuri problemebi“. Konperenciis masalebi, 2017.
- <http://atsu.edu.ge/EJournal/BLSS>.
- Shavianidze, D., Kamushadze, G., (2015), Gürcü ve Türk Dillerinin Kültürel Dil Bilimi Etkileşimleri (Acara Şivesi'nin Kayıtlarına Göre). TÜRKÖLOGİYA. N1, BAKI 2015.

**Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**

**Volume: 42, Summer-2019, p. 91-100**

**ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.540998**

**Research Article**

**Received: March 16, 2019**

**Accepted: May 10, 2019**

**This article was checked by iThenticate**

## **ÖSKÖN DANİKEYEV'İN “BAKİR” ÖYKÜSÜNDE YAPI VE İZLEK: EĞİTİM VE ÜRETİMİN ÖNEMİ<sup>1\*</sup>**

### **STORY OF ÖSKÖN DANİKEYEV IN THE “BAKİR” STRUCTURE AND THEMES: THE IMPORTANCE OF EDUCATION AND PRODUCTION**

### **СТРУКТУРА И МОНИТОРИНГ ИСТОРИИ ЯПИ МЕДИ ЭСКОНА ДАНИКЕЕВА: ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА**

**Emrah ALTIOK<sup>\*\*</sup>**

#### **ÖZ**

Toplumsal hayatın tezahürü olan edebiyat eserleri, deneyimsel tecrübenin yazarların düşüncelerinde şekillenmesiyle ortaya çıkar. Yazarlar içinde bulunduğu toplumun sesi olarak, sosyal ve toplumsal yaşantının izlerini eserleri vasıtasıyla anlatırlar. İnsan, kendini sanatın soylu sınır tanımaz evreninde bulunca varlığını ve kendini yeniden keşfederek dünyaya kök salar. Bu durum insanı, sıradanlaşan ve tekdüze olan yaşam algısının dışına çıkararak onu yaratıcı kılar. Yetenekli insanların eserleri onları ölüm ile unutulmaktan kurtarır. Öskön Danikejev de nesneleşen bu dünyada kendi oluşunu gerçekleştirerek ve eserleri ile millî bilinci uyanık tutarak unutulmaktan kurtulur. Yazın hayatı ilk olarak öykü ile başlamıştır. Öskön Danikejev, eserlerini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kırgız edebiyatının gelişmeye başladığı 1960-1980'li yıllarda kaleme almıştır. Öskön Danikejev hayatın gerçeklerini öykülerine taşır. Onun seçtiği konular hayal dışı konuların aksine gerçek yaşamdan seçtiği konulardır. Mesleği dağ-maden mühendisi olan yazar, konularını daha çok madencilerin hayatından seçer. Uzun öykülerinden; “Bakir” öyküsünde Kırgız toplumunun geleceği için önemli olan üretim konusunu ele alır. Toplumun o zamandaki gereksinimlerini yazar betimleyerek katkı sağlar. Öykünün başkışisi Bakir, Kırgız halkının geleceği için eğitim ve üretimin temsilidir. Kurgunun merkezinde yer alan Bakir, Kırgız gençlerinin gelecek idealinin yansımaları olarak verilir. Öykü yapısal ve izleksel olarak açıklanacaktır. Yapı kısmında

\* Bu makale, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2017-2018 yılları arasında yapmış olduğum “Öskön Danikejev'in Hikâyelerinde Yapı ve İzlek” adlı yüksek lisans tezinden üretilerek 24 - 26 Ocak 2019 tarihleri arasında Gürcistan'ın Başkenti Tiflis'te düzenlenen 1. Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

\*\* 0000-0001-6317-1059, Doktora Öğrencisi, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı,(emrah\_altiok@hotmail.com)

anlatıcı ve bakış açısı, zaman, mekân, kişiler dünyası gibi unsurlar merkezli değerlendirilecektir. İzleksel olarak ise; "aşk/sevgi" ve "eğitim/üretim" başlıkları etrafında çözümlenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Öskön Danikeyev, Kırgız Edebiyatı, öykü, eğitim ve üretim, yapı ve izlek.

### **ABSTRACT**

Literary works, which are the manifestation of social life, emerge with the formation of experiential experience in the thoughts of the authors. Authors describe the traces of social and social life through their works as the voice of the society. When man finds himself in the universe of noble boundaries of art, he rediscovers himself, and re-discovers himself. This makes him creative by taking him out of the ordinary and monotonous perception of life. The works of talented people save them from death by oblivion. Öskön Danikeyev also frees himself from oblivion by realizing his own existence in this objectified world and by keeping the national consciousness awake with his works. Öskön Danikeyev's writing life started with a story. Öskön Danikeyev carries the realities of life to his stories. His chosen subjects are real-life subjects, unlike other subjects. The author, who is a mountain-mining engineer, chooses his subjects mostly from the life of miners. Long stories; In his 1<sup>st</sup> virgin u story, he deals with the subject of production, which is important for the future of the Kyrgyz community at that time. Contributes by describing the needs of society at that time. The other person of the story, Bakir, is the representation of education and production for the future of the Kyrgyz people. Bakir, located in the center of fiction, is given as a reflection of the future ideal of Kyrgyz youth. The story will be explained structurally and serially. In the building part, the narrator and perspective, time, place, the world of people, such as elements will be evaluated. Watchful; "Love / love" and "education / production" will be analyzed around the titles.

**Keywords:** : Öskön Danikeyev, Kyrgyz Literature, story, education and production, structure and themes.

### **АННОТАЦИЯ**

Литературные произведения, являющиеся проявлением общественной жизни, возникают с формированием опыта переживаний в мыслях авторов. Авторы описывают следы социальной и социальной жизни в своих произведениях как голос общества. Когда человек попадает во вселенную благородных границ искусства, он вновь открывает себя и вновь открывает себя. Это делает его творческим, выводя его из обыденного и однообразного восприятия жизни. Работы талантливых людей спасают их от смерти забвением. Оскон Даникеев также освобождает себя от забвения, осознавая свое существование в этом объективированном мире и поддерживая национальное самосознание своими работами. Писательская жизнь Оскона Даникеева началась с рассказа. Эскон Даникеев переносит реалии жизни в свои рассказы. Его выбранные предметы являются предметами из реальной жизни, в отличие от других предметов. Автор, который является горным инженером, выбирает свои предметы в основном из жизни шахтеров. Длинные истории; В своей девственной истории он имеет дело с темой производства, которая важна для будущего кыргызской общины в то время. Способствует, описывая потребности общества в то время. Другой персонаж этой истории, Бакир, представляет образование и производство для будущего кыргызского народа. Бакир, расположенный в центре художественной литературы,

является отражением будущего идеала кыргызской молодежи. История будет объяснена структурно и последовательно. В части здания будут оцениваться рассказчик и перспективы, время, место, мир людей, таких как элементы. как тематическая; “Любовь/ Любовь” и “образование / производство” будут проанализированы вокруг названий.

**ключевые слова:** Эскон Даникеев, Кыргызская литература, история, обучение и производство, структура и темы

## Öyküde Yapı

### Öyküde Bakış Açısı ve Anlatıcı

#### Ben Bakış Açısı ve Anlatıcı

Ben anlatıcı anlatı dünyasında 1. tekil kişi olarak yer alır. Onun dünyası, anlatı çevresinde kurgulanan dünyadır ve bu o dünya da hem “anlatan” hem de “anlatılan” konumundadır. Ben anlatıcı, sadece kendi sözleriyle kendine özgü yorumları okuyucuya aktarır. Anlatıcının içinden geçenleri, doğrudan onu yaşayan kişi tarafından aktarılmasını sağlar.

Ben anlatıcı, bakış açısında 1. tekil anlatıcı olduğu için öykünün başkişisidir. “Kurgunun odağında yer aldığı için anlatı unsurlarının tanımlanmasında birinci derecede rol oynar” (Deveci, 2012:47). Danikeyev’in “Bakir” öyküsünün ben/anlatıcı yani başkişisi Bakir adlı bir gençtir. Öykü bir çocuğun yaşam mücadelesi yanında Anapiya adlı kıza olan aşk mücadelesini de anlatır. Öykünün kahraman anlatıcısı Bakir, ailesinin geleceği için şehirde okuyan öğrencidir. Bakir köye sık sık gelip gidiyordu. Onu buraya bağlayan annesinin hastalığıydı. “*Kayır anneyi eski hastalığı rahatsız ediyor, öncekisi gibi hali de yok. Allah’a şükür, Gülsün var. Uulkan anne ile ikisi Kayır annenin işlerine yardım ediyorlar*” (H.B.: 6). Bakir aslında hasta annesini bırakmak istemez bir yandan da okulunu bitirip Anapiya ile yuva kurmak ister. Bu iki nokta anlatıcının içsel geriliminin başlangıç noktası olur. Esas macera, Anapiya’nın Musat ile Moskova’ya gitmesi ile başlar. Orada sürekli görüşen bu iki kişi sonunda birbirine âşık olur. Ben anlatıcı Bakir’in hiçbir şeyden haberi yoktu.

“Bakir son sınavını verdikten sonra köyüne geldi. Ekim bayramından beri gelmemişti. Annesi önceki gibi hastalığı ile uğraşüyor. Zayıflamış. Kışın güneş erken batar. Işığı yakarak Gülsün Kayır annenin yanına geldi. Bakir ile her şeyden bahsettiler. Anapiya’dan söz ederken Kayır anne de araya girdi:

- Bakintay, sana mektup filan geliyor mu? - canım, kızım sağ-selamet midir?

Gerçekten, Bakir Anapiya’dan çoktandır haber almamıştı. Bakir bir Gülsün’e bir de annesine baktı:

- Evet, anne, yazıyoruz. İyidir. Her yazdığında seni soruyor.

- Ben, iyiyim... Yeter ki uzakta kendisi iyi olsun” (H.B.: 8-9).

Ben anlatıcı ilk defa annesine yalan söylüyordu. Ben anlatıcıdaki sevgi onu kendi içine yönelmesine ve kendini kurmada temel görev olmuştur. Ben anlatıcı Bakir de bu sevgiye doğru yola çıkmıştı. “*Kompartımanda ilk olarak Bakir uyandı. Perdeleri açarak geniş tarlalara bakar. Etrafında her yerde kar. Tren kendi yolunda Kazakistan’a gidiyor. Kulağına Kurmangazi’nin ‘Sarı Arkası’ iştirilip yüreği yumuşuyor. Ne güzel ezgi! Aklında ise Anapiya: Anaş, An-aş bir an önce yanında olabilsem. Seni çok özledim...*” (H.B.: 9). Hiçbir şeyden haberi olmayan ben anlatıcı Bakir, aşkının onun dolayımlayıcı gücü olduğuna inanır. Annesinden ayrılan ve gözü arkada kalan Bakir’i hayata bağlayan kişi Anapiya’dır.

Aşkın gücüne dayanarak hayata sarılan ve mutlu olmak isteyen Bakir'in gördükleri içsel olarak çöküşünü hızlandırır.

"Değerli arkadaşlar! – dedi. – işte bugün Kırgızistan'da yeni yıl geldi. Yeni kelimesinin kendisi iyidir. Buraya toplanmamızın nedeni de budur. Doğru mudur? Sizler de şahitsiniz. Bir de bizim Anapiya ve Musat da bunun sebebidir.

Hepsi alkışladı. Bakir'in aklında ancak şimdi bir şeyler oluşmaya başladı. Ama nasıl? Düşünemiyor.

- Evet, ülkemizde yeni yıl, burada ise...
- Yeni yılınız kutlu olsun!
- Musat, Anapiya!
- İnşallah muradınıza erişin! Allah mutluluk versin!"(H. B.: 10).

Aşk, öykünün merkezinde olan başkişi ve çevresinde artık büyük bir yara almaya başlamıştır. Bu durum başkişinin kendilik değerinden uzaklaşmasına ve artık hayattaki bu dayanağından uzaklaşmasını sağlar. Artık başkişi için geleceğin de kararması söz konusuydu. "Allah'a şükür, annem hayattaymış. Başkasının bana ilgisi yok artık. Anapiya da kendi yoluna gitti. Onunla beraber benim hayallerim, duygularım da gitti. Üstelik okulumdan da olmak üzereyim. 15 yıllık çabalarım havaya uçup gitmek üzere" ( H.B.: 14). Başkişinin hayatta tek sırtını dayayacağı kişi annesi kalmıştı.

Başkişinin sevdiğine kavuşamaması ve ona atılan iftiralar olsa da o her zaman hayata tutunmuştur. Kadere teslim olmayı kabul eden başkişi bir gün mutluluğun kendisine de gülümseyeceğine inanır. Doğduğu topraklara karşı ve ailesine karşı kendini borçlu hisseden birey, öncelikle ailesine ve vatanına hayırlı biri olması açısından her zaman hayata tutunmayı başarmıştır.

### Öyküde Zaman

Bir eseri zamandan soyutlamak mümkün değildir. Bir anlatıda zaman, yazarın tarihsel kimlik oluşturmada kişilerini içine yerleştirdiği en önemli yapı taşlarından biridir. "Anlatı dünyası yapay bir dünya olduğundan bu dünya gerçek dünya ya da öykünmeyle kurulur" (Azap, 2017: 16). Yazarın belirli bir aşamadan sonra kazandığı bilgiler ve deneyimler sonucu anlatı dünyasına aktararak yeni bir dünya oluşturur. Bu yeni oluşturulan dünyada zaman, olayları doğrulayan, olayların okuyucu da gerçekçi iz bırakmasını sağlayan bir süreçtir. "Kurmaca anlatılarda zaman tablosu, "olay (vak'a) zamanı" ve "anlatma zamanı" olarak iki düzeyde şekillenir"(Tekin, 2017:131). Olay zamanı, anlatının başından bitimine kadar ki süre arasındaki zaman dilimini kapsayarak eserin içeriği hakkında bilgi verir. Anlatma zamanı yazarın olayı kavrayışı ve görüş biçimidir. Yazar bir olayı algılar ve kurmaca dünyaya ait olan anlatıcı ile sunar.

Zamansal düzlemde değerlendirilecek olan "Bakir" öyküsünde ben anlatıcı Bakir'in hayatla mücadelesiyle başlar. Zaman sıra dizimsel olarak başkişinin değişim süreci olduğu için onun etrafında geçer. "Bakir yarım ay kadar köyde kaldı, gündüz fazla evde olmuyor, bir de birlikte büyüdüğü arkadaşlarını özlediği için çoğunlukla onlarla beraber. Sonra da yazın köyde ürünlerin hasat işleri başlıyor" (H.B.: 4). Cümlesinden olayların yazın başladığı anlaşılır.

Öyküde zaman, öyküleme zamanında "kasım, yaz, kış, aralık" gibi takvimsel ve mevsimsel devam etse de başkişi köyde büyüdüğü kişiler ile çocukluk ve ilkokul yıllarını hatırlayarak öyküde sık sık vaka zamanından geri dönüş tekniğini kullanır. "Pencereye dikilip, dışarıda olup bitenleri izliyor. Hayat. Tertemiz çocukluk anıları! Sonra da ilkokul, öğretilik yılları sırasıyla gelip geçiyordu. Geçmiş kim hatırlamaz ki. Özellikle canımızı

yakan zor anlar ve bizi mutlu eden güzel anlarımız unutulmaz ki. Bunlar daima insan hayatıyla beraberdir. Unutulmazdır” (H. B.: 7). Kahraman anlatıcı burada öyküleme zamanından geriye giderek olayları anlatmaya başlar. Öykünün ana izleğini oluşturan “kâbusa dönüşen aşk” ile üniversite hayatı ve hayat ile mücadelesi anlatılır.

Öyküde, anlatıcı konumundaki ben, öykü zamanından geriye dönüşlerle öyküyü kurgular. Bu tekniğe artsüremsel öyküleme denir. “Artsüremsel öyküleme, öyküleme zamanı ile öykü zamanı arasında geriye doğru bir aralığın olması durumudur” (Bolat, 2012: 54). Ben anlatıcı Bakir, karakterler ile arasında diyalogda bu teknikten yararlanarak karakterler hakkında vaka zamanından geriye dönüşlerle bilgi verir; “*Tusupbek de iyi bir insandı. Çocuğunu yakınından ayıran savaş neler yaşatmadı... Tusupbek de 1945 yılında Praga meydanındaki savaşta vefat etmiş. Ne Akmataalı ne de Tusupbek bu günleri göremediler*” (H. B. :5). Yaşamın karanlık anlarına göndermede bulunan kahraman anlatıcı, bunu geriye dönüş tekniği ile yapar.

Anlatıcı ben öykü boyunca ailesinden ve aşkından güç alarak hayata tutunmaya çabalarırken diğer yandan sevdiğinin başkası ile evlenmesi onu karamsarlığa iter. Ben anlatıcı Bakir, sevdiğinin başkası ile evlendiğini görünce umudu tamamen sönmüştü. “*Çocukluğumuzdan beri süren aşkımızın sonu bu kadar mıydı? Hani o güzel hayallerimiz. Anapiya... Bakir’in gözleri yaşardı. Onun bu halini Anapiya da hissetti. Birden onun yanına gidip sarılarak bir şeyler söylemek istedi, ama yapamadı, kendini tuttu. Bakin...*” (H. B. :11). Sözleri onun sevgisinin nefrete dönüştüğünün ve artık geleceğinin de karanlığa döneceğini gösteriyordu. Bundan sonra Bakir için tek gerçek annesi vardı. Bu güce dayanıp gelecek tasavvuru yaparak hayata devam etmeye karar verir.

Başkışı Bakir’in sevgilisi tarafından bırakılması ontik olarak varoluşsal bir boşluğa düşmesine yol açsa da, kendi beni ile yüzleşerek hayata tutunur ve annesinin değerini daha iyi anlar. Okuluna devam ederek okulunu bitirir ve maden ocağında çalışmaya başlar. Zaman bu doğrultu da öyküde başkışının hayatla mücadelesinde ve kendilik değerlerini bulmasında ana unsur olmuştur.

### **Öyküde Mekân**

İçinde yaşadığı dünyayı anlamaya çalışan insan, kendini konumlandırarak kendine yer açar. Hayatın anlamı üzerine kafa yoran insan, yeni düşünceler sonucunda mekânın onu ruhsal olarak rahatlatacağı kanısına varır. “Mekân, temel niteliği itibarıyla kapsamlı bir kavramdır ve içinde toplumsallaşmanın değerlerini barındırır. En geniş anlamıyla mekân, uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrinidir. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin ilk ayak izlerini mekânda gözleriz” (Tekin, 2017: 145). Dolayısıyla mekân, geniş anlamda maddi ve manevi değerleri içinde barındırmaktadır.

İnsanoğlu mekânın önemini kavradığında kendi gelişimini ve kopuşunu da mekânsal düzlemde gerçekleştirir. Mekân bu yönüyle tarihsel bir kavrayış yaşayan bireyin “yüzlerce yıllık dünya deneyimini içselleştirmesi” (Korkmaz, 2003: 72) şeklinde tasavvur edilebilir. Gerçek dünyadan kopmayan öykü mekânı bireyin içsel dünyasıyla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılıdır. Öyküde mekân sadece olayın geçtiği yerle sınırlı değil ayrıca da öykü kahramanlarının algı boyutunun dışı yansımasıdır. Böylece “mekân tasvirleri, eserdeki kahramanların bazı hususiyetlerini dikkatlere sunmaya da yardım eder” (Aktaş, 2005: 116). Öyküde mekân, kahramanları dikkate alarak mekân-insan ilişkisini açıklamayla ilgilidir.

İnsan kendi gelişimini mekânla kurduğu bağla gerçekleştirir. Bu düzlemde “ruhumuz bir oturma yeridir” (Bachelard, 2013: 36). İnsan ruhunun dinlendiği mekân onun ruhsal bütünlük yaşadığı yerdir. Danikeyev’in öykülerinde mekân bireyin ruhsal sıkıntılarını veya meydana gelen travmaları odak noktasına aldığından şu başlıklar altında ele alınacaktır:

1. Dar/kapalı mekânlar
2. Açık/geniş mekânlar

### **Kapalı/dar ve Labirentleşen Mekânlar**

Öyküde mekân, ben anlatıcının sıkıntıları ve ontolojik olarak güvensizlik duyduğu kendi "ben"ini kaybettiği labirentleşen mekâna dönüşür. Başkişi bu tip mekânlarda "kendi ben"iyle de uzlaşamaz bir çatışma" (Korkmaz, 1997: 153)'nin içinde kalır. Başkişi Bakir'in üniversite okumak için şehre gitmesi ve sonra yaşadığı ruhsal sıkıntılı dönemde mekân, çevresel olarak açık bir alan olsa da kahramanı sikan/saran yapısıyla dar/kapalı mekân özelliği gösterir. "*Bakir karanlık ile beraber umudunun kaybolduğu o evden uzaklaşıp gidiyordu*" (H. B: 11). Umudunun kaybolduğu bu ev onun için artık karanlıktı. Ruhsal çöküş yaşayan başkişi için bu umutsuzluk onun yarınlarının da karanlık olması demektir.

Başkişiyi umutsuzlandıran mekân onun diğer karakterle de yaşadığı çatışma anlarında labirentleşir. Mekân başkişinin durumuna göre anlam kazanır. Öykü kahramanı Bakir'in ruhunda hissettiği terk edilmişlik ve umutsuzluk onun tutunacak bir yer bulamamasına yol açar. Öyküde mekân umutsuz ruh haline sahip başkişinin karamsar ruhunu sararak mekânı dar/laştırır. "*Etrafta gürültü devam ederken Bakir yerinden kalktı ve çekip gitmek istedi. Yaş dolu gözleriyle Anapiya'ya bakıyordu. Sinirinden içini yiyordu: Anaş – ş! Yazıklar olsun! Bana bunu neden yaptın? Hangi günahım için? Çocukluğumuzdan beri süren aşkımızın sonu bu kadar mıydı? Hani o güzel hayallerimiz*" (H. B: 11). Yaşadığı umutsuzluk üzerine aşkını kaybetmesi onun hayatının kararmasına yol açar. Ruhsal olarak yaşadığı bu umutsuzluk onun boşluğa düşmesine sebep olur.

Anlatıcı konumundaki ben, bu umutsuzluk ve ruhsal çöküşü öykünün birçok yerinde yaşar. "Farabi'nin bir olduklarını öne sürdüğü ve biri olmadan diğerinin anlamsız olduğunu söylediği" (Göka, 2001: 7) insan ile mekân, sevinci mutluluğu nasıl bir arada deneyimliyorsa, hüznün ve acının biraradalığını da deneyimler. "*Anaş- dedi sakince. Geçmiş hatırlamakta fayda yoktur. Neyse arzularına ulaşmışsın. Diploma, iş yeri her şey var. Ailende var*" (H. B.: 21). Hayata karşı umutsuz olan başkişi sevdiği kişiye karşı içgüdüsel olarak karşı cephe alır. Aşkına kavuşamayan başkişi için hayatın umutsuz olması mekânı labirentleştirir.

### **Geniş/açık Mekânlar**

Bireyin iyi ve olumlu ilişkiler kurduğu, kendini anlamlandırdığı, huzurlu ve rahat hissettiği yerler açık-geniş mekânlardır. Birey bu yerde kendini gerçekleştirirken, kaygıdan uzak olarak kendini güvende ve huzurlu hisseder. Başkişi Bakir'in "erginleşme" (Campbell, 2000: 115)'sinde önemli rolü olan ev, tarla, gibi yerler, onun kendilik değerleri oluşturmasıyla içtenlik mekânına dönüşür. Yazar mekânın insana huzur veren bu halini başkişide şöyle anlatır:

"İki evi bağlayan küçük ağaçtan bir köprü vardır. Geride ise elma, kayısılar yetişir. Bu elmaları Anapiya'nın babası Kazakistan'dan göç ettiğinde dikmiştir. O zamanlarda kimse bahçe yetiştirmemiştir. Sadece onlar değil bizim dedelerimiz bile yetiştirmemişlerdi. Ancak günümüzde zaman değişti. İnsanlar yeni şeyleri öğrenmeye kalkıştılar"(H.B.: 5).

Ben anlatıcı mekânın insan ruhu üzerindeki olumlu yönünü verdiği cümlelerde geçen halkın varlığı ve onun kurucu özelliği ile anlatır. Gerek yaptığı işler gerekse yaşadığı yere kattığı güzelliklerle mekânın anlamlı hale gelmesinde önemli unsurdur. Alıntıda geçen, "*Geride ise elma, kayısılar yetişir*" cümlesi mekân ile insanın doğayı güzelleştirme çabasını ortaya koyar. Çünkü mekânın ruhu insanın içine işler. Huzurlu ve güzel yerlerde insan da kendini huzurlu ve mutlu hisseder. İnsan, yaşadığı kötü olaylardan sonra rahatlamak için tabiatın kucağına sığınarak kendini rahat hisseder.

Birey nasıl ki güzel bir resme veya tabloya baktığında, ya da bir şarkı dinlediğinde kendini rahat ve mutlu hissederse, tabiatın da ruha huzur veren bu havası başkişinin şekillenmesinde önemli rol oynar. “*Köydeki gibi gürül-gürül akan sular, yaylada otlayan atlar yoktur. Masmavi gökyüzü de başka bir güzeldir*” (H.B.: 4). Tabiatın bu güzelliği kendi ruhsal dünyasına da hayat vereceğini düşünen başkişi, tabiatın bu güzelliğine göndermede bulunur.

### **Öyküde Kişiler Dünyası**

#### **Anlatıcı “Ben”in Görüngüsü**

Anlatıcı ben öyküde yaşayan yapısıyla görülür. Anlatının başkişisi olduğundan yazar, kurmaca dünyayı onun etrafında şekillendirir. Başkişi kurmaca içeriğin yoğun olduğu bölümü oluşturan “anlatan ben yönüyle de bu “serüven” in hem aktarımını hem de kritiğini yapma konumunda olan figürdür” (Sazyek, 2013: 34). Bu figür yani başkişi, serüveni yönlendiren ve kişiler üzerinde geniş görme biçimine sahip yapısıyla öyküde yer alır. Olayı canlandırmak için o vazgeçilmez öğedir. “Bakir” adlı öyküde anlatıcı ben, öykünün merkezinde olup, hayata tutunma ve umutsuzluk karşısında çaba sarf eder. Anlatıcı ben öyküde yazardan farklı konumdadır. Çünkü “anlatıdaki konuşan gerçek yaşamdaki yazan değildir, yazan da var olan değildir” (Barthes, 1998: 54). Bu bakımdan anlatıcı yazarın yarattığı bir karakterdir.

Öyküde kendini tanıtan “ben” çevresiyle ve kendisiyle uyumludur. Sevdiği insanın onu terk etmesiyle sevdiği kişi olan Anapiya ve hayat arasında çatışma yaşar. Başkişi Bakir, sevdiğinden uzakta okuması ve onun adına sevdiğine yazılan bir mektup sonucu hayatı ve umutları kararır.

- “Bunlar ne?-diye iki-üçkâğıt mektubu eline verdi.

- Bakir onları açıp okuyor. Okurken nefesini içine çekerek gözleri yaşardı. Hepsi makinede yazılmış ve sonuna onun imzasından ayırt bile edilmeyen imzası atılmış. O mektupta yazılanları okurken tüyleri diken diken oldu. Bunu kim yazdı? Böyle şeyi kim yapabilir? – diye Anapiya’ya baktı.

- Anapiya bu ne? Bu bu ne neymiş ya–diye kızarak. Bazen kitaplarda filmlerde olduğunu görürdük. O kitap ve film hayatımızda... Nasıl benim ellerim böyle şeyleri yazar! (H.B.: 21).

Arkadaşına ve onun sevdasına zarar veren Musat, başkişiye en çok zarar veren ve hayatını etkileyen kişidir. Arkadaşının başkişi ağzıyla yazdığı bu mektup Bakir’in hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Başkişi, hayata karşı umutsuzluğunu ve kendi oluşumunu gerçekleştirmek için anne sevgisine başvurur. Annesi ve kendi geleceği için madende çalışmaya başlar ve okulunu tamamlayarak hayallerinin peşinden gitmeye karar verir. Bilinçlilik haliyle kendi “ben” ini keşfeden eden Bakir, artık ne yapmak istediğinin farkına varmıştır.

### **Gençler ve Kadınlar**

Öyküde çocuklar ve gençlerden “Anapiya” ve “Musat” dikkat çekmektedir. Musat, karakter olarak, öykü boyunca karşı değerlerde yer alır. Başkişiyi kıskanan ve onun sevgilisini elinden alan kişidir. “*Musat’ı rahatsız eden tek şey duygularını Anapiya’ya nasıl hissettireceğini bilmemesiydi. Üstelik Bakir de vardı. Anapiya her konuştuğunda Bakir’den söz eder. O da iyi bir oğlanmış. Ne olursa olsun çaresini bulmak gerekir*” (H.B.: 8). Anapiya’ya okul ve diğer konular üzerinden yaklaşan Musat’ın amacı onu Bakir’den uzaklaştırıp kendine çekmekti. Anapiya’yı kendine çekmek için Bakir’in ağzından mektup yazdı. Gerek eylemleri gerek duygu ve düşünceleriyle Musat, Bakir’i maceradan alıkoyan, geleceğini ve hayallerini elinden (ç)alan bir karakterdir.



Anapiya ise Başkışı Bakir'in sevdiği ve okul arkadaşıdır. Başkışının norm karakteri olarak tasvir edilebilir. Ben anlatıcı öykü zamanından geriye giderek Anapiya hakkında bilgiler verir. Bu bilgiler Anapiya'nın geçmişini aydınlatır. Öyküleme zamanından daha geriye giderek onun çocukluğundan bahseder; "*Ailesi geleli 3 yıl olmuştu. Annesi Anapiya'ya hamileydi. Sansızbay 4 yaşındaydı. Anapiya dünyaya geldiğinde Bakir'in babası Aktel'de iyi bir işte çalışıyordu. Anapiya ismini o vermiştir*" (H.B.: 5). Yazar öyküde öykü kişileri ve başkışı arasında geçmiş ile şimdi arasında bağ kurar. Norm karakter olan Anapiya Musat ile evlendikten sonra başkışı için kart karakter olmuştur. "*İlk sırada aşkı, sonra da dünyasını vermeye hazır olan Anaş'ı geride kaldı. Bu vakitte Bakir'in etrafını ne kadar karanlık kaplıyorsa onun geleceği de öyle bir karanlığa dönüyordu. Hayatta her şey olabiliyormuş. Kim bilir yarın neler bizi bekliyor*" (H.B.: 11). Başkışı için artık tek norm karakter Kayır annesi idi. "...*Yoldayken neler aklından geçmedi. Yüreğindeki tek merak ettiği –bir tanecik annesiydi. Annesinden başka yaslanacak, sarılacak kimi var ki. Annem, annem...*" (H.B.: 12). Annesi için yeniden hayata tutunarak okuma hayaline devam eder.

Öyküde başkışının değişiminde etkin rol oynayarak aksiyonu sağlayan Musat ve Anapiya dışındaki diğer kişiler fon karakterlerdir. Fon karakterler dramatik aksiyona işlevsellik kazandırır. Bu karakterler;" Uulkan, Esen, Sansızbay, Gülsün"dür. Başkışı olmadığı zamanda annesine bakan Gülsün ve Sansızbay başkışının hayatında etkin rol oynadılar.

"Daha evlenmedin mi? Annene kim bakıyor?

O biliyormuş gibi:

- Gülsün, Sansızbaylar-dedi Bakir.

- Akrabaların mı?

- Yok, komşumuz" (H.B.: 16).

Diğer iki karakter; Uulkan'ın en küçük oğlu Esen'dir. Öyküye işlevsellik kazandırdıkları zaman başkışı Bakir'in köye geleceği haberinde ortaya çıkar; "*Birden Esen koşarak annesinin önüne geçti... - Mektup. mek-tup! Al –diye annesine bir kâğıdı verdi.... O zaman Uulkan – geleceğinden önce haber ver, ben de boorsok pişirip hazırlık yapayım \_ demişti*" (H.B.: 1-2). Köye gelen başkışı için hazırlıklar yapıldı. Bu sıcak ve samimi aile tablosu, başkışının hayata tutunmasında önemli işlev görür. Bu dört karakter öyküde iyi, dürüst ve çalışkan kişilikleriyle ülkü değerde yer alır.

### **İzleksel Kurgu**

#### **Aşk/Sevgi**

Bireyi içsel olarak değiştiren, onun hayata tutunmasında etkin bir unsur olan aşk/sevgi, kendini konumlandırmasında önemli bir unsurdur. Yaratılışından dolayı sevmek/sevilmek içgüdüleriyle sevgiyi arayan insanoğlu karşılaştığı kişide kendini görme arzusuyla sevgiyi yaşamak ister. Karşı cinse duyulan sevginin yanında, anne sevgisi, baba sevgisi, hayvan sevgisi vs. gibi türlerde görülen sevgi, bireysel hayatın vazgeçilmezidir. "Sevgi olmadan insanlık bir gün bile var olamaz" (From, 2007: 26) söylemi sevginin varlığın ön koşulu olduğu izlenimi verir.

Öyküde işlenen aşk izleği, ailenin biraradalığını sağlayan bir kavramdır. Aşk izleği öyküde Anapiya'nın başkışı olan Bakir'e duyduğu sevgide görülür.

"İkisi neler hakkında konuşmadı, neleri hatırlamadılar, ancak birbirine olan aşkları sözler ile anlatılır mı? Gerçek aşk laftan anlamaz. Kalplerin beraber hareket etmesi, sevgiyle dolu bakışmalar neleri anlatmıyor?

- Çok ilginç, Bakin... Nerede olursam olayım, düşüncelerimde, düşlerimde bile seni görmek istiyorum. – diye Anapiya gülümsedi" (H.B.: 6).

Birbirine kavuşan iki genç sevgilerini ve aşklarını birbirine anlatır. Bakir'in evine gelmesi, tatilde Anapiya'yla karşılaşması ve onun sevgisi, sevgi ediniminin göstergesidir. Yalnızlığını gideren ve bireye umut veren sevgi, onun sıkıntılara ve zorluklara göğüs germesini sağlar. Aşk insanın bakış açısını değiştiren ruhsal bir değişim unsurudur. Bakir'de hayatta üzerinde olan bu baskıları sevdiğine kavuşma arzusu ve isteği sonucu unuttur.

Aşk izleği başkişinin hayattaki umudu ve geleceği olsa da daha sonra aşk onun için bir kâbusa dönüşecektir. Kendini gerçekleştirmesine izin vermeyen aşk sonucu hayalleri ve umudu yok olacaktır.

“Bakir karanlık ile beraber umudunun kaybolduğu o evden uzaklaşıp gidiyordu. Düğün, eğlenceler hepsi geride kaldı. İlk sırada aşkı, sonra da dünyasını vermeye hazır olan Anaş'ı geride kaldı. Bu vakitte Bakir'in etrafını ne kadar karanlık kaplıyorsa onun geleceği de öyle bir karanlığa dönüyordu. Hayatta her şey olabiliyormuş. Kim bilir yarın neler bizi bekliyor”(H.B.: 11).

Anlatıcı konumundaki ben, bu umutsuzluk ve ruhsal çöküşü sonrası karamsarlığa kapılır. Artık hayata ve geleceğe dair her şey karanlığa dönüşmüştür. Onun bu durumdan kurtulmasını sağlayan tek güç ise karşılıksız sevgi olan anne sevgisi olmuştur. “*Yoldayken neler aklından geçmedi. Yüreğindeki tek merak ettiği – bir tanecik annesiydi. Annesinden başka yaslanacak, sarılacak kimi var ki. Annem, annem...*”(H.B.: 12). Bireyi sağaltan sevgi, evrensel bir değeri kesinler. Yaşamın karanlık anlarının karşısında özneyi hayata döndüren sevgi edimi olur.

### **Eğitim/Üretim**

Okuyarak ve yaşayarak bireysel gelişimini tamamlayan insan yaşadığı topluma katkılarıyla da kendi dünyasını anlamlandırır. Eğitim, bu noktada bireyin kendi dünyasını geliştirmesinde ve topluma katkı sağlamasında önemli bir unsurdur. Öyküde başkişi, yüksekokulda okuyan öğrenci ve geleceğin definecisidir. “*Bakir şükrediyor. Bir sene sonra kendisinin de, Anapiya'nın da okulları bitecek*”(H.B.: 7). Öyküdeki temel olarak savaştan sonraki zamanda gençlerin, hayatına ve ülkesinin gelişmesine katkı sağlaması, eğitim görmeye çalışması vb. toplum için lazım olan meseleleri yazar öyküsünde yansıtmaya çalışmıştır.

Öyküde eğitim sayesinde başkişinin hayata yeni bakış açısı ile bakması, bireyin kendi dünyasını geliştirdiğini gösterir. Bakir yeni zamana göre terbiye gören, hayata yeni bakış açılı bakan insandır.

“...Geldiğinden itibaren annesine çok kolaylık sağladı. Bahçeyi suladıktan sonra yoncayı toparlayarak biriktirmişti. Bazen:

-Anne, biz yemeği okulda şöyle yaparız, diyerek kısa sürede patatesi güzelce kızartıp, annesine verirdi. Evi süpürüp, bulaşıkları yıkayıp, hatta yatağını bile hazırlardı. Evet, o öyleydi”(H.B.: 5).

Yazarın sözünden de anlaşılacağı gibi Bakir'e eski bakış açısı yabancıdır. O yeni terbiye görüp eğitim almadan başka hayatın acısına da tatlısına da dayanabilen başkişidir.

Öyküdeki diğer önemli kavram ise üretim konusudur. Öykünün ortaya çıktığı zamanda üretimi betimlemek çok önemliydi ve onu gerçekleştirmek için çok çalışırlardı. “*Bakir sabahdan akşama kadar maden ocağındadır. Yer altına inip kazma sistemlerini, taşıma usullerini iyice inceliyor ve kâğıda çizerek not alıyor. Dolayısıyla iyice incelemek için elinden geleni yapıyor.*”(H.B.: 12). Okumak, bir şeyler öğrenmek iyidir. Kırgızistan madeni ile zengindir. Bir taraftan baktığımızda ülkenin geleceği madenlerdir. Ancak bu alanda uzmanlar yeteri kadar değil, bunu yönetim de iyi bilir. Finanse etmek için kaynaklar ayrılmakta. Bunun hepsi Sovyet halkının iyi yaşaması ve geleceği için yapılmaktadır. Bunu herkes anlaması

gerekir, elden geldiği kadar yardımda bulunmaları gerekir. Bu zamanın gerekçesidir. Tüm insanların beklentisi ve güveni gençlerin elindedir. Bakir'in de düşündükleri bunlardır. Onun madenci olması birisinin isteği ya da emri değil, yaradılışıdır, bir de zaman talebidir.

### **SONUÇ**

Kırgız edebiyatının gelişme gösterdiği yıllarda edebiyata giren Öskön Danikeyev de bu gelişmelere katkı sağladı Öskön Danikeyev hayatın gerçeklerini öykülerine taşır. Onun seçtiği konular hayal dışı konuların aksine gerçek yaşamdan seçtiği konulardır. Mesleği dağ-maden mühendisi olan yazar, konularını daha çok madencilerin hayatından seçer. Öskön Danikeyev'in, yazı hayatı ilk olarak öykü ile başlamıştır. Öykü dünyası kendi hayatını ve dünyasını yaşatmış ve anlatmıştır.

Yazar eserindeki kahramanları göz önümüzde resim çiziyormuş gibi canlandırır. Onun eserindeki kahramanlar gerçekte etrafında olan ve hayattan seçilmiş kişilerdir. Öykü kahramanlarının çoğu yetimdir. Çünkü yazar da yetim olarak zor zamanlar yaşamıştır. Öyküde görülen mekânlar, kahramanların ruh haline göre değişkenlik gösterirler. Hemen hemen bütün öykülerinde görülen geriye dönüş tekniği bu *Bakir* öyküsünde de yazarın üslubunun bir özelliğidir. Kahramanların geçmişi ile şimdiki hali arasında öykü zamanından geriye giderek bağlantılar kurar. Yazar öyküsünü ben (kahraman) anlatıcı bakış açısı ile anlatmıştır. Danikeyev, iç monolog ve diyalog tekniklerini de kullanarak kahramanların bilinçaltını dışa yansıtır ve onların ruhsal dünyaları hakkında ipuçları verir.

Uzun öykülerinden; "Bakir" öyküsü, o zamanda Kırgız toplumunun geleceği için önemli olan üretim konusunu ele alır. Toplumun o zamandaki gereksinimlerini yazar betimleyerek katkı sağlar.

### **KAYNAKÇA**

- Aktaş, Ş. (2005), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Azap, S. (2017), *Tölgön Kasımbekov İnsan ve Eser*, Bengü Yayınları: Ankara.
- Bachelard, G. (2013), *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları: İstanbul.
- Barthes, R. (1998), *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, (Çev. Mehmet Rıfat-Sema Rıfat), Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Bolat, S. (2012), *Öykü Yazma Teknikleri*, Varlık Yayınları: İstanbul.
- Campbell, J. (2000), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), Kabcacı Yayınevi: İstanbul.
- Deveci, M. (2012), *Ferit Edgü Anlatılarında Yapı ve İzlek*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- From, E. (2007), *Sevme Sanatı*, (Çev. Özden Saatçi-Karadana), İlya Yayınları: İzmir.
- Göka, Ş. (2001), *İnsan ve Mekân*, Pınar yayınları: İstanbul.
- Korkmaz, R. (2003), "Oğuz Yurdu Romanında Toplumsal Bilinçdışının Görüntü Düzeyleri", *Bilig*, Güz/2003. S. 27, ss.72.
- Korkmaz, R. (1997), *Sabahattin Ali İnsan-Eser*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Sazyek, H. (2013), *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yayınları: Ankara.
- Tekin, M. (2017), *Roman Sanatı*, Ötüken Yayınları: İstanbul.

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi  
Volume: 42, Summer-2019, p. 101-115  
ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.529134

Research Article

Received: February 19, 2019

Accepted: May 6, 2019

This article was checked by iThenticate

## 1835 NÜFUS SAYIMINA GÖRE ARDANUÇ SANCAĞININ DEMOGRAFİK YAPISI\*

### DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF ARDANUC SANJAK ACCORDING TO 1835 CENSUS

#### ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА АРДАНУЧСКОГО САНДЖАКА ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1835 ГОДА

Faruk TAŞKIN\*\*  
Ali İrfan KAYA\*\*\*

#### ÖZ

Osmanlı Devleti kuruluştan itibaren fethettiği toprakları gelirlerine göre sınıflandırarak *Tahrir Defterlerine* kaydetmekteydi. Bu kayıtlardan araştırmacılar Osmanlı devletinin tahmini nüfus verilerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Benzer uygulamalar İmparatorluğun ilerleyen dönemlerinde de *Avârız Defterleri*, *Temettü'ât Defterleri* vb. başka uygulamalar altında devam etmiştir. Osmanlı devletinde modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmut zamanında 1831 (Hicri 1251) yılında Rumeli ve Anadolu vilayetlerinde yapılmıştır. Bu nüfus sayımında sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. 1831 yılında başlayan bu sayımın üç-beş yıl devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte Çıldır eyaletine bağlı olan Ardanuç sancağında nüfus sayımı Hicri 1251 (1835) tarihinde yapılmıştır. Bu sayımda Ardanuç merkez ve köylerinin Müslüman ve Gayrimüslim nüfus sayımları yapılmıştır. Müslim, Gayrimüslim ve Kıpti nüfus defterinden oluşan 1835 tarihli Ardanuç nüfus defterinde, Ardanuç sancağına bağlı merkez *Ardanuç Kal'ası* olmak üzere toplam 48 yerleşim yerinin erkek nüfusuna yer verilmiştir. Çalışmada bulunan bazı köyler bugünkü Ardanuç belediye sınırları içerisinde bulunmayabilir. Bu bölgede nüfus sayımı yapılırken sayımın genel amaçları olan askere alma ve vergilendirme esasına uygun olarak Müslüman, Ermeni ve Kıptiler ayrı defterlere yazılmıştır. Bu çalışmada nüfus sayımında yer alan verilerden hareketle defterlerde başta hane reisi olmak üzere hanede çalışan veya çalışabilir durumdaki nüfusun fiziksel özellikleri,

\* Bu makale, 18-20 Ekim 2018 Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Artvin Sempozyumu'nda Sunulan Özet Bildirinin Genişletilmiş Tam Metnidir.

\*\* Orcid: 0000-0002-2872-4575 Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (faruktaskin@gmail.com)

\*\*\* Orcid: 0000-0002-0902-9999 Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (ae.kaya@hotmail.com)

mesleği, vergilendirme durumu ve yaşı gibi bazı verilerden yola çıkarak değerlendirmeler yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Ardanuç, Osmanlı, Nüfus, Müslim, Gayrimüslim, Kıpti.

### ABSTRACT

Since its foundation, Ottoman State classified and recorded in the *Tahrir Defterleri* (Tax Registers) the territories it conquered according to their revenues. Based on these records, researchers endeavour to have estimated demographic data on the Ottoman State. Similar practices continued as part of other practices in the later periods of the Empire such as *Avâriz Defterleri*, *Temettü'ât Defterleri*, etc. In the Ottoman State, the first census in modern sense was conducted in Anatolia and Rumelia provinces during the reign of Mahmut II in 1831 (H. 1251). This census included only male population. It appears that the census starting in 1831 continued for 3-5 years. At the time, the census in Ardanuc sanjak of Cıldır province was carried out in 1251 in the Islamic calendar (A.D. 1835). This census recorded Muslim and non-Muslim populations in central Ardanuc and its villages. Ardanuc register of 1835 including Muslim, non-Muslim and Copt registers provides information about the male population in a total of 48 settlements with *Ardanuç Kal'ası* as the centre in Ardanuc sanjak. Some of the villages mentioned in the study may not be within the borders of Ardanuc municipality today. When conducting a census in the region, officials Muslims, Armenians and Copts in separate books in line with the general purposes of the census, i.e. recruitment and taxation. Drawing from the data on this census, this study presents assessments based on such data as physical characteristics, occupation, taxation status and age of working population or those who were available for work in households, and particularly of the head of household in the registers.

**Keywords:** Ardanuc, Ottoman, Census, Muslim, non-Muslim, Copts.

### АННОТАЦИЯ

С момента основания Османской империи завоеванные земли по своим доходам были зарегистрированы в реестры. Из этих реестров исследователи пытаются получить примерные данные по поводу населения Османского государства. Подобные работы были проведены в более поздние периоды существования империи, такие как Дефтери Авариз, Дефтери Теммету'ат и т. п. Первая современная перепись населения в Османском государстве было проведено в период Махмуда второго 1831 году (хиджры 1251) в провинциях Румелии и Анатолии. В этой переписи было зарегистрировано только мужское население. Перепись началась в 1831 году и длилась от трех до пяти лет. Перепись населения в Санджаке Ардануч провинции Чылдыр была проведена по хиджры 1251-ом году (1835). В ходе этой переписи было зарегистрировано мусульманское и немусульманское население административного центра санджака и деревень Ардануча. В реестре по переписи населения Ардануча 1835 года зарегистрировано мужское население 48 населённого пункта, включая населения Арданучской крепости. В нём были внесены мусульмане, немусульмане и коптская популяция. Некоторые деревни, указанные в реестре по сегодняшний день могут быть расположены за пределами современного Аданучского района. При проведении переписи мусульмане, армяне и коптцы были записаны в отдельных реестрах в соответствии с общей целью, т.е. для зачисления в армию и налогообложения. В нижеследующем исследовании обращается внимание на данные глав семей и его членов, на их физические характеристики, профессии, налоговый статус и возраст.

**Ключевые слова:** Арданудж, Османское государство, мусульмане, немусульмане, коптийцы.

### Giriş

Batıda yeniçağla birlikte toplum bilimcileri nüfusun niteliği üzerinde araştırma ve incelemede bulunmuşlar, hemen hemen her ülkede bunun için nüfus sayımları bilimsel bir biçimde yapılmaya başlanmıştı. Sayım sonuçları üzerine değerlendirmeler yapılarak sorunlara çözümler aranmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan hemen sonra “Memleket Tahriri” adı altında öncelikle fethedilen topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları araziye saptamak için sayımlar ve yazımlar yapılmıştır. Osmanlı devleti ekonomik kaynak ve askeri ihtiyaçlar için arazi kayıtlarına ve nüfus sayımına önem vermiştir. Nüfus ve vergi kayıtları bakımından Tahrir Defterlerinin çok önemli bir kaynak olduğunu gösteren kişi Ömer Lütfi Barkan olmuştur. Barkan, “Tahrir Defterlerinin arazi ve nüfus açısından öneminin anlaşılmasına önayak olmakla kalmamış, aynı zamanda geliştirdiği “5 Emsali” formülü, yani hane sayısının 5 ile çarpımı yöntemiyle, Osmanlı döneminde çeşitli yıllara ilişkin nüfusun sayısal değerini tahmin etme imkânı sunmuştur” (Barkan, 1953: 12).

Tımar sisteminin uygulandığı bölgelerde ekonomik faaliyetlerin ve insan kaynaklarının tespiti amacıyla arazi ve hane sayımı yapılırdı. Bu kayıtlar ihtiyaç duyulan dönemlerde ve Padişah değişikliklerinde yenilenirdi. Modern nüfus sayımı niteliğinde olmayan bu tahrirlerle arazilerin kayıt altına alınmasının yanı sıra arazi sahiplerinin gelir durumu ve babalarının isimleri deftere kaydedilirdi (Bingöl, 2004: 44).

Çimen'nin aktarıyla; “XVII. yüzyılın başlarında klasik tahrirlerin terk edilmesiyle birlikte Nüfus/Hane, Mukataalar, Cizye, Tımar ve Evkaf defterleri yerine, daha ayrıntılı bilgi içeren belli konulara yoğunlaşan, Avâriz-Hâne Defterleri, Mukataa Defterleri, Cizye/Cizye Muhasebe Defterleri, Tımar Tevcih/Yoklama/Defterleri, Evkaf Tahriri/Evkaf Yoklama Defteri, Nüfus Yoklama Defterleri, Vilayet Muhasebe Defterleri, Mevâcib Defterleri, Tahriri Emlâk ve Nüfus Defterleri, Nüfus Tahrirleri, Temettü'ât Defterleri gibi defterler tutulmaya başlanmıştır” (Çimen, 2012: 193). Nüfusla verileri ile ilgili bilgiler edindiğimiz tahrir defterlerin asıl amacının vergilendirme olduğu düşüncesiyle, bu kayıtlardan modern anlamda nüfus bilgileri elde etme imkânı söz konusu değildir. Bu kayıtlarda kadınlar, çocuklar ve vergi mükellefi olmayanların kaydı söz konusu değildir.

1830 yılından itibaren yapılan nüfus kayıt çalışmaları, kaldırılan yeniçeri ocağının yerine kurulan “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye” ordusuna alınacak asker potansiyelinin tespiti, vergilerin dağılımı ve toplanmasında ortaya çıkan sorunların giderilmesi ve cizye vergisinin yeniden tayin edilmesi amacıyla yapılmıştır. Görüldüğü gibi yapılış amacı bakımından tahrir ve temettü'ât kayıtlarından tamamen ayrılan bu ilk modern nüfus sayımları 1830 yılının haziran ayından sonra başlamış ve ertesi yıllarda da devam etmiştir (Shaw, Shaw, 1994: 70). Bu sayım Mısır, Arabistan, Arnavutluk Bosna ve Güneydoğu Anadolu dışında, ülke genelini kapsaması açısından ilk sayım olarak kabul edilmektedir. 1831 yılında II. Mahmut zamanında yapılan bu nüfus sayımında sadece erkek nüfusu kayıt altına alınmıştır. 1831bu tarihte yapılan nüfus sayımı modern anlamda yapılan ilk sayım olarak kabul edil de de 1829 yılında İstanbul'da bazı semtlerde nüfus sayımının yapıldığı belirtilmektedir (Bingöl, 2004: 47). Bu dönemde yapılan nüfus sayımların amacı, ülkedeki askerlik ve vergi mükellefiyetini tespit etmektir. Sayımlarda Müslüman ve Gayrimüslim nüfus ayrı defterlere yazılırken şahısların yerli ve yabancı olma durumları da gösterildi (Güneş, 2014: 226).

Edirne Antlaşması'nın sonra konu yeniden değerlendirilmiş ve yapılan çalışmalardan sonra padişah konuyla ilgili bir irade çıkarmıştır. Bu iradeyle Osmanlı devletindeki eyalet, vilayet, kaza, kasaba ve köylerde oturan küçük, büyük, İslam ve reaya erkek nüfusunun yazılması istenmiştir. Çıkarılan irade doğrultusunda 1247/1831 yılında Rumeli, Silistre, Anadolu, Sivas, Karaman, Trabzon, Kars, Çıldır vs. eyaletlerde sayım yapılmıştır (Özger, 2006: 240).

1831 yılı nüfus sayımından istenilen sonucun alınamaması üzerine 1844 yılında bir askeri yetkilinin yönetiminde, özellikle ordunun ihtiyaçlarını gözeten yeni bir sayım yapılmıştır. Osmanlı devletinde önceki sayımlardan daha kapsamlı olanı 1866'da başlayıp 1873 yılında tamamlanan Tuna Vilayetinde, kısmen de Irak'ta yapılan nüfus sayımıdır. Kadınların kaydedilmediği bu sayımda, hanedeki kişi sayısı, kişilerin yaşları, medeni durumları, meslekleri ve mal varlıkları kaydedilmiş ve daha sonra bu defterler özetlenerek tek defterde toplanmıştır. 1866 yılında yapılan sayımın önemli özelliklerinden biri de Osmanlı vatandaşı olan herkese “Tezkere-i Osmaniye” veya Osmanlı Nüfus Cüzdanı vermek olmuştur (Çimen, 2012: 196).

Şûr-âyı Devlet (Danıştay) tarafından hazırlanan Sicil-i Nüfus Nizamnamesinin 4 Eylül 1881'de yürürlüğe girmesiyle, 1881-1882 yıllarında yeni bir nüfus sayımı için çalışmalar başlatılmıştır. Nüfus kayıt çalışmaları birçok bölgede 1886-87 yıllarına kadar sürmüştür. Sayımın sonuçları 1893 yılında dönemin Padişahına ayrıntılı olarak sunulmuştur. 1881-1893 sayımı “Osmanlının çağdaş anlamda ilk genel nüfus sayımı” olarak kabul edilmektedir. Bu sayım önceki nüfus sayımlarından farklı olarak askerlik ve vergilendirme amacı güdülmeyen doğrudan nüfus verileri elde etmek için yapılmıştır. Bu doğrultuda kadınlar ilk kez sayıma dâhil edilmiştir. Bu sayım, bazı bölgeler hariç (Yemen, Hicaz, Trablus, Bingazi), ülke genelinde yapılmış ve Dâhiliye Nezaretinde özel bir birim oluşturularak her bölgede geçerli standart yöntem ve formlar kullanılmıştır.

Osmanlı devletinde yukarıda ifade edilen nüfus yayımlarını 1903 yılında başlayan ve 1906 yılında tamamlanan sayım takip etmiştir. Bu sayımın sonuçları Asır Gazetesinde yayınlanmıştır. “1881-1893 sayımında olduğu gibi, 1903-1906 sayımında da nüfus, bulunduğu yere göre değil, daimi ikameti esas alınarak sayılmıştır. Sayımdan elde edilen bilgiler Esas Defter adı verilen büyük defterlere aktarılmış, mahalle esasına göre oluşturulan bu nüfus kütükleri, 1885 sayımının ürünü olan Atık Defterlerinin yerini almış çeşitli güncellemelerle bu defterlerin kullanımı günümüze kadar intikal etmiştir” (Çimen, 2012: 198).

### I. Ardanuç Sancağı

Ardanuç adının kökeni hakkında farklı ifadeler bulunmaktadır. Gürcü kaynaklarında Artanuci adıyla geçer. Ptolemaion'un zikrettiği Artanissa “Kur nehri ile Kafkas dağı” arasında olup dünyanın en kuzey noktası olduğu belirtilmiştir; ancak Ptolemaios'un Kafkasya coğrafyasının problemleri olduğu belirtilmektedir. Ermenice ard-anuş “tatlılarla” görüşü Nişanyan sözlüğünde kabul edilemez olarak ifade edilmektedir

(<https://nisanyanmap.com/?lv=2&y=Ardanuç%3%A7&t=&srt=x&u=1&ua=0>).

Ardanuç bölgesine “M. Ö. VIII. yüzyılda sırasıyla Urartular, Sakalar ve İskit Türkleri, M.S. 75'ten sonra ise eski Oğuz kollarından olan Hazarlar, Barseller ve Bağrathlılar yerleşmişlerdir. İlçe, 810 yıllarında Gürcü egemenliğine girmiştir. Anadolu Selçuklularının akınları sırasında yöreye Türklerin yerleştikleri belirtilmektedir” (Subaşı, 2013: 723). Selçuklu yönetiminden sonra Ardanuç'un, Moğol daha sonra Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve İran Safevî devletlerinin egemenliği altında yaşamıştır.

Ardanuç Kalesi'nin Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'nın bu adla anılan seferi sırasında, 22 günlük bir kuşatmadan sonra 13 Haziran 1551 tarihinde fethedildiği bilinmektedir (Aydın, 1998: 122). Bu süreçte Ardanuç çevresinin de Osmanlı idaresine geçtiği anlaşılmaktadır. Ardanuç'un 1553 yılında Sancak idaresiyle yönetildiği ve 1554 yılında Sinan Bey'in Sancakbeyi olarak görev yaptığı belirtilmektedir (Aydın, 1998: 268). Ardanuç Sancağının ilk yıllarda sadece merkez kazadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1554 yılında Ardanuç kadısının maaşının 15 akçe olduğu ifade edilmektedir. Ardanuç Sancağı 1558'de Ardanuç, Tavusker ve Cahis (Artvinli, 2013: 82), olmak üzere üç nahiyeden oluşmaktaydı. 1574 yılında ise Ardanuç, Tavusker, İşhan ve Cahis nahiyelerinden müteşekkil idi.

Ardanuç Sancağı 1580 yılında Erzurum Beylerbeyliğinden ayrılarak, Çıldır Beylerbeyliğine ilhak olunmuştur. Çıldır Eyaleti'ne bağlı olan Ardanuç Sancağının 1590-1595 yılları arasında tutulmuş "Mufassal Tahrir Defteri"nde Ardanuç, Tavusker ve şimdiki Yusufeli'nin Oltu Çayı ve Çoruk sağındaki Çakşen ve İşkhan adlı Nahiyeleri'ni de içine alan 101 köy ve mezra adları yazılmıştır (Kırzioğlu, 1992: 171-172). Ardanuç nahiyeye merkezi "Rıbat-ı Ardanuç" köyü olarak geçmektedir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rusya'ya bırakılmış olan Ardanuç 1918'de İngiliz, 1919'da Gürcü işgaline maruz kalmıştır. 7 Mart 1921'de Türkiye topraklarına katılmıştır.

### I. 1. Ardanuç Nüfus Defteri

Osmanlı devletinde 1831 (Hicri 1251) yılında Rumeli ve Anadolu vilayetlerinde başlayan nüfus sayımı beş yılda tamamlanabilmiştir. Çıldır eyaletinde nüfus yazımı Hicri 1251 tarihinde yapılmıştır. 1 Muharrem 1251 Hicri tarihi Miladi olarak 29 Nisan 1835 tarihine denk gelmektedir. Çıldır eyaletine bağlı olan Ardanuç sancağı nüfus sayımı 1835 (Hicri 1251) yılında yapılmıştır. Bu sayımda Ardanuç merkez ve köylerinin Müslüman ve Gayrimüslim nüfus sayımları yapılmıştır.

Ardanuç Sancağında 1835 tarihinde yapılan nüfus sayımında Müslüman nüfus defteri müstakil olup, Kıpti ve Gayrimüslim nüfus defterleri diğer sancaklarla birlikte yazılmıştır. Bu defter Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Nüfus Defterleri kataloğunda (BOA, NFS.d) Müslim nüfus defteri 2761, Kıpti nüfus defteri 2778, Gayrimüslim nüfus defteri ise 2779 numarada yer almaktadır. Sayımın yapılması için merkezden Esseyid Mehmed Aziz Efendi görevlendirilmiştir (BOA, NFS.d.2779/3). Sayımda erkek Müslim ve reayanın çocuk ve yetişkinlerin de dâhil olduğu hane halkını eşkallerini ve şöhretlerini de belirterek defterlere yazılması istenmiştir. Çalışmadaki nüfus sayımı 1835 tarihli Ardanuç merkez ve köylerini içermektedir. Bu nedenle çalışmada bulunan bazı köyler bugünkü Ardanuç belediye sınırları içerisinde bulunmayabilir. İncelenen 1835 tarihli Ardanuç nüfus defterinde, Ardanuç sancağına bağlı merkez Ardanuç Kal'ası olmak üzere 48 yerleşim yerinin erkek nüfusuna yer verilmiştir. Bu köylerde nüfus sayımı yapılırken sayımın genel amaçları olan askere alma ve vergilendirme esasına uygun olarak Müslüman, Gayrimüslimler ayrı defterlere yazılmıştır. Hicri 1251'de yapılan nüfus defterine daha sonraki yıllarda meydana gelen değişikliklerin de kaydedildiğini görmekteyiz. Aynı şekilde H. 1252, 1253 ve 1254 yıllarına ait doğum, ölüm ve yer değişikliği durumları deftere kaydedilmiştir.

Nüfus yazımında aile reisi ki genellikle bu hanenin en yaşlısı olup öncelikle yazılmış ve daha sonra hanedeki diğer erkekler; oğlu, diğer oğlu, kayını, oğulluğu, torunu, amcası, yeğeni gibi akrabalar da belirtilerek yazılmıştır. Kişiler kaydedilirken fiziksel özellikleri, varsa lakapları belirtilerek kaydedilmişlerdir. Kişinin fizikî özellikleri kısa boylu, orta boylu, uzun boylu, kara sakallı, köse sakallı, kır sakallı, sarı sakallı, deli kanlı yaşına gelip bıyığı yeni çıkmış olanlara ter bıyıklı gibi tanımlamalar kullanılmıştır. Yine herhangi bir hastalığı fiziksel engelli durumu çolak, topal, âmâ (gözleri görmeyen), yekçeşm (gözlerinden biri



sağlam olan), sara, deli gibi kayda geçilmiştir. Arapça bir tâbir olan şâbb-ı emred tâbiri, henüz sakalı ve bıyığı çıkmamış, genellikle 10-20 yaş aralığındaki çocuk ve gençler için, müsîm kelimesi ise 40 yaş ve üstünde olan kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Bir yaşın altındaki çocuklar için mah (ay), ikiz olanlar için tev'em, oğlu anlamında "bin veya veled" ifadesi kullanılmıştır. Yine kişinin yaşı belirtilirken "sin" kelimesi kullanılmıştır. Nüfus sayımında köyün muhtarı ve imamı da deftere kaydedilmiştir. Hanede olmayıp bilinmeyen bir yere göç edenler için "ref't", "an diyar-ı", "âhar" ifadesi kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Aynı şekilde başka yerleşim yerinden gelenler için de "amed", kayıp kişiler için de "mefkûd" tabiri kullanılmıştır.

**Tablo 1: 1835 Nüfus Sayımına Göre Ardanuç Sancağının Nüfus Dağılımı**

Yerleşim Birimleri	Müslim Hane	Müslim Erkek Nüfus	Gayrimüslim Hane	Gayrimüslim Erkek Nüfus	Toplam Erkek Nüfus	Müslim Erkek Nüfus %	Gayrimüslim Erkek Nüfus %
Karye-i Danzot (Aydın)	1 56	4 00	5 2	164	564	70, 92 %	29, 08 %
Karye-i Gümüşhane (Gümüşhane)	7 2	2 33					
Karye-i Kâbirahur	5 8	1 59					
Karye-i Ortiz (Örtülü)	2 3	5 6					
Karye-i Sakara (Sakarya)	7 7	2 15					
Karye-i Gilarcit	7 1	1 55					
Karye-i Zinkâre (Zegerya/Zekeriyaköy)	1 00	2 28					
Karye-i Siha (Sağre/Ovacık)	2 3	5 6	1	6	62	90, 32 %	9,6 8%
Karye-i Usot (Tosunlu)	4 8	1 22					
Karye-i Ereşkenar (Ekşinar)	1 7	3 7	3	5	42	88, 10 %	11, 90 %
Karye-i Müker/Mükir (Tepe Düzü)	5 3	1 35					
Karye-i Geleşid (Güleş)	4 9	1 25					

Karye-i Çidil	3	7					
(Bağlıca)	3	9					
Karye-i Güreşit	3	9					
(Kutlu)	9	9					
Karye-i Bice	8	2					
(Tütünlü)	9	29					
Karye-i Samızgar	8	2					
(Aşağı İrmaklar)	7	51					
Karye-i Unho	8	1	5	11	204	94,	5,3
	8	93				61	9%
						%	
Karye-i Hamkürot	3	7					
(Hamurlu)	3	2					
Karye-i Kârsniya	2	9					
(Kapıköy)	9	3					
Karye-i Ancgöre	2	9					
(Anaçlı)	9	0					
Karye-i	2	6					
Ahaşyan/Aharşıyan	2	3					
(Akarsu)							
Karye-i Vardalya	3	8					
(Beratlı)	1	2					
Karye-i Norgiyal	2	5					
(Çakıllar)	0	6					
Ardanuç Kal'ası	3	6	8	271	340	20,	79,
Derunında	3	9	5			29	71
						%	%
Karye-i Haravul	2	6					
(Harmanlı)	0	5					
Karye-i Kontrom	1	4					
(Yolağzı)	3	3					
Karye-i Solyana	9	2					
(Yaylacık)		0					
Karye-i	5	1					
Anagirt/Anagert	8	55					
(Cevizlik)							
Karye-i Carade/Cara	1	4					
(Çıralar)	6	1					
Karye-i Varthil	2	3					
(Meşeköy)	0	9					
Karye-i	3	8					
Haravet/Havet	8	6					
(Boyalı)							
Karye-i Kaşıkçı	1	3					
(Kaşıkçı)	3	2					
Karye-i Obıçala	1	5					
(Gökçe)	5	1					

**1835 Nüfus Sayımına Göre Ardanuç Sancağının Demografik Yapısı**

Karye-i Mazalahet	1	3
(Naldöken)	2	4
Karye-i Basa	4	8
(Yolüstü)	1	6
Karye-i Hive	4	1
(Geçitli)	5	38
Karye-i Şavgülar	1	4
(Aşıklar)	9	9
Karye-i Mezegil	1	4
(Müezzinler)	8	2
Karye-i	3	8
Diyagârmuş/Diyaga	2	7
muş (Karlı)		
Karye-i Suagâre	1	4
(Soğanlı)	5	6
Karye-i Longothev	3	1
(Bulanık)	9	34
Karye-i Petoban	1	4
(Hisarlı)	2	4
Karye-i Zuğö/Cuğö?	1	3
	2	1
Karye-i Hertvis	2	8
(Konaklı)	6	3
Karye-i Anç (İncili)	4	1
	5	31
Karye-i	5	8
Ustamil/Ustamel		
(Ustalar)		
Karye-i Aravit	2	5
(Torbalı)	1	1
Karye-i Ahıza	2	5
(Ferhatlı Köyü)	3	6
Kıpti/Poşa Taifesi	3	8
Hane ve Erkek Nüfus	7	3

	Hane	Erkek Nüfus	Müslim Erkek Nüfus, %	Gayrimüslim Erkek Nüfus %	Kıpti Erkek Nüfus %
Toplam Müslim	1	4	8		
Hane ve Erkek Nüfus	84	84	9,		
	7	9	98		
			%		
Toplam Gayrimüslim	1	4		8,4	
Hane ve Erkek Nüfus	46	57		8%	
Toplam Kıpti/Poşa	3	8			1,5
Taifesi	7	3			4%

Toplam Hane ve	2	5
Erkek Nüfus	03	38
	0	9

Nüfus sayımı yapılırken Kıptiler, Müslimler ve Gayrimüslimler ayrı ayrı defterlere yazıldığı için tabloda da ayrı olarak değerlendirilmiştir. Ardanuç Sancağında Müslüman nüfusun çoğunlukla köylerde yaşam sürdürdüklerini görmekteyiz. Ardanuç merkezde 33 hanede 69 Müslümanın yaşadığı nüfusu Ahışhavi aileleri oluşturmaktadır (BOA, NFS.d.2761/227). Defter incelemesinde Ahışhavilerin az da olsa köylerde yaşadıkları görülmektedir. 1835 yılı nüfus kayıtlarına göre Ardanuç Sancağındaki toplam 48 yerleşim biriminde en kalabalık nüfus, Danzot köyüdür. Bu köyde Müslümanlar erkek nüfusun 70,92% oluştururken, Ermeniler ise 29,08% erkek nüfusa sahiptir. En az nüfusa sahip köy ise 5 hanede 8 erkek nüfusun bulunduğu Ustamel köyüdür (BOA, NFS.d.2779/49).

Ermeni nüfusu genelde Ardanuç merkezde toplanmıştır. Ardanuç Kal'asında Ermeniler nüfusun 79,71%'ini oluştururken Müslümanlar 20,29%'luk bir orana sahiptir. Ancak bazı köylerde de Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Ermenilerin en yoğun yaşadığı köy Danzot'dur. Bu köyde 52 hanede 164 gayrimüslim erkek deftere kaydedilmiştir (BOA, NFS.d.2779/135). Yine Karye-i Eşkinar'da 1 Ermeni hanesinde 5, Karye-i Sıha'da 1 Ermeni hanesinde 6 (BOA, NFS.d.2779/107), Karye-i Unho'da 5 Ermeni hanesinde 11 erkek nüfusu bulunmaktadır (BOA, NFS.d.2779/109).

Ardanuç Sancağında Müslim, Gayrimüslim ve Kıptilere ait 2030 hane bulunmaktadır. Bu hanelerde yaşayan toplam erkek nüfus ise 5389 olarak kayıtlarda verilmektedir. Yukarıdaki tabloda nüfus verilerinden elde edilen değerlere göre Müslümanlar nüfusun 89,98% oluşturmaktadır. Gayrimüslimler ise 8,48% gibi bir orana sahiptir. Kıptiler, sadece Ardanuç merkezde olup genel nüfus içerisindeki payı 1,54% olarak görülmektedir.

### **I. 1. 1. Müslim Nüfus Defteri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defteri'nde (BOA, NFS.d) Çıldır Eyaleti Nüfus Defteri içerisinde 2761 numarada yer alan Müslim defteri müstakil olup 344 sayfadan oluşmaktadır. Ardanuç merkez dâhil olmak üzere 48 yerleşim biriminin erkek nüfus sayımı yapılmıştır. Müslüman nüfusun köylerde yaşaması dolayısıyla tarım ve hayvancılıkla uğraştığı anlaşılmakta olup, ayrıca az da olsa değirmencilik, kavvas ve kemercilik gibi meslek sahibi olanlar da mevcuttur. Ardanuç kal'asında oturan Ahışhavi Müslüman ailelerin özellikle bezzaz (kumaş satan) mesleği ile uğraştıklarını görmekteyiz. Nüfus defterinde yedi kişinin Ardanuç merkezde bu mesleği yaptığı kaydedilmiştir. Yine merkezde Müslüman ailelerin çilingir, bakkal, dikişçi, kahveci, nalbant, değirmenci ve çakmakçılık gibi mesleklerle sahip görülmektedir (BOA, NFS.d.2761/227).

Müslüman ailelerden bu dönemde devlet hizmetinde çalışanların da kayıtları verilmektedir. Köylerde piyade ve topçu askeri olarak görev yapanların kayıtları nüfus defterinde bulunmaktadır. Bilindiği gibi II. Mahmut Yeniçeri Ocağını kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurmuştu. Ancak çok geniş sınırları olan imparatorluğu sadece bu askeri birliklerle koruyup kollamak olanaksızdı. Ekonomik sıkıntılardan dolayı da bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında sıkıntıların yaşanması üzerine çözüm yolu olarak Redif askeri teşkilatının kurulması kararlaştırıldı. 1834 Ağustos ayında toplanan "Meclis-i Şura"da Redif askeri teşkilatının toplanmasına karar verilmiş ve II. Mahmut da bu kararı onaylamıştı. Bu karar doğrultusunda imparatorluğun dâhilinde bulunan sancakların kapsadığı kazalarda (Maden, Has, Evkaf, Muaf ve gayr-ı muaf bütün kazalarda) subayları ile birlikte bin dört yüzer kişilik birer tabur teşkil ettirilecektir (Çadrcı, 2008: 32).

Redif teşkilatına kaydolun askerler belirli zamanlarda yapılan askeri talimlerin dışındaki dönemleri memleketlerinde geçireceklerdi. Redif askeri teşkilatının görev ve sorumlulukları ile yapısı süreç içerisinde değişiklikler göstermiştir. 1836 yılında Redif askeri teşkilatının yeniden yapılanması sonucu Ardanuç sancağının da bağlı olduğu Çıldır Eyaleti Feriklik olarak Erzurum müşirliğine bağlandı (Çadircı, 2008: 38). 1835 Ardanuç nüfus defterinde ve 1838 yılında yapılan yeni yazımlarda köylerdeki Müslimlerden Redif teşkilatına kayıtlar yapılmıştır.

**Tablo 2: Ardanuç Köylerindeki Redif ve Piyade Askeri Sayıları**

Yerleşim Birimleri	Redif	Piyade
Karye-i Danzot (Aydın)	14	2
Karye-i Gümüşhane	7	3
Karye-i Kâbirahur	-	1
Karye-i Ortiz	1	1
Karye-i Aravit	-	2
Karye-i Sakara	9	-
Karye-i Gilarcit	7	3
Karye-i Zinkâre	9	1
Karye-i Sıha	2	-
Karye-i Usot	-	1
Karye-i Ereşkenar	1	1
Karye-i Mükür/Mükir	6	-
Karye-i Geleşid	2	-
Karye-i Çidil	8	1
Karye-i Güreşit	5	-
Karye-i Bice	9	-
Karye-i Samızgar	10	1
Karye-i Unho	7	-
Karye-i Kârsniya	5	1
Karye-i Ancgöre	5	1
Karye-i Ahaşyan/Aharşıyan	4	-
Karye-i Vardalya	3	1
Karye-i Norgiyal	1	-
Karye-i Kontrom	4	-
Karye-i Solyana	1	-
Karye-i Anagirt/Anagert	7	1
Karye-i Carade/Cara	-	1
Karye-i Varthil	1	-
Karye-i Haravet/Havet	2	-
Karye-i Obıçala	2	1
Karye-i Mazalahet	1	-
Karye-i Basa	5	1
Karye-i Hive	-	1
Karye-i Şavgölar	-	1
Karye-i	4	-
Diyagârmuş/Diyagamuç		

Karye-i Suagâre	2	1
Karye-i Longothev	-	1
Karye-i Petoban	1	-
Karye-i Zuğö/Cuğö?	2	2
Karye-i Anç	6	1
Karye-i Ahıza	2	1
Toplam	155	32

Ardanuç Sancağında Redif kayıtlarının çoğunlukla 15 Zilhicce 1253 (12 Mart 1838) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kayıtlarda farklı aylara denk gelen yazımlar da mevcuttur. Redif kayıtları tabloda da görüldüğü üzere köylerden yapılmıştır. Ardanuç merkezde söz konusu kayıtlara rastlanmamıştır. Redif askeri kayıtları, nüfus ve hane olarak da en fazla sayıya sahip 14 kişi ile Danzut Köyüdür. Bu köyü 10 kişi ile Samızgar, dokuzar kişi ile Sakara, Bice ve Zinkare takip etmektedir. Ardanuç merkez (Ardanuç Ka'lası) dâhil yedi yerleşim merkezinde Redif kayıtları yapılmamıştır. Toplamda 155 kişi Redif teşkilatına kayıt yaptırmıştır. Redif nizamnamesinde askere alınacak kişilerin yaşlarının 23-33 olarak verilmesine rağmen (Bolat, 2000: 24), Ardanuç nüfus defterinde Redif olarak yazılanların yaşlarının 11-38 aralığında olduğu görülmektedir. Bazı kayıtlarda 2 ile 70 yaş verirse de bunun yazım yanlışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (BOA, NFS.d.2761). Karye-i Diyağarmuç/Diyagamuç ve Karye-i Petoban'da birer kişinin askeri topçu olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır (BOA, NFS.d.2761/299/319).

Nüfus kayıt defterinde yaşları 16-30 arasında değişen 32 kişinin de piyade askerlik hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine 2 kişinin askeri topçu olarak görev yaptığı belirtilmektedir. Nüfus defterinde değişik görevlerde bulunan kişilere de rastlamak mümkündür. Örneğin Kontrom Köyünden 35 yaşında Sarı bıyıklı orta boylu Egri Ali'nin mütesellimle hizmetkâr olarak çalıştığı belirtilmektedir (BOA, NFS.d.2761/237). Buna benzer Mezegil'de kır sakallı Mehmet bin Ali'nin Asitane'de Kaptan Paşa hizmetinde, Longothev'de Osman bin Dede'nin Sipahi hademesi olarak (BOA, NFS.d.2761/309), Gümüşhane Köyünden 36 yaşında Teb'a-i kâtib-i divân<sup>1</sup>, İşid Mehmed bin İbrahim ve aynı köyden İvaz Mehmet'in Asitane'de Kavvas<sup>2</sup> olduğu defter kayıtlarında görülmektedir (BOA, NFS.d.2761/27).

**Tablo 3: Ardanuç Köylerinden Çevre Bölgelerde Eğitim Yapanlar**

Yerleşim Birimleri	Gidilen Merkez (Yaş)
Karye-i Gümüşhane	Amasya (20), Asitane (25)
Karye-i Aravit	Amasya (18)
Karye-i Mükere/Mükir	Amasya (30)
Karye-i Çidil	Erzurum (15)
Karye-i Güreşit	Asitane (35)
Karye-i Bice	Amasya 25

<sup>1</sup> Taşrada memur olan vezir veya amirlerin mektupçuluk vazifesini gördürmek üzere kullanılan memur. (Bkz. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat).

<sup>2</sup> Oklu Asker, 2. ok yapan, 3. okçu, 4. Banka, konsoloshane, sefarethane gibi yerlerde kapıcılık, bekçilik eden kişi. (Bkz. Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat).

Karye-i Samızgar	Asitane (25), Ka'la (15), Asitane (35)
Karye-i Kârsniya	Kars (22), Asitane (35)
Karye-i	Kars (25)
Diyagârmuç/Diyagamuç	
Toplam	13

Ardanuç köylerinden belirli sayıda da olsa çevre merkezlere eğitim görmek için gidildiği görülmektedir. Ardanuç'a bağlı dokuz köyden toplam 13 kişinin 5 farklı yerde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Bu kişilerin hangi seviyede eğitim gördükleri anlaşılamamaktadır. Nüfus kayıt bilgilerinde sadece "tahsilde" ifadesi kullanılmıştır. Öğrenim için gidilen yerler içerisinde imparatorluğun merkezi Asitane (İstanbul) beş kişi ile en çok tercih edilen yer konumundadır. Yine Amasya'nın İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer aldığını görmekteyiz. Ayrıca Ardanuç'a yakın Erzurum ve Kars'ın da tercih edildiği anlaşılmaktadır.

### I. 1. 2. Kıpti Nüfus Defteri

Kıpti nüfus defteri Çıldır Eyaleti dâhilindeki diğer sancaklarla birlikte yazılmıştır. Ardanuç'a ayrılan sayfalar defterin 22-25. sayfalarında yer almaktadır. Kıpti nüfus Ardanuç merkezde yer almaktadır. Poşegan taifesi olarak da adlandırılan Kıptiler 37 hanede 83 erkek nüfus olarak kaydedilmiştir (BOA, NFS.d.2778/117). Bu defterde Kıptilerle ilgili sadece hane ve hanedeki nüfus sayıları verilmektedir. Sadece Kıpti taifesinin muhtarı belirtilmiş, meslekleri ile ilgili bir kayıt verilmemiştir. Nüfus sayımında bazı bölgelerde yaşayan Kıptiler Hıristiyan Kıpti veya Müslim Kıpti olarak açıkça belirtilmektedir (Karal, 1995: 19). Ardanuç bölgesinde yaşayan Kıpti taifesi için bu ayırım belirtilmemiştir. Ancak incelenen defterde Kıptilerin cizye vergi mükellefi olmadıkları için Müslüman oldukları düşünülmektedir.

### I. 1. 3. Ermeni Nüfus Defteri

Ardanuç bölgesindeki Gayrimüslim defteri de diğer sancaklarla birlikte 107-143. sayfalar arasında bulunmakta olup karışık yazılmıştır. Nüfus defterine gayrimüslim nüfus yazılırken Katolik Ermeni milleti ve Ermeni milleti olarak ayrı yazılmıştır. Buradaki Ermeni milletinden kastedilen Gregoryen Ermeni cemaatidir. Ardanuç merkezde Katolik Ermeniler 79 hanede 252 (BOA, NFS.d.2779/53), Gregoryan Ermeniler ise 6 hanede 19 kişi olmak üzere toplam 271 erkek nüfustan müteşekkildir (BOA, NFS.d.2779/119). Ardanuç merkezde oturan Ermenilerin mesleği de belirtilmiştir. Terzi, değirmenci, dikici, mazman, kürekçi, kazancı, saraç, demirci ve tüccar gibi meslekler deftere kaydedilmiştir. Ermeni nüfus defterinde hanede bulunmayanlar ağırlıklı olarak Asitane'de (İstanbul) olarak kaydedilmiştir (BOA, NFS.d.2779/109).

İslam devletlerinde zımmî statüsündeki Müslüman olmayanların çalışabilir durumdaki erkek nüfusundan alınan cizye, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarıdır. Osmanlı Devleti ilk dönemlerden itibaren fethettiği yerlerde yaşayan yerleşik zımmî nüfusa cizye vergisi koymuştur. Çalışma gücü olmayan erkekler, rahipler ve devlet hizmetinde bulunan aileler bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Cizye vergisi kişilerin ekonomik gelirine göre a'lâ, evsât ve ednâ olmak üzere üçe ayrılmıştır. A'lâ gurubu gelir olarak en üst sınıfı, evsât orta gelir gurubunda bulunanları, ednâ ise en düşük gelir düzeyine sahip olanları içermektedir (Akyel, Özdemir, 2015: 168). İncelediğimiz Ardanuç nüfus defterinde de Ermeniler gelir durumlarına göre evsât (orta) ve ednâ (alt) olarak kaydedilmişlerdir (BOA, NFS.d.2779/107/109/117/119). Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi a'lâ gelir gurubunda herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Tablo 4: Gayrimüslim Nüfusun Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Yerleşim Merkezleri	Gayrimüslim Nüfus	A'lâ	Evsat	Ednâ
Ardanuç Ribatı (Millet-i Katolik)	252	-	103	8
Karye-i Sıha (Millet-i Ermeni)	6	-	3	1
Karye-i Eşkenar (Millet-i Katolik)	5	-	3	-
Karye-i Unho (Millet-i Katolik)	11	-	7	-
Sakin-i Ribat-ı Mezbur (Millet-i Ermeni)	271	-	100	18
Danzot (Millet-i Ermeni-Millet-i Katolik)	164	-	73	19
Toplam	709	-	289	46

Tabloda Ermeni nüfusunun gelirlerine göre evsat ve ednâ olarak yazıldığını görüyoruz. Verilerden anlaşıldığı üzere zengin sınıfında (a'lâ) gayrimüslim bulunmamaktadır. Vergilendirmede evsat (orta) gelir gurubu 289 kişi ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Düşük gelir düzeyinde 46 kişi bulunmaktadır. Herhangi bir vergi gurubuna dâhil olmayanlar amel-mânde (çalışamaz durumda) ve sabî (çocuklar) olarak belirtilmişlerdir.

Nüfus defterine ek kayıtların daha sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Hicri 1252,1253 ve 1254 yıllarında meydana gelen değişiklikler deftere kaydedilmiştir. Kayıtların defterin alt kısmına veya mevcut hanenin yanındaki boşluğa yeni doğanlar, vefat edenler, haneden ayrılanlar, gelenler ve redif teşkilatına kaydedilenlerin yazıldığı görülmektedir.

## SONUÇ

Ardanuç Sancağı nüfus defterinde, Ardanuç ve köylerdeki haneler numaralandırılmış, hane reislerinin varsa meslekleri belirtilmiş, ve hanede yaşayan erkeklerin yaşları ve fiziki özellikleri tek tek yazılmıştır. Defterdeki bu bilgilerden her mahallenin hane sayısı ve erkek nüfusu sayısı tespit edilmiştir. Hanede bulunmayıp başka yerlerde olanlar, eğitim için gidenler, askerlik veya başka devlet hizmetinde olanlar da belirtilmiştir. Nüfus defterlerinde yerleşim birimlerindeki muhtarlık, imamlık yapanlar ve gayrimüslimlerin ruhbanları da belirtilmektedir.

Ardanuç nüfus defterinden elde ettiğimiz verilere göre bölgede Müslümanlar, Ermeniler ve az da olsa Kıpıtların yaşadığını görmekteyiz. Bölgede Müslümanlar önemli oranda çoğunluğu oluşturmaktadır. Müslüman kesim daha çok köylerde ikâmet ederken, Ermenilerin Ardanuç merkez ve Danzut köyünde yaşadıklarını görmekteyiz. Müslüman nüfus içerisinde sayılan Ahışhahilerin Ardanuç merkez ve bazı köylerde kayıtlarına rastlanmaktadır. Aynı şekilde Kıpıti kesimi de Ardanuç merkezde ikamet etmektedir. Köylerde yapılan sayımlarda Kıpıti kesim bulunmamaktadır.

Nüfus defterlerinde bölgenin ekonomisine dair az çok bilgiler de elde etmekteyiz. Köylerde tarım ve hayvancılık yapılırken, bazı meslek guruplarının sancak merkezinde toplandığını görmekteyiz. Kayıtlardan Müslümanların askeri birliklerde ve kamuda görev yaptıklarına dair veriler de elde etmekteyiz. İsim koyma konusunda çalışma yapanlar nüfus defterlerine başvurabilirler. Bölgede yaygın olarak kullanılan isimler ile ilgili bilgilere



ulaşmak mümkündür. Türk-İslam nüfusunun yazıldığı defterlerde İslam büyüklerinin isimlerinin isim verme geleneğinde sıklıkla başvurulan bir gelenek olduğunu görmekteyiz. Yine aile büyüklerinin isimlerini yeni doğan çocuklara verilmesi çokça rastlanan bir durumdur. Böyle bir geleneğin Gayrimüslimlerde de yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışılan nüfus defterinde Müslümanların genellikle tarımla uğraştıkları görülmektedir. Ancak Ardanuç merkezde yaşayan Ahışhävilerin bazı aileleri esnaflık yapmaktadır. Gelir durumu yüksek olan Müslümanların köle sahibi olduklarını da görüyoruz. Örneğin Yusuf bin Abdullah'ın iki Gayrimüslim kölesi olduğu belirtilmektedir. Yine bazı ailelerin hizmetkârlarının da bulunduğu kayıtlarda görülmektedir. Gayrimüslim nüfus özellikle Ardanuç merkezde ikamet edenlerin esnaflıkla uğraştıkları ve bazı meslekleri icra ettiğini görmekteyiz. Vergilendirme kayıtlarında çoğunluğun orta (ednâ) gelir gurubuna dâhil oldukları anlaşılmaktadır.

## KAYNAKÇA

### T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Boa)

Nfs.D. (Nüfus Defterleri), Defter No: 02761

Nfs.D. (Nüfus Defterleri), Defter No: 2778

Nfs.D. (Nüfus Defterleri), Defter No: 2779

### Araştırma Eserler

Akyel-Özdemir, Salih-Kâmil, (2015). 1835 TariHli NüFus DefteriNe GöRe TiRebolu'da GayriMüSliM NüFus Yapısı, TürKiYat AraŞTırmaları Dergisi, Sayı 37, 163-179.

Artvinli, Taner, (2013). Artvin Yer Adları Sözlüğü, İstanbul.

Aydın, Dündar, (1998). Erzurum Beylerbeyliği Ve Teşkilatı Kuruluş Ve Genişleme Devri (1535-1566), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Barkan, Ömer Lütfi (1953). "Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, Cilt:10, 1-26.

Bingöl, Sedat (2004). "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı Ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 23 Sayı: 36, 43-60.

Bolat, Cahide, (2000). Redif Teşkilatı (1834-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Çadircı, Musa, (2008). Tanzimat Sürecinde Türkiye-Askerlik, Ankara.

Çimen, Adnan, (2012). Sayım, Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri, Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 14/3, 183-216.

Güneş, Mehmet, (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili, Akademik Bakış, Cilt:8, Sayı: 15, Kış, 221-240.

Karal, Enver Ziya, (1995). Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

Kırzioğlu, Mehmed Fahrettin (1992). Yukarı-Kür Ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar İlk Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. Yy.) Ve Son-Kıpçaklar (1118-1195) İle Ortodoks -Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihi'nden), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özger, Yunus, (2006). Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/ 1835 TariHli Nüfus Yoklama Defterine Göre), A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 29 Erzurum, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, 239-266.

Shaw, Stanford J.-Ezel Kural, (1994). Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, (Çev. Mehmet Hannancı), İstanbul.

Subaşı, Ömer, (2013). Xı. YüZyılDa Tao-Klarceti BöLgesinde TüRk HâKimiyeti, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/5 Spring, 705-731.

<https://Nisanyanmap.Com/?Lv=2&Y=Ardanu%C3%A7&T=&Srt=X&U=1&Ua=0>

## ESKİŞEHİR İLİ TEPEBAŞI İLÇESİ'NE AİT GAYRİMENKUL DEĞER ARTIŞ HARİTALARININ OLUŞTURULMASI

### CREATING REAL ESTATE APPRECIATION MAPS IN TEPEBAŞI DISTRICT OF ESKİŞEHİR

### СОЗДАНИЕ КАРТ НЕДВИЖИМОСТИ НЕДВИЖИМОСТИ С В ТЕПЕБАЙСКОМ РАЙОНЕ ЭСКИШЕХИР

Gökben ADANA KARAĞAÇ - Serpil ALTINIRMAK - Mustafa ERGÜN

#### ÖZ

Bir yatırım aracı olarak gayrimenkullerdeki değer artışı kazancı yatırımcı açısından oldukça önemli bir konu haline gelmektedir. Bu çalışmada, Eskişehir ili Tepebaşı ilçesine ait bir gayrimenkul değer artışı haritası oluşturulması amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan gayrimenkul türü konut olup, belirlenen bölgede yatırım amaçlı alınan konutların değer artışı haritası oluşturulması hedeflenmiştir. Bunun yanında, ilgili dönemde yatırım amaçlı alınan konutların yatırımcısına ne kadarlık bir değer artışı kazancı sağladığının tespiti de çalışmanın bir diğer önemli amacıdır.

Çalışmada, Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutlardaki değer artışı kazancını hesaplamak amacıyla, yatırım amaçlı konutların hangi özelliklere sahip olduğu ve hangi mahallelerde bulunduğu uzman görüşüne dayanan Delphi tekniği ile tespit edilmiştir. Konutların özellikleri ve buldukları mahalleler tespit edildikten sonra, ilgili dönemde satış sözleşmelerine konu olan satış fiyatlarından değer artışı kazançları hesaplanmıştır. Sonuçlar bir coğrafi bilgi sistemi programı olan ArcGIS ile haritalandırılarak, ilçedeki yatırım amaçlı konutların değer artışı kazancı haritası elde edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen değer artışı kazançları ise; Bahçelievler mahallesinde, %86.10; Eskibağlar mahallesinde, %69.7; Yenibağlar mahallesinde %55.6; Güllük mahallesinde, %65.35; Sütlüce mahallesinde, %48 ve Şirintepe mahallesinde %45.5 olarak tespit edilmiştir. Yatırım amaçlı konutların bulunduğu mahallelerin hiç birinde bir değer düşüşü görülmemiştir. Fakat yatırımcıların özellikle Bahçelievler mahallesi, Güllük mahallesi, Eskibağlar mahallesi ve Yenibağlar mahallesinde yer alan konutları tercih ettiklerinde, Sütlüce mahallesi ve Şirintepe mahallesine nazaran daha yüksek bir değer artışı kazancı elde edebilecekleri ortaya konmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** gayrimenkul yatırımları, değer artışı, gayrimenkul değer artışı haritası, coğrafi bilgi sistemleri, Delphi tekniği

## **ABSTRACT**

The appreciation of the real estate, which is an investment tool, is becoming an important issue for the investors. In this study, it is aimed to create a real estate value map of Tepebaşı district of Eskişehir. The type of real estate used in the study is residence and it is aimed to create a map of the value increase of the houses that are taken for investment purposes. However, it is another important purpose of the study to determine how much the value of an increase in the value of a residential investment has been earned.

In this study, in order to calculate the value increase gains for the investment houses in the Eskişehir province Tepebaşı district, the characteristics of these houses and the locations were determined by the Delphi technique based on the expert opinion. After determining the properties and locations of the houses, value increase gains were calculated from sales prices subject to sales contracts in the relevant period. The results were mapped by ArcGIS, a geographic information system program, and the map of the value increase of the investment houses in the district was generated.

As a result of the study, the increase in value gains are determined as; In Bahçelievler neighborhood, 86.10%; In Eskibağlar neighborhood, 69.7%; in Yenibağlar neighborhood, 55.6%; In Gulluk neighborhood, 65.35%; in the Sütlüce neighborhood, 48.5% and in the Şirintepe neighborhood, 45.5%. None of the neighborhoods where the investment residences are located had a decrease in value. However, when investors prefer residences in the neighborhood of Bahçelievler, Güllük, Eskibağlar and Yenibağlar neighborhoods, it is revealed that they can achieve a higher value increase gain compared to Sütlüce and Şirintepe neighborhoods.

**Keywords:** real estate investments, value increase, real estate appreciation map, geographic information systems, Delphi method

## **АННОТАЦИЯ**

Целью данного исследования является создание карты увеличения стоимости недвижимости в районе Тепебаша города Эскишехира взятых в инвестиционных целях. Типом недвижимости, использованной в данной работе является жилье. Вместе с тем, другой важной целью исследования является определение степени увеличения прибыли для инвесторов.

С целью определения степени увеличения прибыли инвестированных в недвижимость в районе Тепебаша города Эскишехира был использован метод Delphi основанный на экспертном мнении, который в свою очередь оценивает особенности и месторасположения недвижимости. После оценки особенностей и место расположения недвижимости, в исследование была рассчитана степень увеличения прибыли от стоимости продажных цен по договорам купли - продажи в соответствующем периоде. В итоге с помощью географической информационной системы ArcGIS была получена карта степени увеличения прибыли для недвижимости взятых в инвестиционных целях.

В результате исследования степени увеличения прибыли были получены следующие соотношения: в районе Бахчелиевлер 86,10%; в районе Эскибаглар 69,7%; Йенибаглар 55,6%; Гюллюк 65,35%; Сютлюдже 48%; Ширинтепе 45,5%. В следствие этих данных ни в одном из указанных районов, где располагалась недвижимость предусмотренная в инвестиционных целях, не было отмечено снижения стоимости. Тем не менее инвесторы могут получить больше прибыли в районе Бахчелиевлер, Эскибаглар, Йенибаглар и Гюллюк, чем в районе Сютлюдже и Ширинтепе.

**Ключевые слова:** инвестиции в недвижимость, увеличение стоимости карта увеличения стоимости недвижимости, географическая информационная система, метод Delphi.

## 1. Giriş

Yatırımcıların en büyük hedefi servetlerini korumak ya da arttırmaktır. Bu amaçla da yatırımcılar ya borçlanarak ya da tasarruflarını değerlendirerek yatırım yapmaktadırlar. Ne tür bir varlığa yatırım yapılacağı ise tamamen yatırımcının ihtiyaçlarına, isteklerine ve risk alma eğilimine göre değişmektedir. Bir reel varlık olan gayrimenkuller, barınma amaçlı ya da yatırım amaçlı olarak satın alınmaktadır. Gayrimenkule yapılan yatırımdan bir kazanç elde edilmek isteniyorsa doğru zamanda alım satım işlemi gerçekleştirilmelidir. Bu alım satım işlemi gerçekleştirilirken de gayrimenkulün doğru bir şekilde değerlemesinin yapılması gerekmektedir. Değerlemesi yanlış yapılmış bir gayrimenkul, yanlış bir yatırım kararına neden olacaktır.

Çalışmanın amacı, Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konut tipi gayrimenkullerin hangi özelliklere sahip olduğu, bu gayrimenkullerin hangi mahallelerde bulunduğu ve yatırımcısına ne kadarlık bir değer artışı kazancı sağladığının tespit edilmesidir. Bununla birlikte yapılan tespitler ile çalışma sonuçlarının haritalandırılması ve görsel anlamda yatırımcıya kolaylık sağlanması da çalışmanın bir diğer önemli amacıdır.

Tepebaşı ilçesi 39 adet kentsel mahalleden oluşmaktadır. Bu 39 adet kentsel mahalleden çalışmaya konu olan mahalleler ise; Yenibağlar Mahallesi, Eskibağlar Mahallesi, Güllük Mahallesi, Bahçelievler Mahallesi, Şirintepe Mahallesi ve Sütlüce Mahallesi'dir. Çalışmaya bu altı adet mahallenin dahil edilmesinin nedeni, uygulanan Delphi Tekniği sonucu belirlenen bu bölgelerdeki konutların daha çok yatırım amaçlı alınıp satılmasıdır. Geri kalan mahallelerin büyük bir çoğunluğundaki konutlar yatırım amaçlı değil, barınma amaçlı alınmaktadır ya da bu mahallelerden yeterince emsal verisi elde edilememiştir. Çalışmada Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki konut tipi gayrimenkullere ait değer artışı haritaları oluştururken bir coğrafi bilgi sistemleri (CBS) yazılımı olan ArcGIS'den yararlanılmıştır. Değer artışı kazancı hesaplanan konutların ilgili dönemlerde alınıp elde tutulduğu ve bunlardan bir kira geliri yani gayrimenkul sermaye iradı sağlanmadığı ve yatırımcıların konut satın alırken kendi tasarruflarını değerlendirdiği ve yatırımlarında kredi ya da borç kullanmadığı çalışmanın varsayımlarını oluşturmaktadır.

## 2. Literatür Taraması

Gayrimenkul ve coğrafi bilgi sistemlerinin bir arada kullanıldığı çalışmalar genellikle gayrimenkul değerlendirme konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. CBS yardımıyla değerlendirme işleminin yapıldığı yabancı akademik çalışmalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

**Tablo 1. Yabancı Literatür Taraması**

Yayı n Yılı	Yazar(lar)	Amaç	Uygulama Alanı	Yöntem	Sonuç
1994	P. Longley, G. Higgs, D. Martin	Konutların değerini modelleyebilme için sokak tabanlı bir coğrafi bilgi sistemi geliştirmek	Galler'in iç alanları	CBS	Gayrimenkul değerlemede CBS uygun bir araçtır, fakat daha iyi tanıtılması ve daha yaygın

					kullanılması gerekmektedir
1998	I. R. Lake, A. A. Lovett, I. J. Bateman, I. H. Langford	Karayolu yapımının yarattığı gürültü ve görüntü kirliliğinin, ev fiyatları üzerindeki etkilerini incelemek	İskoçya'nın Glasgow şehri	CBS	Gürültü ve görüntü kirliliği konut fiyatlarını olumsuz yönde etkilemektedir
2001	T. O. Zeng, Q. Zhou	Optimal konumsal karar verme yöntemleri ile CBS tabanlı bir model geliştirmek	Avustralya Sydney şehri St. George bölgesi	Karar verme ve bulanık mantık teorileri, CBS	Uygulanan model gerçek değerlerle %95 oranında aynı sonuçları vermiştir
2005	S. Yu, S. Han, C. Chai	Görüş alanındaki herhangi bir noktanın değerini tahmin etmek	Singapur	3 boyutlu CBS ve regresyon analizi	Konutlardan görülebilen deniz manzarası konutun değerini %15 oranında arttırmaktadır
2015	L. Droj, G. Droj	Gayrimenkul değerini tespit etmede, otomatik değerlendirme modellerini kullanmak	Romanya	CBS tabanlı CAMA (bilgisayar destekli kitle değerlendirme )	Model ile değerlendirme işlemi daha hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılabilmektedir
2015	S. Giannoulaki, N. Karanikolas, A. Xifilidou	Piyasa analizleri ve değerlendirme yapabilme için CBS tabanlı bir model oluşturmak	Selanik	CBS	Model ile konut fiyatlarının eğilimlerine ve değerlendirme verilerine kolayca ulaşmak mümkün olmuştur
2016	M. Sosnowska, I. Karsznia	Konutlar için ortalama işlem maliyetlerini haritalandırmak	Varşova	CBS	Ortalama konut maliyetlerini gösteren sekiz adet harita elde edilmiş ve ilgili tarafların

2017	D. A. J. Oud	Coğrafi değişkenlerin konut fiyatları üzerindeki etkisini ve önemini incelemek	Hollanda, Alkmaar bölgesi	CBS	kullanımına sunulmuştur Konumsal analiz ve konumsal istatistiksel regresyon teknikleri kullanılarak nicel bir yaklaşım geliştirilmiştir Karar verme süreçlerinin etkinliği ve verimliliği artırılmıştır
2018	G. Ludiema, G. Mokokha, M. M. Ngigi	Kitle gayrimenkul değerlemede web tabanlı CBS geliştirmek	Nairobi'nin Westlands bölgesi	CBS	

Coğrafi bilgi sistemleri ile gayrimenkul değerlendirme konusundaki Türkiye'de yapılan çalışmalar incelendiğinde ise aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

**Tablo 2. Yerli Literatür Taraması**

Yayın Yılı	Yazar(lar)	Amaç	Uygulama Alanı	Yöntem	Sonuç
2009	E. Deveci, İ. Yılmaz	Gayrimenkul değerlendirme	Afyon il merkezi	CBS	Gayrimenkullerin birim m <sup>2</sup> fiyatları bulunmuş ve gayrimenkullerin rayiç bedelleri %90 oranında doğrulukla tahmin edilmiştir
2009	M. K. Torun, M. Yanalak, D. Z. Şeker	Parsel değerini etkileyen faktörleri belirlemek	Ankara Yenimahalle İnönü mahallesi	CBS ve çok kriterli karar verme analizleri	Bölgedeki yapısız parsellerin gayrimenkul değer haritaları oluşturulmuştur
2010	S. Ünlü	Gayrimenkul değer haritası oluşturmak	Eskişehir ili Tepebaşı ilçesi	CBS	Bölgenin gayrimenkul değer haritası oluşturulmuştur
2010	S. Döner	Mobil tabanlı CBS uygulaması ile gayrimenkul değer haritaları oluşturmak	İstanbul 4. Levent metro çıkışındaki yapı alanı	CBS	Çalışmaya konu olan bölgedeki gayrimenkullere ait bir değer haritaları oluşturulmuştur
2014	S. Yalpir, S. S. Durduran, F. B.	Gayrimenkul değerlendirme bir model oluşturmak ve	Konya Selçuklu Bosna	Çoklu regresyon analizi ve yapay	Oluşturulan modellerin başarısını teyit etmek için

## Eskişehir İli Tepebaşı İlçesi'ne Ait Gayrimenkul Değer Artış Haritalarının Oluşturulması

	Unel, M. Yolcu	sonuçları piyasa değerleri ile karşılaştırmak	Hersek Mahallesi	sinir ağları, CBS	performanslar hesaplanıp değer haritaları üretilmiştir
2014	U. Çağatay, V. Tecim	CBS tabanlı bir model tasarlamak ve kentsel gayrimenkullerin değerlemesinde kullanmak CBS'nin	İzmir ili Çiğli ilçesi Yeni mahalle	CBS	Modelin gayrimenkulün piyasa değerine ulaşmada etkin olduğu düşünülmektedir
2016	Ü. Yurt, M. Tabanoğlu, Ö. Genç	gayrimenkul değerlendirme sürecini hızlandırmadaki katkısını araştırmak	Düzce il merkezi	CBS	Bu sistem ile konutların piyasa değerinin kolayca tahmin edilebileceği ortaya konmuştur
2016	M. Alkan, F. Özfidan	Gayrimenkul değerlemede, şirketlerin ve değerleme uzmanlarının kullanabileceği bir sistem geliştirmek	Mersin'in Yenişehir belediyesi	CBS	Değerleme uzmanlarının verilere erişiminin kolaylaştığı, karşılaştırma ve kontrol imkanlarının arttığı, iş verimliliğinin ve başarının yükseldiği ortaya konmuştur CBS tabanlı değer haritalarının sadece arsa değil, tüm gayrimenkul türlerine uygulanabileceği ortaya konmuştur
2017	S. Yener	Değeri bilinmeyen bir bölgenin değerini tespit etmek	İstanbul ili, Ataşehir ilçesi, İçerenköy mahallesi	CBS	

CBS ve gayrimenkul değerlendirme konusunun bir arada kullanıldığı çalışmalar dışında, Delphi tekniğinin kullanıldığı çalışmalardan da bahsetmek faydalı olacaktır. Delphi tekniğinin kullanıldığı Türkiye'de yapılan bazı çalışmalar şu şekildedir. Şahin (2001) çalışmasında eğitim araştırmalarında Delphi tekniğinin nasıl kullanıldığını aşamalar halinde anlatarak, tekniğin üstünlükleri ve sınırlılıklarından bahsetmiştir. Özdemir Meriç (2007) çalışmasında, Delphi tekniğini kullanarak İzmir'de turizm sektörünün mevcut durumunu ortaya koymuştur. Literatür taraması ve yapılan analizler sonucunda ise, İzmir'in turistik bir yer olarak ele alınıp pazarlanması, termal turizm, ihtisas fuarcılığı, kongre, kültür, kruvaziyer, spor ve özel ilgi turizmi gibi turistik ürün çeşitlerinin geliştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Şahin (2009) çalışmasında, Delphi tekniğini kullanarak ilköğretim okulu müdürlüğünün Türkiye'de bir meslek olarak durumunu değerlendirmiştir. Üç aşamalı olarak uygulanan



Delphi tekniği sonucunda, ilköğretim okulu müdürlüğünün meslek olma özelliğine sahip olmadığı, meslekleşmesine yönelik uygulamalara öncelik verilmesi gerektiği ve bu sayede eğitim kalitesinin yükselmesine katkı sağlayacağı ortaya konmuştur. Mert Yörü (2011) çalışmasında Delphi tekniğini, bir hastanede hemşirelik hizmetleri yöneticisinin hemşirelik hizmetinin performansını yönetsel açıdan izlemek, değerlendirmek ve servisler arasında karşılaştırma yaparak gerekli iyileştirmeleri yapabilmek için yönetsel kontrol formu geliştirmek amacıyla kullanmıştır. Gençtürk ve Akbaş (2013) çalışmalarında, sosyal bilgiler öğretmenliği programından mezun olan öğretmen adaylarının alan yeterliliklerinin ne olması gerektiğini belirlemek amacıyla Delphi tekniğini kullanmışlardır. Oluşturulan bilgi formu 22 farklı üniversitede bulunan 70 akademisyene ulaştırılmış, uygulamanın 2. turunda ise 35 anket tekrar uygulanarak elde edilen sonuçlara göre bulgular ortaya konmuştur. Baykal vd. (2018), klasik delphi tekniğini kullanarak güzel sanatlar lisesi çalgı eğitimi viyola dersi öğretmenlerinin özel alan yeterliliklerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Teknikte uzman olarak seçilen grup ise, müzik öğretmeni yetiştiren yükseköğretim kurumlarında viyola üzerine eğitim veren öğretim elemanları ve güzel sanatlar lisesi çalgı eğitimi viyola dersi öğretmenlerinden oluşmaktadır. Çalışmanın sonucunda, 7 yeterlilik alanı altında 26 yeterlilik ifadesine ulaşılmış ve özel alan yeterlilikleri konusunda öneriler sunulmuştur.

Konuyla ilgili yabancı literatür incelendiğinde ise şu çalışmalar dikkat çekmektedir. Al-araibi vd. (2019) çalışmalarında, yüksek öğrenim kurumlarında e-öğrenmeye hazır olmada etkili olan teknolojik faktörleri Delphi tekniğini kullanarak belirlemek amacıyla kullanmışlardır. Danju ve Islek (2018) çalışmalarında, küresel vatandaşlık müfredat programının amaçlarını konusunda uzman 22 kişi ile belirlemeyi amaçlamışlardır. Görüşü alınan kişiler müfredat geliştirme, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve vatandaşlık eğitimi gibi konularda uzmanlardır. Panele katılan bu uzmanlar Asya, Avrupa, Afrika, Orta Doğu ve ABD’de yaşamaktadırlar. İlk oturumda uzmanlara açık uçlu sorular yöneltilmiş, ikinci oturumda ise geri dönüşlere göre bir anket oluşturulmuştur. İki oturum şeklinde gerçekleştirilen paneller sonucunda uzmanlar küresel vatandaşlık müfredat programı konusunda bir fikirbirliğine varmış ve müfredatın tekrar gözden geçirilmesi gerektiği ortaya koymuşlardır. Löfmark ve Martensson (2017) çalışmalarında, İsveç’te ve bazı kuzey ülkelerinde hemşirelik öğrencilerinin performansını değerlendirmede kullanılan Klinik Eğitimin Değerlendirilmesi (AssCE) aracının geçerliliğini test etmeyi amaçlamışlardır. Delphi tekniğinin ilk aşamasında 35 klinik hemşire öğretim görevlisi AssCE aracının ayrıntılı olarak gözden geçirilmesi amacıyla panele dahil edilmiştir. İkinci aşamada İsveç ve Norveç’teki 12 üniversiteden 46 klinik hemşire öğretim görevlisi AssCE’yi tekrar denetlemişlerdir. Üç turdan sonra AssCE’nin üzerinde fikir birliğine varılmış ve AssCE aracının klinik hemşirelik eğitiminde kullanılmaya uygun bir değerlendirme aracı olabileceği ortaya konulmuştur. Philsoophian vd. (2016) yılında yaptıkları çalışmalarında, herhangi bir kuruluşun bilgi yönetimini kullanma süresine göre bilgi yönetimi stratejilerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle bilgi yönetimi ve stratejileri konusunda uzman olan kişilerin görüşlerine dayanarak bir anket oluşturulmuştur. Çalışma durum analizine dayanmaktadır ve anket İran’daki OICO (Oil Industries’ Commissioning and Operation Company) şirketinde uygulanmıştır. OICO’daki uzman görüşleri alınarak şirkete bazı bilgi yönetimi stratejileri önerilmiştir. Ayrıca, Delphi uygulamasının her aşamasında şirket için farklı bilgi yönetimi stratejileri de sunulmuştur. Sonuç olarak bu çalışma ile farklı kuruluşların bilgi yönetimini kullanma sürelerine göre uygulayacakları stratejilerin de farklı olduğu ve bu sonuçların işverenler ve akademisyenler tarafından kullanılabilmesi ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada yatırım amaçlı gayrimenkullerin özelliklerini belirlemede Delphi tekniğine başvurulmuştur. Bu nedenle tekniğin gayrimenkul ile ilgili konularda kullanıldığı çalışmalara da yer verilmiştir.

Mullins 2006'daki çalışmasında İngiltere'nin gayrimenkul piyasasının örgütsel ve sektörel değişimini incelemek için Delphi tekniğini kullanmıştır. Ayrıca sektörün geleceği ile ilgili olası senaryolar oluşturmak da çalışmanın bir diğer amacıdır. Çalışmanın sonucunda, sektörün gelecekteki yapısını etkileyebileceği düşünülen beş eğilim ve Delphi tekniğinin kamu yönetimi alanında uygulanabileceği ortaya konmuştur. Barzilay vd. 2012'de yaptıkları çalışmalarında, Delphi tekniğinin geleneksel değerlendirme yöntemlerine bir alternatif olarak gayrimenkul değerlemede kullanılıp kullanılmayacağını ve bu teknikle elde edilen bilgilerin doğru olup olmadığını belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda İsrail'in Kayserya kasabası ve Hayfa şehri çalışma alanı olarak seçilmiştir. Hayfa kasabasındaki çevresel özelliklerin apartman fiyatları üzerindeki etkisi ve Hayfa şehrindeki tren yolunun apartman fiyatları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Delphi tekniğinin konut satışının az olduğu bölgelerde ve gelişmekte olan emlak piyasalarında gayrimenkul değerlendirilmede kullanışlı bir araç olabileceği ortaya konulmuştur.

### **3. Alanyazın**

Çalışmaya konu olan gayrimenkuller yatırım amaçlı olduğu için, yatırım kavramı ve değer ve değerlendirme konusuna değinilmiştir.

#### **3.1. Yatırım Kavramı ve Gayrimenkul Yatırımları**

Yatırım kavramı, gelecekte daha fazla para kazanmak ya da daha fazla fayda elde edebilmek için, mevcut durumdan ya da eldeki paradan vazgeçme anlamına gelmektedir. Ne türde bir yatırım yapılacağı ise tamamen yatırımcı ile ilgili bir durumdur. Menkul kıymet yatırımları, yatırımcıların tasarruflarını değerlendirebileceği bir yatırım alanı olarak karşılıklarına çıkmaktadır. Bunun dışında yatırımcılar tasarruflarını menkul kıymetlere yatırım yaparak değil, gayrimenkule yatırım yaparak yani reel bir yatırım ile de değerlendirmek isteyebilir. Genel anlamda yatırımlar, finansal ve reel yatırımlar olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.

Yatırımcı belli bir kazanç sağlamak adına yatırıma yönelmektedir. Menkul kıymet yatırımlarındaki kazanç türleri, menkul sermaye iradı ve değer artışı kazancı iken; gayrimenkul yatırımlarının sağladığı kazanç gayrimenkul sermaye iradı ve yine değer artışı kazancıdır. Değer artışı kazancı hem menkul hem de gayrimenkul yatırımlarında görülmektedir. Gelir Vergisi Kanunu'nun 80. Maddesinde, gayrimenkullerin elden çıkarılmasından yani satışından elde edilen kazançlar değer artışı kazancı olarak tanımlanmaktadır. Buradaki değer artışı kavramı ise, çalışmada tespit edilmesi hedeflenen gayrimenkul değer artışı kazancını temsil etmektedir.

Gayrimenkul ve gayrimenkul ile ilgili bazı kavramlar ise şu şekilde sıralanabilir: *Gayrimenkul*, arazi ve arazi üzerinde yapılmış olan fiziksel yapıları ifade etmektedir. *Arsa* ve arazi kavramları ise bazı durumlarda birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Arsa, belediye sınırları içinde belediye tarafından parsellenmiş arazi iken, *arazi* kavramı arsa tanımından farklıdır. Belediyenin sınırları içindeki ya da dışındaki parsellenmemiş araziden hangilerinin Emlak Vergisi Kanunu'na göre arsa sayılacağı Bakanlar Kurulu kararınca belirlenir. Aksi bir hüküm olmadığı takdirde Kanunun diğer maddelerinde bulunan arazi tanımı arsaları da kapsamaktadır

(<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.1319&sourceXmlSearch&MevzuatIliski=0>, Erişim tarihi: 22.9.2018). Ayrıca arazi, toprak ile birlikte tüm yeraltı ve yerüstü kaynaklarını da kapsar (Tanrıvermiş, 2017: 70). *Toprak*,

yeryüzünden olan derinliği ifade eder (Tanrıvermiş, 2017: 70). *Yapı* kavramı, insanların ihtiyaçlarına cevap vermek için doğal ve yapay malzemeler ile üretilen tesisler olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2008). *Binalar* ise, belirli eylemler için kullanılmak amacı ile kalıcı nitelikte tasarlanmış mekanlar dizinini içerecek şekilde üretilmiş yapılardır (Tanrıvermiş, 2017: 81).

Yatırımcı açısından gayrimenkul yatırımları, finansal yatırımlara göre daha basit ve anlaşılması daha kolaydır. Gayrimenkul yatırımları sadece alıcı ve satıcı arasındaki bir sözleşme ile yapılabilir. Bu tür yatırımlar sadece yatırımcının tasarrufları ile değil, banka kredileri ya da farklı borçlanma yolu ile de gerçekleştirilebilir.

Finansal yatırımlarla kıyaslandığında gayrimenkul yatırımları daha büyük meblağlarda yatırım gerektirir. Yanlış bir yatırım kararı, çok büyük kayıplara yol açabilir. Gayrimenkul piyasasının detaylı bir şekilde analizi yapılarak, doğru zamanda ve değerlendirilmesi doğru bir şekilde yapılmış gayrimenkullere yatırım yapılması gerekmektedir. Bu noktada gayrimenkulün değerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi en önemli noktalardan biri haline gelmektedir. Değerleme işlemi yapılmadan, öncelikle gayrimenkulün türü belirlenmelidir. Çünkü gayrimenkul türü değiştiğinde, kullanılacak değerlendirme yöntemleri de farklılık göstermektedir.

Değerlemeye konu olan gayrimenkuller ise; konut amaçlı gayrimenkuller, ticari amaçlı gayrimenkuller, endüstriyel amaçlı gayrimenkuller, tarımsal amaçlı gayrimenkuller ve özel amaçlı gayrimenkuller olarak beş alt gruba ayrılmaktadır (Üreten, 2007: 24). Konut tipi gayrimenkuller çalışmada değer artışı kazancı hesaplanacak grubu temsil etmektedir.

Bir gayrimenkul yatırım amaçlı ya da barınma amaçlı alınmaktadır. Eğer bir gayrimenkul yatırım amaçlı alınıyorsa, yatırımcının buradaki amacı kar elde etmektir yani elindeki mevcut parasını bir gayrimenkule yatırarak gelecekte daha fazla para kazanmaktır. Burada önemli olan nokta, yatırımcının satın alacağı gayrimenkulün piyasada doğru bir şekilde değerlendirilmiş olmasıdır. Eğer gayrimenkul olması gerekenden daha fazla bir değere sahip ise, bu tip gayrimenkulleri satın almak yatırımcısına bir kazanç sağlamayacaktır. Aksine, zarara uğramasına bile yol açacaktır. Bu nedenle gayrimenkullerin değerlendirme işleminin doğru ve güvenilir bir şekilde yapılması yatırımcının lehine bir durum yaratmış olacaktır.

### **3.2. Değer, Değerleme ve Gayrimenkul Değerleme**

Değer ve fiyat kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılır. Fiyat bir gayrimenkulün alıcı ve satıcı arasında el değiştirmesine olanak sağlayan para miktarı iken; değer ise değerlendirme uzmanı tarafından belirlenen o gayrimenkulün parasal karşılığı veya değerlendirme işlemi sonunda elde edilen rakamsal ifadedir (Karaca, 2008: 3). Değer ekonomik bir kavram olup, alıcı ve satıcı arasında belirlenerek fiyatı temsil eder ve bir varlığın sahip olduğu yararlı bir özellik olarak da tanımlanabilir (Chambers, 2009).

Gayrimenkul açısından değerlendirme, bir gayrimenkulün nitel ve nicel özelliklerinin ortaya konmasıdır. Bu işlem genellikle gayrimenkul değerlendirme uzmanları tarafından yapılmaktadır. Değerleme uzmanları öncelikle gayrimenkul türünü tespit edip sonrasında uygun değerlendirme yöntemini seçerek değerlendirme yaparlar. Gayrimenkul değerlendirme ayrıca, “Bir gayrimenkulün, gayrimenkul projesinin ya da gayrimenkule bağlı hak ve faydaların değerlendirme günündeki olası değerinin, bağımsız, tarafsız ve objektif ölçütlere ve verilere dayanarak belirlenmesi” olarak da tanımlanmaktadır (Tanrıvermiş, 2017).

Gayrimenkullerin her birinin kendine has özellikleri olması ya da kişiler tarafından farklı değerlerde algılanması sonucunda, değerlemede kullanılacak yöntemler de farklılık göstermektedir. Her gayrimenkule uygun olan değerlendirme yöntemi seçilerek değerlendirme

işleminin yapılması daha sağlıklı sonuçlar vermektedir. Bu noktada insanların algısı önemli bir etkiye sahiptir. İnsanların algısı değiştikçe gayrimenkulün alacağı değer de farklılık göstermektedir.

Gayrimenkul değerlemede farklı yöntem ve yaklaşımlar kullanılmaktadır. Hangi yöntemin kullanılacağı ise, gayrimenkulün özelliklerine ya da değerlemede kullanılacak verilere erişim ile belirlenmektedir. Değerleme işleminin yapılmasındaki esas amaç ise, değerlendirme uzmanları tarafından gayrimenkulün piyasa değerinin tespit edilmesidir.

Gayrimenkul değerlemede kullanılan ve birçok ülkede kabul görmüş geleneksel yöntemler; Emsal Karşılaştırma (Satışların Karşılaştırılması) Yöntemi, Maliyet Yaklaşımı ve Gelir İndirgeme (Kapitalizasyonu) Yaklaşımıdır. Bu üç yöntem de birbirinden farklı şekillerde uygulanmaktadır. Fakat her üçünde de amaç, gayrimenkulün gerçek değerini tespit etmektir. Geleneksel yöntemlerin yanında; istatistiksel yöntemler, nominal yöntemler, regresyon analizi, matris yöntemi ve lineerleştirme gibi gelişmiş yöntemler de kullanılmaktadır (Amca, 2016: 66-69). Bunun dışında Yalçır 2007'de yapmış olduğu çalışmada geleneksel yöntemleri, karşılaştırma yöntemi, gelir yöntemi ve maliyet yöntemi; modern değerlendirme yöntemlerini, yapay sinir ağları, bulanık mantık ve konumsal analiz; istatistiksel yöntemleri de nominal yöntem, çoklu regresyon ve hedonik modelleme olarak gruplandırmıştır (Yalçır, 2007: 18).

Bu çalışmada ise, emsal karşılaştırma yöntemine göre değerlendirme yapılmış ve satışa konu olmuş konutların satış sözleşmelerinde yer alan fiyatları baz alınarak değer artışı kazançları hesaplanmıştır.

#### **4. Yöntem**

Çalışmanın ana yöntemini uzman görüşlerinin alınmasına dayanan Delphi Tekniği oluşturmaktadır. Bu teknik ile Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı alınıp satılan konutların hangi özelliklere sahip olduğu ve hangi mahallelerde olduğunun tespiti amaçlanmıştır. Bu amaçla alanında uzman 10 kişiye anket soruları yöneltilmiştir. Yatırım amaçlı konutlar tespit edildikten sonra ise, bunların haritalandırılıp görselleştirilmesini sağlamak için bir coğrafi bilgi sistemi yazılımı olan ArcGIS kullanılmıştır. Yatırım amaçlı konutların değer artışı kazançları hesaplanırken de, konutların satış sözleşmelerinde yer alan satış fiyatları baz alınmıştır.

##### **4.1. Coğrafi Bilgi Sistemleri**

Coğrafi bilgi sistemleri (CBS), bilgisayar tabanlı bir sistem olup, konumsal verilerin toplanmasına, depolanmasına, işlenmesine, analiz edilmesine ve ilgili taraflara sunulmasına olanak sağlamaktadır. CBS içerisinde arazinin özellikleri, yollar, nüfus, demografik özellikler gibi kategoriler oluşturulup bunlar katman olarak adlandırılmaktadır. Bu katmanlar sayesinde de analiz yapma ya da görselleştirme daha kolay hale gelmektedir. CBS'de kullanılan verilerin her birinin coğrafi bir bileşeni vardır ve konumsal veriler aracılığıyla veri katmanlarını birleştirir. Sonuç olarak CBS, coğrafi ve coğrafi olmayan verileri bir araya getiren, bu verilerin planlı bir şekilde toplanıp, yönetilip ve yorumlanmasını sağlayan bir sistemdir. Bir coğrafi bilgi sisteminin bileşenleri ise, yazılım, donanım, veri, insan ve yöntemdir (Meaden ve Aguilar-Manjarrez, 2013: 8-9).

CBS'de iki farklı konumsal veri kullanılmaktadır. Bunlar; vektör ve raster veri modelleridir. Raster veri modelleri, piksellerden oluşur. Raster veri modelleri sürekli özellikleri modellemede kullanılır. Vektör veri modelleri ise piksellerden oluşmayıp nokta, çizgi ve poligonlardan (alan) oluşmaktadır. Coğrafi veriler, raster ya da vektör veri olarak

depolanabilir. Her iki veri modelinin de birbirlerine karşı zayıf ve üstün yönleri bulunmaktadır.

CBS pek çok alanda kullanılarak görsel anlamda kolaylık sağlamaktadır. CBS uzun zamandır arazi ve doğal kaynak yönetiminde, çevre sorunlarında, askeri lojistik alanında ve coğrafya, jeoloji gibi bilim alanlarında kullanılmaktadır (Pucha-Cofrep vd., 2017).

• Coğrafi bilgi sistemlerine gayrimenkul alanında da sıklıkla başvurulmaktadır. Bu alandaki uygulamalar ise;

- Konut ararken bir arama alanı belirlemek,
- Satış potansiyelini, müşteri potansiyelini ve mevcut parselleri belirleyerek piyasa analizi yapmak,
- Belirli parsellerin alanını ve boyutlarını tespit edebilmek için parsel boyutlandırma yapmak,
- Konut değerlendirme, manzarayı ya da okul, hastane vb. yerlere yakınlığı görmek için kolaylık sağlamak,
- Doğru değerlendirme yaklaşımlarını belirlemek,
- Resesyonların emlak piyasası üzerindeki etkilerini açıklayabilmek için hacizleri haritalandırmak,
- İpotekli veya kredi ile satılmış konutları haritalandırmak,
- Uygun ticari alanların seçimini kolaylaştırmak,
- Karşılaştırmalı gayrimenkul analizi için mülklerin metrekaresi başına değerini hesaplamak,
- Gürültüden etkilenen insan ya da bina sayısını değerlendirmek,
- Ticari bir gayrimenkulün piyasa değeri ile satış fiyatının karşılaştırılmasını sağlamak,
- Gayrimenkulün okullara, parklara, duraklara ve diğer yerlere uzaklığını tespit ederek satın alma kararında doğru evi seçmek,
- Bir mahalledeki ulaşım, bisiklet yolları ve yürüyüş yolları gibi özellikleri saptamak, şeklinde sıralanmaktadır (<https://gisgeography.com/gis-applications-uses/>, erişim tarihi: 14.8.2018).

Çalışmada konutların değer artışı haritalarının oluşturulmasında kullanılan ArcGIS, en çok tercih edilen ve kullanılan CBS yazılımlarındandır. ArcGIS, ESRI tarafından tasarlanmış ve coğrafi bilginin yönetilmesi, çevre kirliliği, trafik sorunu, askeri savunma ve çevre düzenlemesi gibi konularda kullanıcılarına çözüm önerileri sunmaktadır (Ocak, Sert ve Ünsal, 2012). Çalışmada, ArcGIS for Desktop ürününü 10.4.1 sürümü kullanılmıştır. Yazılımda kullanılacak konumsal veriler Tepebaşı Belediyesi'nden elde edilerek programa aktarılmıştır.

Gayrimenkul alanında CBS yazılımlarının kullanımı genellikle değer haritaları üretme konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yazılımlar kullanıcılarına gayrimenkul değerlendirme işlemlerinde kolaylık sağlamaktadır. Gayrimenkul değerine etki eden faktörler ya da bu faktörlerin ağırlıkları değiştiğinde, programa yeni verilerin girişi sayesinde değer haritaları da güncellenmektedir. Çalışmada ise, gayrimenkul değer haritalarının dışında, gayrimenkul *değer artışı haritaları* oluşturulup literatüre yeni bir kavram kazandırılmak amaçlanmıştır.

#### **4.2. Delphi Tekniği**

Delphi Tekniği, araştırma temelli bir yaklaşım olup, karmaşık bir problem üzerinde grup olarak fikir birliğine varılabilmesi için kullanılan bir yöntemdir (Linstone ve Turoff, 2002). Bu teknik genellikle anket yoluyla yapılır ve herhangi bir sorun ya da durum hakkında uzman görüşünün alınmasına dayanır. Anket yapılan kişiler ise sorun ya da durum ile ilgili

uzman kişilerdir. İlk anket yapıldıktan sonra anket üzerinde gerekli düzeltmeler yapılır ve anket formu yine aynı kişilere gönderilir. Bu kişiler bir çözüme ulaşıncaya kadar anket uygulaması tekrar edilir ve sonunda bir fikir birliğine varılması amaçlanır. Teknik uygulanırken uzmanların bir araya gelmesi gerekmez. Böylelikle anketi cevaplayanlar birbirlerinin verdiği cevaplardan etkilenmeyerek daha objektif bir sonuca ulaşılmış olur.

Delphi Tekniği, ortaya çıktığı yıllardan itibaren gelişimini sürdürmüştür. İlk olarak bir grup askeri uzman tarafından hassas bir konu üzerinde görüş birliği sağlanması için gizli bir şekilde uygulanmıştır. Tekniğin bu ilk aşaması 1950'lerden 1960'lı yıllara kadar sürmüştür. 1960'lı yılların ortalarından sonlarına kadar teknik ikinci aşamaya girmiş ve yenilenmiştir. Bu aşamada, şirketler tarafından insan kaynakları hizmetlerinde bir tahmin aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1960'ların sonlarından 1970'lerin ortasına kadar olan süreçte teknik popülerlik kazanmış ve konuyla ilgili makaleler, raporlar ve tezler yazılmıştır. Dördüncü aşamada ise bu teknik 1975 yılında Sackman tarafından bir eleştiriye uğramış fakat gelişimini sürdürerek günümüze kadar gelmiştir ve hala kullanılmaya devam etmektedir (Yousuf, 2007).

Uygulanmaya başladığı zamanlardan itibaren tahminde bulunmada etkili bir teknik olarak kullanılan Delphi Tekniği'nin genel özellikleri ise;

Tekniğin uygulamasında uzman kişilerin kullanılması,

Anket uygulanan grubun alanında uzman, en çok bilgi ve tecrübeye sahip kişilerden oluşması,

Uzman kişilerin vereceği cevaplarda birbirinin etkisi altında kalmayarak aynı cevapları vermemelerini sağlayarak objektif cevaplar ve sonuçlar elde edilmesi,

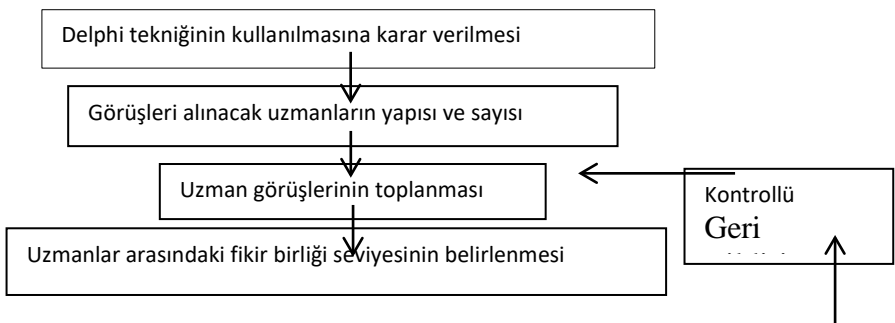
Doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşıncaya kadar anketlerin tekrarlanması,

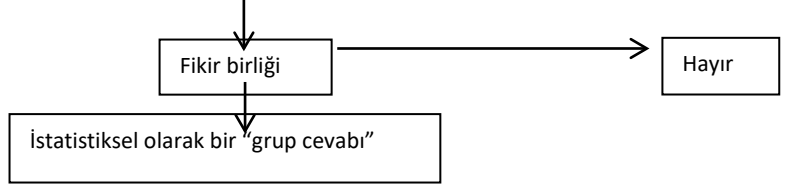
Anketin yinelenmesi ve geri bildirim sayesinde bir sonraki anket uygulamasına kaynak yaratılması (Skinner vd., 2015),

olarak sıralanabilir.

Uygulamaya dahil edilecek uzman sayısı ise farklı araştırmacılar tarafından farklı sayılarla ifade edilmiştir. Teknikte, uzman sayısı için belirlenmiş belirli bir sayı sınırlaması yoktur (Williams ve Webb, 1994). Kimi araştırmacılar panele dahil edilecek uzman sayısının 15 ile 35 kişi arasında olması gibi bir sayı aralığı belirtirken (Gordon, 1994); kimileri de bu sayısının 50'den az olması gerektiğini savunmuştur (Witkin ve Altschuld, 1995). Bazı araştırmacılar ise, homojen bir grubun 10-15 uzmandan oluşabileceğini fakat uluslararası bir çalışmada olduğu gibi grup heterojen ise uzman sayısının birkaç yüzü bulması gerektiğini savunmuştur (Skulmoski, Hartman ve Krahn, 2007). Genel kabul görmüş uzman sayısının ise en az 2 olması gerektiğidir.

Delphi tekniğinin nitel araştırmalarda nasıl uygulandığına dair süreç ise şekil 1'de gösterilmiştir.





Şekil 1. Nitel Araştırmalarda Delphi Tekniği'nin Teorik Çerçevesi

**Kaynak:** Habibi vd., 2014

Bu teknikteki esas amaç, yapılan anket aracılığıyla uzmanlar arasındaki fikir birliğini ortaya çıkarmak, güvenilir sonuçlar elde etmek ve en doğru cevaba ulaşmaktır. Daha çok verinin olmadığı, verilere ulaşmanın çok zor ya da maliyetli olduğu alanlarda kullanılır.

Delphi Tekniği'nin başarılı olmasındaki temel kriter araştırmacıdır. Çünkü tekniğin başarısı, araştırmacının kullanacağı araçlar, seçilecek uzmanların sayısı, niteliği ve toplanacak bilgiler ile doğru orantılıdır (Grime ve Wright, 2016).

Yöntem açısından bakıldığında Delphi Tekniği'nin farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde uygulandığı görülmektedir. Tekniğin ana çeşitlerini ise; Dalkey ve Helmer'in 1963 yılında geliştirdiği Klasik Delphi Tekniği, Rauch'un 1979 yılında geliştirdiği Karar Delphi Tekniği, Linstone ve Turoff'un 1975 yılında geliştirdiği Politika Delphi Tekniği ve Delbecq, van de Ven ve Gustafson'un yine 1975 yılında geliştirdiği Sıralama Türü Delphi Tekniği olarak sıralamak mümkündür (Strasser, 2017).

## 5. Bulgular

Bulgular bölümünde öncelikle Delphi Tekniği sonucu analize dahil edilecek konutların hangi özelliklere sahip olduğu ve bu konutların hangi mahallelerde bulunduğu açıklanmıştır.

Sonrasında ise tespit edilen özelliklere uygun ve belirlenen mahallelerde bulunan konutların 2013 yılı başındaki ve 2017 yılı sonundaki satış fiyatları emlakçılar aracılığıyla elde edilip değer artışı kazançları hesaplanmıştır. Bulunan bu değer artışı kazançları da ArcGIS yazılımı ile haritalandırılıp görsel hale getirilmiştir.

### 5.1. Delphi Tekniği Anket Sonuçları

Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların ne tür özelliklere sahip olduğu ve hangi mahallelerde bulunduğunu tespit etmek için uzmanlara anket uygulaması yapılmıştır. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, homojen bir grubun 10-15 uzmandan oluşabileceği belirtilmektedir (Skulmoski, Hartman ve Krahn, 2007). Bu nedenle çalışmaya 10 uzman dahil edilmiş ve bu uzmanlarla yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Bu uzmanlardan 2 tanesi öğretim üyesi, 2 tanesi gayrimenkul değerlendirme uzmanı ve 6 tanesi de emlakçidir. Öğretim üyelerinden ilki Prof. Dr. unvanına sahip olup konuyla ilgili akademik çalışmaları bulunan ve Anadolu Üniversitesi'nde görev yapan; diğeri ise yine Anadolu Üniversitesi'nde Doç. Dr. unvanına sahip ve Emlak ve Emlak Yönetimi programında görevli olan kişilerdir. Gayrimenkul değerlendirme uzmanları ise; özel bankalarda görevli ve mesleki olarak bu işi 6-10 sene arasında sürdüren uzmanlardır. Çalışmada uzman olarak görüşleri alınan emlakçılar ise, Tepebaşı ilçesinde 5-16 sene arasında emlakçılık işini yürüten ve piyasaya oldukça hakim kişilerdir.

Hem birinci tur hem de ikinci tur anket uygulamaları gerçekleştirilirken yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmış ve uygulama sırasında uzmanlar bir araya getirilmemiştir. Uzmanların bir araya gelmesinin önüne geçilerek, birbirlerinin verdikleri cevaplardan

etkilenmemeleri ve grup içerisindeki bazı uzmanların verilecek cevaplar üzerinde baskı yaratmaması sağlanmıştır.

Uygulamada öncelikle 10 uzmana açık uçlu 6 adet soru yöneltilmiştir. Böylelikle Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların hangi özelliklere sahip olduğu ve hangi mahallelerde bulunduğu dair uzman görüşleri alınmıştır. Sonrasında ise birinci tur anket sonuçları doğrultusunda 5'li likert ölçeğinde ikinci tur anketi oluşturulmuştur.

Tablo 3'te uzmanların, konutların sahip olduğu özellikler ile buldukları mahallelere ilişkin verdikleri cevaplar özetlenmiştir.

**Tablo 3. Delphi Tekniği Birinci Tur Anket Sonuçları**

Konutların Buldukları Mahalleler	Özellikleri ve Verilen Cevaplar
Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların sahip olduğu oda sayısını belirtiniz.	1+0 1+1 2+1
Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların ısınma tipini belirtiniz.	Klima Kombi Merkezi sistem
Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların bina yaşı aralığını belirtiniz.	0-5 6-10
Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların bulunduğu katı belirtiniz.	Ara kat Üst kat
Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki konutların konumu ve yapısıyla ilgili hangi özellikleri yatırım amaçlı alınmasında etkili olmaktadır? Lütfen belirtiniz.	Üniversite, okul, kütüphane vb. ne yakınlık Hastane, sağlık ocağı vb. ne yakınlık Toplu taşıma araçlarına yakınlık Alışveriş merkezlerine ve kültür merkezlerine yakınlık Garajı ya da otoparkı olması
Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların hangi mahallelerde bulunduğu belirtiniz.	Bahçelievler, Eskibağlar, Yenibağlar, Güllük, Hoşnudiye, Cumhuriye, Batıkent, Çamlıca, Sütluçe, Şirintepe

Delphi Tekniği birinci turunda alınan uzman görüşlerine göre konutların özellikleri ve buldukları mahallelere dair bilgiler ise;

- Yatırım amaçlı konutların sahip oldukları oda sayılarının; 1+1, 1+0 veya 2+1 olabileceği,
- Yatırım amaçlı konutların ısınma tipinin; klima, merkezi sistem veya kombi olabileceği,
- Yatırım amaçlı konutların bulunduğu bina yaşı aralığının; 0-5 veya 6-10 aralığında olabileceği,
- Yatırım amaçlı konutların bulunduğu katın; ara kat veya üst kat olabileceği,



• Yatırım amaçlı konutların konumu ve yapısı ile özelliklerin; üniversite, okul, kütüphane vb. ne yakınlık, hastane, sağlık ocağı vb. ne yakınlık, toplu taşıma araçlarına yakınlık, alışveriş merkezlerine ve kültür merkezlerine yakınlık veya garajı ya da otoparkı olması olabileceği,

• Yatırım amaçlı konutların buldukları mahallelerin ise; Bahçelievler, Eskibağlar, Yenibağlar, Güllük, Hoşnudiye, Cumhuriyet, Batıkent, Çamlıca, Söğütözü veya Şirintepe mahallesi

olarak tespit edilmiştir.

Birinci tur anket uygulamasında alınan cevaplar doğrultusunda tekrar bir anket hazırlanmıştır ve bu anketler yine aynı uzmanlar tarafından cevaplandırılmıştır. 6 sorudan oluşan 2. tur anketi 5’li likert ölçeğine göre oluşturulmuştur. Değer artışı kazancı hesaplanacak konutların özelliklerinin ve buldukları mahallelerin tespit edilmesi amacıyla hazırlanan ankette, uzmanlara “kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Bu sayede uzmanların sorulara verdikleri önem dereceleri tespit edilmiştir.

2. turda da yine uzmanların birbirlerinin verecekleri cevapları etkilememeleri adına, anket her bir uzmanla ayrı ayrı yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. 2. tur sonunda istenen cevaplara ulaşıldığı için, 3. tur anket yapılmasına gerek duyulmamıştır. 2. tur ile birlikte yatırım amaçlı konutların hangi özelliklere sahip olduğu ve hangi mahallerde bulunduğu tespit edilmiştir. 2. tur anket sonuçlarına göre yapılan tanımlayıcı istatistikler tablo 4’te gösterilmiştir.

**Tablo 4.** Delphi Tekniği 2. Tur Sonuçları, Tanımlayıcı İstatistikler

	Gö zlem	M in	M ax	M iplam	To lama	Orta	Standart Sapma	Sta
1+0	10	1	5	30	3,00	55	1,1	
1+1	10	4	5	47	4,7	3	,48	
2+1	10	1	3	19	1,9	8	,73	
Merkezi sistem	10	1	4	21	2,10	4	,99	
Kombi	10	4	5	46	4,60	6	,51	
Klima	10	1	2	14	1,40	6	,51	
0-5	10	4	5	44	4,40	6	,51	
6-10	10	1	4	27	2,70	9	,94	
Ara kat	10	4	5	45	4,5	7	,52	
Üst kat	10	1	4	28	2,8	33	1,0	

**Eskişehir İli Tepebaşı İlçesi'ne Ait Gayrimenkul Değer Artış Haritalarının Oluşturulması**

Üniversite, okul, kütüphane vb. ne yakınlık	10	4	5	47	4,7	3	,48
Hastane, sağlık ocağı vb. ne yakınlık	10	2	5	34	3,4	3	,84
Toplu taşıma araçlarına yakınlık	10	4	5	46	4,6	6	,51
Alışveriş merkezlerine ve kültür merkezlerine yakınlık	10	4	5	43	4,3	3	,48
Garajı ya da otoparkı olması	10	1	3	20	2,0	7	,66
Bahçe	10	4	5	45	4,5	7	,52
lievler	10	4	5	47	4,7	3	,48
ğlar	10	4	5	47	4,7	3	,48
Yenibağlar	10	4	5	47	4,7	3	,48
Güllük	10	4	5	45	4,5	7	,52
Hoşnu	10	1	3	18	1,8	9	,78
Cumhuriyet	10	1	3	17	1,7	5	,67
Batıkent	10	1	4	26	2,6	3	,84
Çamlıca	10	1	3	17	1,7	3	,82
Sütlüce	10	4	5	45	4,5	7	,52
Şirintepe	10	4	5	45	4,5	7	,52

Yatırım amaçlı konutların oda sayısına dair sonuçlara bakıldığında; 1+1 oda tipindeki konutların 4,7 ile en yüksek ortalamaya ve ,483 ile en düşük standart sapmaya sahip olduğu görülmektedir.

Isıtma tipiyle ilgili sonuçlar ise, daha çok kombi tipindeki konutların yatırım amaçlı satın alındığını göstermektedir. Bu değişkenin ortalaması 4,6 ve standart sapması ,516 olarak tespit edilmiştir. Diğer ısıtma tipleriyle kıyaslandığında en yüksek ortalama ve en düşük standart sapmaya sahip olduğu görülmektedir.

Bina yaşı aralığıyla ilgili sonuçlar ise; daha çok 0-5 yaş aralığındaki konutların yatırım amaçlı olduğunu gösterir niteliktedir. 6-10 yaş aralığındaki konutlar da yatırım amaçlı alınırken, 0-5 yaş aralığındaki konutlara göre daha az tercih edildiği söylenebilir. 0-5 yaş aralığı değişkeninin ortalaması 4,40 ve standart sapması ,516 olarak hesaplanmıştır.

Yatırım amaçlı konutların hangi katta bulunduğu sorusu ise, bu konutların daha çok ara katta olduğunu göstermektedir. Uzmanların verdikleri cevaplara göre bu değişkenin ortalaması 4,5 ve standart sapması ,527 olarak saptanmıştır.

Konutların konumu ve yapısıyla ilgili ne gibi özelliklerin yatırım amaçlı alınmasında etkili olduğuna yönelik sorularda ise, cevaplar birbirine yakın olarak bulunmuştur. Üniversite, okul, kütüphane vb. yakınlık, hastane, sağlık ocağı vb. yakınlık, toplu taşıma araçlarına yakınlık, alışveriş merkezlerine ve kültür merkezlerine yakınlık gibi özelliklerin ortalamaları sırasıyla; 4,7, 3,4, 4,6 ve 4,3 olarak bulunmuştur. Konutun garajı ya da otoparkı olması özelliğinin ortalaması ise 2,0 olarak tespit edilmiştir. Bu özelliğin diğer özellikler kadar konutun yatırım amaçlı alınmasında etkili olmadığı görülmektedir.

Yatırım amaçlı konutların hangi mahallelerde bulunduğu dair cevaplarda ise, bu konutların daha çok Bahçelievler, Eskibağlar, Yenibağlar, Güllük, Sütlüce ve Şirintepe mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu mahallelerin ortalamaları sırasıyla; 4,5, 4,7, 4,7, 4,5, 4,5 ve 4,5 olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların;

- 1+1 oda tipinde
- Kombi ısıtma tipine sahip,
- 0-5 yaş aralığında,
- Ara katta bulunan,
- Üniversite, okul, kütüphane vb.ne yakın, hastane, sağlık ocağı vb. yakın, toplu taşıma araçlarına yakın, alışveriş merkezlerine ve kültür merkezlerine yakın olan ve
- Bahçelievler, Eskibağlar, Yenibağlar, Güllük, Sütlüce ve Şirintepe mahallelerinde bulunan

konutlar olduğu tespit edilmiştir.

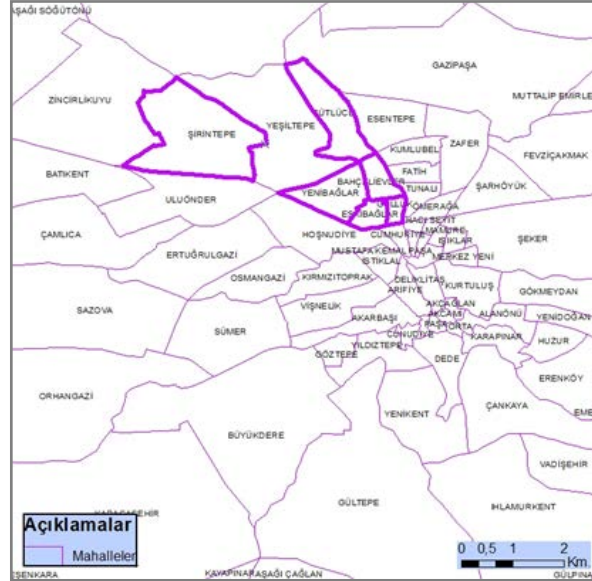
Uygulamanın 3. turunda, bulunan sonuçlar uzmanlar ile paylaşarak onayları alınmıştır. Yatırım amaçlı konutların özellikleri ve buldukları mahalleler tespit edildikten sonra ise, her bir mahallede bulunan 10 adet konutun 2013 yılı başındaki ve 2017 yılı sonundaki sözleşmeye konu olan satış fiyatları emlakçılar aracılığıyla elde edilip değer artışı kazançları hesaplanmıştır. Değer artışı kazançları hesaplanacak konutlar 2013 yılı Ocak ayında satın alınıp, 2017 Aralık ayında satılan konutlardır. Her mahalleden 10 adet konutun seçilmesinin nedeni, konut sayısı arasında bir denge oluşturulmak istenmesidir. Bazı mahallelerde 10'dan daha fazla konuta ulaşılabilmişken, bazı mahallelerde söz konusu dönem için 10 adet konutun verilerine ulaşılabilmıştır. Bu nedenle de ortak konut sayısı olarak 10 seçilmiştir.

## **5.2. ArcGIS Yazılımı ile Değer Artışı Haritalarının Gösterimi**

Delphi Tekniği anket sonuçlarına göre Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutlar, Yenibağlar, Eskibağlar, Bahçelievler, Güllük, Sütlüce ve Şirintepe mahallerinde yer almaktadır. Bu konutların özellikleri ise; 1+1 oda tipinde olan, ısıtma tipi kombi olan, 0-5 yaş aralığındaki binalarda bulunan, ara katta olan ve konum ve yapı itibarıyla üniversite, okul,

## Eskişehir İli Tepebaşı İlçesi'ne Ait Gayrimenkul Değer Artış Haritalarının Oluşturulması

kütüphane, hastane, sağlık ocağı, toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri ve kültür merkezlerine yakın olan konutlar olduğu tespit edilmiştir. Şekil 2'de Delphi tekniği uygulaması sonucunda yatırım amaçlı konutların bulunduğu mahalleler haritalandırılmıştır.



Şekil 2. Yatırım Amaçlı Konutların Bulunduğu Mahalleler

Yatırım amaçlı konutların bulunduğu mahalleler ve özellikleri tespit edildikten sonra, söz konusu mahallelerde 2013 yılı başında alınan, 2017 yılı sonunda satılan konutlar tespit edilmiştir. Bu noktada emlakçılarla yüz yüze görüşülüp konutların satış sözleşmelerinde yer alan satış fiyatları değer artışı kazancı hesaplamada kullanılmıştır. Tespit edilen 6 mahallenin her birinden 10 adet konut ve toplamda 60 adet konut çalışmaya dahil edilmiştir. 2013 yılı başında alınan, 2017 yılı sonunda satılan ve istenilen kriterlere sahip konut sayısını belirlemede 10 adet konut ortak bir rakamı temsil etmektedir. Aşağıdaki tabloda değer artışı kazancı hesaplanacak olan konutların Ocak 2013 yılı başındaki alış fiyatları ve 2017 yılı sonundaki satış fiyatları mahalleler bazında verilmiştir.

Tablo 2. Konutların Ocak 2013 Alış Fiyatları ve Aralık 2017 Satış Fiyatları

M	K	20	20	M	K	20	20
ahalle	onut	13 Ocak	17 Aralık	ahalle	onut	13 Ocak	17 Aralık
	No	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı		No	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı
C	1	64.000	10.4.500	Y	1	63.000	96.000
üllük				enibağlar			
C	2	58.725	10.7.400	Y	2	60.000	98.000
üllük				enibağlar			
C	3	60.700	10.0.000	Y	3	57.000	88.700
üllük				enibağlar			

**Gökben ADANA KARAAĞAÇ, Serpil ALTINIRMAK, Mustafa ERGÜN**

C	4	62	90.	Y	4	64	95.
üllük	.000	200		enibağlar	.000	700	
C	5	57	84.	Y	5	63	86.
üllük	.000	350		enibağlar	.400	700	
C	6	61	96.	Y	6	60	89.
üllük	.750	800		enibağlar	.000	000	
C	7	52	11	Y	7	65	89.
üllük	.600	6.500		enibağlar	.500	500	
C	8	63	93.	Y	8	53	10
üllük	.400	800		enibağlar	.200	0.000	
C	9	63	93.	Y	9	63	89.
üllük	.500	000		enibağlar	.300	000	
C	1	54	95.	Y	1	54	99.
üllük	.000	300		enibağlar	0	.000	400
M	K	20	20	M	K	20	20
ahalle	onut	13 Ocak	17 Aralık	ahalle	onut	13 Ocak	17 Aralık
	No	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı		No	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı
E	1	60	11	Sü	1	45	71.
skibağlar	.000	8.000		tlüce	.000	500	
E	2	64	12	Sü	2	46	63.
skibağlar	.000	3.000		tlüce	.000	000	
E	3	63	12	Sü	3	43	63.
skibağlar	.000	2.000		tlüce	.500	000	
E	4	63	86.	Sü	4	45	68.
skibağlar	.000	500		tlüce	.000	000	
E	5	62	81.	Sü	5	48	68.
skibağlar	.000	000		tlüce	.000	000	
E	6	66	10	Sü	6	43	70.
skibağlar	.500	0.400		tlüce	.000	000	
E	7	66	10	Sü	7	47	64.
skibağlar	.800	2.200		tlüce	.000	000	
E	8	50	95.	Sü	8	43	67.
skibağlar	.000	800		tlüce	.000	500	
E	9	58	95.	Sü	9	47	71.
skibağlar	.300	000		tlüce	.000	000	

**Eskişehir İli Tepebaşı İlçesi'ne Ait Gayrimenkul Değer Artış Haritalarının Oluşturulması**

E	1	68	12	Sü	1	49	70.
skibağ	0	.000	7.000	tlüce	0	.000	000
ahalle	M	K	20	20	M	K	20
	onut	13 Ocak	17 Aralık	ahalle	onut	13 Ocak	17 Aralık
	No	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı		No	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı
E	1	51	91.	Şi	1	44	65.
ahçeli		.000	600	rintepe		.500	000
evler							
E	2	57	95.	Şi	2	43	66.
ahçeli		.000	400	rintepe		.300	700
evler							
E	3	46	10	Şi	3	57	69.
ahçeli		.000	6.000	rintepe		.000	000
evler							
E	4	40	10	Şi	4	44	72.
ahçeli		.000	8.700	rintepe		.000	000
evler							
E	5	54	10	Şi	5	58	76.
ahçeli		.400	1.700	rintepe		.000	000
evler							
E	6	75	11	Şi	6	47	71.
ahçeli		.800	4.800	rintepe		.000	000
evler							
E	7	79	11	Şir	7	44	68.
ahçeli		.700	2.800	intepe		.000	000
evler							
E	8	49	10	Şi	8	43	68.
ahçeli		.000	8.000	rintepe		.000	000
evler							
E	9	55	86.	Şi	9	47	64.
ahçeli		.900	800	rintepe		.000	000
evler							
E	1	52	83.	Şi	1	54	75.
ahçeli	0	.900	400	rintepe	0	.000	000
evler							

Bu konutların değer artışı kazancı yüzdeler olarak hesaplanırken;

$$\text{Değer Artışı Kazancı} = \frac{\text{Satış Fiyatı}_{2017 \text{ yılı sonu}} - \text{Satış Fiyatı}_{2013 \text{ yılı başı}}}{\text{Satış Fiyatı}_{2013 \text{ yılı başı}}}$$

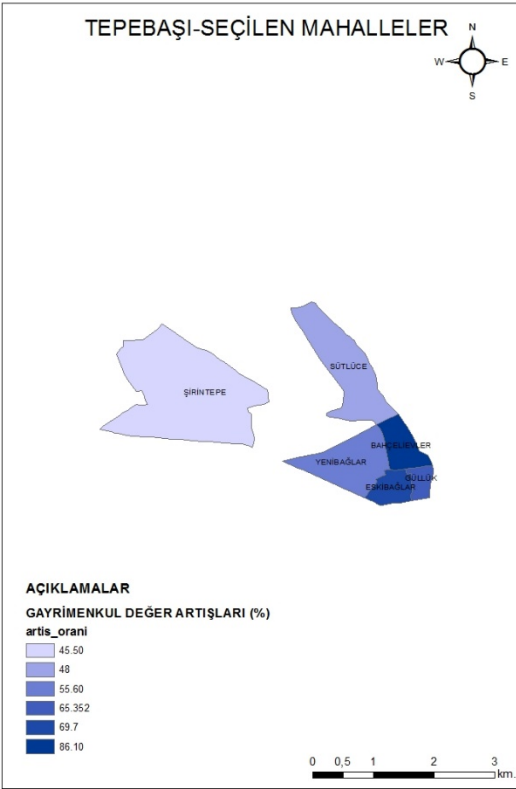
formülünden yararlanılmıştır.

Yukarıdaki formül ile elde edilen getiriler konutların nominal değer artışı kazançları olup, reel kazancın hesaplanabilmesi için enflasyon etkisinden arındırılmıştır. İlgili dönemde ortalama enflasyon oranı %8.97 olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama yapılırken de;

$$\text{Reel getiri} = \frac{(1+\text{Nominal Getiri})}{(1+\text{Enflasyon Oranı})} - 1 \text{ formülü kullanılmıştır.}$$

Söz konusu 6 mahalleden alınan emsallerin özellikle 2013 yılı Ocak ayı satış fiyatları ve 2017 yılı Aralık ayı satış fiyatları hesaplamaya dahil edilmiştir. Bu satış fiyatları, değerlendirme uzmanları tarafından değerlendirilmesi yapılmış ve satışa konu olmuş konutların satış sözleşmelerinde yer alan fiyatlarıdır. Gayrimenkul değerlendirme yöntemleri açısından bakıldığında ise; çalışmaya dahil edilen konutların emsal karşılaştırma yöntemine göre değerlemesinin yapıldığı görülmektedir. Emsal karşılaştırma yöntemi, konut gibi sıklıkla alım satımı yapılan gayrimenkullerin değerlendirilmesinde kullanıldığı için, diğer değerlendirme yöntemleri ile konutların değerinin tespit edilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.

Şekil 3'te Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların Yenibağlar, Eskibağlar, Bahçelievler, Güllük, Sütluce ve Şirintepe mahallerinde 2013 ve 2017 yılları arasındaki nominal anlamda değer artışı kazancı haritası verilmiştir.



Şekil 3. Yatırım Amaçlı Konutların Değer Artışı Kazancı Haritası

Söz konusu mahallelerde 2013 ve 2017 yılları arasındaki değer artışı kazancı;

- Bahçelievler mahallesinde; %86.10
- Eskibağlar mahallesinde; %69.7
- Yenibağlar mahallesinde; %55.6

- Güllük mahallesinde; %65.35
  - Sütlüce mahallesinde; %48
  - Şirintepe mahallesinde; %45.5
- olarak tespit edilmiştir.

Mahalleler arasındaki değer artışı kazancı sıralamasını değiştirmeyecek olmasına rağmen, konutların sağlamış olduğu reel değer artışı kazançları da gerçek getiriye görmek adına hesaplanmıştır. Buna göre mahalleler bazında reel değer artışı kazançları;

- Bahçelievler mahallesinde; %70.8
  - Eskibağlar mahallesinde; %55.7
  - Yenibağlar mahallesinde; %42.8
  - Güllük mahallesinde; %51.7
  - Sütlüce mahallesinde; %35.8
  - Şirintepe mahallesinde; %33.5
- olarak hesaplanmıştır.

## **6. Sonuç ve Öneriler**

Gayrimenkul yatırımları, finansal yatırımlara alternatif olarak yatırımcıların tasarruflarını değerlendirebileceği yatırım türlerinden biri olarak karşısına çıkmaktadır. Özellikle Türkiye'deki bireysel yatırımcılar gayrimenkule yatırımı risksiz olarak görmekte ve geleceklerini garanti altına almak için tercih etmektedirler. Sektör olarak bakıldığında ise, gayrimenkul sektörünün ülke ekonomisi açısından önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle son yıllarda yabancı yatırımcıları ülkeye çekmede gayrimenkul sektörü büyük bir rol oynamaktadır.

Gayrimenkuller ya barınma amaçlı ya da bir yatırım aracı olarak satın alınmaktadır. Barınma amaçlı alınan gayrimenkullerde, gayrimenkulün gelecekte sahip olacağı değer pek de önemli bir konu olmamaktadır. Fakat gayrimenkul yatırım amaçlı alınmış ise, gelecekteki değeri yatırımcı açısından oldukça önemli olmaktadır. Bunun yanında, gayrimenkul ister barınma ister yatırım amaçlı olsun, doğru bir şekilde değerlemesinin yapılmış olması gerekmektedir. Doğru şekilde değerlendirilmesi yapılmış bir gayrimenkülü satın alan yatırımcı, o gayrimenkule değerinden daha fazla ödemiş olacaktır ve eğer yatırım amaçlı ise elde edeceği kar daha yüksek olacaktır.

Gayrimenkul değerlendirme işlemi sadece bireysel yatırımcı tarafından değil daha pek çok alanda kullanılmaktadır. Sigorta işlemlerinde, vergilendirme, kamulaştırma, özelleştirme, sermaye piyasası, bankacılık, kredilendirme gibi uygulamalarda da sıklıkla kullanılmaktadır. Bu değerlendirme işlemi ise belirli yetkinliklere ve özelliklere sahip olması gereken gayrimenkul değerlendirme uzmanları tarafından yapılmaktadır. Bu uzmanlar geleneksel, modern ve istatistiksel bazı yöntemler kullanarak değerlendirme yaparlar. Hangi yöntemin kullanılacağı ise, tamamen gayrimenkulün türüne ve değerlendirme uzmanının bilgi ve tecrübesine bağlıdır.

Bu çalışmada bir gayrimenkul türü olan konutların değer artışı haritalarının oluşturulması hedeflenmiştir. Çalışma alanı olarak da Eskişehir ili Tepebaşı İlçesi seçilmiştir. Öncelikle yatırım amaçlı konutların hangi özelliklere sahip olduğunu ve hangi mahallelerde bulunduğunu tespit etmek adına uzman görüşünü almaya dayanan Delphi Tekniği uygulanmıştır. Ard arda anket uygulamasına dayanan bu teknik sonucunda Eskişehir ili Tepebaşı ilçesindeki yatırım amaçlı konutların; 1+1 oda tipinde; kombi ısıtma tipinde; ara



katta olan; 0-5 yaş arasında; üniversite, okul, kütüphane, hastane, sağlık ocağı, toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri ve kültür merkezlerine yakın olan konutlar olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca anket sonuçlarına göre bu konutların daha çok; Bahçelievler, Eskibağlar, Yenibağlar, Güllük, Sütluçe ve Şirintepe mahallelerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Yatırım amaçlı konutlar 0-5 yaş aralığında olduğu için, değer artışı kazancının hesaplanmasında 2013 yılında alınıp 2017 yılında satılan konutların satış fiyatları kullanılmıştır. Bu satış fiyatları tespit edilirken de değerlendirme uzmanları tarafından emsal karşılaştırma yöntemine göre değeri tespit edilen ve satışa konu olan konutların verileri kullanılmıştır. Söz konusu 6 mahallenin her birinden 10 adet, toplamda 60 adet konut çalışmaya dahil edilmiştir.

2013-2017 yılları arasında hesaplanan değer artışı kazançları ise; Bahçelievler mahallesinde, %86.10; Eskibağlar mahallesinde, %69.7; Yenibağlar mahallesinde, %55.6; Güllük mahallesinde, %65.35; Sütluçe mahallesinde %48 Şirintepe mahallesinde; %45.5 şeklindedir.

Bu çalışma ile Eskişehir ilinde konutları bir yatırım aracı olarak kullanmak isteyen yatırımcılara önerilerde bulunmaktadır. Yatırım amaçlı konutların bulunduğu mahallelerin hiç birinde bir değer düşüşü görülmemiştir. Fakat yatırımcılar satın aldıkları konutlardan daha yüksek bir değer artışı kazancı elde etmek istiyorsa, özellikle Bahçelievler, Güllük, Eskibağlar ve Yenibağlar mahallelerinde yer alan konutları tercih etmelidirler. Bu mahallelerdeki değer artışı kazancı nispeten Sütluçe ve Şirintepe mahallelerindeki yatırım amaçlı konutlardan daha fazla bir değer artışı kazancı sağlamıştır.

#### **KAYNAKÇA**

- Al-araibi, A.A.M., Mahrin, M.N.. and Yusoff, R.C.M. (2019). Technological aspect factors of E-learning readiness in higher education institutions: Delphi technique. *Education and Information Technologies*, 24(1), 567-590.
- Alkan, M. ve Özfidan, F. (2016). Taşınmaz değerlemesine yönelik coğrafi bilgi sistemi tasarımı ve Uygulaması. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 6(2), 334-344.
- Amca, F. (2016). *Gayrimenkul değerlendirme ve Denizli merkezde bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Arslan, M. (2008). Yapı Teknolojileri-1, Teknik Kitapları Dizisi: 22, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., Ankara'dan aktaran H., Tanrıvermiş (2017). Gayrimenkul Değerleme Esasları. Ankara: SPL s. 81.
- Barzilai, B., Schnell, I. and Portnov, B. A. (2012). Estimating the effect of location externalities on real estate values using the Delphi Method. *Territorio Italia*, 2(12), 21-33.
- Baykal, Ç., Tanrıverdi, A. ve Albuç, A. (2018). Güzel sanatlar lisesi çalgı eğitimi viyola dersi öğretmenlerinin özel alan yeterliklerinin belirlenmesine yönelik taslak önerisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 619-635.
- Chambers, N. (2009). *Firma değerlendirme*. (2. Baskı). İstanbul: Beta
- Çağatay, U. ve Tecim, V. (2014). Coğrafi bilgi sistemleri ile kent taşınmazlarının toplu değerlendirilmesine yönelik bir uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 79-97.
- Danju, I. ve Islek, D. (2018). Determination of the objectives of global citizenship education curriculum according to Delphi technique. *Revista De Cercetare Si Interventie Sociala*, 63, 70-84.
- Deveci, E. ve Yılmaz, İ. (2009). Coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla taşınmaz mal değerlendirme : Afyonkarahisar il merkezi örneği. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 1(1), 33-47. Retrieved from www.teknolojikarastirmalar.com

- Döner, S. (2010). *CBS destekli taşınmaz mal değer haritalarının oluşturulması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Droj, L. ve Droj, G. (2015). Considerations regarding valuation of private properties using automates models based on GIS. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 24(2), 380–388.
- Gençtürk, E. ve Akbaş, Y. (2013). Sosyal bilgiler öğretmenliği coğrafya alan standartlarının belirlenmesi: Delphi tekniği uygulaması. *GEFAD/GUJGEF*, 33(2), 335-353.
- Giannoulakis, S., Karanikolas, N. ve Xifilidou, A. (2015). A GIS-based model for market analysis, valuation and management of residential properties into the Greek Real Estate Market. *FIG Working Week*, (May), 17–21.
- Gordon, T. J. (1994). The Delphi method. AC/UNU Millenium Project. *Futures Research Methodology*, [http://www.gerenciamento.ufba.br/downloads/delphi\\_method.pdf](http://www.gerenciamento.ufba.br/downloads/delphi_method.pdf) (Erişim Tarihi 27.8.2018)
- Grime, M. M. ve Wright, G. (2016). "Delphi Method", Wiley StatsRef: Statistics Reference Online, (October 2017), 1–6. <https://doi.org/10.1002/9781118445112.stat07879>
- Karaca, H. (2008). *Taşınmaz mal değerlemesi yöntemleri ve karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Lake, I. R., Lovett, A. A., Bateman, I. J. ve Langford, I. H. (1998). Modelling environmental influences on property prices in an urban environment. *Comput., Environ., and Urban Systems*, 22(2), 121–136.
- Linstone, H. A. ve Turoff, M. (Eds.). (2002). *The Delphi Method: techniques and applications*. [Electronic version]", Newark, NJ: New Jersey Institute of Technology. p. 3.
- Longley, P., Higgs, G. ve - Martin, D. (1994). The predictive use of GIS to model property valuations. *Geographical Information Systems*, 2(2), 217–235.
- Löfmark, A. and Martensson, G. (2017). Validation of the tool assessment of clinical education (AssCE): A study using Delphi method and clinical expert. *Nurse Education Today*, 50, 82-86.
- Ludiema, G., Mokokha, G. ve Ngigi, M. M. (2018). Development of a web-based geographic information system for mass land valuation: A case study of Westlands Constituency, Nairobi County. *Journal of Geographic Information Systems*, 10, p. 283-300.
- Meaden, G. J. ve Aguilar-Manjarrez, J. (2013). Advances in geographic information systems and remote sensing for fisheries and aquaculture. *FAO Fisheries and Aquaculture Technical Paper* 552. Retrieved from <http://www.fao.org/docrep/field/003/ab825f/AB825F00.htm#TOC>
- Mert Yörü, T. (2011). *Servislerde hemşirelik hizmetlerinin yönetsel performansının belirlenmesi formu geliştirme çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mullins, D. (2006). Exploring change in the housing association sector in England using the Delphi method. *Housing Studies*, 2, 227-251.
- Ocak, F., Sert, S. ve Ünsal, Ö. (2012). "ArcGIS" (1. Baskı). Ankara: Sinan Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
- Oud, D. A. J. (2017). *GIS Based property valuation*. (Master Thesis, Holland University of Twente).
- Özdemir Meriç, P. (2007). İzmir'de turizm sektörünün geliştirilmesinde turistik ürün çeşitlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 298-316.

- Philsoophian, M., Akhavan, P., Ghorbani, S. and Afshar, Y. (2016). The Delphi Method for selection of KM strategies based on the level of KM maturity: A case of OICO, Iran. *IUP Journal of Knowledge Management*, 14(4), 7-17.
- Pucha-Cofrep, F., Fries, A., Cánovas-García, F., Oñate-Valdivieso, F., González-Jaramillo, V. ve Pucha-Cofrep, D. (2017). "Fundamentos de SIG: Aplicaciones con ArcGIS", (Çev: Pucha-Cofrep, F. - Fries, A. - Cánovas-García, F. - Oñate-Valdivieso, F. - González-Jaramillo, V - Pucha-Cofrep, D.)
- Skinner, R., Nelson, R. R., Chin, W. W. ve Land, L. (2015). The Delphi Method research strategy in studies of information systems. *Communications of the Association for Information Systems*, 37, Article 2.
- Skulmoski, G. J., Hartman, F. T. ve Krahn, J. (2007). The Delphi Method for graduate research. *Journal of Information Technology Education*, 6, p. 1–21.
- Sosnowska, M. ve Karsznia, I. (2016). Methodology for mapping the average transaction prices of residential premises using GIS", *Polish Cartographical Review*, 48(4), p. 161-171.
- Strasser, A. (2017). Delphi Method variants in information systems research: Taxonomy development and application. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 15(2), 120–133.
- Şahin, A. E. (2001). Eğitim araştırmalarında Delphi tekniği ve kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 215-220.
- Şahin, A. E. (2009). Türkiye’de ilköğretim okulu müdürlüğünün bir meslek olarak mevcut durumu: bir Delphi çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 125-136.
- Tanrıvermiş, H. (2017). *Gayrimenkul değerlendirme esasları*. Ankara: SPL.
- Torun, M. K., Yanalak, M. ve Şeker, D. Z. (2009). *Taşınmaz değer haritalarının coğrafi bilgi sistemleri ile üretilmesi*. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı.
- Ünlü, S. (2010). *Coğrafi bilgi sistemi (CBS) yardımı ile taşınmaz değer haritalarının oluşturulması ve Eskişehir*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya).
- Üreten, A. (2007). *Gayrimenkul değerlendirme yöntemleri ve gayrimenkul yatırım ortaklıklarında değer tespiti*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Williams, P. L. ve Webb, C. (1994). The Delphi Technique: A methodological discussion. *Journal of Advanced Nursing*, 19(1), p.180-186.
- Yalpır, Ş. (2007). *Bulanık mantık metodolojisi ile taşınmaz değerlendirme modelinin geliştirilmesi ve uygulaması: Konya örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya).
- Yalpir, S., Durduran, S. S., Unel, F. B. ve Yolcu, M. (2014). Creating a valuation map in GIS through artificial neural network methodology : A case study. *Acta Montanistica Slovaca*, 19(2), 79–89.
- Yener, S. (2017). *Gayrimenkul değerlemesinde değer haritalarının oluşturulması ve haritalar yardımıyla gayrimenkul değerinin tespit edilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul).
- Yousuf, M. I. (2007). Using experts’ opinions through Delphi Tecnique. *Practical Assessments, Research & Evaluations*, 12(4), p. 1-8.
- Yu, S. M., Han, S. S. ve Chai, C. H. (2005). Modeling the value of view in real estate valuation : A 3-D GIS approach. *Journal of the Pacific Rim Real Estate Society*, 11(3), 1–22. <https://doi.org/10.1068 /b32116>
- Yurt, Ü., Tabanoğlu, M. ve Genç, Ö. (2016). Coğrafi bilgi sistemleri ile gayrimenkul değer tespiti: Düzce örneği. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 5(2), 220–228

Zeng, T. Q. ve Zhou, Q. (2001). Optimal spatial decision making using GIS: A prototype of a real estate geographical information system (REGIS). *International Journal of Geographical Information Science*, 15(4), 307–321. <https://doi.org/10.1080/136588101300304034>

Witkin, B. R. ve Altschuld, J. W. (1995). "Planning and Conducting Needs Assessment: A Practical Guide. Thousand Oaks, CA: Sage Publications", (Aktaran Hung, H. L., Altschuld, J. W. and Lee, Y. F. (2008). Methodological and conceptual issues confronting a cross-country Delphi study of educational program evaluation. *Evaluation and Program Planning*, 31(2), p. 191–198.)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.1319&sourceXmlSearch&MevzuatIliski=0>(Erişim Tarihi: 22.9.2018).

<https://gisgeography.com/gis-applications-uses/> (Erişim Tarihi: 14.8.2018)

## URFA ULU CAMİİ HAZİRESİNDEKİ MEZAR VE MEZAR TAŞLARI SÜSLEMELERİ

### URFA GREAT MOSQUE CEMETERY STONES DECORATIONS

### УКРАЩЕНИЯ В НАДГРОБНЫХ И МОГИЛЬНЫХ ПЛИТАХ В МАВЗОЛЕЯХ БОЛЬШОЙ МЕЧЕТИ ШАНЛЫУРФЫ.

Gül GÜLER\*\*

#### ÖZ

Urfa Ulu Camii, şehir merkezindeki tarihi doku içinde yer almaktadır. Yapının inşa ve bani kitabesi bulunmadığı için kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Caminin kuzey tarafındaki avlunun, kuzeybatı tarafında haziresi bulunmaktadır. Hazirede toplam 127 mezar vardır ve mezarların büyük bir kısmı günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Haziredeki mezarların, genellikle 19. yüzyıl sonu ve 20 yüzyıl başına ait oldukları görülmektedir. Haziredeki en erken tarihli mezar, H.1107-M.1695 tarihli Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa'ya ait olan mezar taşıdır.

Haziredeki mezar ve mezar taşlarında, geometrik, bitkisel, mimari ve nesneli olmak üzere dört farklı süsleme çeşidi görülmektedir. Yıldız, burgu, daire ve dış kompozisyonu ile yapılan geometrik süslemeler, mezar taşlarının 9 tanesinde, palmet, çiçek, yaprak, rozet motifleriyle yapılan bitkisel süslemeler mezar taşlarının 22 tanesinde, silme, kabara, mukarnas ile yapılan mimari süslemeler, mezar taşlarının 16 tanesinde ve ay-yıldız, apolet, Mevlevi başlığı tasviriyle yapılan nesneli süslemeler, mezar taşlarının 3 tanesinde görülmektedir.

Çalışmamızda, Ulu Camii Haziresi mezar ve mezar taşlarında görülen süslemenin, çeşitleri, malzemesi, tekniği incelenmiş ve Urfa'daki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşları süslemeleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda, Urfa Ulu Camii Haziresi mezar taşlarında görülen süslemenin, Urfa tarihi mezar taşları içerisindeki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Urfa, Ulu Camii haziresi, mezarlık, mezar, mezar taşı, süsleme.

---

\*Bu çalışma, Harran Üniversitesi ve Şanlıurfa Belediyesi tarafından 6-8 Nisan 2018 tarihinde düzenlenen, III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumuna sunulmuş olup şu ana kadar başka bir yerde yayınlanmamıştır.

\*ORCID: 0000-0002-7118-6469. Dr.Ögr.Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, gulguler67@hotmail.com

## ABSTRACT

Urfa Great Mosque is located in the historical vicinity of the city centre. The exact date of construction is not known as the building has no epigraph about its patron or constructor. The courtyard on the north side of the mosque has its cemetery on the northwestern side. There are a total of 127 graves in the cemetery and most of the graves have reached a solid day. It was observed that the graves in the cemetery usually date back late 19th and early 20th centuries.

In our paper, the ornaments, varieties, materials and techniques seen in the graves and grave stones of Urfa Great Mosque Cemetery were examined and compared with the ornaments of grave stones in other historical cemeteries in Urfa. As a result of these evaluations, we tried to reveal the place and importance of the ornamentation seen in Urfa Great Mosque Cemetery grave stones within Urfa historical grave stones.

**Keywords:** Urfa, Great Mosque Cemetery, cemetery, grave, grave stone, ornamentation.

## АННОТАЦИЯ

Мечеть в Урфе, расположена в центре города в историческом музейном комплексе. Поскольку на конструкции нет надписи, точная дата постройки мечети неизвестна. На северо-западной стороне северной части двора мечети, находится кладбище. Всего, во дворе мечети, насчитывается 127 мавзолеев, и большая часть из них сохранилась до наших дней.

Сохранившиеся мавзолеи, как правило, относятся к концу 19-го и началу 20-го века. Самая ранняя гробница во дворе мечети - это Н.1107 - М.1695 надгробия Кадызаде Хусейна-паши, губернатора Ракка-Урфы. В мавзолеях и надгробиях видны четыре различных вида орнамента: геометрические, растительные, архитектурные, комплексные. В 9-ти надгробиях внешние геометрические орнаменты, выполненные в виде звезды, шнека, круга и зубий, спиралей, плавных линий, квадратов, треугольников и многих других элементов; растительные орнаменты с разными мотивами: мотивы ладоней, цветов, листьев, выполнены в 22-х могильных плитах, 16 надгробий с архитектурными украшениями с медными, округлыми с узорами гвоздями, облицовками, ограждения с треугольными, узорчатыми арнаментами, и в 3-х надгробиях вырезаны предметные украшения - луна, звезда, головки Мевлеви (в виде спирали). Фасады завершены по верху арочной галереей. В интерьере переход к чаше купола осуществляет с оригинальными резными колонками в углах. Великолепен высокохудожественный декор фасадов и интерьеров мавзолея.

В статье исследованы и сравнены типы орнаментов, материалы и техника изготовления могил и надгробий в Большой мечети Шанлыурфы и в других мавзолеях, находящихся на этой территории. В результате этих сравнений была отмечена историческая важность этих орнаментов.

**Ключевые слова:** Шанлыурфа, Большая мечеть, кладбище, мавзолеи, надгробные памятники, орнамент.

### 1.Giriş

Urfa Ulu Camii, şehir merkezindeki tarihi doku içerisinde yer almaktadır. İnşa ve bani kitabesi bulunmadığı için kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Ulu Cami<sup>1</sup>, mihrap duvarına paralel (doğu-batı yönündeki) enine üç sahundan oluşan harim ile harimin kuzey tarafındaki son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Son cemaat mahallinin kuzey tarafında yapının geniş bir avlusu vardır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde minaresi ve kuzeybatı tarafında ise haziresi yer almaktadır. Ayrıca caminin doğu tarafında, harim duvarına bitişik olarak inşa edilmiş Eyyubi Medresesi bulunmaktadır. Ulu Cami avlusunun kuzeybatı köşesinde yer alan hazirede<sup>2</sup>, bugün toplam 127 mezar bulunmaktadır. Mezar ve mezar taşları günümüze genel olarak sağlam ulaşmıştır.

Bu çalışma kapsamında Urfa Ulu Camii Haziresi tarihi mezar taşlarında bulunan süslemelerin tespiti, envanteri, mezar taşlarındaki süsleme tipleri, malzemesi, teknikleri, süslemelerin tarihlendirilmesi, şehirdeki diğer tarihi mezarlıklardaki mezar taşları süslemeleri ve Osmanlının diğer merkezlerindeki aynı dönem mezar taşları süslemeleri ile benzerlik ve farklılıklarının incelenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

**2. Haziredeki Süslemeler, Tiplerine Göre İncelendiğinde**, geometrik, bitkisel, mimari ve nesneli olmak üzere dört farklı süsleme çeşidi görülmektedir.

Süslemeler ve mezar numaraları;

Süslemeler	Mezar Numarası	Toplam
Geometrik (yıldız, daire, yarım daire, ok ucu, burgu, diş ve testere diş kompozisyonu )	2, 3, 17, 49, 50, 53, 57, 72, 74, 86, 115	11
Bitkisel (palmet, çiçek, yaprak)	3, 6, 21, 25, 26, 28, 29, 44, 49, 50, 53, 60, 73, 74, 80, 84, 85, 88, 100, 107, 115,119	22
Mimari (silme, mukarnas, kabara)	3, 44, 49, 50, 53, 55, 56, 60, 67, 73, 74, 84, 85, 88, 99, 107	16
Nesneli süsleme (ay-yıldız, apolet, Mevlevi başlığı)	3, 49, 115	3

**Geometrik süslemede** yıldız, daire, yarım daire, ok ucu, burgu kompozisyonu, diş ve testere diş kompozisyonları görülmektedir.

<sup>1</sup>.Urfa Ulu Cami'ni, doğu cephesinde, harim duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan Eyyubi Medresesi'ne göre tarihlenmek mümkün olabilmektedir. Medrese, kuzey cephesinde yer alan kitabeğe göre, H.587-M.1191 tarihinde inşa edilmiştir. Medreseden daha önce inşa edilmiş olması gereken, Ulu Cami'nin inşa tarihi, 12.yüzyılın üçüncü çeyreği olarak kabul edilmektedir (Güler M, 2005).

<sup>2</sup>.Urfa tarihi camii hazirelerinde bulunan mezar taşları, tarafımızdan 2011-2012 yılları arasında Proje no: 110K106 "Tarihi Urfa Camilerinin Hazirelerindeki Mezar Taşları" adlı bir Tübitak projesi ile çalışılmıştır. Desteğinden dolayı Tübitak'a teşekkür ederiz. Proje kapsamında, Urfa Ulu Cami'de dâhil olmak üzere Yusuf Paşa Camii, Hekim Dede Camii, Halilürrahman Camii, Dergâh Camii hazireleri incelenmiş ve ilk defa bu hazirelerdeki mezarların tespit ve envanterleri tam ve doğru olarak yapılmış ve Çağdaş Osmanlı mezarlarıyla değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

**Yıldız motifi**, bir ayak taşının ön yüzündeki kemerin içinde, iki yanda birer sekiz kollu yıldız motifi yer almaktadır (fot.no.1).

**Daire motifi**, bir baş taşının üstünde, fes şeklinde yapılmış başlığın ön yüzünde görülmektedir (fot.no.2). Ayrıca bir baş taşındaki kemerin birleşim yerinin içinde, tam daire motifi bulunmaktadır.

**Yarım daire motifi**, bir ayak taşında kemerin birleşim yerinin içinde yer almıştır.

**Ok ucu motifi**, iki baş taşının ön yüzünde, başlığın hemen altındaki sivri kemerin birleşim yerinde yapılmıştır (fot.no.3).

**Burgu kompozisyonu**, bir mezar gövdesinde, yan yana sıralanan palmet kompozisyonunun hemen altında bir sıra halinde bütün gövdeyi dolanan burgu düzenlemesi görülmektedir (fot.no.4).

**Diş kompozisyonu**, bir mezar gövdesinde, kaidenin dört yanını dolanmaktadır (fot.no.5).

**Testere dişi kompozisyonu**, aynı büyüklükteki küçük üçgenlerin yan yana sıralanmasıyla oluşan kompozisyonudur ve bir mezar gövdesinin bütününi dolanmaktadır (fot.no.6).

#### Yıldız Motifi

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı
UC		72

#### Daire Motifi

Hazire	Baş Taşı	Başlık
UC	57	86

#### Yarım Daire Motifi

Hazire	Ayak Taşı	Gövde
UC	57	

#### Ok Ucu Motifi

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı
UC	2, 115	

#### Burgu Kompozisyonu

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı	Gövde
UC			74

#### Diş Kompozisyonu

Hazire	Gövde
UC	17



## Gül GÜLER

### Testere Dişi Kompozisyonu

Hazire	Gövde
UC	84

**Bütiksel süslemede**, palmet, çiçek, yaprak kompozisyonu görülmektedir.

**Palmet motifinde**, üç dallı tek tasvir edilen palmetler genellikle baş mezar taşlarının ön ve arka yüzlerindeki sivri kemerlerin birleşim yerlerinde bulunmaktadır (fot.no.7, 10).

Mezar gövdesinde ise aynı büyüklükte yan yana yapılmış üç dallı palmetlerin kaidenin dört tarafını çevrelediği görülmektedir. Palmet motifi on iki tane baş taşında, iki tane ayak taşında ve dört tane mezar gövdesinde yapılmıştır (fot.no.4,8).

**Çiçek motifi**, beş kollu yapılmış olarak bir baş taşının ön yüzündeki sivri kemerin iç kısmında ve bir ayak taşının ön yüzündeki sivri kemerin içinde görülmektedir (fot.no.7). Ayrıca bir ayak taşının en alt kısmında yan yana aynı büyüklükte yapılmış üç tane çiçek kompozisyonu bulunmaktadır.

**Yaprak motifi**, beş tane baş taşında ve iki tane ayak taşında, ön yüzdeki sivri kemerin iç kısmında aşağıya doğru yapılmış üç dallı bir süsleme olarak görülmektedir (fot.no.9).

### Palmet Motifi

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı	Gövde
UC	3, 21, 25, 44, 49, 50, 53, 84, 85, 88, 115,119	28, 73	44, 74, 85, 88

### Çiçek Motifi

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı
UC	3	3, 100

### Yaprak Motifi

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı	Gövde
UC	60, 73, 80, 100, 107	29, 80	

**Mimari Süslemede**, mukarnas, silme ve kabara görülmektedir.

**Mukarnas**, beş mezar gövdesinde, dört kenarı çevreleyen bir veya üst üste birkaç sıra halinde yapılmıştır (fot.no.4,8).

**Silme**, mezar taşlarının iki yan yüzünde, taşların arka yüzlerindeki pahlı sivri kemerde ve mezar kaidelerinde birkaç sıra şeklinde bütün gövdeyi dolanan bir kompozisyon olarak uygulanmıştır (fot.no.10, 11).

**Kabara**, dört tane mezar gövdesinin uzun ve dar yüzlerinde birer tane yapılmıştır (fot.no.10, 11).

### Mukarnas

Hazire	Gövde
UC	55, 67, 74, 99, 107

Silme

Hazire	Baş Taşı	Ayak Taşı	Gövde
UC	49, 50, 53, 60, 80, 86, 87	49	3, 44, 49, 50, 53, 60, 73, 74, 84, 85, 87, 88

Kabara

Hazire	Gövde
UC	3, 49, 50, 53

*Nesneli süslemede*, ay-yıldız, apolet ve Mevlevi başlığı kompozisyonu görülmektedir.

*Ay-yıldız*, bir baş taşının iki yanında yer alan apoletlerin içinde, bir hilal ve beş kollu yıldız olarak tasvir edilmiştir (fot.no.12).

*Apolet*, iki baş taşında, taşın üst kısmında iki yanda yer almıştır. Birinin içinde ay-yıldız tasviri mevcuttur, diğeri ise düz yapılmıştır (fot.no.12).

*Mevlevi başlığı*, bir baş taşının ön yüzündeki sivri kemerin içinde yapılmıştır. Sikkenin<sup>3</sup> içinde üst kısımda yazı bulunmaktadır (fot.no.13).

Ay-Yıldız

Hazire	Baş Taşı
UC	3

Apolet

Hazireler	Baş Taşı
UC	3, 115

Mevlevi başlığı

Hazire	Baş Taşı
UC	49

**3. Haziredeki Süslemeler, Malzemeye Göre İncelendiğinde**, mezarların hepsinde Urfa bölgesine ait olan açık kahverengi renkli ve kolay işlenebilir nahit taşının kullanıldığı görülmektedir.

**4. Haziredeki Süslemeler, Yapılış Tekniğine Göre İncelendiğinde**, mezar taşlarındaki süslemelerin büyük bir kısmının alçak kabartma tekniğinde yapılmış olduğu görülmektedir. Mukarnas, apolet gibi bazı düzenlemelerde ise yüksek kabartma tekniği kullanılmıştır.

**5. Haziredeki Süslemeler, Tarihlerine Göre İncelendiğinde**, haziredeki mezarların genellikle 19. yy. sonu ve 20 yy. başına ait olduğu görülmektedir. 17.yy'a ait 1 mezar, 19.yy'a ait 49 mezar, 20.yy'a ait 79 mezar bulunmaktadır. Haziredeki en erken tarihli mezar, H.1107- M.1695 tarihlidir ve bu mezarda Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin

<sup>3</sup> Mevlevi tarikatına mensup şeyh ve dervişlerin giydiği başlıktır.

Paşa yatmaktadır. Haziredeki mezar taşlarında görülen süslemelerin, mezarların tarihleriyle aynı döneme ait olduğu görülmektedir.

### **6. Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşları Süslemelerini Değerlendirdiğimizde:**

Mezar taşlarında süslemenin fazla yapılmadığı görülmektedir. Süslemeler genellikle baş ve ayak taşlarının ön ve arka yüzlerindeki kemer birleşim yerlerinde, yine baş ve ayak taşlarını iki yandan çevreleyecek şekilde, baş taşlarının üst kısmının iki yanında, ayrıca mezar gövdelerinin uzun ve kısa kenarlarını çevreler şekilde yapılmıştır. Üzerinde süsleme bulunan mezar taşlarında süsleme, basit birer motiften oluşan geometrik, bitkisel, mimari ve nesneli süsleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen yüz yirmi yedi mezar içerisinde, toplam elli bir mezarda süsleme bulunmaktadır. Geometrik süsleme, üç baş taşı, iki ayak taşı, üç mezar gövdesi ve bir başlıkta yapılmıştır. Bitkisel süsleme, on sekiz baş taşı, altı ayak taşı, dört mezar gövdesinde bulunmaktadır. Nesneli süsleme, dört baş taşındadır. Mimari süsleme, yedi baş taşı, bir ayak taşı ve yirmi bir mezar gövdesinde görülmektedir.

**7. Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşları Süslemelerini, Urfa'daki Diğer Mezar Taşları Süslemeleriyle Karşılaştırdığımızda:** Urfa'daki tarihi camiler içerisinde, Ulu Camii, Yusuf Paşa, Hekim Dede, Halil'ür-Rahman ve Mevlid-i Halil (Dergah) Camilerinde, birer hazire bulunmaktadır. Beş hazirede<sup>4</sup>, toplam 494 mezar yer almaktadır.<sup>5</sup>

Urfa'da günümüze ulaşabilen tarihi müstakil mezarlık alanı Bediüzzaman, Harrankapı ve Çift Kubbedir. Bu mezarlıklarda bugüne kadar mezarlıkların tamamını kapsayan ciddi ve detaylı bir envanter çalışması yapılmamıştır.<sup>6</sup>

Urfadaki tarihi mezarlıklar ve mezar taşlarındaki süsleme genel olarak incelendiğinde; Mezar taşlarında süslemenin çok fazla yapılmadığı, taşlarda yazının daha çok yer kapladığı, süslemede geometrik, bitkisel, mimari, nesneli süsleme çeşitlerinin basit motif ve kompozisyonlar şeklinde tasvir edildiği, malzeme olarak, nahit taşının kullanıldığı, süslemenin genel olarak alçak kabartma tekniğinde yapıldığı, mezar tarihlerinin genellikle 19. ve 20. yüzyıla ait olduğu için süslemenin de bu tarihler arasında yapıldığı söylenebilir.

Bütün bu sebeplerden dolayı, Urfa'daki tarihi mezar taşları süslemeleri ile Ulu Camii Haziresindeki mezar taşları süslemeleri arasında, süsleme tipi, malzeme, teknik, tarih ve süsleme özellikleri olarak genel bir benzerliğin olduğu görülmektedir.

### **8. Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşları Süslemelerini, Aynı Dönem Osmanlı Mezar Taşları Süslemeleriyle Karşılaştırdığımızda:**

---

<sup>4</sup>Ulu Camii Haziresinde 127 mezar, Hekim Dede Camii Haziresinde 51 mezar, Yusuf Paşa Camii Haziresinde 53 mezar, Halil'ür-rahman Camii Haziresinde 41 mezar, Mevlid-i Halil Camii Haziresinde 220 mezar, Mevlid-i Halil Camii- Dede Avni Haziresinde 10 mezar bulunmaktadır.

<sup>5</sup>Ancak mezarlardan bugün 488 tanesi sağlamdır, 6 tanesinin ise mezar gövdesi bulunmamaktadır.

<sup>6</sup>(Çal, H, 2006) çalışmasında müstakil tarihi mezarlıklardaki özelliklerde Bediüzzaman mezarlığındaki, mezarlar ve mezar taşları hakkında bilgi vermiştir. (Karakaş, M, 2011) çalışmasında Urfa'daki mezarlıklardan seçki yapmış ve sadece elli kadar mezar taşının üzerindeki yazıları okumuştur.

Osmanlı şehirlerinde mezar taşlarının genellikle 19. yüzyıla ait olduğu görülmektedir.<sup>7</sup> Urfa Ulu Camii Haziresindeki mezar taşlarının büyük bir kısmı da 19. yy ve 20.yüzyılın başına ait olduğundan tarih olarak Türkiye'nin diğer bölgelerindeki Osmanlı mezar taşlarıyla benzerlik göstermektedir.

Osmanlı'nın diğer merkezlerindeki<sup>8</sup> mezar taşlarında, süslemeye daha geniş yer verilmiştir ve bu süslemeler oldukça nitelikli motif ve kompozisyonlar şeklinde yapılmıştır. Urfa'da ise mezar taşlarında süslemenin sınırlı yapıldığı ve diğer şehirlere göre motiflerin daha az nitelikli tasvir edildiği görülmektedir.

Geç dönem Osmanlı mezarları ayak taşlarında genellikle yazı bulunmamaktadır ve süsleme daha fazla yapılmıştır. Urfa Ulu Camii Haziresindeki mezar taşlarının hem baş hem de ayak taşlarında yazıya daha çok yer ayrıldığı için süslemenin daha az yapıldığı görülmektedir. Bu özelliğiyle aynı dönemde yapılmış Osmanlı mezar taşlarıyla farklılık göstermektedir.

Mezar taşlarındaki süsleme tipleri Osmanlı mezar taşlarıyla karşılaştırıldığında, diğer bölgelerdeki mezar taşlarında süsleme tiplerinin daha zengin olduğu ve daha nitelikli tasvir edildiği, Ulu Cami'de ise süslemenin oldukça az olduğu ve basit tasvir edilen geometrik- bitkisel- mimari- nesneli motiflerden oluştuğu görülmektedir.

Osmanlı'nın İstanbul, Bursa, Edirne gibi merkezlerinde mezar taşlarında kullanılan malzeme mermerdir ve nitelikli bir işçilik görülmektedir. Urfa'da ise mezar taşlarında malzeme olarak bu bölgeye has yerel taş, nahit taşı kullanılmıştır ve daha ikinci sınıf bir işçilik görülmektedir.

### SONUÇ

Urfa Ulu Camii haziresinde, büyük kısmı 19. ve 20.yüzyıla tarihlenen toplam 127 mezardan 51 tanesinde süsleme bulunmaktadır.

Ulu Camii Haziresindeki mezar taşları süslemeleri, Urfa'daki diğer tarihi mezar taşları süslemeleri ile süsleme tipi, malzeme, teknik, tarih ve süsleme özellikleri olarak genel bir benzerlik göstermektedir.

Haziredeki mezar taşları süslemeleri, süsleme tipleriyle, Osmanlı'nın diğer bölgelerindeki mezar taşlarında görülen süsleme tiplerine benzemektedir.

Urfa Ulu Camii Haziresi'ndeki mezar taşlarında, süslemeye daha az yer verilmesi, yazının daha çok kullanılmasıyla birlikte, süslemenin yerini yazının alması, süslemede görülen motif ve kompozisyonların oldukça sade yapılması, malzeme olarak bu bölgeye ait yöresel taşın kullanılması, malzemede ve süsleme motiflerinin yapılışında daha az nitelikli bir işçiliğin görülmesi, haziredeki mezar taşlarında bulunan süslemede bu bölgeye ait farklı bazı özelliklerin olduğunu göstermektedir.

### KAYNAKÇA

Alper, M. (1987) Urfa'nın Mekânsal Yapısı Türk İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi, (Doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Atasoy, N. (2000) Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi, Kültür Bakanlığı, İstanbul

Bakırcı, N. (2005) Mevlevi Mezar Taşları, İstanbul.

<sup>7</sup> (Çal, H. 2006:1996).

<sup>8</sup> İstanbul, Edirne, Bursa gibi şehirlerinde.

- Çal, H. (2008) “Urfa Şehri Mezar, Mezar Taşları”, 15. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül, 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler, 4. 4 kısım, Ankara.
- Çal, H. ve Çal, Ö. (2008) Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları, Kastamonu Belediyesi, Ankara.
- Çal, H. ve İltar, G. (2011) Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları, Ankara.
- Güler, G. (2014) “Urfa Dede Avni Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları”, Sufi Araştırmaları, 5 (9):63-99.
- Güler, G. (2015) “Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşları”, Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 20, Konya, 171-190.
- Güler, G. (2016) “Urfa Mevlid-i Halil Camii Haziresindeki Mezar Taşları”, Vakıflar Dergisi, 46, Ankara, 141-158.
- Güler, G. (2015) “Urfa Yusuf Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları”, I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa, 306-324.
- Güler, G. (2017) “Urfa Hekim Dede Camii Haziresindeki Mezar Taşları”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20, Kars, 497- 515.
- Güler, M. (2005) 12.Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, (Doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Güler, M. (2016) Urfa Ulu Camii, I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa, 274-305.
- Grammont, B-Laqueur H-Vatin H. (1990), “Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler”, Erdem, 6,16, Ankara, 210- 214.
- Kara, H. ve Danişık, Ş. (2005) Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Konya.
- Karakaş, M. (2012) Şanlıurfa Mezar Taşları, Konya.
- Karamağaralı, B. (1992) Ahlat Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Laqueur, H. (1997) Huve’l-Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, İstanbul.
- Mermutlu, B. ve Öcalan,H.B. (2011) Bursa Hazireleri, Bursa Belediyesi, Bursa.
- Mermutlu,B. ve Öcalan,H.B. (2012) Emir Sultan Mezarlığı, Bursa Belediyesi, Bursa.
- Özcan, A. ( 2007) Fatih Külliyesi II Hazire, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Pektaş, K. (2001) Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Ankara.
- Tunçel, G. (1997) Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Turan, A.N. (2005) XVI. yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı, Şurkav yayınları, Şanlıurfa.

**FOTOGRAFLAR**



fotoğraf 1: (72 nolu mezar)



fotoğraf 2: (86 nolu mezar)



Fotoğraf 3: (115 nolu mezar)

Fotoğraf 4: (74 nolu mezar)



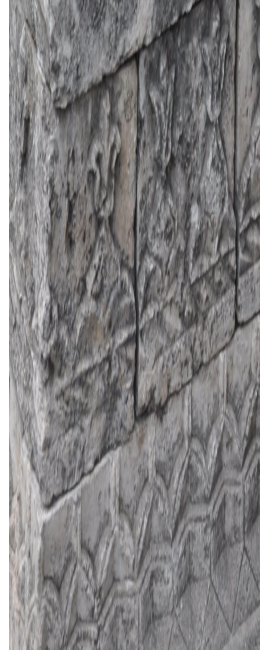
Fotoğraf 5: (17 nolu mezar)



Fotoğraf 6: (84 nolu mezar)



Fotoğraf 7: (3 nolu mezar)



Fotoğraf 8: (74 nolu mezar)



Fotoğraf 9: (107 nolu mezar)



Fotoğraf 10: (3 nolu mezar)



Fotoğraf 11: (49 ve 50 nolu mezarlar)



Fotoğraf 12: (3 nolu mezar)



Fotoğraf 13: (49 nolu mezar)



## **ÇİN HALK CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN**

### **AFGHANISTAN IN THE FOREIGN POLICY OF PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA**

### **АФГАНИСТАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**Kubilayhan ERMAN\***

#### **ÖZ**

Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikası kuruluşundan itibaren tarihsel-kültürel, jeopolitik ve ideolojik koşullamalara bağlı olarak şekillenmekle birlikte Soğuk Savaş döneminin formatlarına uyumla bazı değişimlere de uğramıştır. Radikal dış politika dönüşümü ise 1980'lerde Deng Xioping liderliğinde benimsenen yeni ekonomik yaklaşımla eş zamanlı olarak belirmeye başlamış ve bu politik tutum Çin'in dünyaya açılmasına imkân sağlamıştır. Bu dönemden itibaren ÇHC ekonomik gelişme ve kalkınmaya odaklanırken, aynı zamanda "barış içinde kalkınma" yaklaşımı çerçevesinde komşular ve yakın çevre ile iyi ilişkiler kurmayı, bölgesel işbirliği ve diyalog zeminleri oluşturmayı amaçlamıştır. ÇHC bu tür bir yaklaşımla sağlanacak güvenlik ve istikrar ortamının ekonomik ve ticari ilişkilere muhtemel katkısını önemsemektedir. Bu bağlamda periferisindeki bir devlet olan Afganistan ile özel bir ilişkiler süreci deneyimlemektedir. Çin dış politikasının Afganistan meselelerine ilgisi dönemselsel değişimler geçirmekle birlikte 1979 yılında başlayan Sovyet askerî müdahalesi bu ülkenin ÇHC dış politikasındaki önemini artırmıştır. Günümüzde Afganistan'daki güvenliksiz ve istikrarsız ortam ile bu durumun istenmeyen etkileri Pekin yönetiminin gündeminde öne çıkmaktadır. ÇHC neoklasik realist paradigmalarda bağlamında Afganistan kaynaklı tehditleri önemsemekte ve bunları bölgesel ölçekte tesir edebilecek yarı-liberal yaklaşımlar kullanarak bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte ÇHC ve Afganistan arasındaki ilişki biçimi salt komşuluk ilişkileri ile sınırlandırılmayacak bir derinlik arz etmektedir. Zira, Afganistan'ın 2001 yılından beri batılı aktörlere ev sahipliği işlevi Çin'i Soğuk Savaş'ın çevreleme olgusunun pekiştirdiği tehdit algılamalarına sürüklemektedir. Bu çalışmada; ÇHC dış politikasının tarihsel dönüşümü ve Afganistan ile ilişkileri incelenmiştir. Bu çerçevede dünyada son kırk yıldır çok boyutlu bir kriz alanı olan Afganistan'ın Çin açısından arz ettiği önem değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** ÇHC, dış politika, Afganistan, güvenlik, jeoekonomi

---

\* ORCID: 0000-0003-1928-7382 Dr., (kubilayhaner@gmail.com)

## ABSTRACT

Although the foreign policy of People's Republic of China had been shaped due to historico-cultural, geopolitical and ideological conditionings, it has also undergone some changes in accordance with cyclical formats of the Cold War. The radical foreign policy transformation became visible in 1980s, simultaneously with the new economic approach, which was adopted under the leadership of Deng Xioping and this political stance provided China an opportunity to open up to the World. While PRC has focused on economic growth and development from then on, it has at the same time aimed to establish good relations with the neighbors plus near abroad and to create regional cooperation and dialogue platforms within the frame of "Peaceful Development" approach. PRC makes much of the possible contribution of safe and stable environment -which would potentially be provided by means of such an approach- to the economic and commercial relations. In this regard, it has been experiencing a period of special relations with Afghanistan, a country in its periphery. Although the Chinese foreign policy concern in Afghanistan affairs has been subjected to cyclical variations, the Soviet military intervention starting from 1979 has increased the importance of this country in the foreign policy of PRC. Presently, the insecure and instable environment in Afghanistan and its undesirable effects have become primary issues on the agenda of Beijing government. PRC, within the context of neoclassical realist paradigms, attaches importance to the threats originating from Afghanistan and it has strived to get rid of them by making use of semi-liberal approaches which could be efficient on a regional scale. Nevertheless, the pattern of PRC-Afghanistan relations has such a depth that it can not be confined to mere neighborhood relations. The function of Afghanistan as a home to Western actors since 2001, hauls China to some threat perceptions, which have been reinforced by the containment phenomenon of the Cold War as well. In this paper, the historical transformation of PRC's foreign policy and the relations with Afghanistan are studied. In this context, the importance of Afghanistan, which is an area of multidimensional crisis for the last forty years is evaluated with regard to China.

**Keywords:** PRC, foreign policy, Afghanistan, security, geoeconomy

## АННОТАЦИЯ

Наряду с тем, что внешняя политика Китайской Народной Республики с момента её образования обуславливается историко-культурными, геополитическими и идеологически факторами, она также претерпела некоторые изменения в условиях холодной войны. Радикальная внешнеполитическая трансформация стала заметна в 1980-х годах, одновременно с новым экономическим подходом, который был принят под руководством Дэн Сяопина, и эта политическая позиция предоставила Китаю возможность открыться миру. С этого момента КНР одновременно нацелилась на достижение экономического роста и развития и в рамках подхода «мирного возвышения» на установления хороших отношений с соседями и странами ближнего зарубежья, создания платформы для регионального сотрудничества и диалога. КНР считает очень важным вероятный вклад создания безопасной и стабильной обстановки в рамках данного подхода на развития торгово-экономических отношений. В этом контексте КНР имеет особые отношения с

Afganistanom, со страной на её периферии. Несмотря на то, что внимание к вопросам, связанным с Афганистаном во внешней политике КНР, периодически претерпевает изменения, советская военное интервенция, начатая в 1979 году, повысило значимость этой страны во внешней политике КНР. В настоящее время небезопасная и нестабильная обстановка в Афганистане и ее нежелательные последствия являются главными вопросами повестки дня для руководства Пекина. КНР в контексте неоклассических реалистических парадигм придает большое значение угрозам, исходящим из Афганистана, и стремится избавиться от них, используя полулиберальные подходы, которые могли бы быть эффективными в региональном масштабе. Тем не менее, структура отношений КНР и Афганистана имеет глубину, которую нельзя ограничивать только соседскими отношениями. Потому что роль Афганистана как страны, на территории которой находятся западные акторы, вызывает у Китая опасения угрозы, которых поддерживает явление сдерживания времён холодной войны. В данной работе исследуются исторические трансформации внешней политики КНР и её отношения с Афганистаном. В этом контексте оценивается значение Афганистана, который на протяжении последних сорока лет является зоной многомерного кризиса, для Китая.

**Ключевые слова:** КНР, внешняя политика, Афганистан, безопасность, геоэкономика.

## **1. Giriş**

Silahlanma yarışının hız kazandığı ve kitle imha silahlarının öne çıktığı Soğuk Savaş yılları -çelişkili gelmekle birlikte- iki kutuplu uluslararası sistemde deneyimlenen görece barış ve istikrar dönemi olarak da nitelendirilir ve bu durum inşa edilen tehdit algılamalarına bağlı olarak devletlerin güvenlik olgusuna yükledikleri önemden kaynaklanır. Bu önerme için öne çıkan en çarpıcı örnek ABD ve SSCB'nin Küba zemininde karşı karşıya gelmesidir ki nükleer savaş riskinin ciddiyeti o dönemin iki süper gücünü Küba Füzeler Krizi'nde anlaşma yoluna gitmeye mecbur bırakmıştır. Bu defa taraflar güvenliklerini yakın bir tehdit altında gördüklerinden ve güç kullanma seçeneğinin her halukârda yıkıcı etkilerine maruz kalma beklentisinden dolayı kuvvete başvurmak yerine sorunun çözümüne diplomatik yöntemle ulaşmayı tercih etmişlerdir.

Soğuk Savaş döneminin son yıllarında dünya, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askerî müdahalede bulunmasıyla görece uzun, karmaşık ve çok aktörlü bir başka güç mücadelesine tanık olmuştur. Sovyet politbürosundan ziyade Brejnev'in liderliğindeki dar bir üst düzey politik kadro tarafından 1979 yılı sonunda esasta güvenlik kaygılarının güdülemesiyle alınan müdahale kararı Uluslararası Hukuka uygun bir takım gerekçelere dayandırılmış olmakla birlikte Batı propagandasının da etkisiyle bu girişime meşruiyet kazandırılmamıştır. Afganistan'a müdahale başladığında Sovyetler Birliği bir çok kapitalist ülke ile birlikte sosyalist çizgideki kimi devlet ve partilerin yoğun eleştirilerine de maruz kalmış, sonuçta askerî zayıflık yanı sıra telafi edilmesi güç politik kayıplarla dokuz yılın ardından kuvvetlerini Afganistan'dan geri çekmiştir. Sovyet askerî müdahalesine en sert tepkilerden birinin aynı ideolojik kampta yer alan ÇHC yönetiminden gelmesi ise şaşırtıcı değildir, zira bu dönemde iki sosyalist devlet sorunlu ilişkiler süreci deneyimlemektedir.

1960'lı yıllarda sosyalist işbirliğinden ziyade dış politikada Şincan sınır anlaşmazlığı ve Üçüncü Dünya'nın liderliği konusunda Sovyetler Birliği ile çekişme içerisinde bulunan ÇHC'nin müdahaleye sert eleştiriler yönelten ülkeler tarafında yer alması, öncelikle algıladığı tehdide koşut güvenlik mülahazalarından kaynaklanmıştır. Etki ve sonuçları bakımından 20. yüzyıl siyasi tarihinde önemli bir yer işgal eden Sovyet askerî müdahalesi ÇHC'nin Afganistan'a yönelik dış politikası açısından da bir dönüm noktası niteliğindedir. Afganistan'da ortaya çıkan kriz durumu Pekin yönetiminin bu ülke ve yakın çevresi ile ilgili dış politika yaklaşımının şekillenmesine tesir etmiştir. ÇHC'nin politik ve ekonomik içe kapanıklık sürecinin ardından dışa açılma anlayışının benimsendiği dönemde ortaya çıkan bu askerî-politik krize yönelik olarak realist paradigma çerçevesinde şekillenen Afganistan algısının günümüzde araç ve yöntemler değişmekle birlikte büyük ölçüde geçerliğini sürdürdüğü görülmektedir.

### 2. ÇHC Dış Politikasının Evrimi

Napolyon 19. yüzyılda, Lenin de 20. yüzyılda Çin'in dünya meselelerinde etkili olacak şekilde güçleneceğine dair öngörülerde bulunmuşlar, Mao Zedong'un "Çin halkının ayağa kalktığını" ilan edişinin üzerinden ise yetmiş yıl geçmiştir (Wilson, 1969: vii). Mao'nun bu çıkışı, Batı'ya karşı aynı yüzyıldaki ikinci meйдan okuma niteliğindedir. Bunun öncülü Boxer Ayaklanmasıdır ki bu sosyo-politik gelişme Çin'in toplumsal hafızasında onur kırıcı izler bırakan 19. yüzyıldaki Afyon Savaşları ile bu savaşın ardından yaşanan sürecin şekillendirdiği "emperyalist Batı" algısının koşulladığı politik tutum ve tepkinin bir dışavurumudur. Bu bağlamda, 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin kurulması ve Komünist rejimin benimsenmesine koşut olarak Kapitalist Batı'ya yönelik politik tutumun katı çerçevesinin belirlenmesinde ideolojinin yanı sıra tarihsel hayal kırıklıkları da etkili olmuştur.

Mao'nun liderlik ettiği dönemde (1949-1976) ÇHC, daha çok devlet ve toplumun komünist rejime göre dönüştürülmesi, "Yüz Çiçek Kampanyası" (1956-1957), "Büyük İleri Atılım" (1958-62) ve "Büyük Proleter Kültür Devrimi" (1966-1976) gibi girişimler ile dış politikadaki ideolojik gelgitlere maruz kalmıştır. Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi, Mao liderliği ve sonrasında bazı Çin Komünist Partisi mensupları tarafından da amaç ve sonuçları bakımından ciddi olarak eleştirilmiş süreçlerdir. Zira, Büyük İleri Atılım döneminde yetersiz bir hazırlık safhasının ardından tarım toplumundan sanayi toplumuna süratle geçiş kaygısı ile yapılan planlama hataları birkaç yıl içerisinde işçileştirilen köylülere boşalan tarım işgücünün yerinin doldurulamamasına yol açmış, iklim şartlarının olumsuz gidişatının da etkisiyle ortaya çıkan kıtlık döneminde milyonlarca Çinli hayatını kaybetmiştir. Kültür Devrimi ise bir başka boyutta insan kayıplarına neden olmuş, yönetim muhalifi entelektüeller ve alanında belirgin başarı sağlamış eğitilmiş kadro buldukları görevlerden uzaklaştırılmışlardır. Üniversite eğitiminin aksadığı, gençler ve ileri yaş yetişmiş nüfusun birbirinden ayrıştığı, ülkedeki kültürel mirasın zarar gördüğü, sanayi üretiminin ve eğitim faaliyetlerinin büyük ölçüde aksadığı bir dönem olarak sonuçlanan Kültür Devrimi de Çin toplumsal hafızasında travmatik izler bırakmıştır.

Komünist rejimin kurulmasının ardından ÇHC dış politikasının genel çerçevesi "Aşağılanma Yüzyılı"nın izlerini silinmesi ve Çin'in uluslararası alanda saygınlığının yeniden kazanılması hedefi doğrultusunda şekillenmiştir (Weissmann,

2015: 152). Mao döneminde Çin dış politikasının oluşmasında; başta komşu devletlere yönelik geleneksel tutum, Marksist-Leninist teori, Mao'nun kişiliği ve ÇHC yönetimindeki hizip mücadeleleri etkili olmuştur. Bununla birlikte Çin liderliğinin meseleleri görüldüğü şekliyle değil Çin'in güç ve nüfuz kazanma çabaları için taşıdığı önem bakımından değerlendirmeleri de (O'leary, 1980: 11, 12) dış politikanın şekillenmesine etki etmiştir.

Kurulmasının hemen ardından yaşanan uluslararası krizler Çin dış politikasını sımayacak niteliktedir ki bu bağlamda ilk ciddi gelişme Kore savaşıdır. Başlangıçtaki Çin Komünist Partisi (ÇKP) ABD'nin bu savaşa askerî müdahalesini olası görmemiş olmakla birlikte ÇHC Kore savaşında ABD'nin karşı cephesinde konumlanmıştır. Neticede bu uluslararası kriz iki ülke ilişkilerinde ciddi bir kırılmaya yol açmıştır. ÇHC açısından Kuzey Kore tarafında savaşa girme kararında genel olarak güvenlik ve ideolojik mülahazaların varlığı üzerinde durulsa da bu konuda asıl belirleyici olan başta ABD olmak üzere ÇKP'nin yabancı emperyalistler olarak tanımladığı güçlere karşı gelişen tarihsel düşmanlık ve bu bağlamda algılanan tehdit olmuştur. Mao Zedong Haziran 1949'da yaptığı bir konuşmasında ABD'yi "Çin'e tahakküm etmeye çalışan emperyalist bir güç" olarak tanımlamış ve SSCB tarafına eğilim gösterebileceğini ilan etmiştir (Hao ve Zhai, 1990: 94-98).

Kore savaşı, politik etkisinin yanı sıra ÇHC'nin askerî bakımdan başarılı bir sınav vermediği ve jeostratejik bir yenilgiye maruz kaldığı uluslararası bir kriz dönemi olarak tarihe geçmiştir. Buna karşılık, 1954 yılında Tibet konusunda Hindistan ile yaşanan çatışma sonrasında iki ülke arasında "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi kabul edilirken 1962 yılındaki Himalaya sınır krizi sürecinde benimsenen kuvvet kullanma yaklaşımı Çin ordusunun kendine güvenini artırmasına hizmet etmiştir. Çin ve Hindistan arasındaki sözkonusu krizin ilk kıvılcımı 1959 yılı Ekim ayında iki ülkenin sınır koruma birlikleri arasında yaşanan küçük çaplı silahlı çatışmalardır. ÇHC bu çatışmaların ardından sorunu diplomatik yollardan çözme yaklaşımını tercih etmekle birlikte Hindistan ile bu maksada matuf bir anlaşma zemininde bir araya gelinememiştir. Bu meseleye Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) tarafından Tibet'te desteklenen gerilla savaşının ÇHC üzerinde baskı oluşturması da eklenince Pekin yönetimi Hindistan ile yaşanan sorunun çözülmesi bakımından 1962 yılında askerî adım atmaya tercih etmiştir (Sander, 2012: 431,432; Wortzel, 2003: 327-335).<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Bu gelişmeler ÇHC'nin Asya'daki diğer bir bölgesel aktör ile ilişkilerine yön verirken karşılıklı güvensizlik ortamının şekillenmesine yol açmıştır. İki devlet arasında kesilen diplomatik ilişkiler 1976 yılında yeniden tesis edilmiş ve tarafların güven artırıcı politikalara yönelmesiyle ilişkilerde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bununla birlikte *Tibet* (Dalai Lama) ve *Arunachal Pradesh* sınır sorunu ile Hint Okyanusu'nda egemenlik arayışları gibi meseleler ilişkileri gölgelemiştir. İki devletin 2005 yılında stratejik ortaklık anlaşması imzalamaları ve 2006 yılından itibaren BRICS yapısı içerisinde yer almaları ise Immanuel Kant'ın (1960: 35) devletlerarasında ticaret yoluyla kurulan ilişkilerin barışa katkı yapacağı öngörüsünü doğrulayacak niteliktedir. Bu tarihten itibaren iki ülke ilişkilerinde belirli bir istikrar durumu hüküm sürmektedir. Bu bağlamda 2013 yılında iki devlet arasında sınır savunma işbirliği anlaşması akdedilmiştir. Hindistan'da 2014 yılında Narendra Modi'nin başbakanlığa seçilmesi iki devlet arasındaki ilişkiler açısından dönüm noktası niteliğindedir. 2018 yılına kadar diplomatik, kültürel, ticaret ve güvenlik gibi alanlarda çok sayıda ikili anlaşmaya imza atılmıştır. Bununla birlikte, 2019 yılı Şubat ayında *Cammu Keşmir*'de Pakistan ve Hindistan

Asya'da ÇHC'nin politik ve askerî bakımdan 1964-1965 döneminde büyük çapta müdahil olduğu diğer uluslararası çatışma periferisindeki Vietnam'da ortaya çıkmıştır. *Ho Chi Minh* ve heyetininin 1962 yılında yapmış olduğu Çin ziyaretinin ardından Pekin yönetiminin Vietnam üzerine yoğunlaşması bir bakıma Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulmaya başlamasından da kaynaklanmıştır. (Chen, 1995: 359, 362). Vietnam ulusal kurtuluş mücadelesi ÇHC açısından ideolojik ve jeopolitik bir önem arzemiş ve büyük güçlerin müdahil olduğu bu çok aktörlü çatışma münasebetiyle ABD ve Sovyetler Birliği'nin birbirlerine karşı dengelenmesi Mao Zedong'un önceliklerinden birini teşkil etmiştir (Qiang, 2000: ix).

ÇHC ve Sovyetler Birliği ilişkileri Soğuk Savaş döneminde iniş ve çıkışlı bir seyir takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet ve Amerikan hükümetleri arasında gelişen güç mücadelesi Soğuk Savaş'a evrilirken, kuruluşunu takip eden yıllarda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet saflarında yer alması ve dış politikada SSCB yanlısı bir tutum benimsemesi daha çok ideolojik yakınlıktan kaynaklanmıştır. 1950 yılında imzalanan ittifak antlaşması iki devletin dış politikada yakınlaşmasını bir adım daha ileri götürmekle birlikte (Sander, 2012: 275, 276) politik ayrışma da yine ideolojik mülahazalardan kaynaklanmıştır. Marksist-Leninist düşünceyi esas alan Asya'daki iki önemli devletin, sosyalist bir toplum oluşturma doğrultusunda benimsedikleri yöntem ve kapitalist dünyaya karşı sosyalist dünyanın liderliği konusunda uzlaşamaması, onları farklı politik kutuplardaki iki büyük güç gibi rekabete yöneltmiştir. Bu ayrışma, Küba Füzeler Krizi ve Berlin Duvarı'nın yıkılması gibi Soğuk Savaş tarihine yön veren kritik gelişmelerden biri olmuştur (Lüthi, 2008: 1). ÇHC ve SSCB arasındaki mücadelenin başlangıç zamanı konusunda farklı savlar ileri sürülmekle birlikte (Bkz. Ludwig, 2013), bunun Nikita Kruşçev döneminde belirginleştiği, kısa detant dönemleri ve silahlı çatışmaya uzanan sınır anlaşmazlıkları yaşanmakla birlikte iki devlet arasındaki rekabetin 1980'lere uzandığı görülmektedir (Bkz. Danxui ve Yafeng, 2018).

Çin Komünist Partisi'nin 9. ve 10. kongreleri 1969 ve 1973 yıllarında gerçekleştirilirken iki kongre arasında geçen zaman dilimi devletin dış politikasında önemli değişiklikleri kapsamıştır. Kapitalist dünyanın lideri ABD ile ilişkilerin iyileştirilmesi, Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne daimi üyeliğinin kabul edilmesi ve Japonya devletinin tanınması gibi radikal gelişmeler Pekin yönetiminin geçmişe nazaran daha farklı ve aktif bir dış politika izleme yaklaşımının göstergeleridir (O'leary, 1980: 11). Bu çerçevede ABD Başkanı Nixon'un 1972 yılındaki Çin ziyareti Soğuk Savaş'ta bir dönüm noktası olarak kabul edilirken aynı zamanda realist dış politika yönelimleri açısından da bir örnek niteliğindedir. Burada öne çıkan argüman; SSCB'den kaynaklanan tehdit algılamalarının güçlenmesine bağlı olarak bu devletin gücünün dengelenmesi amacıyla ÇHC ve ABD'nin politik yakınlaşma sürecine girdikleridir (Khoo, 2005: 529). Sovyetlerin 1979 yılı sonunda başlattıkları Afganistan askerî harekâtı ve Sovyet destekli Vietnamlıların Kamboçya'yı işgali Pekin yönetiminin tehdit algılamalarını yükseltmiş ve bu bağlamda ÇHC'nin Batı ülkeleri ile askerî ilişkilerini geliştirme arayışlarına yol açmıştır. Bununla birlikte, 1982 yılında ÇHC-ABD ilişkilerinin seyrinde ortaya çıkan değişim Pekin ve Moskova yönetimleri arasında yeni bir detant dönemini başlatmış

---

arasında yaşanan kriz bölgedeki dengelerin hassasiyetini ve ittifak ilişkilerinin potansiyel değişkenliğini gözler önüne sermiştir.

ve yaşanan gelişmeler iki devlet arasındaki ilişkilerin 1980'lerin sonunda normalleşmesi ile sonuçlanmıştır (Ming, 2003: 37, 38).

Deng Xiaoping döneminden itibaren ekonomik kalkınmaya odaklanan ÇHC'nin dış politikası bu amaca koşut olarak şekil almıştır. 1980'lere kadar görece edilgen bir dış politika yaklaşımının ekonomik odaklı olarak küresel yayılım doğrultusunda dönüşüm geçirmesinin ve -Naisbitt'in tanımlamasıyla- "Ejderha Yüzyılı"nın temelleri ÇKP tarafından 1978 yılında Deng Xiaoping'in ekonomide reform planının kabul edilmesiyle atılmıştır. Deng bir yandan Çin'in dünyaya açılmasını önerirken aynı zamanda o zamana kadar ekonomiye yön veren katı devlet mülkiyeti ve merkezî planlama anlayışının yerine piyasa ekonomisini savunmuş ve bu yeni yaklaşım on beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde ÇHC ekonomisinin %13 büyümesini sağlamıştır (Naisbitt, 1995: 233, 241). Öte yandan, Deng döneminde benimsenen ve sonraki yıllara sirayet eden dış politika anlayışı "düşük profil sergileme", ÇHC'nin uluslararası ilişkilerde çok fazla dikkat çekmemeye odaklandığına işaret etmektedir. Bu yaklaşımın silik izlerini günümüz Çin dış politikasında bulmak mümkün ise de 2000'li yıllarda kaydedilen ekonomik gelişmenin sağladığı güven duygusuna koşut olarak tepkiye dayalı diplomasi anlayışının yerini proaktif diplomasi almıştır. ÇKP içerisindeki entelektüellerden *Zheng Bijian*'in ilk kez kullandığı ve *Hu Jintao* döneminin bir dış politika bileşeni haline gelen "Barış içinde yükselme"<sup>2</sup> kavramı Çin'in büyük güç statüsüne yükselmesi gereği üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda, yeni nesil Çinli liderler yurt dışındaki resmî konuşmalarında "kalkınmakta olan" tabirini kullanmakla birlikte ülkeleri için artık "büyük güç" tanımlamasını daha uygun bulmaktadırlar. Bu eğilimin dış politika bileşenlerinde de tezahür ettiği görülmektedir, zira Çin'in günümüzdeki dış politikası; diğer büyük güçlerle ilişkiler, çok taraflı diplomasi, kalkınmakta olan ülkelerle ilişkiler ve komşuluk politikaları temellerine dayanacak şekilde dönüşüm geçirmiştir (Suettinger, 2004: 2; Wacker, 2015: 65, 67). Ayrıca 2000'li yıllarda, "stratejik çok taraflılık" yaklaşımının Çin dış politikasında ağırlığını hissettirdiği, bu bağlamda Pekin yönetiminin uluslararası çok taraflı yapılarda daha fazla yer alma ve bu yapılara liderlik etme eğiliminin arttığı dikkat çekmektedir (Rubiolo, 2010: 29).

Bu çerçevede ÇHC, Deng'in düşük profil politikasının dışavurumu olan "Gücünü gizle-uygun zamanı bekle" stratejisini, yeni bir dönüm noktasında, Batı ülkelerinin 2008-2009 döneminde tecrübe ettiği ve "Washington Uzlaşısı" ideolojisinin çöktüğü" değerlendirmelerine yol açan finansal krizin ardından sona erdirmiştir. Artık Pekin yönetimi daha belirgin ve önalın politik ve askerî faaliyetler sergilerken ekonomik kalkınma, ulusal çıkar ve kırmızı çizgiler gibi konularda ne kadar kararlı olabileceğini göstermeye başlamıştır (Manning, 2019: 6). Bugün gelinen süreçte ÇHC, uluslararası ilişkilerde enerjisini azaltacak polemik ve kısırdöngülere girmeden jeoekonominin beslediği topyekûn bir dış politika seferberliği içerisinde. Bilim ve teknoloji alanında hızla gelişirken büyüyen ekonomisinin sert-yumuşak-akıllı güç unsurlarına kattığı dinamizm nüfuz alanlarının küresel ölçekte genişlemesine imkân tanımaktadır.

Çin ülkesinin yakın çevresinden başlayarak dış dünyaya doğru yayılan 12 trilyon dolarlık büyük projesi "Kuşak-Yol" girişimi, Pekin yönetiminin küresel bir

---

<sup>2</sup> "Barış İçinde Yükselme" yerine kısa bir süre sonra "Barış İçinde Kalkınma" kullanılmaya başlanmıştır.

aktör olarak hareket etme arzusunun göstergelerinden birini teşkil etmektedir (Manning, 2019: 6). Asya Altyapı Kalkınma Bankası ve İpekyolu Fonu tarafından desteklenen bu girişim farklı bir kalkınma modeli anlayışı çerçevesinde çok katmanlı (ekonomik) çevrimlerin birbirine irtibatlanması suretiyle sisteme entegre olanlar arasında üst düzey bir sinerji oluşturmayı esas almaktadır. Öte yandan Kuşak-Yol projesi Çin'in "cesur ve yaratıcı" bir şekilde küresel duruşunu biçimlendirmeye de katkı yapmaktadır (Zhao, 2015: 2-5). Asya-Pasifik bölgesinde ortaya çıkan bu "ekonomik cephe" Batı ürünü küreselleşme paradigmalarına uygun işlemekte (Gürdeniz, 2017: 11) ve ABD'nin ÇHC'ye karşı daha katı ve tehditkar bir tavır sergilemesine neden olmaktadır. Zira Kuşak-Yol girişimi; karayolları, demiryolları ve deniz ulaşım hatlarından örülen ağ sistemleri ile Çin'in ekonomik büyümesi için elzem olan enerji kaynaklarına sorunsuz erişime ve ihraç ürünlerinin dünya piyasalarına daha kolay ulaştırılmasına imkân sağlayacaktır. ÇHC bu proje ve diğer büyük girişimlerle yeni bir küreselleşme modeli inşa ederken ABD ise Çin'in askerî ve ekonomik tabanlı girişimlerinin sınırlandırılmasını temel politik yaklaşım olarak benimsemiş durumdadır (Flounders, 2019: 12, 13). 2018 ve 2019 yılının başlarında iki ülke arasında ortaya çıkan gerilimin kaynağı ekonomik-ticari zeminde tezahür etmekle birlikte, bir anlamda iki hegemon devletin *antebellum* güç sına süreçlerinden biri olduğu izlenimi vermektedir. Bu ve benzeri gelişmeler ÇHC dış politikasının ABD'ye rağmen gittikçe daha iddialı ve etkin bir nitelik alacağına işaret etmektedir.

### **3. Çin Dış Politikasında Afganistan'ın Yeri**

Büyük yüzölçümü ile karadan on dört, denizden ise sekiz ülke ile komşu olan ÇHC, farklı politik ve kültürel dinamiklerden etkilenen karmaşık komşuluk ilişkileri sistemi içerisinde bulunmakta ve ekonomik kalkınmasını bölgesel işbirliği ve entegrasyon projeleri çerçevesinde ele almaktadır. İlk kez 1954 yılında ilan edilen "Barış içerisinde bir arada yaşamının beş ilkesi" bu dönemden itibaren ÇHC'nin iyi komşuluk ilişkilerinin temelini teşkil etmiştir. Öte yandan "Coğrafyanın zulmü"nden kaçınma imkânı olmayan ÇHC, içinde bulunulan coğrafi şartları iyi komşuluk bağlamında lehine kullanmaya yönelik politik yaklaşımlara yönelmiştir (Tzou, 1990: 32; Zhang, 2016: 835.). Büyük güç politikaları ve jeostratejik güvenlik mülhazaları bağlamında her komşusu Çin açısından önem arz etmektedir.

ÇHC'nin karasal komşularından biri olan Afganistan'ın doğu kısımlarından Çin ile paylaşılan yetmiş altı kilometrelik sınır bölgesine, *Hindukuş* dağlarından Çin'e (Doğu Türkistan-Şincan Uygur Özerk Bölgesi) doğru uzanan ve papağan gagasına benzetilen *Vahan* koridorunun (Gall, 1989: 27) bitiminde ulaşılır. Afganistan'ın doğu sınırlarına bakıldığında dar bir coğrafi uzantı olarak dikkat çeken Vahan koridoru *Bedaşan* vilayetine dahil olmakla birlikte (Amstutz, 1986: 156) Güney Türkistan bütünlüğünün içerisinde kalır (Oğuz, 2001: 43, 44). 19. yüzyılda cereyan eden "Büyük Oyun" sürecinde, Rusya ile arasında bir tampon bölge oluşturmayı amaçlayan İngiltere tarafından Afganistan ülkesinin bir parçası haline getirilen bu alan (White, 2005: 702) Merkez Dağlık Bölge, Hindukuş Dağlık Sistemi, Pamir Dügümü vb. gibi Afganistan'ın on bir coğrafi bölgesinden biridir (Dupree, 1980: 5). Günümüzde Tacikistan ve Pakistan arasında uzanan Vahan koridoru Pekin yönetiminin Afganistan'a atfettiği önemin coğrafi kaynaklarından birini de teşkil etmektedir. 1980 yılından itibaren birbirini takip eden askerî-politik süreçler ve bunlara müdahil olan



çok sayıdaki aktör nedeniyle uluslararasılaşan Afganistan, Pekin yönetimi açısından ihmal edilemeyecek bir ülke haline gelmiştir.

ÇHC dış politikasının tarihsel dönüşümünde ortaya çıkan bu eğilimin -Çin ve Afganistan kaynaklı nedenleri inkar edilmemekle birlikte- bölgesel politik dönüşüm ve bölge dış aktörlerin Afganistan politikalarından etkilendiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdiği girişimlerine rağmen İngiltere faktörü nedeniyle savaş dışı kalma politikasını benimsemiş olan Afganistan, Amanullah Han'ın liderliğinde 1919 yılında İngiltere'nin emperyalist boyunduruğundan kurtulup bağımsızlığını ilan etmiştir. Yeni Afganistan rejimi, bağımsızlığı hemen tanıyan Bolşevik Rusya ile dış politikada yakınlaşmaya başlamış ve bu eğilim Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Amanullah Han'ın reform ve modernleşme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yaşanan dış dünyaya yarı kapalı dönemi Kral Zahir Şah'ın ilk iktidar yıllarından itibaren benimsenen dış açılım politikası izlemiş, bu bağlamda ekonomik ve politik destek bakımından Sovyet Birliği ve İngiltere'nin yanı sıra Almanya Afganistan için yeni bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır.<sup>3</sup>

Afganistan 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin ciddi desteklerini almıştır (Şimşir, 2002: 293). Ayrıca 1936 yılında ABD ile bir dostluk antlaşması imzalanmış, 1937 yılında ise Türkiye, İran ve Irak ile birlikte Sadabad Paketi'ne dahil olmuştur (Armaoğlu, 2012: 427; Chailand, 1982: 26). Kısa bir süre sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan ederek savaşın olası yıkıcı etkilerinden uzak kalmayı başaran Afganistan Soğuk Savaş'ın başlangıcında bağlantısızlık politikasını tercih etmekle birlikte ekonomik ve politik nedenlerin zaruri bir sonucu olarak Sovyet etki dairesinde kalmaya devam etmiştir.

Afganistan ÇHC'ni 1950 yılında resmen tanımış olmasına rağmen iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Pekin yönetiminin tanımayı kabul ettiği 1955 yılında tesis edilebilmiştir. Bu gecikme Afganistan'ın Sovyet eğilimli bir dış politika takip etmesine bağlı olarak ÇHC'nin diplomatik ilişkiler konusunda sergilediği isteksizlikten kaynaklanmıştır. Bununla birlikte mezkûr tarihten sonra iki ülke arasında dostça ilişkiler sürdürülmesi anlayışı ortaya çıkmış ve karşılıklı ziyaretler başlamıştır. Afganistan'dan gelen bir kültür heyeti tarafından 1956 yılında Çin'de başbakan Zhou Enlai ziyaret edilmiş, Çinli devlet adamı ise 1957 yılında Kâbil'e bir iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir. Afganistan Başbakanı Muhammed Davud'un 1959 yılındaki Çin ziyaretinde ise iki ülke arasında işbirliğinin artırılması yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır (Ludwig, 2013: 394, 395). Bu çerçevede 26 Ağustos 1960 tarihinde bir dostluk ve karşılıklı saldırmazlık antlaşması, 22 Kasım 1963 tarihinde ise Vahan bölgesinin güney kısmını kapsayan bir sınır belirleme antlaşması yapılmıştır. Bu gelişmelerin ardından 1964 yılında Afganistan Kralı Zahir Şah Pekin'i ziyaret etmiştir (Ludwig, 2013: 396; Tzou, 1990: 32).

Bununla birlikte Soğuk Savaş döneminde Çin ve Afganistan ilişkilerini genel olarak Çin-Hindistan (dolayısıyla Çin-Pakistan) ve Çin-Sovyet ilişkilerinin izlediği seyir koşullandırmıştır. Çin dış politikasında Afganistan, bölgesel politikalarda daha etkili olabilen Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerin yanında ikincil düzeyde önem arz etmiştir. İslamabad ve Kâbil arasında özellikle Peştunistan meselesi nedeniyle

---

<sup>3</sup> Afganistan-Almanya ilişkileri için (Bkz. Adamec, 2005).

gerginleşen ilişkiler ile Çin ve Pakistan arasında uzun yıllar varlığını devam ettiren ittifak ilişkisi Pekin yönetimi nazarında Afganistan'ı ikinci planda bırakmıştır. Buna rağmen ÇHC, 1964-1972 döneminde tekstil ve kağıt sanayiinde kullanılmak üzere Afganistan'a kredi sağlamıştır. Öte yandan, Afganistan'da Muhammed Davud Han'ın Kral Zahir Şah'a karşı 1973 yılında gerçekleştirdiği hükümet darbesi ÇHC tarafından olumlu karşılanmamıştır. Zira, Davud Han'ın Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler taraftarı olmasının yanı sıra Peştunistan meselesinin yeniden gündeme getirilebileceği ve böylelikle Pakistan ve Hindistan'ın dahil olabileceği bir bölgesel çekişme çıkabileceği beklentisi ÇHC açısından politik kaygı unsuruna dönüşmüştür (Ludwig, 2013: 394, 397). Bu dönemde Sovyet karşıtı cephede yer alan ABD, İran ve S. Arabistan gibi ülkelerin yanı sıra Afganistan'da gizli çalışmalar yürüten devletler arasına ÇHC de katılmıştır (Cordovez ve Harrison, 1995: 16). Öte yandan, Devlet Başkanı Davud'un 1974 yılındaki Çin ziyareti ilişkilerin daha ılımlı hale gelmesine katkı yapmış ve Pekin yönetiminin, Afganistan'ın Sovyet etki dairesinde bulunduğu dair değerlendirmelerinin değişmesine yol açmıştır (Ghaus, 1988: 115). Bu eğilimin bir sonucu olarak 1976 yılında *Pervan* sulama projesi ÇHC'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Pekin yönetimi tarafından Afganistan'a yapılan bu destekler özellikle Sovyetler Birliği ve ABD'nin yardımlarına kıyasla düşük düzeyde kalmış olmasına rağmen Çin devleti bir şekilde Afganistan ile ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiştir (Ludwig, 2013: 397). Davud Han'ın 1977 yılında oluşturulan yeni hükümete solcuları almaması ve Moskova'ya bağımlılığı azaltma amacıyla Afganistan dış politikasına yön verme eğilimi çerçevesinde ÇHC ile ticari ilişkilerini geliştirme gayretleri (Oğuz, 2001: 87-91) Pekin yönetiminin bu dönemdeki Afganistan politikasını destekler niteliktedir.

Ancak ÇHC'nin bu politik tutumu kısa süre içerisinde yeniden değişime uğramıştır. Zira, Afganistan'da 1978 yılında gerçekleştirilen Savr hükümet darbesi ile Muhammed Davud iktidardan uzaklaştırılmış ve yerine Nur Muhammed Taraki liderliğinde Sovyet yanlısı bir yönetim gelmiştir. Afganistan basınında 1979 Mart ayında başlayan Herat ayaklanmalarının kışkırtıcılarından biri olarak ÇHC'nin gösterilmesi (Bradsher, 1985: 101, 150) yeni Afgan hükümetinin Pekin yönetimi ile ilgili sahip olduğu düşünceler konusunda ilk ipuçlarını vermiştir. Dahası, bahse konu ayaklanmaların bastırılması için Sovyet yönetiminden askerî destek isteyen Devlet başkanı N.M. Taraki'nin "Çin taraftarı oldukları" düşüncesiyle Afgan ordusundaki bazı pilotlara güven duymadığını dile getirmesi, hükümetin Çin'e karşı benimsediği duygu ve tutumun resmî ifadesi niteliğindedir (Erman, 2017: 152).

Afganistan 1979 yılından sonra bir seri politik-askerî süreç ile devlet ve devletdışı aktörün neden olduğu radikal dönüşüme maruz kalarak sadece Afganistan olmaktan çıkmıştır. Bu "yeni" ülke artık savaş, iç savaş, terörizm, şiddet, mültecilik, fakirlik ve/veya Sovyetler Birliği, mücahitler, Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan, Taliban, El Kaide ve yakın zamanda IŞİD gibi diğer aktörlerle birlikte anılmaya/tanımlanmaya başlamıştır. Bu değişimin etkileri Sovyet müdahalesinin başlangıcından itibaren yakın çevrede, bölgede ve bölge dışında -suya atılan bir taş parçasının neden olduğu genişleyen dalgalar misali- hissedilmiştir.

Afganistan'ın 1979 yılı sonunda Sovyet askerî müdahalesine maruz kalması ÇHC tarafından güvenlik mülahazaları çerçevesinde tepki ile karşılanmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Sovyetler Birliği'ni "emperyalist ve sömürücü" bir devlet olarak niteleyen Pekin yönetimi bu ülke ile sürdürülen ilişkilerin normalleştirilmesi

çalışmalarını durdurduğunu açıklamıştır (Hürriyet, 12.01.1980: 1; Milliyet, 20.01.1980: 6). Afganistan'daki Sovyet askerî varlığı ÇHC'nin coğrafi bakımdan çevrenin kaygılarını artırmış, böylelikle Pekin yönetimi Pakistan ve ABD ile politik çıkar birliği arayışlarına girmiştir (Balcı, 1980: 3). Carter liderliğindeki Washington yönetiminin Sovyetler Birliği'ne karşı bir politik cephe oluşturma çabaları çerçevesinde 1980 yılı başında ABD Savunma Bakanı Pekin'e gelmiş ve görüşmeler sonunda, ülkelere yönelik ortaya çıkabilecek tehditlere karşı ABD ve ÇHC'nin askerî ve diplomatik olarak ortak bir politika benimseyeceği açıklanmıştır (Hürriyet, 07.01.1980: 1; Milliyet, 07.01.1980: 1, 7). ABD'nin Afgan direnişinin desteklenmesi projesiyle uyumlu çizgide Pakistan ile düzenli olarak antlaşmalar yapan ÇHC Afgan direnişçilerine silah ve mühimmat sağlamış ve 1984 yılına kadar esas tedarikçi ülke olma özelliğini devam ettirmiştir (Yousaf ve Adkin, 2001: 27, 85). Çin'in bu sürece katkısı esas olarak Afgan direnişçiler için silah toplayıp Pakistan istihbarat teşkilatı (ISI) vasıtasıyla transferini sağlayan CIA'ya Sovyet tipi silahların satılması şeklinde gerçekleşmiş olmakla birlikte (Rubin, 1995: 197), Tacik kökenli direniş lideri Ahmed Şah Mesud ile Pekin yönetiminin kurduğu askerî destek ilişkileri de dikkat çekmiştir (Kaplan, 2001: 39, 40). ÇHC, Sovyetlere karşı Afganistan'daki Maoist grupların yanı sıra İslamcı direnişçileri de desteklemeye başlamış (Volkov, 1980: 65, 69), ayrıca bu dönemde Çin'de yaşayan Müslümanları, Sovyetlere karşı başlatılan cihadı ve afgan direnişçilerini desteklemeye çağırmıştır (Milliyet, 07.01.1980: 1).

Afganistan'da Sovyet askerî müdahalesine karşı ortaya çıkan direniş ideolojik, politik ve konjonktürel nedenlere bağlı olarak küresel anlamda kabul görmeye popüler ve politik destek sağlamıştır. Başta ABD, S. Arabistan, Pakistan ve ÇHC olmak üzere bazı devletlerin mali ve/veya askerî yardımları, bir çok ülke ve sivil toplum kuruluşunun ideolojik ve psikolojik desteği direniş cephesinin askerî ve politik bakımdan güçlenmesini sağlamış, buna karşılık Sovyet yönetimini 1983 yılından itibaren Afganistan'daki askerî varlığını sonlandırma arayışlarına yöneltmiştir. Afganistan'da Sovyet ordusuna karşı "cihad" ilan edilmesi İslam dinine mensup olanlar arasında politik ve ideolojik hareketlenmeye neden olurken bazılarını teorisyen ve çoğunlukla savaşı olarak Afganistan'a çekmiştir. Başka ülkelere gelerek silahlı çatışma atmosferini deneyimleyen "savaşçılar" için Afganistan bireysel, kolektif ve ideolojik açıdan rüştünü kanıtlanma alanına dönüşmüştür. Nitekim, özellikle arap ülkelerinden gelen yabancı savaşçıların savaştan sonra ve Afganistan'dan öte cihadı sürdürme ve yayma doğrultusunda doktrine edilmiş olmaları, ilk planda yakın çevre ve kısa bir süre zarfında küresel ölçekte radikal bir tehdide dönüşmüştür (Bkz. Scheuer, 2011: 48, 49; Terry, 2008: 222).

ÇHC ise kısa vadede desteklemiş olduğu "Afgan Cihadı"nın orta-uzun vadede ülkesinde ortaya çıkan istenmeyen akislerini yönetme arayışı içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Pekin yönetiminin ayrılıkçı olarak nitelediği (ve 2002 yılında ABD tarafından da terör örgütü olarak kabul edilen) Doğu Türkistan İslami Hareketi (DTİH) ÇHC'nin tehdit algılamalarının odağına yerleşmiştir (Pan, 2006: 20; Reed ve Raschke, 2010: 1, 3). Bu bağlamda Pekin yönetimi esas olarak Afganistan kaynaklı propaganda ve muhtemel silah akışından kaygı duymuştur (Magnus ve Naby, 1998: 174). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletleri ile süratli bir şekilde diplomatik ilişkiler kuran ve güvenlik meselelerinde işbirliği yapmaya gayret eden (Hu, 2005: 149) ÇHC, bu çerçevede

Taliban ve El Kaide tarafından desteklendiği değerlendirilen DTİH'nin yakın çevrede oluşan uluslararası bağlantılarına karşı Şanghay Beşlisi (2001'den itibaren Şanghay İşbirliği Örgütü) şemsiyesi altında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile güvenlik alanında koordinasyon süreçleri başlatmıştır (Pan, 2006: 20).

Pekin yönetiminin Afganistan'a yakın ülkelerle işbirliğine yöneldiği diğer bir alan ise uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadeledir (Olcott ve Udalova, 2000: 26). Afganistan kaynaklı bu sorundan ilk etkilenen ülkeler doğal olarak Afganistan'nın komşuları ile sınırdış olmayan yakın ülkeler olmuşlardır. Bu ülkeler arasında yer alan ÇHC güvenlik meseleleri çerçevesinde ilgili ülkelerle başlatılan işbirliği süreçlerine yoğun olarak uyuşturucu madde kaçakçılığını da eklemiştir. Zira Afganistan 1990'lı yıllarda radikal dinsel söylemlerle terörizmin yanısıra yasadışı uyuşturucu madde trafiğinin yarattığı tehdidin de kaynağına dönüşmüştür. Sovyet işgali döneminden itibaren merkezî otoritenin zayıflaması, yerel iktidar yapılarının ortaya çıkması, silahlı örgütlerin ve çatışma dinamiklerinin uyuşturucu madde ticaretinden finanse edilmesi gibi nedenlerin körüklenmesi ile Afganistan'da afyon bitkisinin üretimi ve uyuşturucu madde ticareti artış göstermiştir. İç savaş devam ederken 1994 yılında ortaya çıkıp Pakistan ve S. Arabistan gibi ülkelerin desteğiyle 1996 yılında Kabil'i ve Afganistan yönetimini ele geçiren Taliban hükümeti de dinsel söylemine rağmen bir gelir kaynağı olarak uyuşturucu madde ticaretinden yararlanmayı sürdürmüştür.

ÇHC, İslamabad yönetimi ile uzun süreli ve yakın ittifak ilişkileri içerisinde olmasına rağmen Taliban örgütünü Afganistan'ın meşrû hükümeti olarak tanımamış ve 1998 yılında Kuzey İttifakı'ndan Ahmed Şah Mesud'a bir heyet gönderilmesi dışında teoride 1990'lı yıllarda Afganistan'dan uzak kalmıştır (Ludwig, 2013: 400). Öte yandan, Afganistan'da ortaya çıkan *de facto* yönetim ile diplomatik ilişki kurulmamasıyla birlikte Pekin yönetimi yetkililerinin ve devlet sermayeli şirketlerin çeşitli vesilelerle Taliban örgütü ile temaslarda buldukları gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, *The Washington Times* gazetesi 21.09.2001 tarihinde ABD'li istihbarat yetkililerini kaynak göstererek *Huawei Technologies* and *Zhongxing Telecom* şirketlerinin 1999 yılından itibaren Kâbil'de bir telefon sistemi kurmak için faaliyet gösterdiklerini ileri sürdüğünde dönemin ÇHC Dışişleri Bakanlığı sözcüsü ülkesinin Taliban ile olan ilişkilerinin “çalışma düzeyinde” gerçekleştirildiğini ve Çin'in Taliban ile “herhangi bir resmî ilişkisinin olmadığını” açıklamıştır. Aynı haberde İran resmî haber ajansınının 1998 yılı aralık ayında Pekin yönetiminin Taliban ile bir savunma işbirliği anlaşması yaptığına dair haberine de değinilmiştir. ABD'nin Afganistan'daki terör örgütü üslerine 1998 yılında düzenlemiş olduğu saldırıların ardından Çinli bazı işadamlarınının patlamamış ABD füzelerinin temini konusunda El Kaide örgütü ile temasa geçtiği konusunda çıkan haberler de Pekin yönetimi tarafından yalanlanmıştır (Hooper, 20.10.2001). Bir dönem Taliban saflarında bulunan ve bu örgütün 2000 yılında Pakistan temsilciliği ile görevlendirilen *Abdul Salam Zaeef* de Pakistan'daki Çin büyükelçisinin Taliban lideri Molla Ömer ile Kandahar'da görüşüğünü ve bazı konularda Taliban'dan teminat aldığını doğrulamıştır. Bu konular arasında Afganistan'daki Taliban yönetiminin -Şincan Uygur Özerk Bölgesi bağlamında- “ÇHC'nin iç işlerine karışmak gibi bir niyetinin olmadığı, bu çerçevede her hangi bir grubun desteklenmeyeceği ve topraklarını kullanmasına izin verilmeyeceğine” dair teminatların öne çıktığı görülmektedir (Zaeef, 2010: 135).

2001 yılı Çin-Afganistan ilişkilerinde yeni bir safhanın başladığına işaret etmektedir. ÇHC, ABD'nin Afganistan askerî harekâtını başlattığı 2001 yılından

itibaren Afganistan Geçici Hükümeti ile diplomatik ilişki kurmuş ve 2002 yılında Kâbil'deki büyükelçiliğini yeniden açmıştır (Ng, 2010: 3). Dahili hassasiyetleri bağlamında Afganistan'da bir islami yönetim istemeyen ÇHC, ABD'nin 11 Eylül saldırılarına misilleme hakkı olduğunu kabul etmekle birlikte bu ülkenin Afganistan'da uzun süreli varlığına taraftar olmamıştır (Ludwig, 2013: 402). Zira Soğuk Savaş'ın çevreleme stratejisini Çin açısından dışlamayan ABD'nin, bu maksada matuf olarak Asya bölgesinde yeterli kapasiteye ulaşmış askerî varlık ve politik girişimlerinden yararlanması sözkonusudur (Flounders, 2019: 12).<sup>4</sup> Bu çerçevede, ÇHC Afganistan'da yalnızca Amerikan güçlerinin faaliyet göstermesi yerine çok uluslu bir koalisyon gücünün oluşturulması konusunda ısrarcı olmuş, ancak konjonktürel gelişmeler Afganistan'da ABD liderliğinde bir NATO gücünün oluşmasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla Afganistan'da askerî bir taahhüte girmekten kaçınan Pekin yönetimi ülkede hangi tarafın hakim aktör olacağını bekleyip görmeyi tercih etmiştir. ÇHC, bir Batı gücünün uzun süreye yayılan varlığının Afganistan'ın istikrarına olumsuz etkilerinden kaygı duymakla birlikte Pakistan'ı NATO/ISAF misyonunu desteklemeye ikna etmiştir (Ludwig, 2013: 402).

ÇHC, Hindistan ve Japonya'nın bölgede yükselmekte olan nüfuzları ile Orta Asya devletlerinde artan ABD ve NATO varlığından kaynaklanan stratejik endişelerini başlangıçta açık etmemiştir. Kâbil büyükelçiliğinin yeniden açılmasıyla geçici hükümet ile diplomatik iletişimini artıran Çin'in bu süreçte Afganistan'a yaptığı katkı ağırlıklı olarak insani yardımlar ve kalkınma desteği olarak gerçekleşmiştir. ÇHC 2002 yılında Afganistan'ın diğer komşuları olan İran, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile birlikte iç işlerine karışmama antlaşması, 2004 yılında yine aynı ülkelerle uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda işbirliğine dair Berlin Deklerasyonu'nu imzalamıştır. Pekin yönetimi askerî sorumluluk üslenmemekle birlikte NATO/ISAF misyonu ve Afganistan güçlerine taktik askerî destek bilgileri sağlarken Afganistan'da altyapı çalışmalarına katılan Çinli şirketler dijital telefon sistemlerinin kurulması, karayolları, baraj ve hastane inşaatları, sulama sistemlerinin tesis edilmesi gibi projeler gerçekleştirmişlerdir (Destradi vd., 2012: 5; Ludwig, 2013: 403).

Ancak 2004 yılında *Kunduz* vilayeti *Jalagir* bölgesinde yol yapımında çalışan on bir Çinli işçinin öldürülmesi üzerine Pekin yönetiminin olayın araştırılması ve bu ülkedeki vatandaşlarının güvenliklerinin sağlanması konusundaki talepleri ciddi bir karşılık bulmamıştır. Çin bu çerçevede Afganistan'da bulunan NATO/ISAF gücünün ülkede istikrarı sağlayamadığı temasını öne çıkarmış ve Şahghay İşbirliği Örgütü'nün 2005 yılında gerçekleştirilen dördüncü yıllık zirve toplantısında Çin ve diğer üye devletlerin "tüm yabancı güçlerin bölgeden çekilmeleri" konusunda aldıkları karar ortak deklarasyonda yer almıştır. Bu dönemde Rusya ile aynı politik çizgide buluşan Çin, NATO/ISAF gücünün Afganistan'ı terketmesini esas alan bir yaklaşım benimsemiştir. Buna karşılık Pekin yönetimi 2007 yılında *Herat* vilayetinde Çin menşeli çok miktarda silah ve mühimmatın saklandığı bir deponun ortaya çıkarılması nedeniyle ÇHC-İran arasında gelişme kaydeden askerî ve ekonomik ilişkilerden kaygı

---

<sup>4</sup> Pekin yönetiminin çevrelemeden kaynaklanan tehdit algısı yersiz değildir, zira ABD'nin bu politikayı dönüştürmekle birlikte terk etmeyeceği anlaşılmaktadır: (Ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz: Kiran, 2012)

duyan ABD ve İngiltere'nin resmî olarak bazı suçlamalara maruz kalmıştır (Ludwig, 2013: 403-405).

Ancak bu suçlamaların Afganistan hükümeti nezdinde çok fazla karşılık bulmadığı, zira Kâbil yönetiminin Çin algısında 2006 yılında gerçekleşen yakınlaşmanın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai'nin 2006 yılındaki Çin ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri açısından yeni bir dönüm noktası niteliğindedir. Başta İyi Komşuluk ve Dostluk antlaşması olmak üzere askerî eğitim ve yardım, uluslararası suçlar, havacılık, ticaret ve ekonomik işbirliği, kültürel mirasın korunması, turizm, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda çeşitli anlaşma ve protokollerin imzalandığı bu ziyaretin ardından ÇHC Afganistan'daki en büyük yabancı yatırımcı haline gelmiştir (Opacin, 2015: 46, 47). Bu çerçevede Çinli şirketler *China Metallurgical Company* ve *Jiangxi Copper Company Limited*'in oluşturduğu *MCC-JCL Aynak Minerals* konsorsiyomu 2007 yılında Logar eyaletindeki *Mes Aynak* bakır madeninin işletme haklarını 3,5 milyon dolar karşılığında otuz yıllığına almayı başarmıştır. 2008 yılında imzalanan anlaşma çerçevesinde; hemen işe başlamanın yanı sıra Şincan (Doğu Türkistan)'dan başlayan ve Tacikistan üzerinden Afganistan ve Pakistan'a uzanan bir yük treni hattı ile 400 megavatlık bir termik santralının yapımı da taahhüt edilmekle birlikte faaliyetlerin başlangıcı teknik ve güvenlik temelli nedenlerden dolayı gecikmeye uğramıştır (Amin, 07.01.2017; Ludwig, 2013: 405, 406). Bununla birlikte ÇHC ve Afganistan arasındaki ticaret hacmi 21. yüzyılın ilk dokuz yılında on kat artarak 250 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde Çin Afganistan'ın en büyük ticaret ortağı olurken iki ülke 2010 yılında "Kapsamlı İşbirliğine dayalı Ortaklık Anlaşması" imzalamışlardır. 2011 yılında ise yine bir Çinli şirket -*China National Petroleum Corporation*- Amu Derya nehir tabanında yer alan üç petrol sahasının işletilmesi haklarını yirmi beş yıllığına satın almıştır (Tahiri, 2017: 8).

Öte yandan ÇHC, ŞİÖ'nün Afganistan'da daha fazla rol üstlenmesi yaklaşımı çerçevesinde Rusya ile birlikte hareket etmektedir (Sadr, 2016: 65). Bu bağlamda, ŞİÖ'nün Pekin'de 2012 yılında gerçekleştirilen on ikinci zirvesinde Afganistan'a gözlemci ülke statüsü verilmiş ve Afganistan ŞİÖ ile irtibatlandırılmıştır. Böylelikle ŞİÖ'nün, Afganistan'da Çin nüfuzunun artırılması amacı çerçevesinde etkili bir vasıta olarak kullanılabilme olanağı da artmıştır (Cheng, 2018: 424). NATO güçlerinin 2014 yılı sonunda çekilmesi gündemi ŞİÖ'nün 2012 zirvesinde ele alınmış ve bu bağlamda, ÇHC Devlet başkanı Hu Jintao, "bölgesel meselelerin ŞİÖ yapısındaki devletler marifetiyle üstesinden gelineceği, dışarıdan gelecek etkilere karşı önlem alınacağı ve Afganistan'ın barış için yeniden yapılanmasında daha fazla rol üstlenileceğini" ifade etmiştir (Bryanski ve Buckley, 2012). Hu'nun bu değerlendirmesinin salt bir niyet beyanı olmadığı, ŞİÖ'nün NATO sonrasında Afganistan'ın durumu ve muhtemel bölgesel yansımaları konusunda alternatif planlama ve hazırlıkları gündem edindiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 2014 yılında gerçekleştirilen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK-CICA) ÇHC'nin bölgesel güvenlik kavramına yeni bakışını ortaya koymuştur. Bu büyük coğrafyadaki güvenlik meselelerinin zorluklarından bahisle "Asya işlerinin yürütülmesinin ve sorunlarının çözülmesinin Asyalılar tarafından yapılabileceğini" vurgulayan Çin devlet başkanı *Xi Jinping* yeni güvenlik konseptinin karşılıklı güven, karşılıklı kazanç, eşitlik ve işbirliğine dayalı ortak kalkınma ve bölgesel entegrasyona odaklanarak kalıcı barışı amaçlayan bir süreç olması gerektiğini ifade etmiştir. Xi,

yeni bölgesel güvenlik yapısında; geleneksel resmî ittifakların ve yaygınlaşan güvenlik tehditlerine karşı başvurulan bireysel ya da etkisiz girişimlerin yerini ortak ve işbirliğine dayalı sürdürülebilir güvenlik yaklaşımlarının alması zorunluluğuna dikkat çekmiştir. AİGK'nin mevcut işlevlerinin artırılmasının yanı sıra bu yapıya hükümet dışı kuruluşların buluşabileceği bir forumun eklenmesini de teklif eden Xi, “bir çok ülke güvensiz iken diğer birkaç ülkenin güvenli olamayacağını” dile getirmiş ve güvenliğin geniş kapsamlı bakış açısıyla ele alınması ihtiyacına vurgu yapmıştır (CICA, 2014). Bu çerçevede Pekin yönetimi, kendi iç güvenliğine yönelik tehditleri bertaraf etme düşüncesinin yanı sıra ekonomik ve ticari ilişkilerin, daha belirgin olarak Kuşak-Yol projesinin başarısı bakımından sınırlarında ve periferisinde güvensiz ve istikrarsız ülke bulunmamasını arzu etmektedir. Son dönemde Afganistan konusundaki çabaları da esas olarak bu yaklaşımın bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

ÇHC'nin bu dönemde Afganistan konusunda diplomatik gayretlerini artırdığı, taraflar arasında ikili anlaşmalar ve çeşitli düzeylerdeki çalışma ziyaretleri vasıtasıyla politik diyalog ve işbirliği alanlarının çoğaltıldığı görülmektedir. İkili ilişkilerin güçlendirilmesi bağlamında 2012 yılında stratejik ve işbirliğine dayalı ortaklık ilanı ÇHC'nin Afganistan'a artan ilgisinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamdaki bir diğer gelişme ise 2014 yılında Afganistan ve diğer ilgili taraflarla iletişimin artırılması, bu ülke ve genel olarak bölgede barışın korunması, istikrar ve kalkınma çalışmalarına katkı yapılması için daha önce Afganistan ve Hindistan'da büyükelçilik görevinde bulunmuş bir diplomatın Pekin yönetimi tarafından “Afganistan özel temsilci” göreviyle atanması olmuştur (Van Der Kley, 2014: 9).

Kâbil'de 2015 yılında imzalanan güvenlik, yeniden inşa ve eğitim anlaşmaları ile Çin tarafından Afganistan'da 10.000 konut inşa edilmesi ve 1500 Afgan vatandaşı öğrenciye eğitim bursu verilmesi konusunda iki ülke arasında işbirliği yapılmıştır. Anlaşma imza töreninde konuşan Çin devlet başkanı yardımcısı, Pekin yönetiminin Taliban ile barış sürecinde Afganistan'ı desteklemeye devam edeceğini ifade etmiştir (TOLONews 03.11.2015). Öte yandan, 15 Mayıs 2017 tarihinde ÇHC'nin Kuşak-Yol projesi ile bağlantılı olarak iki ülke arasında gümrük faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve ticaretin artırılmasını amaçlayan gümrük işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Ministry of Finance-Afganistan, 15.5.2017). Aralık 2017'de biraraya gelen Çin-Afganistan müşterek ekonomik ve ticari komisyonu toplantısında; Kuşak-Yol projesine odaklanılarak ikili ticaretin artırılması, yatırım, altyapı, ikili ekonomik ve transit işbirliğinin güçlendirilmesi gibi konular görüşülmüş ve geniş bir uzlaşmaya varılmıştır (Ministry of Commerce-PRC, 05.12.2017). İki taraflı diplomatik girişimlerin yanı sıra Afganistan odaklı üçlü diyalog mekanizmalarına da önem veren Pekin yönetimi 2014 yılından beri Afganistan ve Pakistan'ı aynı platformda buluşturmaya amaçlayan “Üçlü Stratejik Diyalog” sürecinde yer almıştır (Maharaj, 2016: 45). Üç devlet, 2017 ve 2018 yıllarında “Dışişleri Bakanları Diyalogu” adı altında Pekin ve Kâbil'de bir araya gelerek politik ve ekonomik faaliyetler ile güvenlik alanında üç taraflı işbirliğini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. ÇHC bu girişimle Afganistan ve Pakistan arasında güven artırmayı ve uygun bir politik çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır (Gao, 2017; Siddiqui, 2018).

Öte yandan ÇHC, ŞİÖ yapısı dışında Afganistan ve bu ülke odağında bölgesel meselelerin görüşüldüğü, devletlerin yanısıra uluslararası kuruluşların da iştirak ettiği çok taraflı girişimlere de sıcak bakmaktadır. Bu bağlamda, Afganistan Bölgesel

Ekonomik İşbirliği konferansları, Brüksel Afganistan Konferansı (4-5 Ekim 2016), 2017 ve 2018 Kâbil Süreci konferansları, Cenevre Afganistan Konferansı (27-28 Kasım 2018) gibi uluslararası platformlarda uygun politik düzeyde temsil edilmiştir (European Council, 2016; Rasmussen, 2017; RECCA, 2017; TOLONews, 2018; UNAMA, 2018). Ayrıca 2011 yılında Türkiye’de başlatılan ve Afganistan merkezinde bölgesel meselelerin gündeme geldiği “Asya’nın Kalbi-İstanbul Süreci” forumunun onbeş üyesinden biri olan ÇHC, 2014 yılında bu oluşumun dördüncü konferansına ev sahipliği yapmıştır (UNAMA, 31.10.2014).

Pekin yönetiminin Afganistan’da ekonomik ve ticari girişimleri öne çıkmakla birlikte artan politik gayretleri Kâbil hükümeti ve Taliban arasında devam eden görüşmelerde aracılık rolünü de önemseydiğine işaret etmektedir. Tarihsel yansımalarıyla Afganistan kamuoyundaki “tarafsız Çin” algısı, iki devletin herhangi bir sınır sorunu yaşamamış olması, Çin’in Afganistan işlerine karışmayan ve bu ülkeyle belirli bir mesafeyi koruyan politik tutumunun yanı sıra ŞİÖ’de diğer üyeleri etkileyebilecek nüfuzunun olması ve Pakistan ile sürdürdüğü stratejik ortaklığı (Seerat, 2015: 2, 5) gibi faktörler böylesi bir rol üstlenmesini destekleyecek niteliktedir. Bütün bu etkenlere ÇHC’nin Kuşak-Yol projesi nedeniyle bölgede artan nüfuzu ve Taliban ile 1990’lı yıllarda sürdürdüğü iletişim tecrübesi de eklendiğinde şartların Pekin yönetiminin aracılık rolü açısından uygun zemin sağladığını göstermektedir.

Bu zemine katkı yapan diğer bir olgu da tüm yerel ve uluslararası askerî-politik girişimlere karşın Afganistan’da Taliban örgütünün ağırlığının artması, dahası ihmal edilemeyecek bölgesel bir aktör haline gelmesidir. Taliban’ın ABD önderliğindeki uluslararası güç tarafından iktidarına son verildiği 2001 yılına göre ülkede daha fazla alanı kontrol ettiği ve durumun daha karmaşık hale geldiği iddia edilmektedir (Azami, 22.12.2018). Taliban’ın Afganistan meselelerinde yeniden belirleyici bir aktör haline geldiği, başta Pakistan olmak üzere ABD, Rusya Federasyonu, İran ve ÇHC gibi bölge devletlerinin bu örgüt ile kurdukları iletişim süreçlerince de gözler önüne serilmektedir.

Dahası, Afganistan Devletbaşkanı *Ashraf Ghani*’nin 2014 yılında yapmış olduğu Çin ziyaretinde Pekin yönetiminin barış görüşmelerine başlama isteğini zımnî olarak onaylaması, -diğer bazı devletleri de barış sürecinde rol üstlenmeleri konusunda cesaretlendirmeye çalışması ve bu bağlamda Pakistan ve ABD temsilcileri ile temaslarını devam ettirmesine rağmen- ÇHC açısından önemli bir politik kazanım olmuştur. Bu ziyaretin ardından Pekin yönetimi Taliban temsilcilerini ağırlamış ve bu sürece Pakistan’ın desteğini de artırmıştır (Dobbins ve Malkasian, 2015: 58, 60). Öte yandan, Pekin yönetiminin benimsediği taraflar arasında siyasi uzlaşma yaklaşımı 2015 yılından sonra bir ölçüde rüzgârını yitirmiş görünmektedir. Zira Molla Ömer’in ölümünün ardından örgütün yeni lider kadrosu Ağustos 2015’ten sonra Afganistan hükümeti ile barış görüşmelerini öteleyerek şiddet sürecine geri dönmeyi tercih etmişlerdir. Taliban’ın bu politika değişikliği ile IŞİD ve diğer radikal dini örgütlerin varlık ve faaliyetleri, bir çok diğer etkisinin yanı sıra Çin’in Afganistan’daki yatırımları ile Çin içerisine potansiyel etkileri bakımından tehdit olma niteliğini artırmıştır (Maharaj, 2016: 47, 48). Bu çerçevede 2018 yılına gelindiğinde ÇHC, Taliban’ın dizginlenmesi için bir yandan Pakistan’ın desteğini ararken diğer yandan Afganistan da Kâbil hükümetince yönlendirilen barış sürecinde taraflar arasındaki görüşmeleri kolaylaştırmaya ve genel olarak barışın sağlanmasına destek olma



niyetini sürdürmüştür (Amiri, 2018). Afganistan yönetiminin Taliban ile barış sürecinde Çin aracılığına bakışı yakın dönemde değişmemiştir. Zira, Afganistan Cumhurbaşkanlığı 2019 yılının ilk ayında “Afganların sahibi olduğu, Afganların yönettiği” barış sürecine ÇHC’nin katkılarında ve bu konuda diğer bölgesel aktörlerin yapıcı roller üstlenmeye teşvik etmesinden memnuniyet duyulacağını bir kez daha dile getirmiştir (Xu, 15.01.2019). Bununla birlikte ABD’nin Taliban ile sürdürdüğü iletişim ve 2019 yılı Ocak ayında varılan anlaşma ÇHC’yi Afganistan’da sürdürülen barış sürecinden dışlayacak bir nitelik arz etmiştir.

#### **4. Sonuç ve Değerlendirme**

Antik çağdaki kent devletlerinden günümüze uzanan süreçte güvenlik kaygıları iç ve dış politika süreçlerinin başat ve belirleyici motifi olmuştur. Esas olarak, kurumsal politik varlığı sürdürme gayreti ile yaratılan zenginlikler ve potansiyel kazançların korunması gereksinimi devletlere güvenlik sağlama sorumluluğunu yüklerken diplomasinin yanı sıra savaş/kuvvet kullanma güvenlik sağlamada temel yaklaşım olarak tercih edilir olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yoğun çalışmaların üretildiği Uluslararası İlişkiler disiplininin realist teorisyenleri güvenlik meselelerine odaklandıkları çalışmalarında başta devletlerin (ve diğer aktörlerin) oluşturduğu uluslararası sistemi güvensizlik ortamı olarak ele alırlar. Zira bu ortamda ilişkileri düzenleyici bir üst otorite yoktur ve sisteme anarşi hakimdir. Dahası, devletler arasında güvenliğin sağlanmasına hizmet edeceği düşünülen güç rekabeti bir kısır döngü içerisinde, birbirini karşılıklı olarak tetikleyen hamlelerin oluşturduğu sınırlanması zor bir yarış haline gelir. Bu çerçevede dünyadaki çatışma ve kriz noktaları küresel aktörlerin güç denemesi yaptığı alanlara dönüşür.

Afganistan, mevcut güvenlik meseleleri ve bunların potansiyel yayılma etkileri nedeniyle bölgesel-küresel bir kriz alanı durumundadır. 2001 yılından itibaren bölge dışı aktörlerin varlık göstermesine, yeniden inşa çalışmaları ile güvenlikten altyapıya pek çok projeye ve aktarılan finansal desteğe rağmen henüz başarısız devlet niteliğinden sıyrılabilmiş değildir. Ülke genelinde tam olarak denetim sağlayamamış olan Afganistan hükümeti güvenlik ve kamu hizmetleri gibi temel yükümlülüklerini uluslararası destek ile sunabilmektedir. Zira günümüzde Taliban hakimiyeti bir yana yerel askerî-politik yapılar sadece ülke içerisinde değil uluslararası platformlarda dahi güçlerini rahatlıkla hissettirebilmektedirler. Bir yandan uluslararası destek faaliyetleri devam ederken çözümsüzlüğün sürmesinde Afganistan’ın yerel dinamiklerinin bu ülkenin çıkarına olmayan nedenlerle istismar edilmesinin özellikle payı vardır. Bölgesel ya da küresel aktörlerin Afganistan ile ilişkileri, egemen devletlerin karşılıklı olarak geliştirdikleri salt diplomatik ilişkiler ve işbirliğinden farklı gündemler içerebilmektedir. Amanullah Han’ın İngiltere’ye karşı ülkesinin bağımsızlığını ilan edişinin 100. yıldönümü olan 2019 yılında Afganistan devleti temel hükümet etme güç ve işlevleri bakımından bir asır öncesine göre daha bağımlı durumdadır.

ABD, Rusya Federasyonu ve ÇHC gibi küresel aktörler farklı saiklerle Afganistan’a ilgilerini sürdürmektedirler. Tarihsel bağlamda Çin-Afganistan ilişkilerinin belirleyici dönüm noktalarından geçerek değişime uğradığı ve ÇHC’nin dış politikasında Afganistan’a yönelik ilginin gittikçe arttığı görülmektedir. Çin’in Afganistan meseleleri ile ilgili olarak geçmişte benimsediği düşük profilli yaklaşım dış politikasındaki dönüşüme koşut olarak 21. yüzyılın başından itibaren yerini daha

aktif politikalara bırakmıştır. Zhao, Afganistan'da ÇHC'yi "düşük profilli- aktif oyuncu" olarak tanımlamaktadır (2012: 1). ÇHC'nin Afganistan'a olan ilgisi genel olarak güvenlik perspektifi temelinde şekillenmektedir. ABD'nin Afganistan'daki varlığı görünürde sorun edilmese de Washington yönetiminin dönüştürerek sürdürdüğü Çevreleme politikası ÇHC açısından bir kaygı unsuru olmaya devam etmektedir. Buna ek olarak, Pekin yönetimi açısından Afganistan kaynaklı diğer bir tehdit algısı ise radikal dinsel terörizmin Çin ülkesine etkileridir.

Öte yandan, Çin'in 2001'den sonra Afganistan'a artan ilgisi batıdaki eyaletlerinin kalkındırılması için ham madde kaynaklarına ulaşım ve yeni ticaret hatlarına sahip olunması amacıyla da kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Pekin yönetimi Afganistan'da ulaştığı yatırım hacmi nedeniyle bu ülkede güvenlik ve istikrar istemektedir (Destradi vd., 2012: 5). Bu bağlamda, SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından gelişen ve ülkede hakim olan güvensizlik ortamının tetikleyebileceği yayılma etkilerinden kaygı duyan Pekin yönetimi için Afganistan'da istikrar ve güvenliğin sağlanması dış politikasına egemen bir yaklaşım haline gelmiştir. Bugün gelinen süreçte Çin'in dış politikasında Afganistan, başta güvenlik olmak üzere, jeopolitik ve jeoekonomik mülahazalar nedeniyle geçmişte olduğundan daha anlamlı bir yer işgal etmektedir. ÇHC Afganistan politikasını sürdürürken ikili ve çok taraflı uluslararası iletişim mekanizmalarından faydalanmakta, ŞİÖ yapısı ve işlevlerini Afganistan meselelerinin çözümü doğrultusunda ele almaktadır. Pekin yönetimi, geliştirdiği güvenlik konsepti ile Afganistan'ın da içerisinde yer aldığı bölge için Batı çözümlerine alternatifler sunarken aynı zamanda bölge meseleleri konusunda politika belirleme kapasitesini de gün geçtikçe takviye etmektedir.

### **KAYNAKÇA**

- Adamec, Ludwig W. (2005). *The A to Z of Afghan Wars, Revolutions and Insurgencies*, Maryland Scarecrow Press.
- Amin, M. (07 Jan 2017). The Story Behind China's Long-Stalled Mine in Afghanistan. *The Diplomat*. Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2017/01/the-story-behind-chinas-long-stalled-mine-in-afghanistan/>, Erişim Tarihi: 31.12.2018.
- Amiri, Sh. (9.8.2018). China To Send Delegation To Facilitate Govt-Taliban Talks, *TOLONews*. Erişim Adresi: <https://www.tolonews.com/afghanistan/china-send-delegation-facilitate-govt-taliban-talks>. Erişim Tarihi: 8.1.2019.
- Amstutz, J. B. (1986). *The First Five Years of Soviet Occupation*. Washington: National Defence University Press.
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*. 18. B. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Azami, D. (22 December 2018). Afghanistan: How does the Taliban make money? Erişim Adresi: [https://www.bbc.com/news/world-46554097?intlink\\_from\\_url=https://www.bbc.com/news/topics/c8nq32jw5r5t/afghanistan&link\\_location=live-reporting-story](https://www.bbc.com/news/world-46554097?intlink_from_url=https://www.bbc.com/news/topics/c8nq32jw5r5t/afghanistan&link_location=live-reporting-story), Erişim Tarihi: 5.1.2019.
- Balcı, E. (08.01.1980). Afganistan ve Ötesi. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Bradsher, Henry S. (1985). *Afghanistan and the Soviet Union*. Durham: Duke University Press.
- Bryanski, G. ve Chris B. (6 June 2012). China's Hu sees role for regional bloc in Afghanistan. *Reuters*. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-china-russia-hu-afghanistan/chinas-hu-sees-role-for-regional-bloc-in-afghanistan->

- idUSBRE85504T20120606?feedType=RSS&feedName=topNews. Erişim Tarihi: 1.1.2019.
- Chaliand, G. (1982). *Report From Afghanistan*. Paperback Edition. New York: Penguin Books.
- Chen Jian (Jun., 1995). China's Involvement in the Vietnam War. 1964-69. *The China Quarterly*. No. 142. pp. 356-387.
- Cheng, Joseph Yu-shek (2018). *Multilateral Approach In China's Foreign Policy*. Singapore: World Scientific Publishing.
- CICA (21 May 2014). Statement by H.E. Mr. Xi Jinping President of the People's Republic of China, Fourth CICA Summit. Erişim Adresi: [http://www.s-cica.org/page.php?page\\_id=711&lang=1](http://www.s-cica.org/page.php?page_id=711&lang=1), Erişim Tarihi: 8.1.2019.
- Cordovez, D. ve Selig S. H. (1995). *Out Of Afghanistan*. New York: Oxford University Press.
- Danhui Li ve Yafeng Xia (2018). *Mao and the Sino-Soviet Split 1959-1973*. Maryland: Lexington Books.
- Destradi, S. vd. (2012). The ISAF Withdrawal from Afghanistan: Perceptions and Reactions of Regional Powers. *German Institute of Global and Area Studies*. No. 5. Erişim Adresi: [https://www.files.ethz.ch/isn/152243/gf\\_international\\_1205.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/152243/gf_international_1205.pdf). Erişim Tarihi: 1.1.2019.
- Dobbins, J. ve Carter M. (July/August 2015). Time to Negotiate in Afghanistan, How to Talk to the Taliban. *Foreign Affairs*. Vol. 94, No. 4. pp.53-64.
- Dupree, L. (1980). *Afghanistan*. 3rd Printing. New Jersey: Princeton University Press.
- Erman, K. (2017). *Afganistan'daki Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçları)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- European Council (5 October 2016). Brussels Conference on Afghanistan, -participants list. Erişim Adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/10/04/afghanistan-conference-participants-list/>. Erişim Tarihi: 4.1.2019.
- Flounders, S. (Ocak 2019). Kalkınma mı Yıkım mı? Çin ve ABD Kıyaslaması, *Turque Diplomatique*, Sayı: 117. ss. 12, 13.
- Gall, Sandy (1989). *Afghanistan, Travels with the Mujahideen*. Paperback Edition. London: English Library.
- Gao, Charlotte (27.12.2017). Why Is China Holding the China-Pakistan-Afghanistan Dialogue Now? *The Diplomat*. Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2017/12/why-is-china-holding-the-china-pakistan-afghanistan-dialogue-now/>, Erişim Tarihi: 6.1.2019.
- Ghaus, Abdul S. (1988). *The Fall of Afghanistan*. 1st Edition. Oxford: Pergamon-Brassey's International Defense Publishers.
- Hao Yufan ve Zhai Zhihai (Mar., 1990). China's Decision to Enter the Korean War: History Revisited, *The China Quarterly*, No. 121, pp. 94-115.
- Hooper, J. (20.10.2001). Claims that China paid Bin Laden to see cruise missiles. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/20/china.afghanistan>. Erişim Tarihi: 24.12.2018.
- Hu, Richard W. X. (2005). China's Central Asian Policy: Making Sense of The Shanghai Cooperation Organization. *Central Asia at the End of the Transition*. Ed. Boris Rumer. New York: M. E. Sharpe, Inc.

Hürriyet. 07.01. 1980, 12.01.1980.

Kant, I. (1960). Ebedi Barış Üzerine Felsefî Deneme. Çev. Y. Abadan ve S. L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Kaplan, Robert D. (2001). *Soldiers of God*. New York: Vintage Books.

Khoo, Nicholas (November 2005). Realism Redux: “Investigating the Causes and Effects of Sino-US Rapprochement”. *Cold War History*, Vol. 5. No. 4. pp. 529–549.

Kiran, A. (2012). China’s Containment Syndrome: Revisiting the Issue from Pakistani Perspective, *ISSRA Papers*. Erişim Adresi: [https://ndu.edu.pk/issra/issra\\_pub/articles/issra-paper/ISSRA\\_Papers\\_Vol4\\_IssueI\\_2012/06-China's-Containment-Afifa.pdf](https://ndu.edu.pk/issra/issra_pub/articles/issra-paper/ISSRA_Papers_Vol4_IssueI_2012/06-China's-Containment-Afifa.pdf), Erişim Tarihi: 17.02.2019.

Ludwig, Jonathan Z. (2013). Sixty years of Sino-Afghan relations. *Cambridge Review of International Affairs.*, 26:2. pp. 392-410.

Lüthi, Lorenz M. (2008). *The Sino-Soviet Split*. New Jersey: Princeton University Press.

Magnus, Ralph H. Eden Naby (1998). *Afghanistan: Mullah, Marx, and Mujahid*. Colorado: Westview Press.

Maharaj, Sanjay Badri (Spring, 2016). China and Stability in Afghanistan: China’s Afghanistan Strategy. *Scholar Warrior*. pp. 45-51. Erişim Adresi: [http://www.claws.in/images/journals\\_doc/703322313\\_SanjayBadriMaharaj.pdf](http://www.claws.in/images/journals_doc/703322313_SanjayBadriMaharaj.pdf). Erişim Tarihi: 6.1.2019.

Manning, R. (Ocak 2019). ABD’nin Hint-Pasifik Stratejisi: Efsaneler ve Gerçekler. *Turque Diplomatique*. Sayı: 117. ss. 6-7.

Milliyet. 07.01.1980, 20.01.1980.

Ming-Yen Tsai (2003). From Adversaries to Partners? Chinese and Russian Military Cooperation after the Cold War. Westport: Greenwood.

Ministry of Commerce-PRC (05.12.2017). The 3rd Meeting of China-Afghanistan Intergovernmental Joint Committee of Economics and Trade Held in Beijing. Erişim Adresi:

<http://english.mofcom.gov.cn/article/newsrelease/significantnews/201712/20171202682386.shtml>. Erişim Tarihi: 01.03.2019.

Ministry of Finance-Afganistan (15.5.2017). Afghanistan and China sign agreement on customs cooperation. Erişim Adresi: <http://mof.gov.af/en/news/afghanistan-and-china-sign-agreement-on-customs-cooperation>, Erişim Tarihi: 5.1.2019.

Naisbitt, J. (1995). *Global Paradox*. New York: Avon Books.

Ng, Tiffany P. (1.9.2010). China’s Role in Shaping the Future of Afghanistan, Erişim Tarihi: [https://carnegieendowment.org/files/china\\_role\\_afghanistan.pdf](https://carnegieendowment.org/files/china_role_afghanistan.pdf). Erişim Tarihi: 4.1.2019.

Olcott, Martha B., Natalia U. (2000). Drug Trafficking on the Great Silk Road: The Security Environment in Central Asia. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. Erişim Adresi: <https://carnegieendowment.org/files/drugs.pdf>. Erişim Tarihi: 1.3.2019.

O’leary, G. (1980). *The Shaping of Chinese Foreign Policy*. Canberra: Australia National University Press.

Oğuz, E. (2001). *Hedef Ülke Afganistan*. İstanbul:Doğan Kitapçılık.

Opacin, Nerkez (2015). *China’s Role in Afghanistan: A Capitalist Peace Approach*. Hamburg: Anchor Academic Publishing.

- Pan G. (2006). East Turkestan Terrorism and the Terrorist Arc: China's Post-9/11 Anti-Terror Strategy. *China and Eurasia Forum Quarterly*. Vol. 4. No.2. pp. 19-24.
- Qiang Zhai (2000). *China and the Vietnam Wars 1950-1975*. USA: The University of North Caroline Press.
- Rasmussen, Sune E. (6.6.2017). Afghanistan holds peace conference amid violence and protests. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/06/afghanistan-peace-conference-violence-protests-kabul-bombing>. Erişim Tarihi: 4.1.2019.
- RECCA (2017). Ministerial Session. Erişim Adresi: <http://recca.af/wp-content/uploads/2017/11/RECCA-VII-at-a-glance-EN.pdf>, Erişim Tarihi: 28.2.2019.
- Reed, J. T. ve Diana R. (2010). *The ETIM: China's Islamic Militants and the Global Terrorist Threat*. California: ABC-CLIO, LLC.
- Rubin, Barnett R. (1995). *The Fragmentation of Afghanistan*. Michigan: Yale University.
- Rubiolo, María F. (julio a diciembre de 2010). El multilateralismo estratégico en la política exterior de China: Estudios de caso: el Foro Regional de ASEAN y la disputa por las islas Spratly. *Colombia Internacional* 72. pp. 29-52. Erişim Adresi: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=81219908002>. Erişim Tarihi: 27.2.2019.
- Sadr, O. (2016). Rethinking Stability for Afghanistan: socialising Great Powers in a multilateral order. *Afghanistan Post-2014*. Ed. Rajen Harshé & Dhananjay Tribathi, New York: Routledge.
- Sander, O. (2012). *Siyasi Tarih 1918-1994*. 21. Baskı. Ankara: İmge.
- Scheuer, Michael (2011). *Osama Bin Ladin*. New York: Oxford University Press.
- Seerat, Rustam Ali (August 2015). China's Role in Afghan-Taliban Peace Talks: Afghan Perspectives. *Institute of Chinese Studies*. Erişim Adresi: <https://www.icsin.org/uploads/2015/08/24/6f949b585a51f6f4fd06226212c951aa.pdf>, Erişim Tarihi: 5.1.2019.
- Siddiqui, N. (15.12.2018). Cooperation, intelligence sharing between Afghanistan, Pakistan vital for defeating terrorism: Qureshi. *Dawn*. Erişim Adresi: <https://www.dawn.com/news/1451577>, Erişim Tarihi: 6.1.2019.
- Suettinger, Robert L. (Fall 2004). The Rise and Descent of "Peaceful Rise" *China Leadership Monitor*. No. 12. Erişim Adresi: [https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/clm12\\_rs.pdf](https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/clm12_rs.pdf). Erişim Tarihi: 28.2.2019.
- Şimşir, Bilal N. (2002). *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tahiri, Noor R. (6 Aug 2017). Afghanistan and China Trade Relationship, Oruj University, *MPRA Paper No. 82098*. Erişim Adresi: [https://mpr.aub.uni-muenchen.de/82098/1/MPRA\\_paper\\_82098.pdf](https://mpr.aub.uni-muenchen.de/82098/1/MPRA_paper_82098.pdf). Erişim Tarihi: 1.1.2019.
- Terry, Janis J. (2008). Islamist Movements. *Encyclopedia of World History*. Vol. VI (The Contemporary World). Ed. Marsha E. Ackermann vd. New York: Infobase Publishing.
- The Washington Times (21.09.2001). Erişim Adresi: <https://www.washingtontimes.com/news/2001/sep/28/20010928-025638-7645r/>. Erişim Tarihi: 23.12.2018.

TOLONews (28 Feb 2018). Govt Issues Declaration After Kabul Process Meeting. Erişim Adresi: <https://www.tolonews.com/afghanistan/govt-issues-declaration-after-kabul-process-meeting>, Erişim Tarihi: 4.1.2019.

TOLONews. (03 Nov 2015). Afghanistan, China Sign Three Cooperation Agreements. Erişim Adresi: <http://prod.tolonews.com/afghanistan/afghanistan-china-sign-three-cooperation-agreements>. Erişim Tarihi: 03.01.2019.

Tzou, Byron N. (1990). *China and International Law: The Boundary Disputes*. New York: Praeger Publishers.

UNAMA (27-28 Nov 2018). Heads of Delegations- Geneva Conference on Afghanistan. Erişim Adresi: <https://unama.unmissions.org/geneva-conference-afghanistan>. Erişim Tarihi: 4.1.2019.

UNAMA (31.10.2014). Secretary-General's message to Ministerial Conference of Istanbul Process. Erişim Adresi: <https://unama.unmissions.org/secretary-general%E2%80%99s-message-4th-ministerial-conference-istanbul-process>, Erişim Tarihi: 5.1.2019.

Van der Kley, Dirk (October 2014). China's foreign policy in Afghanistan, Lowy Institute for International Policy. Erişim Adresi: [https://www.lowyinstitute.org/sites/default/files/chinas-foreign-policy-in-afghanistan\\_0.pdf](https://www.lowyinstitute.org/sites/default/files/chinas-foreign-policy-in-afghanistan_0.pdf). Erişim Tarihi: 03.01.2019.

Volkov, Y. vd. (1980). *The Truth About Afghanistan*. Moscow: Novosti Press Agency Publishing House.

Wacker, G. (2015). *The Irreversible Rise. A New Foreign Policy for a Stronger China. Xi's Policy Gambles: The Bumpy Road Ahead*. (Eds.) Alessia Amighini, Axel Berkofsky. Milano: ISPI, Erişim Adresi: <https://www.ispionline.it/it/EBook/XiPolicyGambles.pdf>. Erişim Tarihi: 27.02.2019.

Weissmann, M. (2015). Chinese Foreign Policy in a Global Perspective: A Responsible Reformer "Striving For Achievement". *JCIR*. Vol. 3, No. 1.

White, Kristopher D. (2005). Pamir Knot. *Encyclopedia of World Geography*. Ed: R. W. McColl. New York: Golson Books.

Wilson, D. (1969). *Anatomy of China*. 1st Printing. New York: Mentor Books.

Wortzel, Larry M. (July 2003). Concentrating Forces and Audacious Action: PLA Lessons from the Sino-Indian War. *The Lessons of History: The Chinese People's Liberation Army at 75*. Ed. Laurie Burkitt, Andrew Scobell ve Larry M. Wortzel. Strategic Studies

Institute. Erişim Adresi: [https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2003/ssi\\_burkitt-scobell-wortzel.pdf](https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2003/ssi_burkitt-scobell-wortzel.pdf), Erişim Tarihi: 26.2.2019.

Xu He (15.01.2019). Afghan NSA hopes China will encourage regional players in constructive roles. *China Daily*. Erişim Adresi: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201901/15/WS5c3d9efba3106c65c34e4978.html>, Erişim Tarihi: 16.01.2019.

Yousaf, M. ve Mark A. (2001). *Afghanistan: The Bear Trap*. Havertown: CASEMATE.

Zaeef, Abdul Salam (2010). *My Life with the Taliban*. Ed. By Alex Strick van Linschoten ve Felix Kuehn. New York: Columbia University Press.

Zhang Yunling (2016). China and its neighbourhood: transformation, challenges and grand strategy. *International Affairs* 92: 4. pp. 835–848.

Zhao Huasheng (March 2012). China and Afghanistan, China's interests, stances and perspectives. *CSIS*. Erişim Adresi: [https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy\\_files/files/publication/120322\\_Zhao\\_ChinaAfghan\\_web.pdf](https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/120322_Zhao_ChinaAfghan_web.pdf). Erişim Tarihi: 10.1.2019.

Zhao M. (October 2015). China's New Silk Road Initiative. *IAI Working Papers* 17. Erişim Adresi: <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1537.pdf>. Erişim: 28.02.2019.

**Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**

**Volume: 42, Summer-2019, p. 177-187**

**ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.514977**

**Research Article**

**Received: January 19, 2019**

**Accepted: March 26, 2019**

**This article was checked by iThenticate**

## **İLMİNSKIY’NİN EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNDEN RUS MİLLİYETÇİLİĞİNİN KISA BİR OKUMASI**

### **A SHORT READING OF RUSSIAN NATIONALISM VIA ILMINSKY’S EDUCATION SYSTEM**

#### **КРАТКОЕ ЧТЕНИЕ РУССКОГО НАЦИОНАЛИЗМА О СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ ИЛЬМИНСКОГО**

**Kutay ÜSTÜN\***  
**Metehan KARAKURT\*\***

#### **ÖZ**

Batı Avrupa’da modernleşme ve sanayileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan Milliyetçilik olgusu, kısa sürede Çarlık yönetiminin çok dilli, çok uluslu feodal devlet yapısını tehdit etmeye başlayınca, Kafkasya ve Türkistan’a doğru genişleyen sınırlarını ve mevcut devlet yapısını korumak isteyen Çarlık Rusya’sı, Rus Olmayan (Neruskiy) ve Hıristiyan Olmayan (İnoverets) diğer imparatorluk tebaasını Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırmak için 19. yüzyılın ortalarına doğru asimilasyon ve misyonerlik politikaları izlemiştir. Rusçanın Çarlık sınırları içerisinde eğitim ve iletişim dili olması için yürütülen bu kültürel milliyetçi politikanın başında Kazan Üniversitesi İlahiyat Akademisinde Türk lehçeleri ve ilahiyat üzerinde çalışan Nikolay İvanoviç İlminskiy yer almaktadır. Çar II. Aleksandır tarafından desteklenen İlminskiy’nin eğitim sistemi, yükselen Rus milliyetçiliğinin bir yansıması olarak Rus dilinin ve Hıristiyanlığın yaygınlaşmasına ve daha sistematik bir şekilde uygulanmasına olanak sağlamıştır. Hazırlanan bu eğitim sistemi doğrultusunda, misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesi, yerel dillerin lehçe ve şivelerle bölünmesi, yerel diller ile birlikte Rusça ve Kiril alfabesinin öğretilmesi, nihayetinde Rusçanın Çarlık sınırları içinde ortak bir dil haline getirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, dini ve etnik açıdan farklı olan grupların, Rus ve Ortodoks Hıristiyan kimliği içerisinde asimile edilmesi istenmiştir.

\* ORCID: 0000-0003-2572-2264, Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ([ustunk@gmail.com](mailto:ustunk@gmail.com))

\*\* ORCID0000-0001-6809-9738, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, ([metehankarakurt36@gmail.com](mailto:metehankarakurt36@gmail.com))



Bu çalışma, Rus milliyetçiliğinin İlminskiy eğitim sistemi aracılığıyla yürüttüğü kültürel asimilasyon politikası sürecini, bu süreci etkileyen faktörleri, bu eğitim sisteminin yapısını ve uygulamalarını incelemiştir. İlminskiy eğitim sisteminin imparatorluk sınırları içerisinde hedeflediği başarıya ulaşamamış olsa da Tatar Türklerinin Hıristiyanlaştırılması, Rusçanın diğer etnik gruplar arasında yaygınlaştırılması ve kendisinden sonra gelen Ruslaştırma politikalarına zemin hazırlaması açısından oldukça etkili olduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Rus milliyetçiliği, Ruslaştırma, İlminskiy, Kafkasya, Milliyetçilik

### ABSTRACT

The phenomenon of nationalism, which emerged as a result of modernization and industrialization in Western Europe, soon began to threaten the multi-lingual multinational feudal state structure of the Tsarist administration. Tsarist Russia, which wanted to preserve its borders and the existing state structure that expanded to the Caucasus and Turkestan, followed the assimilation and missionary policies towards the middle of the 19th century to Russify and Christianize non-Russian (Nerusky) and non-Christian (Inoverets) ethnic groups. At the beginning of this cultural nationalist policy, which was carried out by Nikolai Ivanovich Ilminsky, who worked on theology and Turkish dialects in Kazan Spiritual Academy, in order to have Russian as a language of education and communication within the Tsarist borders. The education method of Ilminsky, supported by Tsar Alexander II, enabled the Russian language and Christianity to become widespread and more systematically applied as a reflection of the rising Russian nationalism. In line with this training method, it was aimed to carry out missionary activities, to teach Russian and Cyrillic alphabet alongside local languages, to divide these languages with accents and dialects and to make Russian a common language within Tsarist borders. Thus, the religious and ethnically different groups were wanted to be assimilated within the Russian and Orthodox Christian identities.

This study examines the process of cultural assimilation policy carried out by the Russian nationalism through the education system of Ilminsky, the factors affecting this process, the structure and applications of this education system. Although the education system of Ilminsky did not reach its target within the boundaries of the empire, it was seen to be quite effective in Christianization of Tatar Turks, in spreading Russian among other ethnic groups and in terms of laying the ground for the subsequent Russification policies. The Ilminsky education system, which caused the start of a new phase in Russian nationalism, led to the emergence of nationalist ideas and intelligentsia among the ethnic groups exposed to this system. The nationalist ideas spread among the ethnic groups exposed to the policy of Russification have enabled the establishment of new educational systems and the emergence of national liberation movements.

**Keywords:** Russian Nationalism, Russification, Ilminsky, Caucasia, Nationalism

## **АННОТАЦИЯ**

Феномен национализма, возникший в результате модернизации и индустриализации в Западной Европе, вскоре начал угрожать многоязычной многонациональной феодальной государственной структуре царской администрации. Царская Россия, которая хотела сохранить свои границы и существующее государственное устройство, которое распространилось на Кавказ и Туркестан, следовала ассимиляционной и миссионерской политике в середине 19-го века, чтобы русифицировать и христианизировать нерусских (нерусских) и нехристианских (Иноверец) этносы. В начале этой культурной националистической политики, проводимой Николаем Ивановичем Ильминским, который занимался теологией и турецкими диалектами в Казанской духовной академии, чтобы русский язык был языком образования и общения в пределах царских границ. Метод обучения Ильминского, поддержанный царем Александром II, позволил русскому языку и христианству стать широко распространенным и более систематически применяемым как отражение растущего русского национализма. В соответствии с этим методом обучения он был нацелен на миссионерскую деятельность, обучение русскому и кириллическому алфавиту наряду с местными языками, разделение этих языков с акцентами и диалектами и превращение русского языка в царский. Таким образом, религиозные и этнически разные группы хотели ассимилироваться в русской и православной идентичностях.

В данном исследовании рассматривается процесс политики культурной ассимиляции, проводимой русским национализмом через систему образования Ильминского, факторы, влияющие на этот процесс, структура и применение этой системы образования. Хотя система образования Ильминского не достигла своей цели в границах империи, она оказалась достаточно эффективной для христианизации татарских турок, распространения русского языка среди других этнических групп и создания условий для последующей политики русификации. Система образования Ильминского, которая вызвала начало нового этапа в русском национализме, привела к появлению националистических идей и интеллигенции среди этнических групп, подверженных этой системе. Распространение националистических идей среди этнических групп, подвергшихся политике русификации, позволило создание новых образовательных систем и появление национально-освободительных движений.

**Ключевые слова:** русский национализм, русификация, ильминский, кавказ, национализм

## **1.Giriş**

Ulus-devlet sisteminin yaygınlaşması ve tüm Avrupa'da milliyetçi hareketlerin yayılması, kapitalizmin küresel genişlemesi ve Batı'nın askeri olarak güçlenmesinden kaynaklandığından, dünya genelindeki milliyetçi hareketler, hem sömürgecilik çağında hem de sömürgecilikten sonra, genellikle Batı'nın üstünlüğüne ve özellikle kapitalizmin geleneksel yaşam biçimleri üzerindeki aşındırıcı etkisine karşı inşa edilmiştir (Giddens, 1981, s. 196). 18. yüzyılın sonlarına doğru Batı

Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik ideolojisi, kısa sürede bünyesinde farklı etnik grupları barındıran imparatorlukları hedef almaya başlamıştı. Çarlık Rusya'sı da dönemin diğer imparatorlukları gibi, milliyetçi fikirlerin egemen olduğu tarihi bir süreç yaşamaktaydı. Ancak Rus milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, yapısı ve tarihi süreci bakımından kendine özgü bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Tarihi süreçte Rus milliyetçiliğinin ideolojik arka planı farklı biçimlere girerek değişime uğramıştır. Kültürel milliyetçilikten siyasal milliyetçiliğe dönüşen Rus milliyetçiliği, varlığını imparatorluk sınırları içerisindeki diğer etnik grupları ortadan kaldırmak veya siyasal etkisini kırmak üzerine kurmuştur. Rus milliyetçiliğinin farklı şekillerde ortaya çıkması, kavramsal ve teorik açıdan konunun daha iyi anlaşılması açısından dönemselleştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Rus milliyetçiliğini anlamak için, öncelikle ortaya çıktığı 19. yüzyılın başlarına bakmak gerekir. Rus milliyetçiliğinin bir duygu olarak ortaya çıkması ve bir harekete/aksiyona dönüşmesinde etkili olmuş kişileri, düşünsel kökenleri, yaklaşımları, siyasal teşkilatlanmaları ve bu amaç doğrultusunda uygulanmaya konulan politikaları ele almak gereklidir. Bu çalışmada Rus adı ve kimliği, kültürel içeriğinden daha çok politik bir anlamda kullanılmıştır.

1870'lerden 1914'e kadar toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimler çeşitli çözümlere ve bölünmelere yol açmaktaydı. Toplumsal düzeni sağlamak ve yönetmek amacıyla yeni gelenekler icat edilmiş, halkı kontrol etmenin ve sistemle bütünleştirmenin etkili yollarından biri ise hiyerarşik eğitim sistemi olmuştur. Halkın bütünlüğünü belirleyecek ve onları simgeleyecek millet gibi topluluklar bu dönemde yaratılmıştır (Hobsbawm, 2014, s. 133-135). Bu bağlamda Çarlık yönetimi de hiyerarşik eğitim sistemiyle modern bir millet yaratmak istemiştir. Resmi milliyetçilik çerçevesinde ele alınabilecek İlminskiy'nin eğitim sistemi, Rus milliyetçiliğinin ilk örneklerinden biri olması açısından oldukça önemlidir. Farklı anlam ve türleri olan Rus milliyetçiliğinin İlminskiy'nin eğitim sistemi bağlamında ele alınması literatürdeki boşluğu doldurma açısından önemli bir girişim olacaktır.

Ruslar egemenlikleri altındaki topraklardaki etnik grupları Çarlık yönetimi bünyesinde tutmak, siyasal birliğini tehdit edeceğini varsaydığı "ötekiler" üzerinden hegemonya kurmak ve ulusal egemenliğini korumak amacıyla farklı milliyetçi stratejiler öne sürmüştür. Bu stratejilerden biri olan İlminskiy'nin eğitim sistemi doğrultusunda, Volga, Kafkasya ve Türkistan'da misyonerlik ve Ruslaştırma (Rusifikatsiya) politikaları uygulamıştır. Bu uygulamalar doğrultusunda medreselerin yerine yeni okullar açılmış, Arap alfabesinin yerine Kiril alfabesi getirilmiş ve Rusça öğrenmek şartıyla yerel dillerde eğitim verilmiştir.

## 2. Rus Milliyetçiliği ve Rus Kimliğinin İnşası

Rus milliyetçiliği, Çarlık Rusya'sında politik bir özne olarak milli kimliğini kurma ve otoritesini sağlama amacı taşımaktaydı. Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik tecrübesinden farklı olarak tepeden inşa edilen Rus milliyetçiliği, Çarlık yönetimi tarafından desteklenmişti. Bundan dolayı geleneksel resmi milliyetçilik Rusya'nın siyasetini ve gündelik hayatını günümüze kadar etkilemiştir. Milli kimliği yaratma ve ulusal bilinci geliştirme, Rus milliyetçilerinin bu dönemdeki asıl hedefi haline gelmişti. Rus milliyetçileri, savundukları iddiaları meşru kılmak ve Rusluğa bir anlam ve kimlik kazandırmak için askeri alandan eğitim alanına birçok farklı yöntem

izlemiştir. Rus elitler, Çarlık yönetimine bağlılığı ve sadakati geliştirmek, ulusal bütünlüğü sağlamak ve ulus inşa sürecini hızlandırmak için özellikle dile ve kültüre önem vermişlerdir.

“Rus” ismi, günümüzde bu isimle bilinen Slav boyuna, Kiev yakınlarda, başlarında bulunan Viking krallarından dolayı verildiği tahmin edilmektedir (Rurik soyu). “Kiev Rus” devletinin Moğol işgalinden sonra yıkılması, Rusluğun Moskova Prenslığı çevresinde yeniden güçlenmesine neden olmuştur. Bu tarihten sonra Rusya giderek güçlenmiş ve büyümüştür. (Belge, 2007, s. 45). 18. yüzyıla gelindiğinde Çarlık Rusya’sında Petro ile başlayan modernleşme ve reform hareketleri, Rusya’nın siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Petro yalnızca Rusya’yı modernleştirmenin yanında toplumsal bir devrim de gerçekleştirmiştir. Geleneksel yapıyla mücadele eden Petro, Batı Avrupa ile önemli temaslar sağlamış, ordu, yönetim ve eğitim alanında birçok yenilik gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra Rusya geri dönülmez bir şekilde yönünü Batı’ya ve Batı’da ortaya çıkan fikirlere çevirmiştir (Skocpol, 2004, s. 178).

16. yüzyıldan beri, çok sayıda farklı etnik grubun yaşadığı Çarlık Rusya’sı, Ukrayna, Volga, Sibiry, Transkafkasya, Orta Asya ve Baltık bölgesine uzanan sınırlarıyla çok uluslu bir devlet haline gelmişti. (Sakharov, 1998, s. 8). Napolyon savaşları döneminde Rus ordularının Batı Avrupa’da kalması, Rus entelijansiyasının Batıdaki fikirlerle temasını sağlamış, bu durum milliyetçi fikirlerin Ruslar arasında ortaya çıkmasına neden olmuştu. (Kurat, 1987, s. 332). 19. yüzyılın başlarında yaşanan bu gelişme 1863’ten sonra, Tatar Türklerinden Polonyalılara, Yahudilerden Moldovalılara, Litvanyalılardan Komi’ye Rus olmayan birçok etnik grubun, Çarlık rejiminin yasal ve kültürel ayrımcılığına maruz kalmasına yol açacak, özellikle bu dönemde Rus kültürü ve Rus Ortodoksluğu baskın hale gelecektir. (Theodore, 2004, s. 471).

19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına doğru, yeniçağın güçlü sosyo-ekonomik ve politik süreçleri imparatorluk temellerini sarsmaya başlayınca, ülkedeki milliyetçi eğilimler de hızlı bir şekilde artmaya başladı. Bu dönemde artan etnik milli hareketleri ve devrimci kuvvetleri bastırmak için milliyetçilik bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Bu süreçte dini hoşgörüsüzlük, şovenizm, anti-semitizm ve yabancı düşmanlığı giderek artmış, çeşitli milliyetçi örgütler kurulmuştur (Sakharov, 1998, s. 13).

Ortak bir geçmişi, kültürü ve dili olan Ruslar, aynı duygu, deneyim ve düşünceye sahip olan grubun diğer üyelerinin bir araya getirilmesiyle kolektif bir kimlik kazanmış ve böylece edinilen bu yeni kimlik aileyi, cemaati, dini aşan evrensel bir anlam taşımıştır. Kültürel ve siyasi bir anlam içeren bu kimlik ile kendisini “ben” ve “öteki” üzerinden tanımlamıştır. Rus milli kimliği, bütünüyle modern bir olgu olarak bu dönemde ortaya çıkmış, Batı Avrupa devletleri karşısında geri kalınmışlığa ve yaşanan toprak kayıplarına bir tepki olarak şekillenmiştir. Egemenliği altında farklı etnik gruptan ve dinden toplulukların olması sürekli olarak parçalanmak duygusunu canlı tutmuş, bu durum Ruslar arasında ulusal kimliği şekillendirici bir etki yaratmıştır. Rus milli kimliği, milliyetçi siyasetçiler için önemli bir mevzi olmuştur.

Hem Çarlık hem de Sovyet dönemine bakıldığında çok uluslu bir siyasal ve toplumsal yapıya sahip olan Rus milli kimliği etnisiteye değil “emperyal” devlete bağlı olmuştur. Ancak devletin bu emperyalist özelliği milletleşme ve milli kimlik yaratma sürecinde sorun yaratmıştır. Rus milli kimliği, Rus olmayan ögeleri içine

olarak inşa edilmiş, bu kimlik, kültür, dil merkezli egemen bir yapı özelliği göstermiştir (Dağı, 2002, s. 69). Rus milli kimliği, egemen olmayan diğer halkları bu kimlik içinde eritmeye çalışmıştır.

### **3. Rus Milliyetçiliğinin Diğer Yüzü: Ruslaştırma**

Çarlık Rusya, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra genişleyen sınırlarını korumak ve tek uluslu bir toplum inşasını gerçekleştirmek amacıyla Ortodoks ve Rus olmayan diğer tebaası üzerinde “Rusifikatsiya” diye adlandırılan Ruslaştırma politikaları izlemiştir. Rus milliyetçiliğinin bir yansıması olan “Rusifikatsiya” farklı anlamlara gelen “obrusit” ve “obruset” adlı kelimelerle tanımlanmıştır. Obsurit iktidar tarafından Ruslaştırmayı ifade ederken, obruset ise kendi isteğiyle Ruslaşma çabası olarak ifade edilmiştir. Ruslaştırma politikası temelde düşünce birliği sağlamayı amaçlamıştır. Tarihçi Aleksey İliç Miller bu politika ile birlikte Rusya'nın imparatorluk bütünlüğünü koruduğunu ve resmi milliyetçilikle bünyesinde yaşayan diğer etnik grupların bağımsızlık isteklerini önlemeyi çalıştığını ifade etmiştir (Tanrıverdi, 2017, s. 541).

Ruslaştırma teriminin tam olarak neyi ifade ettiği, uygulamaları ve ulus inşa etme süreci üzerindeki etkisi muğlak olsa da terimin iki farklı anlamı üzerine durulmuştur. Birincisi, düzenin sağlanması, ikinci bir dil olarak Rusçanın yayılması, devlet vatansızlığı ve hanedanlık sadakatinin aşılması olarak yorumlanmıştır. Terimin ikinci anlamı ise, etnik, dilsel ve dini açıdan farklı olan grupların asimile edilmesi olarak değerlendirilmiştir (Theodore, 2004, s. 489). Ruslaştırma ve asimilasyon kavramları arasında bir takım benzerlikler bulunmasına rağmen ayrıştıkları noktalarda söz konusudur. Ruslaştırma politikasının temel amacı diğer etnik unsurlara Rus kültürünü özümsetmek iken, asimilasyon ise bu özümseme sürecini, kendiliğinden ve farkında olmadan gerçekleştirmiştir. Bazı yazarlar Ruslaştırma politikasını “kültür soykırımı” şeklinde ifade etmişlerdir. Ruslaştırma politikasını savunanlar etnik milliyetçilerden farklı olarak, Rus olmayanları Ruslaştırarak sisteme dâhil etmeyi amaçlamıştır. “Rusya Ruslarıdır” düşüncesinde olan etnik Rus milliyetçileri ise, devletin her kademesinde sadece Rusların olması gerektiğini savunmuştur (Tanrıverdi, 2017, s. 542). Bu söylem ve pratikler, milliyetçi talebin farklı biçimlerde ortaya çıktığını ve kendisini temellendirdiğini göstermiştir.

Ruslaştırma politikası, Çarlık Rusya'sı yönetimi tarafından farklı biçimlerde uygulanmaya konulmuştur. Gürcistan ve Baltık bölgesinde entegrasyonu amaçlarken, Ermenistan'da Ermeni devlet okullarının devralınması ve Ermeni Kilisesinin kamusallaştırılmasını amaçlamıştır. İlkokullarda Rusçanın öğretilmesi ve Ukrayna dilinin yasaklanması gibi bazen de dilbilimsel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Orta Asya'da ise ekonomik kaynakları sömürmek ve iyi otlaklara Rusları yerleştirmeyi hedeflemiştir (Hosking, 1998, s. 29). Ortaçağ'dan beri farklı etnik grupları içine alarak genişleyen Çarlığın, iktidarını korumak amacıyla uyguladığı Ruslaştırma politikası, resmi milliyetçiliğin en etkili örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Çarlık Rusya'sının egemenliği altında yaşayan halkın yarısından fazlası başka bir anadilde konuşuyordu. Çarlık yönetimi 19. yüzyılın sonlarına doğru Ruslaştırma politikası doğrultusunda okullarda sadece Rusçanın öğretilmesi kararı almıştı (Anderson, 2017, s. 102-103). Çarlık yönetimi, eğitimi Rusça yaparak diğer etnik grupları Ruslaştırmak istemiş; bunu eğitim ve askeriye aracılığıyla kısmen de olsa gerçekleştirmiştir. Bunu kabul etmeyip dışarıda kalan grup ise devlete yabancılaşmıştır (Hobsbawm, 1999, s.

168). İdeolojik ve pratik bir yanı olan Ruslaştırma politikası, merkezdeki halk ve çevre bölgesinde sömürülen halk arasında iletişim sağlanması için memurlar yetiştirmiştir (Anderson, 2017, s. 131).

Ruslaştırma politikalarını Kafkasya’da yoğun bir şekilde uygulamaya koyulmuştu. Kafkasya bölgesi farklı dinlerin, etnik yapıların ve dillerin var olduğu, imparatorluğun en karmaşık yerlerinin başında gelmekteydi. Çarlık Rusya’sının 19. yüzyılın başında Transkafkasya’yı işgal etmesiyle beraber bölge hızlı bir sömürgeleştirme ve Ruslaştırma faaliyetine maruz kalmıştı.

Çarlık yönetimi Müslümanlar üzerinde Ruslaştırma politikasını iki farklı şekilde yürütmüştür. Birincisi, molla ve ulema sınıfını kendi kontrolünde tutmak amacıyla Şii ve Sünnileri ayırıştıran bir dini irade tesis etmiş; ikinci olarak ise, Ruslaştırma amacı taşıyan okulları Transkafkasya’da açmıştır (Resulzade, 1990, s. 13). Rus milliyetçiliğinde yeni bir evrenin başlamasına neden olan Ruslaştırma politikası, halkın bir kısmı üzerinde etkili olurken, bu sisteme maruz kalan etnik gruplar arasında da çeşitli tepkilere yol açmıştır. Çarlık rejiminin Kafkasya bölgesinde uyguladığı Ruslaştırma politikası etnik kimlikler üzerinde homojenleştirici bir etkisinin olmasının yanında çeşitli etnik kimliklerde bir direnç oluşturmuş ve millet olma bilincini hızlandırmıştır. Ruslaştırma politikasına maruz kalan etnik gruplar arasında ortaya çıkan milliyetçi fikirler, yeni eğitim sistemlerinin kurulmasına ve milli bağımsızlık hareketlerinin doğmasına da olanak sağlamıştır.

#### **4. İlminkiy’ nin Eğitim Sistemi**

Gellner’e göre milliyetçilik, ancak modern bir dünyada “sosyolojik bir gereksinim” olarak ortaya çıkmıştır (Gellner, 1992, s. 80). Dolayısıyla, milletler genel toplumsal koşulların var olduğu, tüm halk üzerinde etkili olan ve tek bir standart merkez tarafından kontrol edilen “yüksek kültürler” gerektiğinde ortaya çıkabilir. Bu tür koşullar yalnızca sanayileşmiş toplumlarda var olur. Okuma yazma bilmeyen toplumlarda “yüksek kültürlerin” ihtiyaçlarının karşılanması ise olanaksızdır (Gellner, 1992, s. 107-108). Çarlık yönetimi, yaratılmak istenen “yüksek kültürün”, ancak standartlaştırılmış bir eğitimle gerçekleşeceği kanaatine varmıştı.

Çarlık Rusya’sı 19. yüzyılın ortalarına doğru, birçok dilin konuşulduğu, farklı gelenek ve kültürlerin var olduğu bir imparatorluk haline gelmişti. Çeşitlilik ve farklılığın yoğun olması Rus milliyetçilerinin geliştirmek istediği ulus inşası ve ulusal bütünlükle çelişmekteydi. Milliyetçi Rus elitler (siyasal, kültürel ve toplumsal) tek dil, tek kültür ve tek bir kimliği paylaşan ulus inşa sürecini gerçekleştirmek istemişlerdi. Soyut olan Rus milli kimliğini somut hale getirmek ve bu kimlik etrafında aidiyet hissi oluşturmak amacıyla tekipleştirme bir “zorunluluk” haline gelmiştir. Bu tekipleştirmenin en büyük saçı ayağı ise eğitim olmuştur. Rus milliyetçileri, Çarlık sınırları içerisinde tek ve baskın bir ulusun inşa edilmesi amacıyla etnik ve dini açıdan toplumsal birimlerin daha homojen olmasını savunmuş ve bu doğrultuda Rusçanın eğitim dili olmasını, Kiril alfabesinin yaygınlaştırılmasını ve farklı inançlara sahip grupların Ortodokslaştırılmasını hedeflenmişlerdi. Din kisvesi adı altında yapılan, bir resmi milliyetçilik uygulaması olan İlminkiy’ nin eğitim sistemi, Çarlık Rusya’sı gibi etnik açıdan homojen olmayan bir toplumda birliğin sağlanması ve baskın ulusun inşa edilmesi için eğitimi araç olarak kullanılmıştır. Rusluğu ve Ortodoksluğu merkez alan bu eğitim sistemi, Çarlık sınırları içerisinde geniş bir alanda uygulanmıştır.

Çarlığın Volga-Ural ve Kuzey Sibiryâ bölgelerinde 16. yüzyıldan itibaren eğitim adı altında yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Müslüman ve diğer pagan olan gruplara Rusça eğitim verilmişti. Etnik ve dini açıdan farklı olan bu toplulukların Rusça bilmemeleri, Rus okullarına rağbet etmemeleri ve II. Katerina'nın sergilemiş olduğu hoşgörölü tavrıdan dolayı eski inançlarına geri dönmüş olması, Çarlığın ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin birlikte yürüttüğü misyonerlik politikalarının başarısız olmasına neden olmuştur (Aça, 2013, s. 1466). Eğitim politikasındaki bu başarısızlık ve milliyetçilik olgusunun etkisini arttırdığı bir dönemde, Çarlık yönetimi yeni yöntemler geliştirmeye gereksinimi duymuştur.

Kazan Üniversitesi ve Kazan İlahiyat Akademisinde Türk Dilleri Profesör olan Nikolay İvanoviç İlminskiy, Volga bölgesinde genel eğitimin Rusça olduğu, yerel dillerde Hıristiyan eğitimi verilen yeni bir okul sistemi geliştirmiştir (Çağla, 2002, s. 35). Bu geliştirilen sistem Eğitim Bakanı D. Tolstoy tarafından desteklenmiştir (Zemtsova, 2014, s. 76). 1863 yılında, Kazan'da Kreşin Tatarları (vaftiz edilmiş Tatarlar) için öğretmen ve misyoner yetişmek isteyen İlminskiy, eğitim sistemini uygulamaya başlamıştır. "Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar Merkez Okulu" adını taşıyan bu okullarda Tatarca eğitim dili olarak kullanılmıştır. Yerel dillerde hazırlanan eğitim materyallerinin içeriği ise çoğunlukla dini ağırlıklı olmuştur (Aça, 2013, s. 1472). Kreşin Tatarları için açılan bu okuldaki ilk uygulama oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. İlminskiy'nin daha sonra bu tür okullarda imparatorluk sınırları içersinde bir ağ oluşturma önerisi Eğitim Bakanı Tolstoy'a sunulmuştur. İlminskiy'nin ilkokulu, iki yıllık iki dönemden oluşan dört yıllık bir eğitimi kapsamıştır. İlk iki yılda, çocuklar tarih, anadillerinde okuma, kilise şarkıları ve aritmetiğin temellerini öğrenilmesi ve daha sonra Rusça eğitimin aşamalı bir şekilde verilmesi hedeflenmiştir (Zemtsova, 2014, s. 88). İlminskiy'nin eğitim sistemi, Tatar çocuklarının Hıristiyanlaştırılması konusunda eskiye oranla daha çok başarı göstermiştir. Hıristiyanlaştırılmış Tatarlar Merkez Okulu karma bir yapıya sahip olmuş, bu okul 1917 yılına kadar çok sayıda mezun vermiştir. Buradan mezun olanlar öğretmen, papaz ve diyakoz olmuştur (Yusipova, 2003, s. 74-75).

İlminskiy'nin eğitim sitesindeki başarıyı gören Çarlık yönetimi, uzun tartışmalardan sonra 1870 yılında yayınladığı kararname ile bu eğitim sistemini kabul etmiştir. Çarlık yönetimi, Rus olmayanları Hıristiyanlaştırmanın yanında, bir an önce kendi bünyesindeki farklı etnik grupları Ruslaştırmak için bu okullarda Rusça eğitim veren sınıflar açmıştır (Yusipova, 2003, s. 75-76). İlminskiy, Volga bölgesi, Kırım ve Kafkasya'da Müslümanların bu okullara gitmesini teşvik etmiş, Müslüman çocuklarının bu okullarda okuması için devlet önemli desteklerde bulunmuştur (Çağla, 2002, s. 36). İlminskiy, mevcut Çarlık eğitim sistemine adapte olma konusunda zorluk çeken veya bu sistemi kabul etmeyen etnik gruplara kendi dillerinde eğitim vermiş ve Ruslaştırmayı aşamalı bir şekilde uygulamaya koymuştur. İlminskiy tasarladığı eğitim sisteminin başarılı olması için bölgedeki halkla iyi ilişkiler kurmuş ve kendisini modernleşme yanlısı biri olarak tanıtmıştır. İlminskiy'nin geliştirmiş olduğu eğitim sistemi, çoğunlukla dinsel eğitim alanına yoğunlaşmış, yerel dillerin yanında Rusçanın da öğretilmesi amaçlanmıştır. Sistematik bir şekilde Ortodoksluğun, Rus dili ve kültürünün ön plana çıkarıldığı bu eğitim sisteminde, yerel diller öğrencileri okullara çekmek için araç olarak kullanılmıştır. Ruslaştırma ve misyonerlik faaliyetlerinde zorlamaya ve şiddete başvurmeyen İlminskiy, eğitim

sistemini “gönüllük” esasına dayandırmıştır. İlminskiy, yerel dillere belli bir hoşgörü gösterse de sadece Rusçanın yaygınlaştırılmasını ve egemen olmasını amaçlayan bir eğitim sistemi geliştirmiş ve bunun için çalışmıştır (Zenkovsky, 1983, s. 25-26). İlminskiy’nin eğitim sisteminde yaşanan bu deneyim, Çarlık yönetiminin toplumsal, kültürel ve ekonomik kaynaklarını seferber ettiğini gösteren bir örnek olmuştur. Kültürel ve siyasal toplumun birbiriyle örtüşmesi Çarlık yönetimi için oldukça önemli olmuştur. Birçok okulun benimsediği bu sistem, daha sonra ortaya çıkan okulların eğitim politikasını da oluşturacaktır.

Rusça öğretme yoluyla doğrudan Ruslaştırılmayı hedefleyen muhaliflerin aksine, İlminskiy, Rus olmayan birinin Rusça çalışırken zorlandığını ve fazla bir şey anlamadığını, bu nedenle bir insanın düşünce ve dünya görüşünü etkileme yolunun anadilinde geçtiğini savunmuştur (Zemtsova, 2014, s. 87). İlminskiy, Tatar, Kazak, Çuvaş, Özbek, Türkmen ve diğer başka etnik grupların Rusçanın yanında kendi anadillerinde eğitim almasının savunmasında, kanımızca iki önemli nedeni vardır. Birincisi, Rus kültürü ve dilinin imparatorluk sınırları içerisinde düşünce ve iletişim dili haline getirilmek istenmiştir. İkincisi, Ortodoksluğun bilinçli bir şekilde tercih edilmesinin önünü açmayı amaçlanmıştır. Bu Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırmanın en etkili yolu olarak seçilmiştir. İlminskiy ayrıca, Türk boyları arasındaki olası bir birliği önlemek için din, lehçe ve ağız farklılıklarını derinleştirmek istemiştir. Böylelikle her birinin ayrı bir etnik unsur olarak düşünülmesini ve tek bir millet ideali etrafında birleşmelerini de engellemeye çalışmıştır.

Cedit Hareketi’nin önde gelen isimlerinden biri olan Kırım’lı İsmail Gaspıralı’nın, ortak bir dilin oluşturulması, modern eğitimin uygulanması, toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve millet bilincinin oluşması amacıyla açtığı Usul-u Cedit okulları Müslümanlar tarafından yoğun bir şekilde tercih edilmiştir (Çağla, 2002, s. 39). Bu durum İlminskiy’nin eğitim sistemine muhalif olanları harekete geçirmiştir. 20. yüzyılın başlarında, İlminskiy’nin eğitim sistemi muhafazakârlar tarafından saldırıya uğramış, 1891’de İlminskiy’nin ölümünden sonra bu eğitim sistemi etkisini yitirmiştir. 1903 yılına gelindiğinde Volga bölgesindeki okullarda bu sistem kaldırılmış ve Kazan Başpiskoposu yerel dillerdeki ayinleri yasaklamıştır (Zemtsova, 2014, s. 107).

## **SONUÇ**

19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve aynı yüzyılın ortalarına doğru belirginleşmeye başlayan Rus milliyetçiliği, Çarlık yönetimi tarafından mevcut politik sorunların çözümü olarak görülmüştür. Etnik Rus milliyetçiliğinden farklı olarak, resmi bir milliyetçilik ideolojisi benimseyen Çarlık yönetimi, ortak bir kökene vurgu yapmak yerine, kültür, dil ve din üzerinden aynı kolektif değerleri paylaşan yeni bir Rus kimliğine işaret etmiştir. “Biz” ve “ötekiler” üzerinden bölünmüş bu üst-kimlik, inkâr, bastırma, asimilasyon, Ortodoksların Ruslaştırma ve Ruslaştırma pratikleriyle kendini açığa çıkarmıştır.

Rus milliyetçileri, Çarlık sınırları içerisinde sadece Ruslardan veya kendisini Rus kültür dairesinde görenlerden oluşacak bir toplumsal yapı inşa etmek istemiştir. Kendisini bunun dışında tutan diğer etnik unsurlar ise “gönüllü” veya zorla Ruslaştırılmak istenmiştir. Nitekim İlminskiy’nin hazırlamış olduğu eğitim sistemi bu amaçla Çarlık yönetimi tarafından kabul edilmiştir. Özü itibarıyla sistematik bir şekilde Ortodoksların Ruslaştırılmayı ve Ruslaştırılmayı amaçlayan bu sistem kısa sürede Çarlığın



farklı bölgelerinde uygulanmaya konulmuştur. Etnik ve dini açıdan homojen ulus tasarımının öncülüğünü yapan İlminskiy'nin eğitim sistemi, Rus milliyetçiliğine dinsel ve ideolojik dayanak oluşturarak kısmen de olsa önemli “kazanımlar” elde etmiştir. Çarlık sınırları içerisinde Rusçanın iletişim ve düşünce dili haline getirilmesi, Kiril alfabesinin yaygınlaştırılması, merkez ve çevre bölgeler arasında kontrolü sağlayan memurların yetiştirilmesi ve özellikle Kreşin Tatarlarının önemli oranda Ruslaştırılması bu kazanımlardan bazılarıdır. Ayrıca İlminskiy'nin eğitim sistemi, ortak bir etnisiteyi, dili ve kültürü paylaşan etnik gruplar arasında lehçe ve kültürel farklılıkları derinleştirilerek kolektif bir millet bilincinin oluşturulması engellenmiş, böylelikle Çarlık rejimine tehdit oluşturulabilecek güçlerin nüfuzu kısılmıştır. İlminskiy'nin hazırlamış olduğu eğitim sistemi, daha sonra ortaya çıkacak milli eğitim politikalarına zemin hazırlaması açısından da oldukça önemli bir deneyim olmuştur.

Çarlık yönetimi, yüzyıllardır Rus kültürünün hegemonik etkisi altında kalan etnik grupların, eğitim yoluyla Ruslaşacağını düşünmüştür. Ancak, yerel dillerin kilise ve okullarda uygulanmaya konulması, Çarlık yönetimi altında yaşayan farklı etnik unsurların arasında ulusal bilincin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca, resmi Rus milliyetçiliğinin kültürel asimilasyon politikasına duyulan tepki başlangıçta dini nedenlere dayansa da daha sonra etnik, kültürel ve siyasal talepleri amaçlayan milliyetçi hareketlerin çıkmasına neden olmuştur.

### KAYNAKÇA

- Aça, M. (2013). Misyoner-Şarkiyatçı İl'minskiy'in Çarlık Rusyası'nın Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma Politikalarındaki Yeri . *Yeni Türkiye* , 1464-1477.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (2007). Batılılaşma: Türkiye ve Rusya. M. G. Tanıl Bora içinde, *Modernleşme ve Batıcılık* (s. 43-55). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağla, C. (2002). *Azerbaycan'da Milliyetçilik Ve Politika* . Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Dağı, Z. (2002). *Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika*. İstanbul: Boyut Kitapları .
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (G. G. Büşra Ersanlı Behar, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Giddens, A. (1981). *A Contemporary Critique of Historical Materialism Vol.1 (Power, Property and the State)*. Los Angeles: University of California Press.
- Hobsbawm, E. J. (2014). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1999). *İmparatorluk Çağı: 1875-1914*. (V. Aslan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hosking, G. (1998). Empire and Nation-Building in Late Imperial Russia. R. S. Geoffrey Hosking içinde, *Russian Nationalism* (s. 19-34). London: Macmillan Press.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Rezulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*. (İ. M. Yıldırım, S. Çağın, & Y. Akpınar, Dü) İstanbul: İrfan Yayıncılık.

- Sakharov, A. (1998). The Main Phases and Distinctive Features of Russian Nationalism. G. Hosking, & R. Servic içinde, *Russian Nationalism Past and Present* (s. 7-18). London: Palgrave Macmillan.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*. (S. E. Türközü, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Tanrıverdi, M. (2017). Kafkasya'da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları). *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* , 539-557.
- Theodore, W. R. (2004). Russification: Word and Practice 1863-1914. *Proceedings of the American Philosophical Society* , 471-489.
- Yusipova, M. (2003). *İdil-Ural bölgesinde Hristiyanlığın Yayılması Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Zemtsova, O. (2014). *Russification and Educational Policies in the Middle Volga Region (1860-1914)*. Florence: European University Institute.
- Zenkovsky, S. A. (1983). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. (İ. Kantemir, Çev.) İstanbul: Üçdal Neşriyat.

**Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**  
**Volume: 42, Summer-2019, p. 188-203**  
**ISSN: 1308-6200 DOI Number: 10.17498/kdeniz.557352**

**Research Article**

**Received: April 23, 2019 Accepted: June 30, 2019**

**This article was checked by iThenticate**

**KIRGIZ ŞİİRİNDE ‘AKAN SU’ AKIMI İLE YAPILAN TABİAT  
GÜZELLEMEİNİN ÇAĞRIŞIMLARI ÜZERİNE  
(CEÑİCOK KÖKÖ UULU, TOGOLOK MOLDO VE BARPI  
ALIKULOV’UN ŞİİRLERİ ÖRNEĞİNDE)**

**ON THE REFLECTIONS OF THE NATURE LYRICS WITH  
‘FLOWING WATER’ THEME IN KYRGYZ PEOTRY  
(EXAMPLE OF CEÑİCOK KÖKÖ UULU, TOGOLOK MOLDO VE  
BARPI ALIKULOV’S POEMS)**

**О КОНЦЕПТЕ «РЕКА, ПОТОК ВОДЫ» И ЕГО  
АССОЦИАТИВНОМ ПОЛЕ В КИРГИЗСКОЙ ПОЭЗИИ В  
КОНТЕКСТЕ ОПИСАНИЯ ПЕЙЗАЖА  
(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЖЕНИЖОК КОКО УУЛУ,  
ТОГОЛОКА МОЛДО И БАРПЫ АЛИКУЛОВА)**

**Mustafa KUNDAKCI\***

**ÖZ**

Edebî türler içerisinde yaygın biçimde kullanılan şiirler, anlam bakımından çok katmanlı metinlerdir. Kelimelerin seçimi ve kendisine has istifi sayesinde oldukça yoğun bir anlatım özelliği gösteren şiirlerde sadece duygular ele alınmaz. İnsanlar, olaylar ve tabiat şairin ilk temasından sonra şiire girer. Şairin bu unsurlara teması şiire giren insanlara, olaylara ve tabiata şiirin doğduğu zamanın şartlarını da ekler. Bu şartlar, okuyucunun şiirde doğrudan görebileceği şekilde verilebileceği gibi, dolaylı olarak anlaşılabilir daha derin bir boyutta da aktarılabilir. Dönemin koşulları, şairleri ortak bir duygu durumunda buluşturduğunda şiirlerde de ortak temaların kullanıldığı akımlar ortaya çıkar.

Kırgız edebiyatında XIX. yüzyılın ikinci yarısından yakın zamana kadar şiirlerde kullanılan ortak temalardan biri de ‘akan su’dur. Daha çok ‘akan su’ teması etrafında bir tabiat güzelleme şeklinde söylenen şiirlerde dönemin toplumsal sorunlarına dair izlerin de bulunması mümkündür. Baskı ve zulmün özellikle fakir bir aile ortamında yetişen şairlerin yöneticileri eleştirmesine imkân vermediği bir

---

\* ORCID: 0000-0001-6092-4043 Dr. Öğr. Ü. Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mustafakundakci@karabuk.edu.tr

ortamda şiirlerde doğrudan dönemde yaşanan zorlukları anlatan detayların olması beklenemez.

Kırgız şiir geleneğinin içerisinde yetişen Ceñicok Kökö Uulu, Togolok Moldo ve Barpı Alıkulov’un ‘akan su’ temalı şiirlerinde daha çok tabiat güzellemesi yapılmaktadır. Şairler kişileştirme yoluyla anlattıkları ‘akan su’ temasını ideal bir insan ve ideal bir toplum için model olacak şekilde işler. Şiirlerin doğrudan anlattıkları dışında alegorik bir şekilde dolaylı yoldan yani çağrışımlar yoluyla aktardıkları içerisinde toplum hayatına yönelik detaylar üzerinde durulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Kırgız şiiri, akan su, Ceñicok Kökö Uulu, Togolok Moldo, Barpı Alıkulov.

### **ABSTRACT**

The poems widely used in literary genres are multi-layered texts in terms of meaning. In poetry, which shows a very intense expression, thanks to the choice of words and the unique sequence of poetry only emotions are not addressed. People, events and nature go into poetry after the first contact of the poet. The poet’s contact with these elements adds the conditions of the time that poems were born to the people, events and nature. These conditions can be given in such a way that the reader can be seen directly in the poem, or can be conveyed in a deeper dimension that can be understood indirectly. When the conditions of the period bring the poets together in a common feeling, the movements that use common themes in the poems are born.

In Kyrgyz literature, one of the common themes used in poetry in the second half of the 19th century until recently is ‘flowing water’. It is possible to find traces of the social problems of the period in the poems which are mentioned as a folk lyric around the water flow. In a period in which oppression and tyranny do not allow the poets who grow up in a particularly poor family environment to criticize the rulers, it cannot be expected that the details of the difficulties experienced in the poems are stated directly.

More folk lyrics are made in the ‘flowing water’ themed poems of Ceñicok Kökö Uulu, Togolok Moldo and Barpı Alıkulov who were grown in the Kyrgyz poetry tradition. The poets talk about ‘flowing water’ theme through the personification process as a model for the ideal human and ideal society. Apart from the direct narratives of poems, details about the life of the society were given in an allegorical way that is through indirect associations.

**Keywords:** Kyrgyz poem, flowing water, Ceñicok Kökö Uulu, Togolok Moldo, Barpı Alıkulov.

### **АННОТАЦИЯ**

Различные лирические жанры представляют собой многослойные тексты с точки зрения смысла. Уникальный порядок слов, используемый в поэзии, позволяет интенсивно и наиболее ярко выражать эмоции, чувства. В таком случае в пейзажной лирике важную играют роль изображаемые в стихотворении люди и события. Лирический герой также может трансформировать специфику условий того времени, когда было создано стихотворение. Это помогает читателю наиболее глубоко увидеть скрытый смысл, который хотел передать автор непосредственно в стихотворении. Когда

условия периода объединяют поэтов в общей идее, это сказывается на содержании стихов, в которых используются общие концепты.

Со второй половины XIX в. в кыргызской литературе одним из распространенных концептов стал концепт «Река / поток воды». Анализируя такие поэтические образы в стихотворениях указанного периода, можно найти отражение многих социально значимых проблем. В такой поэзии авторы описывали только трудности, которые были присущи тому времени. Однако они избегали критики властей и не затрагивали политические темы.

В поэзии Джениджок Кёкё Уулу, Тоголок Молдо и Барпы Аликулова, произведения которых являются образцами киргизской литературы, достаточно широко используется концепт «Река / поток воды». Данный концепт обозначен в контексте персонификации модели идеального человека и идеального общества. Помимо прямых упоминаний в стихах, подробности о жизни общества подаются аллегорично, т.е. через косвенные ассоциации.

**Ключевые слова:** киргизская поэзия, Джениджок Кёкё Уулу, Тоголок Молдо, Барпы Аликулов.

## Giriş

Edebî metin biçimlerinin en yaygın örneklerinden biri olan şiir, bazı özellikleri bakımından diğerlerinden bariz biçimde ayrılır. Şiir, okuruna diğer edebî biçimlerde olduğu gibi doğrudan ve apaçık bir biçimde seslenmez. Gerek kısa bir metinde yoğun bir anlamı aktarma zarureti gerekse estetik kaygının öncelenişi şiirde görünen anlamın dışında iç içe farklı anlam katmanlarının oluşmasına neden olur. Bu bakımdan kıymeti, geleneği ve iddiası bulunan hiçbir şiir görüldüğünden ibaret değildir.

Şiirlerin anlam katları, kimi zaman normal olanın da ötesinde artar. Özellikle toplumların siyasi ve sosyal buhran yaşadığı dönemlerde kendileri adına konuşan şairler, şiirin kelimelerinin en derinlerine gizledikleri mesajları okurlarına aktarmaya çabalar. Şairler eserlerinde kullandıkları kelimelerle olup biten konusunda sadece kendi kanaatini paylaşmanın ötesinde mensubu oldukları toplumun düşüncelerine de tercümanlık eder (Arıcan, 2013; 194). Böylelikle kendilerini ait hissettikleri toplumun, bu dönemi en az hasarla atlatmasını sağlamaya çalışırlar.

Toplum hayatı için hafıza en hayati şeydir. Çünkü hafıza, bireyi toplumun diğer bireyleri ile temasa geçirip onlarla bütünleştiren tarihi taşıyan en önemli araçtır. Hafıza tarihi taşırken şiir de hafızanın nesiller arasında taşınması için en uygun araçlardan biri olarak düşünülebilir. Zira şiir, toplum hayatının içerisine işlediği tüm somut ve soyut formları en zengin anlamıyla aktarabilme gücüne sahiptir. Olaylar, mekânlar, eşyalar, kahramanlar ve fikirler şiir metinlerine ele avuca sığmaz duygu biçimlerinde ve ancak sahibine açılacak kadar girift şekilde yerleştirilir.

Kırgız 'akın'lar da şiirleri ile toplumlarının hafızası denilebilecek tarih ve kültürden oluşan hayat bütününe zekâ ve yetenekleriyle kuşaktan kuşağa aktarmayı kendileri için en temel vazife bilir (Alimov, 2003; 3). Öncelikle destan türünün imkânları içerisinde ve toplumsal hayattan beslenen sözlü gelenekle yetişen Kırgız şair, çoğu zaman irticali olarak söylediği şiirlerinde oldukça samimidir. Kırgız şairlerin hem sözü samimi hem de hayatla teması sahibidir. Bu nedenledir ki 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda toplumuyla birlikte şahit olduğu tüm sıkıntıları eserlerine aktarır. Sıkıntılar kimi zaman doğrudan verilirken kimi zamanda baskının şiddeti ve sıkıntının derecesine göre dolaylı verilir.

Konar-göçer bir toplum olan Kırgızların şiirlerinde tabiat çok önemli bir yeri teşkil eder. Tabiat ve tabiatın her bir unsuru Kırgız toplumu için vazgeçilmezdir. Toprak, hava, yayla, dağ, su gibi tabiat unsurları onların ailelerinin bir parçası hatta bedenlerinin bir uzvu gibidir. Bu çalışmada bu tabiat unsurlarından ‘su’yun hareket halinde şiirlere konu oluşu üzerinde durulacaktır. ‘Akan Su’ teması Kırgız şiirinde pek çok şair tarafından kullanılarak bir akım haline getirilir. Togolok Moldo, Ceñicok Kökö Uulu ve Barpı Alıkulov’un ‘Akan Su’ temalı şiirleri örneğinde akımın bu tema üzerinden geliştirdiği tabiat güzellemesinin çağrışımları üzerinde durulacaktır.

### 1. Bir Tabiat Unsuru Olarak Su ve Kırgız Kültüründe Suyun Yeri

İnsan, tüm ömrünü iki şeyi anlamaya ve korumaya çalışmakla geçirir: bedenini ve vatanını. Beden, insanın mahrem alanıdır ve ona dair anlama ve koruma eylemlerini ifşa etmeden gerçekleştirir. Vatan ise insanın diğer toplum üyeleri ile ortak alanıdır. Bu bakımdan onunla ilgili anlama ve koruma çabası açıktan gerçekleştirilir. Vatan, her bir bireyin toplumun diğer üyeleri ile maddî ve manevî ortaklıklar kurduğu yeryüzü coğrafyası olarak adlandırılabilir. Esasen bir toprak parçasının vatana dönüşmesi, onun üzerinde zaman geçiren toplumların yaptığı, düşündüğü, inandığı ve hissettiği her şeyin ona sirayet etmesiyle mümkündür. Böylece coğrafya, görünen tüm unsurlarıyla görünmeyen şeylere işaret eden manevî bir mahiyet kazanarak milletin hayatı ve hafızası olur.

Coğrafyayı bezeyen ‘tabiat’ ve tabiatın bir unsuru olan ‘su’, geçmiş dönemlerden bugüne toplumlar tarafından oldukça önemsenmektedir. Evreni var eden dört temel unsurdan biri olan su, hem hayatın başlangıcında hem de sürdürülmesinde oldukça önemlidir. Bu sebeple hemen her kültürde su kutsal bir mahiyet kazanır (Oymak, 2010; 36). Bugün için suyun kendisi kadar sebebi olduğu birçok maddî ve manevî faydanın da varlığı üzerinde durulmaktadır. Yani su; hem hayatın sağlıklı bir gelişme gösterip ilerlemesinde hem de ahlaki, estetik, ruhî, ekonomik bakımlardan bu hayatın refah içinde sürdürülmesinde oldukça etkilidir (Çolakoğlu, 2009; 112).

Genel olarak Türk toplulukları; yaşadıkları coğrafyalarda ataları kadar kıymet verdikleri dağlara, sulara, nehirlere o gün için kutsal olduğuna inandıkları tanrıların adlarını vererek kutsallaştırırlar. Böylece yaşadıkları coğrafya ile kimlikleri bütünleşir (Oymak, 2010; 38). Göçebe bir hayat biçimine sahip Kırgız Türklerinde de ‘su’ oldukça hayatî bir yere sahiptir. Kırgızlara göre suyun onu koruyan ve ona insan anlayışını aşan bir keramet özelliği kazandıran bir sahibi vardır. Özellikle şifa verici yönüyle birçok ritüele konu olan su; hastalar için saçılan, içine kurşun dökülen, dua okunan, kırk çıkarılan mukaddes bir varlıktır. Su, Kırgız Türklerine göre canlıdır. O kadar canlıdır ki insanlar rüyalarını bile suya anlatır (Bayrak İşcanoğlu, 2017; 299-300).

Kırgız sözlü eserlerinin en yaygın örnekleri olan atasözleri ve destanlardan suyun bu kültürde ne kadar önemli olduğunu anlayabilmek mümkündür. “Suu sıyılan zor bolor, suu kordogon kor bolor.” (Suya saygı gösteren yükselir, suyu hor gören hor görülür.) “Suu ömür bulağı” (Su hayat kaynağı), “Appak bolson kuuday bol, taza bolson suuday bol” (Bembeyaz olacaksan kuğu gibi ol, temiz olacaksan su gibi ol) şeklindeki atasözleri göçebe Kırgız kültüründe suyun önemine işaret eder. Manas Destanında Semetey’in kartalının avladığı ölümsüzlük suyu içmiş ördeğin destan kahramanlarını da ölümsüz yapması veya Manas’ın babasının erkek evlat sahibi olamamasını suçunu hanımının şifalı sulara gecelememesi olduğunu söylemesi de suyun Kırgız kültüründeki yeri ile ilgili oldukça net bir fikir vermektedir

(Bayrak İşcanoğlu, 2017; 299). Kırgız kùltüründe özellikle dağın ve suyun kutsal iki unsur olarak görùlmesinin destanlara yansıdığı örneklerden biri de Manas Batır'ın Manas destanındaki duasıdır: “Annesi su Kırgız'ın / Atası dağ Kırgız'ın”. Kırgızlar, Tanrı'nın kendilerine yurt olarak Issık Göl çevresiyle Tanrı dağlarının eteklerini vermiş olmasını da bir lùtuf olarak görür (Kapağan, 2015; 29)

## **2. Kırgız Edebiyatında ‘Akan Su’ Şiir Akımı**

Kırgız edebiyatında ‘akın’ olarak isimlendiren Şair, tüm hayatı boyunca milletin huzur içerisinde yaşayacağı bir vatan arar (Alimov, 2003; 5). Akınlar, bazen bir kısmını buldukları fakat her Őeyiyle tamam olan ve sürekli öyle kalan biçimine ulaşamadıkları bu hayali vatan coğrafyasını daha çok Şiirlerinde anlatırlar. Bu, cennete benzeyen bir kısmıyla gerçek ama bir kısmıyla hayal ürünü olan vatanın en önemli dekorlarından biri de ‘su’ dur.

Kırgız Şiirinde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp yakın zamana kadar kullanılan ‘akan su’ teması, bir Şiir akımı olarak Şairlerin evrenin ve yaratılışın tabiata yansıyan sırları üzerindeki düşüncelerini aktarır. Su metaforu ile temiz, saf ve güzel olanın arayışı içerisindeki Şairler, bir tür felsefi Şiir örneği verirler. Şiirlerde redif olarak kullanılan ‘akan su’, bir yeryüzü unsuru olmasının yanı sıra bir yaşama biçimi, bir insan tavrı olarak da işlenir

(<http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUZHAANBAEVAK.2015-6.pdf>,

Erişim Tarihi: 08.04.2019).

Kırgız akınlarından Esenaman Calgař uulu (1833-1913), Ceñicok Kökö uulu (1860-1919), Togolok Moldo (1860-1942), Toktogul Satılđanov (1864-1933), Barpı Alıkulov (1884-1949) ve Alıkul Osmanov (1915-1950) gibi akınlar ‘akan su’ redifli Şiirler yazan Şairlerden bazılarıdır. Bu Şiirlerde suyun hareket halinde verilmesi de dikkate değerdir. Daha çok ihtiyaçların, hizmetlerine karşılık gençlere ettiği “Ağın suuday ömrün uzun bolsun.” (Akan su gibi ömrün uzun olsun.) duasından hareketle ‘akan su’ kullanımının berekete karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Nehirler, ırmaklar suyun hareketli halinin farklı görünüşleri olmaları bakımından ‘akan su’ temasına karşılık gelen yerlerdir. Bu tür sulardan atsız Şekilde geçmek zorunda olan göçebe Kırgızlar, başlarına bir Şey gelmesinden korkar. Çünkü nehirler, ırmaklar gücün sembolüdür. Bu sebeple Kırgızlar nehirlerden, ırmaklardan geçmek için özel dualar okurlar (Bayrak İşcanoğlu, 2017; 298-299).

Şiirlerde ‘akan su’ ideal bir varlığı, mekânı ve durumu ifade edecek Şekilde kullanılır. Buna karşılık ‘akan su’ Şiir akımının yaygınlık kazandığı dönemde Kırgız Türkleri oldukça zor durumdadır. XVIII. yüzyılın başlarında Hokand Hanlığına bağlı olan Kırgızlar, 1852 yılından başlayarak Çarlık Rusya'sının etkisine girer ve 24 yıllık bir sürecin sonunda 1876 yılında Hokand Hanlığının yine bu devlet tarafından ortadan kaldırılmasıyla Rus hâkimiyetine geçer. Rusya ilk iş olarak Kırgız topraklarında iç savaşı körükleyecek yeni bir yönetim sistemi kurar. Kırgızların hayat düzenini alt üst eden bu zorlama idare biçimi; tüm Türkistan coğrafyasını bölmek, parçalamak amacıyla kurgulanır ve Türkî halkların uğradıkları haksızlıklara karşı birlikte hareket etmelerinin önü alınır. Ruslar tarafından kendi topraklarında ikinci sınıf vatandaş olarak görùlen Kırgızlar, Rusların iktidarının gittikçe yerleşik bir hâl almasına bağlı olarak daha çok zulüm görür (Kara, 2013; 1751-1752).

Çarlık Rusya özellikle 1860'lı yıllarda Rusya içlerinde yaptığı toprak reformundan sonra birçok Rus çiftçisini Türkistan coğrafyasına yönlendirir. Bu göçler sebebiyle Kırgız Türklerinin yaşadığı vatan coğrafyası da Rus çiftçiler tarafından işgal

edilir. Ağırıklı olarak hayvancılıkla uğraşan göçebe Kırgızlar, gün geçtikçe verimli otlaklarını da kaybeder. Hayat düzenleri bozulur ve her şeylerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar (Roux, 2014; 407). 1905 yılında başlayan meşrutiyet dönemi 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilaliyle sona erer. Kırgız Türkleri, XVIII. yüzyılın ortalarından ihtilal tarihine kadar yaklaşık 60 yıl Çarlık Rusya’sı tarafından sömürülür (Akayev, 2003; 169). Esasen gerçekleşen Ekim İhtilalinin de Kırgız Türklerine bir yararı olmadığı gibi Çarlık Rusya’sı döneminde kısmen zayıflayan otorite yeniden tesis edilerek sömürü daha sistemli hâle getirilir (Kara, 2013; 1752). Ağır vergiler, rüşvetin yaygınlaşması, boylar arasında savaş, yöneticilerin zalimce uygulamaları ve eğitim çalışmalarının yetersizliği gibi sebepler Kırgızların kendilerini savunmalarını da zorlaştırmaktadır.

Bir tür tabiat güzellemesi biçiminde Kırgız edebiyatında ‘akan su’ temalı şiirlerin ortaya çıkışı yukarıda verilen döneme rastlamaktadır. Bu şiir akımı içerisinde yer alan birçok şair, dönemlerinde yaşanan zulümlere karşı da kayıtsız kalmazlar. Buna karşılık ‘akan su’ şiirlerinin görünen yönüyle Kırgızların o dönemde başına gelenlere hiç değinmeden sadece tabiat güzellemesi yaptığını düşünmek mümkün değildir. ‘Akan su’ akımı çevresinde oluşturulan şiirlerin, eserlerin daha çok el yazması biçiminde çoğaltıldığı ve aynı zamanda aydın kimliği de bulunan şair ve yazarlara yönelik sansürün arttığı bir dönemde bu tür zorlukları aşma hesabıyla söylenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bölümün başında da değinildiği üzere ‘akan su’ kavramının ideal vatani, millet durumunu temsil eden bir kuvvet ve bereket hâli olduğu düşünüldüğünde şairlerin halkı bu ideal noktada birleştirme ve onların ümidini canlı tutma çabasında olduğu anlaşılabilir. ‘Akan su’ şiir akımı içerisinde eser vermiş üç önemli şairin şiirleri üzerinde gerçekleştirilecek dikkatli bir değerlendirme, bu şiir hareketinin sadece tabiatı bahsetmediğini, şairlerin felsefi söylemlerinin arkasında farklı çağrışımların yer aldığını anlamayı mümkün kılacaktır.

### 3. ‘Akan Su’ Akımı Akınları

Kırgız edebiyatı ve özellikle şiiri gelenekli bir gelişim gösterir. Yazılı şiirin yaygın olmadığı dönemlerde bu sanat formu usta-çırak ilişkisi üzerinden uygulamalı olarak varlığını sürdürürken yazılı edebiyatın ilk devrelerinde de durumun çok farklı olmadığını söylemek mümkündür. Şairin şairler yetiştirdiği Kırgız şiir geleneğinde sadece teknik değil, bazen tema da ortak düşer. Şairler, bu ortak temayı benzer veya farklı açılardan işledikleri şiirlerle bir ‘akım’ meydana getirir. Konar-göçer bir hayat yaşayan ve hayvancılıkla geçinen Kırgız Türkleri, içerisinde doğdukları ve hayatlarının tamamını geçirdikleri tabiatı şiirlerinde hem dekor hem de ana mesele olarak kullanırlar. Yukarıda da işaret edildiği üzere Kırgız şiirinde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp yakın zamana kadar ‘akan su’ teması birçok şair tarafından işlenir. Bu çalışmada özellikle üç şair örneğinde bu şiir akımında ‘akan su’ konusunun işlendiği şiirlerden doğrudan çıkarılabilecek ‘tabiat güzellemesi’ yanında dolaylı olarak anlaşılabilir çağrışım alanları üzerinde durulacaktır.

### 4. Ceñicok Kökö Uulu (1860 - 1919)

Talas’taki Kızıl-Künköy köyünde fakir bir çiftçi ailesinin oğlu olarak dünyaya gelen Ceñicok, küçük yaşta yetim kaldığı için oldukça sıkıntılı bir çocukluk dönemi geçirir. Şair on beş yaşında hastalanınca Kırgızistan’ın güneyinde bulunan Aksı şehrine, dayılarının yanına gelir. Burada Arapça okumayı ve yazmayı kısa bir sürede öğrenen Ceñicok, aynı zamanda akınlık sanatını da öğrenip geliştirir. Katıldığı akın



atışmalarında gösterdiği başarı sayesinde kısa zamanda halk arasında şöhreti artan şair, bir düğünde atışmaya yensiz yani kol kısmı olmayan bir kürk giyerek katıldığı için Ceñicok adıyla tanınır. Devrin bozulan, değişen durumunu ‘Zamana’ şiirinde anlatan şair; ‘Dünüyö’, ‘Akkan Suu’ başlıklı şiirlerinde de âlem, din ve mitik motifler hakkında hem halkın hem de kendi düşüncelerini felsefi bir şekilde ele alır. Akın, bu şiirler dışında yaşadığı vatan coğrafyasının güzelliklerini anlattığı ‘Öskön Cer’, ‘Bizdin Cer’ gibi eserlerin yanı sıra ‘Caman Uul’, ‘Nakil Kep’ gibi didaktik şiirler de söyler. Şiirlerinde duygularını ifade için sembollerden faydalanan Ceñicok’un günümüze ulaşan eserlerinin tamamı sonradan halk ağzından derlenir (Alimov, 2003; 52-53, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13489.cenicokpdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 11.04.2019).

##### **5. Togolok Moldo (1860-1942)**

Togolok Moldo, Narın bölgesine bağlı Aktalaa şehrinin Kurtka köyünde fakir bir ailenin altı çocuğunun en büyüğü olarak dünyaya gelir. Asıl ismi Bayımbet olan akının babası Abdurrahman, akın on dört yaşındayken ölünce ünlü bir Manasçı olan dedesi Muzooke’nin yanında birkaç yıl kalır. Bir yandan köy mollasından okuma yazmayı öğrenen Bayımbet, diğer yandan dedesinden komuz çalmayı, şiir söylemeyi öğrenir. Bir süre sonra dedesini de kaybeden şair, doğduğu şehirden ayrılarak Çüy bölgesine gider. Manas destanının derleyip yazıya ilk aktaran isimlerden biri olan akın, halk arasında kısa boylu ve dolgun olduğu için ‘Togolok’, Arapça okuma yazma bildiği için de ‘Moldo’ (Molla) olarak tanınır. Çüy’de evlendikten sonra bir müddet orada çalışır ve 1923 yılında meşhur bir akın olarak yine doğduğu Kurtka köyüne döner (Alimov, 2003; 46-47, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13490.togolokmoldopdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 11.04.2019, Arvas, 2011; 514).

Kırgız halk kültürüne oldukça hâkim olan şair, hem kendisi şiir söyleyen hem de akınlık geleneği içerisinde yer alan destan, masal gibi ortak metinleri yaşatan çok yönlü bir sanatçıdır. Devrime kadar matbaa olmadığı için hiçbir eseri yayınlanmayan Togolok Moldo, Kazak şair Abay, eğitimci İbray Altınсарın, Tatar şair Abdullah Tokay, Nevâî, Rirdevsi ve Nizamî gibi isimlerin de eserlerini okuyup etkilenir. Eserlerinde gerçekçi karakterlerin yanında temsili karakterler de kullanan Togolok, halkı doğru olan davranış ve düşünüş biçimlerine yönlendirmeye çalışır. Tabiatı bir dekor ve tema olarak kullandığı “Cer cana Anın Baldarı” (Toprak ve Onun Çocukları) eserinde alegori kullanarak halkı birlik içinde ve beraber yaşamaya davet ederken “Eşek menen Bulbul” (Eşek ile Bülbul) adlı fabl türü şiirinde iyi ile kötü, cahil ve kaba insanla akıllı ve kibar insan karşıtlığı üzerinde durur. Ekim İhtilalini de heyecanla karşılayan Togolok Moldo, Sovyet döneminde de eserler üretmiş ve eserlerini bizzat yazıya dökmüş bir şairdir (Özgen, 2014; 177-180).

##### **6. Barpı Alıkulov (1884-1949)**

Oş ilinin Suzak kasabasında Açı isimli köyde diğer iki şair gibi fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Alıkulov, çocuk yaşlarda şiire başlar. Okuma yazma bilmeyen akın, on beş yaşında katılmaya başladığı atışma yarışmalarında şiirlerini irticalen söyler. Komuz da çalan Alıkulov, eserlerinde felsefi ve lirik bir tarz kullanır. Okuma yazma bilmemesine karşın kuvvetli hafızası sayesinde Doğu klasiklerinin halk içerisinde anlatılan varyantlarına oldukça hâkimdir. ‘Marttik’ (Mertlik), ‘Ayaldın Camanı’ (Kadınların Kötüsü), ‘Pitina’ (Cimri) gibi şiirlerinde ahlak ve terbiye konularını işleyen akın, ‘Akkan Su’ (Akan Su), ‘Kün’ (Güneş), ‘Şamal’ (Rüzgar) gibi

şairlerde de tabiat konusunu felsefi bir tarzda akatarır. Aşk tecrübelerini de kullandığı ‘aşk’ konulu şiirlerinde de oldukça başarılı olan şair, ‘aşkın şairi’ olarak da bilinir. Sovyet dönemini ümit ve sevinçle karşılayan Barpı Alıkulov, Çarlık döneminde yaşanan zulüm ve eziyetlerin son bulacağını, yokluğun ve ezilmişliğin ortadan kalkacağını düşünür. Eserlerinde de bu ümidin izlerini görmek mümkündür (Alimov, 2003; 51-52, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13503,barpialikulovpdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 11.04.2019).

‘Akan su’ temalı şiirlere örnek olarak seçilen şairlerden Ceñicok Kökö Uulu’nun alıntılanan şiirleri için editörlüğünü Abdıldacan Akmataliyev’in yaptığı yine Abdıldacan Akmataliyev, Muratalı Mukasov tarafından hazırlanan ‘Büyük Şairler Serisi’nin 3. cildi olan ‘Ceñicok’ kitabının ilgili şiirin yer aldığı 54. ve 83. sayfaları arasından faydalanılmıştır. Togolok Moldo’nun alıntılanan şiirleri için yukarıda künyesi verilen ‘Büyük Şairler Serisi’nin 6. Cildi olan ‘Togolok Moldo, Aldaş Moldo’ kitabının ilgili şiirin yer aldığı 122. ve 123. sayfalarından faydalanılmıştır. Barpı Alıkulov’un alıntılanan şiirleri için Ulanbek Alimov’un 2003 yılında hazırladığı ‘Kırgızistan’da Akınlar ve Akınlık Geleneği’ başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinin ilgili şiirin yer aldığı 86. ve 98. sayfaları arasından faydalanılmıştır.

#### 7. Ceñicok Kökö Uulu, Togolok Moldo ve Barpı Alıkulov’un ‘Akan Su’ Temalı Şiirlerinde Tabiat Güzellemesi ve Farklı Çağrışımlar

‘Akan Su’ temalı şiirlerde her şeyden önce su hareket hâlinde verilir. Her üç şairde de bu durum benzerlik gösterir:

Dayra bolup taşkan su  
Tar arıktan aşkan su  
Ağın dayra bolgon su  
Ar özöngö tolgon su  
(Ceñicok Kökö Uulu)

\*\*\*

Özündö kubat bolboso,  
Kaydan çıkart akkan suu?  
Künü-tünü tinbastan  
Ağıp turat akkan su  
(Togolok Moldo)

\*\*\*

Ayak-başın bilbeysin,  
Birdey ketken, akkan suu.  
Çarçaganın, talganın  
Bilbey ketken, akkan su.  
(Barpı Alıkulov)

Deniz olup taşan su  
Dar arıktan aşan su  
Akan derya olan su  
Her vadiye dolan su

\*\*\*

Kendinde kuvvet olmasa  
Nerden çıkar akan su?  
Gece gündüz durmadan  
Akar durur akan su.

\*\*\*

Başını sonunu bilemezsin,  
Aynı şekilde akan su.  
Yorulduğunu bilmeden  
Akip giden akan su.

Her üç şiirde de suyun hareket halinde olması ideal olan ve olumlu bir durumdur. Şiirlerde kişileştirilerek anlatılan suyun, sürekli bir devinim halinde ve dinamik olması hem ona hem de ondan istifade edenlere fayda sağlamaktadır. Akınlar, bu şiirlerle hareketi idealize ederken zımmen ataleti eleştirir:

Can-canibar su içip  
Tarap turgan akkan su

Canlı varlık su içip  
Her yere yetişen akan su

Keregine düynönün  
Carap turgan akkan su  
(Ceñicok Kökö Uulu)  
\*\*\*

Tuk toktoboy ıriskısı  
Berip turat akkan su  
Egin ekken cerlerge  
Kelip turat akkan su  
(Togolok Moldo)  
\*\*\*

Cetken cerin gülistan,  
Şaar bolgan, akkan suu.  
Kimgе gerek şol zamat  
Dayar bolgan, akkan su.  
(Barpı Alıkulov)

Gereğine dünyanın  
Faydalı olan akan su

\*\*\*

Hiç durmadan rızkı  
Verir durur akan su  
Ekin ekilen yerlere  
Gelir durur akan su.

\*\*\*

Ulaştığın yerler gülistan,  
Şehir olan akan su.  
Kime lazım olsa anında  
Hazır olan akan su.

Her üç şiirde de ‘akan su’ daha çok bir tabiat güzellemesi açısından ele alınır. Akış hâlindeki su; içerisinde bulunduğu tabiatın süsü, bezeğidir. Onun güzelliklerinden biri olmanın yanında ondaki diğer güzelliklerin de sebebidir:

Düynönün baarina  
Baldan tattuu şipşirin  
Cagıp catkan akkan su  
Cazga maal öpköçtöp  
Küüldögön akkan su  
Ak kuu, ördök, kaz konup  
Çuuldagan akkan su  
(Ceñicok Kökö Uulu)  
\*\*\*

Sugargan egin sunalıp  
Öndürüp turat akkan suu.  
Susaganda cagımduu,  
Baldan tattuu akkan suu.  
(Togolok Moldo)  
\*\*\*

Egizden tüşüp pas cakka,  
Şarkırgan, akkan suu,  
Cürüp ketse altınday  
Carkırgan, akkan suu.  
Cılgadan tüşsö, obonu.  
Şıldırgan, akkan suu.  
Çekesinde ar türlü  
Gül burağan, akkan suu.  
(Barpı Alıkulov)

Akan suyun süslediği bu tabiat, şairler için herhangi bir yer değildir. Bu tabiat hayvancılık ve tarımla uğraşan Kırgız Türklerinin ekmeklerini kazandıkları; üzerinde aşk, acı her türlü şekliyle hayatlarını sürdürdükleri vatanlarıdır:

Çın peridey suluuga

Dünyanın hepsine  
Baldan tatlı şipşirin  
Beğenilen akan su  
Baharda canlanıp  
Coşarak akan su  
Kuş ördek kaz konup  
Ötüşen akan su.

\*\*\*

Suladığı ekinleri besleyip  
Filizlendirir akan su.  
Susayınca hoşа giden  
Baldan tatlı akan su.

\*\*\*

Yüksekten dökülürken aşağıya  
Şelale olup akan su  
Akıp giderken altın gibi  
Parlayan akan su.  
Dağdan aşağı akarken sesi  
Beste yapan akan su.  
Çevresinde her türlü,  
Çiçek kokan akan su.

Melek gibi güzele

Çın dilden sözün arnaşıp  
Çınırtıp külük minişip  
Çıybarkıt tandap kiyişip  
(...)  
Bir köz salıp kaluuga  
Inaktığın bilgizip  
Uçuru kelse ayтуuga  
Cengesin salıp ortogo  
Cendirip erte kaytuuga  
Caşçılık iştin ayınan  
Başın da sayıp tartuuga  
Bulaktan közü ötüşüp  
Çigitter kelgen akkan su  
(Ceñicok Kökö Uulu)

\*\*\*

Andelek cıpar buragan,  
Muraptar arık ulagan,  
Suu nööbatı bizde dep  
Dıykandar kelip suragan. Çiftçiler gelip soran  
Arpa, buday çaylagan,  
İçkendin baarı cayragan, İçenleri rahatlatan,  
Abrakmat, akkan suu.  
(Barpı Alıkulov)

Samimi sözler söyleyip  
Koşturup ata binip  
Elbise seçip giyinip  
(...)  
Bir az bakıp durmak için  
Yakınlığın belli edip  
Yeri gelirse söylemek için  
Yengesin aracı yapıp  
Koşturup erken gelmeye  
Gençliğin verdiği ile  
Ölüme bile varmaya  
Bulağa baka baka  
Yiğitlerin geldiği akan su.

\*\*\*

Kavun kokusu dağıtan,  
Subaşçılarının kanal açtıkları,  
Su sırası bizde diye,  
Arpa, buğday yeşerten,  
Memnunuz senden akan su.

Şiirlerde 'akan su'yun hareketi, yaşanılan zaman içinde değil; geçmişte kalan güzel vakitlerden, gelecekte ümit edilen ideal zamanlara doğrudur. Tabiat, şairlerin çoğu zaman realitenin sıkıntılarından kaçarak sığındıkları bir kuytudur. Daha çok bir hatırlayış biçiminde ve özlem duygusuyla anlatılan tabiat sahneleriyle şairler, okurun mevcut zamanla bağını kopartarak ona ideal vatanı anlatmaya dönük bir çaba içerisinde:

Ak sakalın caykaltıp  
Asta süylöp, bark aytıp  
Coldun taşın terişip  
Bulak ondon berişip  
Çigit çağın esteşip  
Ötkön eken ubak dep  
Ketken eken kurak dep  
Atandın körü dünüyö  
Özgörülböy turat dep  
Sancıra, kebin çuurutup  
Çaldar kelgen akkan su  
Kökö Uulu)

\*\*\*

Çetinde kızdar suu algan  
Arka çaçı çubalgan,  
Tolkununa kubangan,  
(...)

Aksakalını süzerek  
Sakince nasihat eden  
Yoldaki taşları toplayıp  
Su başlarını temizleyen  
Yiğitlik çağlarını hatırlayıp  
Zaman geçip gitti diye  
Eyvah gençliğim gitti diye  
Eyvah dünya diyerek  
Değişmeden durayım diyen  
Şecereleri konuşan  
Yaşlı adamların geldiği kan su. (Ceñicok

\*\*\*

Kıyısında kızların su aldığı,  
Örgülü saçların, uzandığı  
Dalgalandıkça sevindiği,  
(...)

Aklımdı cibertsem,  
Ar kişi küsöp oylogon.  
Carıgılıktın mömöüsü  
Irakat kutu, akkan suu.  
Alıkulov)

Aklımla düşünürsem  
Herkes seni özlemektedir.  
Yaradan'ın meyvesi  
Rahatlığın bereketidir, akan su. (Barpı

Şairler, suyun insandan önce dünya ile birlikte yaratıldığını düşünür ve zaman zaman eski inanışlardaki 'su kültü'nü hatırlatacak ifadeler kullanırlar. Şiirlerde anlatılan 'akan su', en az insan kadar hatta ondan daha mukaddes bir varlıktır:

Cer titirep бүткөндө  
Көктөн iman tolkup түшкөндө  
Cıldız kökkö tolgonдо  
Dünüyö pınaa bolgonдо  
Ay asmandan bukkanda  
Kün kızarıp çıkкanda  
Adam ata, Obo ene  
Oozunan çıkкан lapesi  
Kudayga dayın bolgonдо  
Suu atası Sulayman  
Cardam surap kudaydan  
Suu bergin dep munaygan  
Kudureti Kudaydın  
Kubat berip түбөлүк  
Orun berdi bu caydan  
Oşondo on segiz min aalamdan  
Korkup çıkкан akkan su  
Cer cüzünö çaypalıp  
Tolkup çıkкан akkan su  
(Ceñicok Kökö Uulu)

Yer silkinip bitince  
Gökten iman inince  
Yıldız göğe dolunca  
Dünya ortaya çıkınca  
Ay gökte doğunca  
Güneş kızarıp çıkınca  
Âdem ata Havva ana  
Ağzından çıkan nefesi  
Allah'a belli olunca  
Su atası Süleyman  
Yardım isteyip Allah'tan  
Su ver diye yalvaran  
Çaresi Allah'tan  
Güç verip sonsuzca  
Yer verdi bu yerden  
O anda on sekiz bin âlemden  
Korkup çıkan akan su  
Yeryüzünde yayılıp  
Coşup çıkan akan su

\*\*\*

\*\*\*

Maka Tilla, Kabanın,  
Kabrı бүткөн, akkan suu.

(...)

Cer бүткөндө caralğan,  
Elden murun, akkan suu.  
Elge ıraat körsөtkөн  
Senin nurun, akkan suu.  
Cer Ene senin makanın  
Cetkirip ırdap atamın.  
(Barpı Alıkulov)

Mekke ile Kabe'nin

Kabri olan akan su.

(...)

Yerle beraber yaratılan,  
İnsandan önce yaratılan akan su.  
Halka rahatlık veren,  
Senin nurun akan su.  
Toprak Ana senin mekânın,  
Anlatarak şarkı söylüyorum.

'Akan su' metaforunu kişileştirerek kullanan şairler, kişileştirdikleri bu metafor üzerinden ideal insanı tarif ederler. Diğer şiirlerinde de alegoriyi yaygın olarak kullanmalarından hareketle burada 'akan su'yu kullanarak yaptıkları tabiat güzellemesinin o dönemde vatan coğrafyasında yaşananları örtük bir biçimde anlatma

ve eleştirme çabası olduğu düşünülebilir. Zira kişileştirilen 'akan su'nun en sık vurgulanan özelliği insanları dinine göre ayırmadan adalet ve eşitlik içerisinde onlara hizmet etmesidir. Şiirlerin söylendiği dönemin tarihî ve sosyal yapısı incelendiğinde Çarlık Rusya'sı ve yerel yöneticiler kaynaklı pek çok adaletsizliğin yaşandığını, özellikle Çarlık Rusya'sının verimli Kırgız topraklarını Rus göçmenlere dağıttığını ve Müslüman Kırgız halkına karşı ciddi bir misyonerlik faaliyeti gerçekleştirdiğini görmek mümkündür:

Kimge bolso makul dep  
Baş urgansın akkan su  
Tuş tarapka bet alıp  
Ağıp öttün akkan su

...

Okeandin şarına  
Uzun ömür şay bolup  
Ağıp öttün akkan su  
On segiz min aalamdı  
Bağıp öttün akkan su  
(Ceñicok Kökô Uulu)

\*\*\*

Candın baarın suusatpay,  
Bağıp turat akkan suu.  
İçken canga dem berip,  
Cağıp turat akkan suu.  
Can bütköndün baarına  
Nasip bolgon akkan suu.  
(Togolok Moldo)

\*\*\*

Kıbiragan candarda,  
Ten caraldın, akkan suu.  
Orus menen musurman  
Tayirliği, akkan suu.  
(Barpı Alıkulov)

'Akan su' gerek kendi varlığı gerekse de kişileştirilen boyutuyla güçlüdür. Gücünü kötülük için de kullanmaz. O gücü sayesinde Şeytan dâhil tüm kötülükleri ve kirli olan şeyleri yok edip temizler. Yine o gücünü yıkmak için değil imar etmek, bereket dağıtmak için kullanır:

Ceti kabat cer astın  
Carıp çıkkan akkan su

(...)

Ötüp ketken cerine  
Darak tigip bak bolgon  
Şaar ornop el tolgon  
Cuusa kirin ketirgen

(...)

İrik menen çirikti  
Taza kılğan akkan su

Kime olsa tamam diye  
Baş eğensin akkan su  
Eşit olup herkese  
Akıp gittin akkan su

...

Okyanusun içinde  
Uzun ömürlü olup  
Akıp gittin akkan su  
On sekiz bin âlemi  
Geçindirdin akkan su.

\*\*\*

Canlıları susuz bıraktıktan  
Besler durur akkan su.  
İçen canlıya güç verip  
Hoşuna gider akkan su.  
Yaratılanın tamamına  
Nasip olan akkan su.

\*\*\*

Kıpırdayan canlılara  
Eşit oldun akkan su.  
Rus ile Müslümana  
Denksin sen, akkan su.

Yedi kat yer altını

Yarıp çıkan akkan su

(...)

Geçip gittiğin yere  
Fidan dikip ağaç olan  
Şehir olup halk dolup  
Yıkarsa kiri gideren

(...)

Kirli ile çürüğü

Temiz eden akkan su

Araydın baarın tazalap  
Maza kılğan akkan su  
Aram menen adaldı  
Bir koybogon akkan su  
(...)  
Aldına şaytan cuutpay  
Kuup turat akkan su  
(Ceñicok Kökö Uulu)

\*\*\*

Özündö kubat bolboso,  
Kaydan çıkāt akkan suu?  
(...)  
Cardam berip baarına,  
Azık bolgon akkan suu.  
Cüzüü, kolun cuuganda,  
Taza kılat akkan suu.  
(Togolok Moldo)

\*\*\*

Sen cürgön cerin baarı abad,  
Şirindigin ak nabat.  
Bütülgön cerin ziraat,  
Kuruluş tüşkön iraat.  
(...)

Her yeri temizleyip  
Yoran akan su  
Haram ile helali  
Bir tutmayan akan su  
(...)  
Önüne şeytan yaklaştırmadan  
Kovup duran akan su.

\*\*\*

Kendinde kuvvet olmasa  
Nerden çıkar akan su?  
(...)  
Yardım edip tamamına,  
Azık olan akan su.  
Yüzü, eli yıkadığında  
Temiz eder akan su.

\*\*\*

Senin olduğun yerin tümü şehir,  
Tatlılığın ak şeker.  
Bulduğun yeri yeşerten  
İnşa edip yer kurar.  
(...)

Egizgi toonun erki çok,  
El bolboson, akkan suu.  
Eç kim tirüü kün körböyt,  
Sen bolmoson, akkan suu.  
Sensiz darak kögörböyt,

Yukardaki dağın gücü yok  
Sen olmazsan akan su.  
Kimse canlı kalamaz,  
Sen olmazsan akan su.  
Sensiz ağaç yeşermez,

Sensiz mömö kökgörböyt,  
Şarapattuu, akkan suu.  
(Barpı Alıkulov)

Sensiz meyve yetişmez,  
Bereketli, akan su.

Şairler tarafından ideal bir insan modeli olarak takdim edilen 'akan su'yun fedakârlığı, cesareti ve bölünüp parçalanmayışi şiirlerin söylendiği dönemde herkesin kendi derdine düştüğü ve birliğin kaybolduğu dikkate alınırsa topluma çağrışımlar yoluyla verilerek istenen bir mesajdır:

Öz tulkusun cogotpoy  
Bir tamçısın korotpoy  
Karmap kelgen akkan su  
Kurmandıkka denesin  
Arnap kelgen akkan su  
Ayağı çok kolu çok  
Toktoym degen oyu çok  
Cürüp kelgen akkan su  
Bara turgan cerine  
Kire turgan körüne

Kendi gövdesin kaybetmeden  
Bir damlasın harcamadan  
Saklayıp gelen akan su  
Kurbanlık için kendisini  
Bağışlayan akan su  
Ayağı yok eli yok  
Duracağım diye düşünce yok  
Koşup gelen akan su  
Gideceği yerine  
Gireceği mezara

Külüp kelgen akkan su  
(Ceñicok Kökô Uulu)

\*\*\*

Eski bolup bir ceri  
Süzülbögön, akkan suu.  
Cüz cıldık colgo tüz ketse  
Üzülbögön, akkan suu.  
(Barpı Alıkulov)

Gülerek gelen akan su

\*\*\*

Eskiyerek bir yeri  
Yırılmayan akan su.  
Yüz yıllık yola çıksa  
Kopmayan akan su.

Esasen 'akan su' da temsil ettiği ideal kıymetlere benzer şekilde gerçek hayattan uzaklarda bir yerdedir. Şair, güzel olan her şeyin temsilcisi olarak biçimlendirdiği 'akan su'yu arayanlarla birlikte onun nerede olabileceğini düşünür:

Surap surap tursan  
Kayda bolot akan su  
Başı tuyok kapçıgay  
Sayda bolot akkan su  
İzdegende tabılbas  
Cayda bolot akkan su  
Teskeyi biyik teren say  
Koodo bolot akkan su  
Ak asaba melcigen  
Zoodo bolot akkan su  
Betegesi kulpungan  
Tördö bolot akkan su  
Caratılış casagan  
Ördö bolot akkan su  
Kaz ördögü kalkıgan  
Köldö bolot akkan su  
Bopboz bolup kor bolgon  
Tamçı suuga zar bolgon  
Elge kelgen akkan su  
Murda bolup körbögön  
Cerge kelgen akkan su  
Cer üstündö çaşagan  
Elge kelgen akkan su  
(Ceñicok Kökô Uulu)

Sora sora arasan  
Nerde olur akan su?  
Başı görünmez dağ  
Çayda olur akan su  
Aradığında bulunmaz  
Yerde olur akan su  
Dağı yüksek, derin çay  
Orda olur akan su  
Ak bayrak dalgalana  
Dağda olur akan su  
Yoncaları yeşeren  
Yüksekte olur akan su  
Doğa kendisi yapan  
Yerde olur akan su  
Kaz ördeği ötüşen  
Gölde olur akan su  
Çorak olup kuruyan  
Damla suya muhtaç olan  
Halka gelir akan su  
Önceden hiç olmayan  
Yere gelir akan su  
Yer üstünde yaşayan  
Halka gelir akan su

## SONUÇ

Edebî eser ve özellikle şiir, şairin kabiliyetine göre değişen ölçülerde çok katmanlı anlatımlar içerecek şekilde üretilir. Kırgız edebiyatında özellikle XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında en etkili edebî tür şiirdir. Konargöçer bir millet olan Kırgız Türklerinin şiirlerinde de ağırlıklı olarak kullanılan tema tabiattır. Tabiat ve çeşitli tabiat unsurları şiirde çoğu zaman bir güzelleme biçiminde ele alınır.

Kırgız şiirinde 'akan su' teması etrafında şekillenen ve XIX. yüzyılın ortasından yakın zamana kadar yaygın olarak işlenen edebî akım bir tabiat güzellemesinin ötesinde farklı çağrışımları da içermektedir. Özellikle Ceñicok Kökô



Uulu, Togolok Moldo ve Barpı Alıkulov'un şiirlerinin örneklüğünde dönemin toplumsal sorunlarına dönük dolaylı anlatımlara rastlanmaktadır. Şairlerin yaşanan hayattan ve bu hayata ilişkin sorunlardan uzak kalamayacağı gerçeğinden hareketle incelenen şiirlerde, şairlerin 'akan su' temasını kullanarak atalet içerisindeki toplumu daha etkin olmaya çağırdığı değerlendirilebilir. Yine kişileştirilerek verilen 'akan su', ideal bir insan örneği olarak sunulur. Bu örneklik üzerinden toplumun fertleri; zorluklara karşı bir ve beraber olmaya, fedakârca ve cesurca davranmaya davet edilir. Yöneticilerin adalet ve eşitlik ilkesini ihmal edişlerine karşı adaletin ve eşitliğin önemi vurgulanır.

Şiirler, zamanı değil güzel hatıraların bulunduğu geçmişi özlemle anlatan ve teselli duygusunun ağır bastığı bir özellik göstermektedir. Mevcut gerçeklikten bir kaçış gibi anlaşılabilir bir arayışın etkisinde söylenen şiirler, bu anlamda zımnî bir eleştiri özelliği gösterir.

### **KAYNAKÇA**

- Akayev, A. (2003). *Kırgız Devlet Geleneği ve Manas* (1. Baskı). (Çev. S. İbrahimova, E. Rahmanov, T. Şimşek). İstanbul: Da Yayınları.
- Akmataliyev A., Mukasov M. (Yay. haz.). (2015). Залкар Акындар Сериясы III. Том – Жеңижок. Бишкек: Бийиктик плюс.
- Akmataliyev A., Mukasov M., Şeyşekanova A., (Yay. haz.). (2015). Залкар Акындар Сериясы VI. Том – Тоголок Молдо, Алдаш Молдо. Бишкек: Бийиктик плюс.
- Alimov, U. (2003). *Kırgızistan'da Akinlar ve Akinlık Geleneği*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Arıcan, O. (2013). Çağdaş Kırgız Şiirinin Stilistik Hususiyetleri Üzerine. *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 4, s.193-199.
- Arvas, A. (2011). 'Akinlık' ve 'Âşıklık' Geleneği Arasındaki Bazı Ortaklıklar (Togolok Moldo Örneği). *Turkish Studies*, Cilt 6, Sayı 3, s. 513-522.
- Bayrak İşcanoğlu, İ. (2017). Kırgız Kültüründe Su Kültü ve Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kadın Yazarların Eserlerine Yansıması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Özel Sayı. 2, s.296-306.
- Çolakoglu, E. (2009). Ortak Bir Değer Olarak Su ve Su Etiği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 5 sayı 9, s.109-116.
- Jaanbaeva, K. (2015). Аккан Суу Темасы Адабиятта. <http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUZHAANBAEVAK.2015-6.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2019.
- Kapağan, E. (2015). Kırgız şiirinde Ekim Devrimi (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, F. (2013). Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Cilt 6, Sayı 2, s.1749-1767.
- Kayıpov, S. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi - Kırgız Edebiyatı, C.31. (Çev. İ.T. Kallımcı, A. Kutlu, K. Kulamşayev). [Http://Ekitap.Kulturturizm.Gov.Tr/Tr-78589/Kirgiz-Edebiyatı----İ---31cilt.Html](http://Ekitap.Kulturturizm.Gov.Tr/Tr-78589/Kirgiz-Edebiyatı----İ---31cilt.Html), Erişim Tarihi: 11.04.2019.
- Oymak, İ. (2010). Anadolu'da Su Kültünün İzleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 15, Sayı 1, s.35-55.
- Özgen, N. (2014). *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Kırgız Edebiyatı Tarihi (1900-1950)* (1. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.

Roux, J. P. (2014). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (1. Baskı). (Çev. L. Arslan Özcan). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

## **GÖKHÖYÜK BAĞLARI HÖYÜĞÜNDE ERKEN DEMİR ÇAĞI SERAMİĞİ**

### **EARLY IRON AGE CERAMICS FROM THE GÖKHÖYÜK BAĞLARI MOUND**

### **КЕРАМИКА РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВОЗРАСТА ОТ ЛЮДЕЙ ГӨХӨЮКА**

**Ramazan GÜNDÜZ**

#### **ÖZ**

Yaklaşık olarak MÖ 1200'lerin başlarında meydana gelen büyük bir kavimler göçü, Anadolu'nun ve Yakındoğu'nun sosyal ve siyasi yapısında büyük değişimlere sebep olmuştur. Bu göçler sonrasında MÖ 2. binyılın monarşik birçok devleti (Hitit, Mitanni, III. Babil, "Kaşga") ortadan kalkmıştır. Anadolu coğrafyasındaki bu kargaşalarla birlikte yazılı kaynakların kesilmesi, burada yaşayan topluluklar hakkında kısıtlı bilgilerin ele geçmesi bu dönemin Karanlık Çağ olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Zaman içinde Boğazköy Hattuşa, Gordion Yassı Höyük, Alishar, gibi yerleşmelerde yapılan kazılarda açığa çıkarılan seramiklerden elde edilen bulgular Orta Anadolu Demir Çağı'nın aydınlatılmasına önemli katkılar sunmuştur. Boğazköy-Hattuşa, Gordion ve Kaman Kale Höyük'te son dönemde temiz tabakalardan çıkarılan seramikler üzerinde yapılan C14 analiz sonuçları Orta Anadolu Demir Çağı'nın daha anlaşılır bir hale gelmesini sağlamıştır. Konya Ovasında ise kapsamlı bir kazı çalışması olmadığından bölgenin Erken Demir Çağı hakkındaki bilgilerimiz yüzey araştırmalarından gelen sonuçlardan elde edilmektedir. Konya Ovası'nın güney batısında bulunan Gökhöyük Bağları Höyüğünde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bir grup Erken Demir Çağ seramiği bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İncelenen çanakların bir kısmı üzerinde ip baskı bezeme bulunurken kalan parçalarda herhangi bir bezeme görülmez. Burada çalışılan seramiklerden yola çıkarak Gökhöyük Bağları Höyüğün de Erken Demir Çağı'na geçişte kültürel devamlılığın devam edip etmediğinin anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Konya, Gökhöyük, Demir Çağı, Erken Demir Çağı Seramiği, Seramik

## ABSTRACT

The great tribal migration that broke out approximately in the 1200 B.C. caused great changes in the social and political structure of Anatolia. After these migrations, many monarchical states of the 2nd Millennium BC (Hittite, Mitanni, Babylon, Kaska) disappeared. The interruption of the written sources along with the turmoil in the Anatolian geography and the information about the communities living here being very limited has caused this period called Dark Age. The new studies and the new archaeological data obtained in time made it possible to enlighten this period. The finds obtained from the ceramics unearthed in excavations in Gordion Yassı Höyük, Boğazköy, Hattusa, Alisar, have contributed significantly to the elucidation of Central Anatolia Iron Age. The results of the C14 analysis on the ceramics recently obtained from the clean strata at Bogazköy-Hattusa, Gordion and Kaman Kale Höyük and the comparisons made with analogical methods ensured the Central Anatolian Iron Age to become more understandable. Since there is no comprehensible excavation work in the Konya Plain, the information about Iron Age of this region is obtained from the data coming from surface researches that have been going on in the area for many years. A group of Early Iron Age ceramics unearthed during the excavations at Gökhöyük Bağları Mound, which is located to the southwest of the Konya Plain, is the subject of this study. Some of the cups examined have rope print decoration on it and there is no embellishment on the remaining pieces. The aim of this study is to contribute to the understanding of the continuity of the cultural continuity in the transition from Gökhöyük Bağları to Early Iron Age.

**Keywords:** Konya, Gökhöyük, Iron Age, Early Iron Age Pottery, Pottery.

## АННОТАЦИЯ

Миграция крупных племен, имевшая место в начале 1200-х годов около нашей эры, вызвала большие изменения в социальной и политической структуре Анатолии и Ближнего Востока. После этих миграций многие монархические государства 2-го тысячелетия до нашей эры (хетты, Митанни, Вавилон III, ик Кашга ин бин) исчезли. В связи с беспорядками в Анатолии, прекращением письменных источников и сбором ограниченной информации об общинах, живущих там, этот период был назван темным веком. Результаты, полученные из керамики, обнаруженной в ходе раскопок, проводившихся в таких поселениях, как Богазкой Хаттуша, Гордион Яссы Хойюк, Алишар, внесли важный вклад в освещение железного века Центральной Анатолии. Результаты анализа C14 на керамике, извлеченной из чистых слоев в Богазкой-Хаттуше, Гордионе и Камане-Кале-Хойюке, сделали железный век Центральной Анатолии более понятным. Поскольку на равнине Конья не ведутся закрытые земляные работы, наши знания о раннем железном веке региона основаны на результатах обследований. Предметом исследования является группа керамики раннего железного века, раскопанная во время раскопок в кургане Гёкхёюк-Бағлары, который расположен к юго-западу от равнины Конья. Некоторые из исследованных чашек украшены орнаментом в виде веревки, а на оставшихся предметах нет украшений. Целью данного

исследования является содействие пониманию преемственности культурной преемственности при переходе от Гёкхёюк Баглары к раннему железному веку.

**Ключевые слова:** Конья, Гекхойюк, железный век, Ранний железный век, Керамика.

### 1. Giriş

Yaklaşık olarak MÖ 1200'lerde meydana geldiği ileri sürülen büyük bir kavimler göçü, Anadolu'nun ve Yakındoğu'nun bu döneminin siyasi yapısında büyük değişimlere sebep olmuştur (Çilingiroğlu 1987, 108; Arslan 1998, 1). Bu göçler sonrasında MÖ 2. Binyılın monarşik birçok devleti (Hitit, Mitanni, III. Babil, "Kaşga") ortadan kalkmıştır. Bunların yerine gelenler ise teşkilatsız ve kültür düzeyi II. Binyıl kültürleri kadar yüksek olmayan kavimlerin kurduğu beylikler şeklindedir (Ünal 2006, 69). Bu göçler, bazı kaynaklara göre İlyr ve Trak halkları arasındaki anlaşmazlıklar sonucunda (Götze 1933, 111 vd.) bazı kaynaklara göre ise ekonomik sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır (Memiş 2002, 145). Batı ve güney yönündeki bu göç dalgaları "Ege Göçleri" ya da "Deniz Kavimleri Göçü" (Akurgal 2007, 139) olarak adlandırılmıştır. Ahmet Ünal gibi bazı bilim insanları ise Hitit Devleti ve onunla birlikte daha birçok askeri gücün yıkılıp tarih sahnesinden silinmesine neden olan tarihi olayların yeterince açık olmadığını düşünmektedir. Tüm Önasya ve Yakın Doğu'nun yağmalanmasından, yakıp yıkılmasından Ege Göçleriyle geldikleri var sayılan ve Deniz Kavimleri denen yarı hayali bir kavmin sorumlu tutmanın gerçekleri yansıtmadığını belirtmektedir. Ünal, Hitit İmparatorluğunun yıkılmasıyla Anadolu'ya göçlerin olduğunu kabul ederken, imparatorluğun yıkılışını Deniz Kavimlerine bağlamanın doğru bir yaklaşım olmayacağını, Deniz Kavimleri göçünü destekleyen yeterli verilerin olmadığını savunmaktadır (Ünal 2006, 68-69). Bu göçler hakkındaki en kapsamlı bilgileri sunan kaynaklar ise Mısır belgeleridir (Taylor 1972, 174; Umar 1982, 70). Mısır annallerinde "Deniz Kavimleri" olarak adlandırılan bu kavimlerin göç hareketleri iki aşamada yaklaşık olarak M.Ö. 13. ile 12. Yüzyıl aralığında meydana geldiği bildirilmiştir. Bu göçlerden ilki Merneptah'ın hükümdarlığının beşinci yılında (M.Ö. 1207) meydana gelmiştir (Thorpe 2001, 18-19; Cline 2006, 19). Firavun Merneptah Deniz Kavimleri'ne karşı yaptığı mücadelede büyük bir zafer kazanmıştır. Bu olay Karnak Tapınağının duvarlarında yazdırılmıştır (Drews 2014, 52). Buradaki yazıta göre Firavun Merneptah tarafından mağlup edilen ve Deniz Halkları olarak da adlandırılan kavimler (Redford 1992, 246), Ekweşler (Akalar), Turşalar (Etrüskler), Rukkalar (Lukkalar), Şerdanalar (Sardunyalılar) ve Sekeleşlerdir (Sicilyalılar) (Memiş 2002, 145). Bronz Çağı'nın sonunu getiren ikinci göç dalgası ise III. Ramses'in hükümdarlığının sekizinci yılında (M.Ö. 1186) gerçekleşmiştir (Ceresko 1992, 170; Davis ve Hamilton 2006, 232-23). Bu ikinci göç hareketiyle Hititler'in durduramadıkları barbar ve saldırgan kavimlerin güzergahları üzerinde bulunan tüm uygarlık merkezlerini Hatti (Hitit), Karkamış, Kode (Kilikya), Arzava ve Alaşiya'yı (Kıbrıs) yakıp yıkarak Mısır sınırlarına dayandıkları Medinet Habu tapınağının duvarlarındaki yazıtlarda anlatılmaktadır (Cline 2006, 19-20; Kuhrt 2013, 7). Bunlar ancak III. Ramses'in 8. idare yılında (MÖ 1198-1166) yapılan büyük savaşla durdurulurlar. III. Ramses'in kazandığı bu büyük zafer, Medinet-Habu mabedinin duvarları üzerinde hem hiyeroglif yazıyla hem de resimlerle anlatılmıştır (Breasted 1948, 464-505; Kinal 1987, 227; Memiş 2002, 148). Meydana gelen bu göç

dalgalarının sonucunda, Trako-Frig (Akurgal 2007, 136; Sevin, 2001, 16) olarak bilinen halklar, Troya'nın ele geçirilmesinden sonra Anadolu içlerine yayılırken, Kıta Yunanistan ve Ege adalarında bulunan Akalar Anadolu'nun batı ve güneybatı kıyılarına doğru göç etmişlerdir (Akurgal 1955, 113 vd.). Bu kavimler Anadolu'daki bazı yerleşik halklarla da birleşip durdurulamaz bir felakete dönüşmüşler ve Anadolu'nun içlerine yönelerek Hititler'in başkenti Hattuşa'yı yakıp yıkmışlar, iyice zayıflayan Hitit İmparatorluğu'nu, olasılıkla Kaşgalar'ın da yardımıyla, ortadan kaldırmışlardır (Breasted 1906, 64; Akurgal 1955, 113 vd.; Götze 1975, 266). Bu dönemde Orta Anadolu'da bulunan Boğazköy (Bittel 1970, 132 vd.), Alishar (Osten 1937, 289), Alaca Höyük (Koşay 1938, 179), yanında diğer Hitit yerleşmelerinde yangınla son bulmuş olduğu iddia edilmektedir. Hattuşa'da büyük saray komplekslerinin bulunduğu Büyükkale yağmalanmış, kompleks içinde bulunan bütün yapılar yerle bir edilmiştir. Bunlara ilaveten, Anadolu tarihi hakkında önemli bilgiler sunan Hitit yazılı metinlerinin birden bire kesilmesi bu yıkımın başka bir belirtisi olarak değerlendirilmiştir (Laroche 1953, 70 vd.; Götze 1975, 261). Anadolu coğrafyasındaki bu kargaşalarla birlikte yazılı kaynakların kesilmesi, burada yaşayan topluluklar hakkında kısıtlı bilgilerin ele geçmesi kronolojik tarihlemeye Erken Demir Çağı olarak tanımlanan bu dönemin Karanlık Çağ olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Arslan 1998, 14). Zaman içinde yapılan yeni çalışmalarla ve elde edilen yeni arkeolojik veriler bu dönemin aydınlanmasına olanak sağlamıştır. Bizde, burada özellikle Orta Anadolu Platosu'nun güney batısında bulunan Gökhöyük Bağları Höyüğü'nde Konya Müzeler Müdürlüğü tarafından 2002 – 2005 yılları arasında yürütülen kurtarma kazılarında açığa çıkarılan Erken Demir Çağı seramikleri yardımıyla bu döneme ışık tutmaya çalışacağız. Ancak burada konu bütünlüğünün oluşabilmesi için kısaca genel olarak Orta Anadolu Erken Demir Çağı çalışmalarına değinmek yerinde olacaktır.

## **2. Erken Demir Çağı**

Hali hazırda kullanılan kronolojik sıralamaya göre Hitit İmparatorluk Çağı'nın sona ermesi ile Tunç Çağlarının da son bulduğu ve bunun ardından da Demir Çağının başladığı kabul edilmektedir (Kealhofer ve Grave 2011, 415; Matsumura 2001, 102). İmparatorluğun yıkılmasıyla siyasi düzen bozulmuş birçok yeni beylik ortaya çıkmış ve bu döneme kadar devam eden yazılı kaynaklar susmuştur (Ünal 2006, 69). Bununla birlikte Hitit İmparatorluk döneminde Anadolu'nun tamamında kültürel bir bütünlüğün varlığından söz edilirken, Erken Demir Çağı'na gelindiğinde Hitit coğrafyasının kendi içinde küçük kültürel bölgelere bölünmüş olduğu görülmektedir (Matsumura 2005, 506). Kımıyoshi Matsumura Erken Demir Çağı Kültürlerini değerlendirirken, Orta Anadolu sınırları içerisinde Büyükkaya'da ve Gordion'da olmak üzere iki farklı Erken Demir Çağı çanak çömlek kültürünün varlığından bahsetmektedir<sup>1</sup>. Bununla birlikte 19. ve 20. yüzyılda yapılan çalışmalardan elde edilen veriler incelendiğinde Anadolu coğrafyasında Demir Çağı için genel geçer bir kronolojik tablonun da oluşturulamadığı görülmektedir (Genz 2011, 334). Ancak

<sup>1</sup> Matsumura İç Anadolu dışında ise üç tane daha, Troja VIIb'den bilinen (Knobbed Ware) Yumrucuklu mallar ve Doğu Anadolu'dan bilinen (Grooved Ware) Yivli Mallar son olarak da Kilise Tepesi'de, Tarsus ve Kinet Höyük'den bilinen kırmızı boyalı seramik (red-painted pottery culture) Erken Demir Çağı veya geçici seramik kültürü olduğundan bahseder bkz. Matsumura 2008, 42-43.

dönemin başlangıcının, Erken Demir Çağı'nın, Boğazköy'de Hitit İmparatorluğu'nun sonuna doğru, yani MÖ 1200'den kısa bir süre sonra başladığı kabul edilir (Genz 2004, 36). Her ne kadar bu dönem için mutlak tarihler çok az mevcut olsa da, hali hazırda oluşturulan kronolojiye göre Demir Çağı için Erken, Orta ve Geç Demir Çağı terimleri kullanılmaktadır (Genz 2011, 335). Demir Çağı kronolojisini oluşturmak için kullanılan mutlak kronolojik veriler sınırlı olduğu kadar da tartışmalıdır. Bu bölge içinde herkes tarafından kabul gören en kesin veriler Kaman-Kalehöyük (Omura 1996, 93; 2000, 32), Boğazköy (Seeher 1997, 327–331), Gordion (Genz 2004, 7-10; Voigt 1994, 267-68) ve Çadır Höyük'ten (Kealhofer vd. 2010, 71-92) gelmektedir. Yapılan bir dizi radyokarbon tarihi, MÖ 12. ve 10. yüzyıl aralığının kendi içinde safhalara ayrılan Erken Demir Çağı safhalarının tamamını yansıttığı anlaşılmaktadır (Seeher 2000, 373). Boğazköy Büyükkaya'da açığa çıkarılan mimari tabakalar içinde Erken Demir Çağı'na tarihlenen seramikler bulunmuştur. Bu seramikler mimariye paralel olarak Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç safhada değerlendirilmiştir. Kaman-Kalehöyük ve Boğazköyden elde edilen C14 analiz sonuçları Erken Demir Çağı'nın, erken evre MÖ 1180-1125, orta evre MÖ 1125-1065 ve geç evre MÖ 1070-990 olarak üç alt evreye ayrılabilceğini göstermiştir (Genz vd. 2006, 68; Seeher vd. 1999, 337-339). Bununla birlikte Orta Anadolu Erken Demir Çağı çanak-çömlek geleneği tam olarak aydınlatılmamıştır. Bunun sebebi olarak da Hitit İmparatorluk döneminde Anadolu'da bütünlük gösteren bir seramik kültürünün varlığından söz edilirken, Erken Demir Çağı'na gelince Hitit coğrafyasının kendi içinde küçük ayrı seramik bölgelerine bölünmüş olması gösterilmektedir (Matsumura 2005, 506). Örneğin Kızılırmak kavisi içine kalan bölgede Boğazköy-Büyükkaya, Alaca Höyük, Eskiyaar ve Çadır Höyük, gibi yerleşmelerde kırmızı boyalı çanak çömleğin yaygın olarak kullanıldığı düşünülmüştür (Genz 2000, 111). Kızılırmak'ın batısında kalan bölgede yani Gordion ve Kaman-Kalehöyük gibi yerleşmelerde ele geçen Erken Demir Çağı çanak-çömleği içinde de el yapımı mallar (Voigt ve Henrickson 2000, 44) bulunurken çark yapımı seramikler ağırlıktadır.

### **3. Gökhöyük Bağları Höyüğü Konumu ve Araştırma Tarihi**

Konya Müzeler Müdürlüğü tarafından 2002 – 2005 yılları arasında kurtarma kazıları yapılan Gökhöyük Bağları Höyüğü, Konya ili, Seydişehir ilçesi Gökhöyük ve Kesecik sınırları içinde kalmaktadır (Gündüz 2016, 44). Höyük tam olarak Konya – Antalya Karayolunun Seydişehir ilçesi girişinden ayrılan ve Seydişehirden-Gökhöyük/ Ortakaraviran/ Akkise/ Bozkır'a ulaşımı sağlayan yolun 10.kilometresindeki Gökhöyük köyünden, Kuran Köyü'ne doğru giden stabilize yolun 3. kilometresinde bulunan Kuran köprüsünün yaklaşık 400 metre kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Söz konusu höyük 1/25 000 ölçekli Konya N 27.b2 pafta numaralı haritada; 4142900, 4143100, kuzey-güney 407500, 407700 doğu-batı koordinatları içerisinde kalır. (Harita 1). Belirtilen koordinatlar içinde yer alan höyüğün 407600, 407700 doğu-batı 4142800, 4143100 kuzey-güney koordinatlarını kapsayan kısımda ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Höyüğün keşfine sebep de tam da yukarıda verilen koordinatlardan Devlet Su İşleri 4. Bölge Müdürlüğü tarafından KOP kapsamında Çarşamba çayı ile birlikte Çumra Ovasında Sulu tarımın yapılabilmesine katkı sağlamak amacıyla açılan bir kanal kazısıdır. (bu kanal Osmanlı döneminde (Değerli 2014, 319-336) burada açılan ilk toprak kanalın yerine daha büyük ve daha çok su taşıma kapasitesine sahip olacak yeni betondan yapılacak bir kanal olarak planlanmıştır) Beyşehir gölünün suyunun Çumra ovasına taşınması

kapsamında yapılan kanal kazısının höyüğün doğu kıyısından geçmesiyle ortaya çıkan eserlerin fark edilerek Konya Müzeler Müdürlüğü'ne bildirilmesiyle höyük tespit edilmiştir (Gündüz 2016, 44). Bunu takiben 1. derece sit kapsamına alınan Gökhöyük Bağları Höyüğü'nde kazı çalışmaları Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılmıştır (Gündüz 2018, 25). Bu kanal açma çalışmasında höyüğün güneydoğusunda, kuzey güney doğrultusunda bir tahribat oluşmuştur. Müze Müdürlüğünce höyükte görevlendirilen Arkeolog Sanat Tarihçi Muammer KOYUNCU, Arkeolog Enver AKGÜN ve Gülseren KARAKAP denetiminde bu tahribat görmüş alanlarda ilk çalışmalar 24.09.2002 tarihinde başlamıştır. Höyükte ilk olarak topografik haritalandırılma yapılmıştır. Bu haritalama üzerinde A noktasından G noktasına kadar olan alanın plan kare planlaması yapılmıştır. Buradan alınan ölçümler referans alınarak kanal çalışması içerisinde kalan alan 10X10 ebatında karolajlara bölünmüştür. Bu plan karelemeyle oluşturulan ilk kazı açmaları höyüğün 1.5 metre kadar derinlikte tahrip edilerek toprağının bir kısmının alındığı 13,14,15,16/D, E,F, 17/D,E, 18/E,F, numaralı alanlarda oluşturulmuştur. Proje başlangıcından sonuçlanana denk D plan karesi ile G plan karesi arasında kazılar yapılmıştır. Höyükte yapılan ölçümlere göre en yüksek kot 13/D plan karesinin bulunduğu alanda 1109.84 metre olarak ölçülmüş, tahribatın gerçekleştiği alanlardan 13/E'nin kotu 1108.72 m., 14D'nin 1109.49m., 14/E'nin 1106.06m., 15/D'nin 1107.78 m., 15/E'nin 1105.73m., 16/D'nin 1107.82 m., 16/E'nin 1105.49 m., 17/D'nin 1106.59 m., 17/E'nin 1105.08 m. olduğu görülmüştür. Buda bize höyük üzerinde yaklaşık olarak 50 m. uzunluğunda 12-15 m. genişliğinde ve 0-1.5 m. derinliğinde bir tahribatın yapıldığını göstermektedir<sup>2</sup>. (Resim 1) Yapılan çalışmalarda Höyüğün geç dönemde (İslami Dönem) mezarlık alanı olarak kullanılmasından en üst katmanda bulunan Demir Çağı yerleşmelerine ait mimari yapılar ağır tahribat görmüştür. Açığa çıkarılan mezarların etrafının taşlarla çevrili olması, burada mezar çukurları kazılırken Demir Çağı yapılarının duvarlarının sökülerek bu mezarlarda tekrar kullanıldığını akla getirmektedir (Resim 2). Bu mezarların çevresinden ve içinde bulunduğu mimari yapılardan çok sayıda kaba koyu yüzlü Demir Çağı seramiği ele geçmiştir.

#### 4. Gökhöyük Bağları Höyüğü Erken Demir Çağı Seramiği

Bilindiği üzere ana maddesi kil olan pişmiş toprak kaplar kolayca kırılabilir, ama bu kaba ait parçalar doğada kendiliğinden yok olmaz. Bunlar tek tek parçalar olarak herhangi bir şekilde ikincil kullanımları olmadığı için kazılarla yeniden ele geçinceye kadar atıl vaziyette durular. Buna karşın demirden, bronzdan ve ya diğer kıymetli metallere üretilmiş eşyalar eritilerek tekrar kullanılırlar. Bunların dışında kalan mermerden üretilmiş eserler ise genelde kireç ocaklarında ham madde olarak kullanılmışlardır. Gökhöyük Bağları Höyüğünde yapılan çalışmalarda da çok sayıda Demir Çağı'na tarihlenen çanak-çömlek parçası açığa çıkarılmıştır. Yapılan incelemeler ve bölgesel kıyaslamalara göre tasnif edilen bir grup çanağın Erken Demir Çağı özellikleri yansıttığı anlaşılmıştır. Büyükkaya'da ele geçen Erken Demir Çağı seramiklerin büyük bir bölümü el yapımıyken %30 civarında çark üretimi çanak çömlek tespit edilmiştir (Genz 2004, 24). Hermann Genz, Erken Demir Çağın erken

<sup>2</sup> Burada verilen kazı çalışmalarına ait bilgiler Ark. San. Tar. Muammer Koyuncu, Ark. Enver Akgün ve Gülseren Karakap tarafından hazırlanan ve Müze Müdürlüğüne sunulan Gökhöyük Bağları Höyüğü 2002 Yılı Kurtarma Kazısı Sonuç Raporundan faydalanılarak elde edilmiştir.



dönemine ait çanak-çömlek buluntularını genelde, kaseler, boyunsuz kaplar, dışa dönük dudaklı çanaklar gibi basit formlardan oluştuğunu bildirmektedir (Genz 2004, 24). Genz Büyükkale çanak-çömlek seramik repartuarının Hitit dönemi seramik repartuarı ile benzerliklerine dikkat çekmektedir. Ancak Erken Demir Çağında görülen boya bezeme ve astar gibi yüzey özellikleri Hitit imparatorluk dönemi geleneğinden farklıdır (Genz 2004, 26). Mora ve d' Alfonso' ya göre de Geç Tunç Çağı üretimi kapların Erken Demir Çağı'nda de kısa bir dönem varlığını devam ettirmiştir (Mora ve d' Alfonso 2012, 388). Bura incelenen Gökhöyük Bağları Höyüğü Erken Demir Çağı seramiklerinin tamamı çark üretimidir. Ancak bunlardan bir kısmında MÖ 2.binde görülen ip baskı bezeme (Çizim 1-6) bulunmaktadır.

### 4.1. Çanaklar

Seramik çalışmalarında kullanılan literatürde açık formlar arasında değerlendirilen kaplar ağız çapının yüksekliğe olan oranına göre farklı isimlerle tanımlanmaktadır (Ökse 2012, 88). Burada bahsi geçen ve çanak olarak adlandırılan kaplar çapı yüksekliğinin yaklaşık iki katı kadar veya iki katından fazla olan bütün örnekleri kapsamaktadır. Servis kabı olarak da adlandırılan günlük kullanıma yönelik üretilmiş olduğu düşünülen bu tür kapların katı veya sıvı gıdalar konulmak için üretilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Kendi içinde üç ayrı tipe ayrılan toplamda 12 adet çanak bu çalışmada incelenmiştir. İncelenen kaplar üretim tekniği açısından ele alındığında tamamı çarka üretilmiş olup çark izleri kısmen gözle görülebilmektedir. Çanakların tamamı kalın cidarlı kaba seramiklerdir. Form özellikleri ise kısmen sağlam olan örneklerden yola çıkarak, çanakların içe doğru kalınlaştırılmış ağız kenarlı, ağızdan kaideye doğru daralan konik gövdeli ve halka kaideli bir forma sahip oldukları anlaşılmaktadır (Çizim 1-12). Bu form kendi içinde ağız kenarlarının kalınlaştırılmalarına göre; Tip 1, yuvarlatılarak içe kalınlaştırılmış ağız kenarlılar (Çizim 1-6), Tip 2, hem içe hem dışa doğru kalınlaştırılmış ağız kenarlılar, T biçimliler olarak da adlandırılırlar (Çizim 7-9) ve içe doğru dik kalınlaştırılmış ağız kenarlılar olarak alt tiplere ayrılmaktadır. Hamurlarına bakıldığında kilin iyi arıtılmamış olduğu görülen iri taşçık katkılardan anlaşılmaktadır. Bunun dışında çok az oranda organik katkı yanında kuvars, kalker (kireç) ve altın mika'nın katkı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yüzey özelliklerine göre değerlendirecek olursak, Tip1 içinde değerlendirilen 6 çanak üzerinde astar uygulaması vardır (Çizim 1-6). Kalın astar olarak nitelendirilebilecek bu astar'ın bir fırça ile sürüldüğü seramik üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır. Bunlardan dördünün soluk kırmızı renkli astar ile kaplıken kalan iki tanesi koyu yeşil gri astarlıdır. Tip 2 ve Tip 3 içinde değerlendirilen 6 parçanın ise kendinden astarlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu parçalardan bazılarının parlak yüzeyli olması (Çizim7 ve 12) yumuşak açık uygulaması olduğunu işaret etmektedir. Çanakların yüzeylerinin genelinde mat bir görünüşün olması ise yapılan sert açıktan kaynaklanmış olmalıdır. Çanakların Dış ve İç yüzey renkleri çoğunlukla aynı olmakla birlikte bazı örneklerin dış yüzeylerinde tahminen fırınlamadan kaynaklı alacalanmalar söz konusudur. Yüzey özelliklerine göre koyu yeşil gri veya siyah astarlı olanlar ile soluk kırmızı veya kahverengimsi kırmızı astara sahip olanlar olarak kabaca iki guruba ayrılmıştır. Söz konusu kapların hiçbirinde boya bezeme bulunmazken, Tip 1 içindeki 6 parça üzerinde kabın dışında, ağız kısmının hemen altında bulunan ip baskı bezek bazı örneklerde tek sıra olarak bazılarında ise iki ve üç sıra halinde görülmektedir. Bu çanakların benzer örnekleri Yazılıkaya (Bittel vd. 1941, Abb 71, 17-23), Kaman-

Kalehöyük (Matsumura 2015 Taf.14-19 KL95-M446), Gordion (Gunter 1991, Fig. 12-17), Porsuk (Dupre 1983, Pl. 77. Niveau III), Kınık Höyük'de (Ergürer 2015, Lev. 18, 153, Lev. 19, 156, 161) ve Hasan Bahar (Bahar 1999, Lev. XL, No. 1-5) ile Özdemir Koçak tarafından Konya ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında (Bahar ve Koçak 2004, Çiz. 34, No.1-4, Çiz. 35, No. 2-3), Güngör Karauğuz'un yaptığı çalışmalarda yine Konya ve çevre illerde Semih Güneri ve ekibinin yaptığı yüzey araştırmalarında (Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4, 7-8), Omura ile ekibinin Kırşehir ve çevresinde yaptıkları yüzey araştırmalarında karşımıza çıkmaktadır.

### Değerlendirme ve Sonuç

Son dönemde yapılan arkeolojik çalışmalarda bu döneme ışık tutacak bazı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre Erken Demir çağında üretilen çanak-çömleğin kısmen de olsa Hitit geleneklerini devam ettirdiği düşünülmektedir<sup>3</sup>. Özellikle MÖ 1. Bin çanak çömlek geleneğine bakıldığı zaman Hitit seramikleri ile benzerliklerin olduğu görülebilmektedir (Henrickson 1994, 106; Müller ve Karpe 1988, 24-146). Bu tespitlerden ortaya çıkan sonuç ise, Orta Anadolu'da bulunan yerleşmelerin Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonraki süreçte daha önce söz edildiği gibi tamamen terk edilip karanlığa bürünmediği, kısıtlı olsa buralarda kültürel yaşamın devam ettiği gerçeğidir.

Gökhöyük Bağları Höyüğünde yapılan kazılarda da bu dönemin aydınlatılmasına katkı sunabilecek bazı çanak-çömlek parçaları açığa çıkarılmıştır. MÖ 13.-11. yüzyıllar aralığına tarihlenen bu çanakların MÖ 13.- 11.yüzyıl aralığına tarihlenmesinde diğer Erken Demir çağı yerleşmelerinde ve Geç Tunç Çağına tarihlenen yerleşmelerde bulunan benzerleri yol gösterici olmuştur. Özellikle Erken Demir Çağı Seramiklerinin bulunduğu Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük'den elde edilen C14 sonuçlarından yola çıkarak (Genz vd. 2006, 68) bu çanakların da Erken Demir Çağının Erken safhasına tarihlenebileceği anlaşılmaktadır. Bu sonuç da Gökhöyük Bağları Höyüğü'nde sınırlı bir alanda yapılan kazılarda açığa çıkarılan çanaklar yukarıda bahsettiğimiz Erken Demir Çağında Orta Anadolu'nun tamamen terk edilmediği tezini desteklemektedir. Dolayısıyla Gökhöyük Bağları Höyüğü'nde Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçişte herhangi bir kesinti olmadığını söylemek doğru olacaktır. Bu sonuçtan da Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Anadolu'daki yerleşmelerin terk edildiği düşüncesinin, en azından Orta Anadolu'nun Güneybatısı için, gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Ele geçen örneklerden yola çıkarak bu kapların, açık kaplar olarak değerlendirilebilecek geniş ağızlı, içe çekik dudaklı, ağızdan kaideye doğru daralan konik bir gövdeye sahip oldukları ve bunların üzerinde herhangi bir kulp bulunmadığı tespit edilmiştir. Kalın cidarlı, kaba, çarkta şekillendirilmiş bu çanaklar büyük ihtimalle servis kabı olarak kullanılmış olmalıdırlar. Özellikle bu kaplardan ( Tip 2 ağız kısımlarının hemen altında bulunan oluğun yalnız bir bezeme değil kabı taşımak içinde kullanılmış olması gerekir. Ayrıca kapların açık yayvan ağızlı oluşu onları bir saklama kabı olmaktan çıkarmaktadır. Bunlarla mutfakta herhangi bir şey pişirilmediği de düşünüldüğünde bunların yemeklerde servis kabı olmaları gerekmektedir. Bu durum ise bu kadar büyük servis kaplarının tam olarak nasıl bir

<sup>3</sup> Jürgen Seeher Erken Demir Çağı'nda Büyükkaya sakinlerinin Erken ve Orta Tunç Çağı'na dayanan eski bir Anadolu kültürünü yaşattıklarını savunmaktadır bkz. Seeher 2000, 22.

yiyecek için kullanıldıkları sorusunu akla getirmektedir. İçe çekik ağızlı olmalarından yola çıkarak olasılıkla içinde sulu bir yemeğin servis edildiği ve bunun dökülmemesi içinde ağızlarının içe doğru çekik dudaklı üretilmiş olmaları gerekir. Kapların boyut olarak büyüklüklerinden yola çıkarak bu servis kaplarının tek kişilik değil birçok kişinin beraber aynı anda kullanımına yönelik üretilmiş olabileceklerini düşündürmüştür. Bu da akla Demir Çağında Gökhöyük de yaşayanların kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu akla getirir. Ancak bu konu hakkında kesin yargılarda bulunmak ayrıntılı kazılar yapılmadan maalesef mümkün olmayacaktır.

### BİBLİYOGRAFYA

- Akurgal, E. (1955). *Phrygische Kunst*, Ankara.
- Akurgal, E. (2007). *Anadolu Uygarlıkları*, 9.Bs., İstanbul: Net Turistik A.Ş.
- Arslan N. (1998). Kilikya Bölgesi Demir Çağı Seramiği.(Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bahar H. (1999). *Demir Çağında Konya Ve Çevresi*, Konya.
- Bahar, H., Koçak, Ö. (2004). *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2 (Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Konya.
- Bittel, K., Naumann, R., Otto, H., (1941). Yazılıkaya, 1941 Leipzig.
- Bittel, K. (1970). *Hattusha, The Capital Of The Hittites*, New York: Oxford.
- Boardman J. (1988). *The Greeks Overseas*, London, 1988.
- Breasted, J.H. (1948). *A History, Of Egypt*, London.
- Ceresko, A. R. (1992). *The Old Testament: A Liberation Perspective, St Pauls Byb*, New York.
- Cline, E. H. (2006). *Archaeology And The Iliad: The Trojan War İn Homer And History*, Recorded Books
- Çilingiroğlu, A. (1987). 24-27 Nisan 1984 Tarihleri Arasında İzmir'de Yapılan I. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler, İzmir, 1987. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Davis, P. K. Ve Hamilton, A. L. (2006). *Encyclopedia Of Warrior Peoples And Fighting Groups*, Grey House Publishing.
- Değerli, A. (2014). Osmanlı Dönemi'nde Suğla Gölü'nü Islah Çalışmaları Ve Suğla Mukataası, *Tarih Okulu Dergisi (Tod)*, Yıl 7, Sayı Xviii, 319-336.
- Dupre, S. (1983). Porsuk I. La Ceramique D l'age Du Bronze Et De L'age Du Fer, *Editions Recherche Sur Le Civilisations*, Memoir No. 20, Paris.
- Ergürer, H.(2016).Niğde Kınık Höyük Demir Çağı Seramikleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Genz, H. (2004). *Büyükkaya: I. Die Keramik Der Eisenzeit*, Deutsches Achaologisches Institut, By, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz Am Rhein.
- Genz, H. (2011). "The Iron Age İn Central Anatolia", *The Black Sea, Greece, Anatolia And Europe İn The First Millennium Bc*. Ed. Gocha R. Tsetsckhladze. Leuven – Paris – Walpole, Ma. Pp. 331-368.
- Götze, A. (1933). *Kulturgeschichte Den Alten Orients "Kleinasien"*, Handbuch Der Altertmwissenschaft Iii. I, Munich.
- Götze, A. (1975). "The Hittites And Syria", *Cambridge Ancient History Iv/2*, 266 Vd.

- Gunter, A. C. (1991). *Gordion Excavations Final Reports In "The Bronze Age"*, The University Museum Of Archaeology And Anthropology University Of Pennsylvania Philadelphia.
- Gündüz, R. (2016). "Neolitikten Kalkolitik Döneme Kadar Bozkır Ve Çevresindeki Yerleşmeler" *Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyum Kitabı*. Konya. 33-48.
- Gündüz, R. (2018). "Gökhöyük Bağları Höyüğünden Bir Grup Demir Çağı Seramiği" *Uluslararası Antropoloji Arkeoloji Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiri Özeti Kitabı*. Çorum, 25.
- Güneri, S. (1986). "Orta Anadolu Höyükleri 1986" *İv. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 205 -225, Ankara.
- Karağuz, G. (2005). *Arkeolojik Ve Filolojik Belgeler Işığında Mö. İ. Binde Orta Anadolunun Güney Kesmi*, Konya.
- Kealhofer, L., Grave, P., Marsh, B., Steadman, S., Gorny, R. L., Summers. G. D. (2010). Patterns Of Iron Age İnteraction İn Central Anatolia:Three Sites İn Yozgat Province. *Geoffrey Anatolian Studies* 60, 71-92.
- Kealhofer, L. Grave, P. (2011). "Chronology And Geography", *The İron Age On The Central Anatolian Plateau, Steadman Chapter 18*, Publisher: Oxford University Press, 415-442.
- Kuhrt, A. (2013). *Eskiçağ'da Yakındoğu*, Cilt I, Çev.: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Koşay, H.Z. (1938). *Alacahöyük Hafriyatı*, Ankara,
- Laroche, E. (1953). "Suppiluliuma I", *Revue Darcheologie Oriental*, Paris, 47, 70.
- Matsumura, K. (2005). *Die Eisenzeitliche Keramik İn Zentralanatolien Aufgrund Der Grundlage Der Von Kaman-Kalehöyük*, Berlin: Inaugural-Dissertation Zur Erlangung Des Doktorgrades Am Fachbereich Geschichts Und Kulturwissenschaften Der Freien --Universitätversitat,
- Memiş, E. (2002). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- Mora C., D'alfonso L. (2012). "Anatolia After The End Of Hittite Empire. New Evidence From Southern Cappadocia", *Origini Xxxiv. Preistoria E Protostoria Delle Civiltà Antiche*, Ed. Gangemi, Sapienza Università Di Roma, 385-398.
- Omura, S. (1996). A Preliminary Report On The Ninth Excavations At Kaman-Kalehöyük İn Turkey (1994), *Bmeccj Ix*, 87-134
- Omura, S. (2000). "1999 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları" , 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, C. 1, Ss. 327-336.
- Osten, H. H. Von Der. (1937). *The Alishar Hüyük Seasons Of 1930- 1932*, Part I-İı, (Oıp Xxvııı-Xxx), Volume Xxx, By. J. A. Wilson, T. G. Allen, Chicago: The Üniversity Of Chicago Oriental İnstitute Publications.
- Ökse, A.T. (2012). *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek-Teknik Özellikler, Biçimler-Türkçe, İngilizce, Almanca Ve Fransızca Terimler*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özgünel, A. C. (2013). *Anadolu'da Miken Seramiği*. (Sağlam Korunmuş Kaplar Üzerine Bir Araştırma). Haz.: Canan Özbil. Anatolia Supplements Iı. 1: Monogra. Ankara.
- Redford, D. B. (1992). *Egypt, Canaan, And Israel İn Ancient Times*, Princeton University Press, 246.
- Seeher, J. (1997). "Die Ausgrabungen İn Boğazköy-Hattuša 1996", *Aa 1997*, 317-341.

Seeher J. (2000). “Die Ausgrabungen In Boğazköy-Hattuša 1999” *Aa, Heft 3*, 2000, 372-374, Abb.21, Abb.22.

Taylor, W. (1972). *The Mycenaeans*, Londra.

Umar, B. (1982). *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, İzmir.

Ünal, A. (2006) “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana Ve Çukurova Tarihi”, *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3. S.67-102

**KATALOG**

	GHB Buluntu No.	Ma l	Form	Bezem e	Hamu r Rengi	Astar Reng i	İç Ren k	A.Ça p
1	19E/K39/T1/243	İyi	Çana k	İp baskı	2.5 Y 4/3	10 YR 6/3		18.4 cm
Tanım	Ağız kenarı-gövde parçasıdır. Yuvarlatılmış kalın dudaklı, iç bükey profilli, düzleştirilmiş yüzeylidir. Koyu yüzlü kabın dışında ağzın hemen altında iki sıra ip baskı bezeme görülür. İyi pişmiş kabın hamuru kireç, gümüş mika ve taş katkılıdır.							
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)	Bittel – Naumann – Otto 1941, Abb. 70 8a-8b, 10,12,13,15, Abb 71, 2-4 (Bau-B MÖ 14.-13. yüzyıl); Bouthillier 2014, Lev. 46, No. C, D, F, Fig. 48 (Geç Bronz Çağı); Güneri 1987, Res. 4, No. 8-11, 20-22, Res. No.11,13 (Son Bronz Çağı); Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4,7-8 (MÖ 2.bin); Bahar – Koçak 2004, çiz. 34 no.1-4, Çiz. 35, No. 2-3; Bahar 1999, Lev. XL, No. 1-5 (Erken Demir Çağ)							

**Gökhöyük Bağlari Höyüğünden Erken Demir Çağı Seramiği**

GHB No.	Buluntu	Mal	Form	Bezeme	Hamur Rengi	Astar Rengi	İç Renk	A.Çap
17G/K42/T1/201		Kaba	Çanak		2.5 Y 5/2	7.5 YR 4/1		32.2 cm
Tanım		Ağız kenarı-gövde parçasıdır. Yuvarlatılmış kalın dudaklı, iç bükey profilli, düzleştirilmiş yüzeylidir. Koyu yüzlü kabın dışında ağzın hemen altında bir sıra ip baskı bezeme görülür. İyi pişmiş kabın hamuru kireç, gümüş mika ve taş katkılıdır.						
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)		Dupro 1983, Pl.13, No.75, (Niveau V); Bittel – Naumann – Otto 1941, Abb. 70 8a-8b, 10,12,13,15, Abb 71, 2-4 (Bau-B MÖ 14.-13. yüzyıl); Ergürer 2015, Lev. 18, 153, , Lev. 19, 156, 161, (MÖ 11.-9. yüzyıl); Bouthillier 2014, Lev. 46, No. C, D, F, Fig. 48 (Geç Bronz Çağı); Güneri 1987, Res. 4, No. 8-11, 20-22, Res. No.11,13 (Son Bronz Çağı); Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4,7-8 (MÖ 2.bin); Bahar – Koçak 2004, çiz. 34 no.1-4, Çiz. 35, No. 2-3; Bahar 1999, Lev. XL,No. 1-5 (Erken Demir Çağ)						

	GHB No.	Buluntu	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
3	16-17-18G/K41/T6/151		İyi	Çanak	İp baskı	5Y 5/1	2.5Y 7/2		45.4 cm
Tanım		Yuvarlatılmış kalın dudaklı, iç bükey profilli, düzleştirilmiş yüzeylidir. Koyu yüzlü kabın dışında ağzın hemen altında bir sıra ip baskı bezeme görülür. İyi pişmiş kabın hamurunda kireç, mika, taş ve şamot bulunmaktadır.							
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)		Bittel – Naumann – Otto 1941, Abb. 70 8a-8b, 10,12,13,15, Abb 71, 2-4 (Bau-B MÖ 14.-13. yüzyıl); Ergürer 2015, Lev. 18, 153, Lev. 19, 156, 161, (MÖ 11-9. yüzyıl); Bouthillier 2014, Lev. 46, No. C, D, F, Fig. 48 (Geç Bronz Çağı); Güneri 1987, Res. 4, No. 8-11, 20-22, Res. No.11,13 (Son Bronz Çağı); Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4,7-8 (MÖ 2.bin); Bahar – Koçak 2004, çiz. 34 no.1-4, Çiz. 35, No. 2-3							
4	19E K39 T1 282		Kaba	Çanak	İp baskı	2.5Y 7/4	2.5YR 6/6	10YR 6/6	32.2 cm
Tanım		İyi pişmiş kabın hamurunda kireç, taş,şamot ve mika bulunmaktadır. Yuvarlatılmış kalın dudaklı, iç bükey profilli, düzleştirilmiş yüzeylidir. Kabın dışında ağzın hemen altında iki sıra ip baskı bezeme görülür.							
Referans-Dönem		Bittel – Naumann – Otto 1941, Abb. 70 8a-8b, 10,12,13,15, Abb 71, 2-4 (Bau-B MÖ 14.-13. yüzyıl); Ergürer 2015, Lev.							

(MÖ 13.-11. yüzyıl)	18, 153, , Lev. 19, 156, 161, (MÖ 11-9. yüzyıl); Bouthillier 2014, Lev. 46, No. C, D, F, Fig. 48 (Geç Bronz Çağı); Güneri 1987, Res. 4, No. 8-11, 20-22, Res. No.11,13 (Son Bronz Çağı); Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4,7-8 (MÖ 2.bin); Bahar – Koçak 2004, çiz. 34 no.1-4, Çiz. 35, No. 2-3: Bahar 1999, Lev. XL,No. 1-5 (Erken Demir Çağ)
---------------------	---

5	GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
	9G/K31/T1/919	Kaba	Çanak		10YR 6/3	7.5YR 5/3		28 cm
Tanım		Yuvarlatılmış kalın dudaklı, iç bükey profilli, düzleştirilmiş yüzeylidir. Kabın dışında ağzın hemen altında bir sıra ip baskı bezeme görülür. Orta pişmiş, kabın hamurunda kireç ve mika bulunmaktadır.						
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)		Goldman 1956, Kat,384,No.1127 Late Bronze II Pottery.; Bittel – Naumann – Otto 1941, Abb. 70 8a-8b, 10,12,13,15, Abb 71, 2-4 (Bau-B MÖ 14.-13. yüzyıl); Ergürer 2015, Lev. 18, 153, , Lev. 19, 156, 161, (MÖ 11-9. yüzyıl); Bouthillier 2014, Lev. 46, No. C, D, F, Fig. 48 (Geç Bronz Çağı); Güneri 1987, Res. 4, No. 8-11, 20-22, Res. No.11,13 (Son Bronz Çağı); Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4,7-8 (MÖ 2.bin); Bahar – Koçak 2004, çiz. 34 no.1-4, Çiz. 35, No. 2-3						

GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
17D/K11/T1/693	İyi	Çanak	İp baskı	10R 6/6	2.5YR 6/8		27 cm
Tanım		Yuvarlatılmış kalın dudaklı, iç bükey profilli, düzleştirilmiş yüzeylidir. Kabın dışında ağzın hemen altında iki sıra ip baskı bezeme görülür. İyi pişmiş, kabın hamurunda kireç, mika ve şamot bulunmaktadır.					
Referans-Dönem MÖ 13.-11. yüzyıl		Dupro 1983, Pl.13, No.80, Niveau V; Bittel – Naumann – Otto 1941, Abb. 70 8a-8b, 10,12,13,15, Abb 71, 2-4 (Bau-B MÖ 14.-13. yüzyıl); Ergürer 2015, Lev. 18, 153, , Lev. 19, 156, 161, (MÖ 11-9. yüzyıl); Bouthillier 2014, Lev. 46, No. C, D, F, Fig. 48 (Geç Bronz Çağı); Güneri 1987, Res. 4, No. 8-11, 20-22, Res. No.11,13 (Son Bronz Çağı); Karauğuz 2005, Lev. 9, 2-4,7-8 (MÖ 2.bin); Bahar – Koçak 2004, çiz. 34 no.1-4, Çiz. 35, No. 2-3: Bahar 1999, Lev. XL,No. 1-5 (Erken Demir Çağ)					

**Gökhöyük Bağlari Höyüğünden Erken Demir Çağı Seramiği**

GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
7 17-18G/K49/T3/58	Kaba	Çanak		10 YR 4/1	2.5Y 4/1		28 cm
Tanım	T formulu ağzın hemen altında oluk bezemeli, iç bükey profilli, dudağı düz tablalıdır. Dış yüzeyi düzleştirilmiş, iç yüzeyi açıktır. Orta pişmiş, hamurunda kireç ve mika katkı bulunmaktadır.						
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)	Henrickson 1994, Fig. 10.2.1, (a) Fig. 10.2.2. (1-m); Matsumura 2005, Taf. 3, KL 94-M1(Chronheit III 12-13); Ergürer 2015, Lev. 19, No.154 (MÖ 11-9. Yüzyıl, Tabak v), Gunter 1991, Fig. 14, No. 287-88 (Orta ve Geç Demir Çağı); Yılmaz 2015, Lev. 20, 5,7; Güneri 1988, Res. 6, 5-10 (Geç Hitit)						

GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
8 20E/K10/T1/660	İyi	Çanak		10 YR 5/2	Gley 14/N		31.2 cm
Tanım	T formulu ağzın hemen altında oluk bezemeli, iç bükey profilli, dudağı düz tablalıdır. Dış yüzeyi düzleştirilmiş, iç yüzeyi açıktır. İyi pişmiş, kabın hamurunda kireç, mika ve taş bulunmaktadır.						
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)	Bittel – Nauman - Otto 1941, Abb. 71, No. 4 (Bau B); Henrickson 1994, Fig. 10.2.1, (a) Fig. 10.2.2. (1-m) YHSS 8 (Geç Bronz Çağı; Güneri 1988, Res. 5, No. 12 (II. Binin ikinci yarısı); Bouthiller vd. 2014, Fig. 51, c, Fig. 46, c,f,k, Fig. 48 (level III); Ergürer 2015, Lev. 4, No. 27, Lev. 5, No. 35-37, 43 (MÖ 11.-9. yüzyıl); Yılmaz 2015, Lev 20, No. 5, Matsumura 2005, Taf. 3, KL 92-M150, Taf. 3, KL 94-M107, Taf. 3, KL 96-M58) (Chronheit III12-13).						

GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
16G/K44/T2/365	Kaba	Çanak		2.5Y 5/2	7.5 YR 6/4		32cm
Tanım	T formulu ağzın hemen altında oluk bezemeli, iç bükey profilli, dudağı düz tablalıdır. Dış yüzeyi düzleştirilmiş, iç yüzeyi açıktır. Orta pişmiş kabın hamurunda mika bulunur.						



Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)	Henrickson 1994, Fig. 10.2.1, (a) Fig. 10.2.2. (t-m) YHSS 8 (Geç Bronz Çağı; Güneri 1988, Res. 5, No. 12 (II. Binin ikinci yarısı); Bouthiller vd. 2014, Fig. 51, c, Fig. 46, c,f,k, Fig. 48 (level III); Ergürer 2015, Lev. 4, No. 27, Lev. 5, No. 35-37, 43 (MÖ 11.-9. Yüzyıl ); Yılmaz 2015, Lev 20, No. 5, Matsumura 2005, Taf. 3, KL 92-M150, Taf. 3, KL 94-M107, Taf. 3, KL 96-M58) (Chronheit III12-13).
---------------------------------------	---

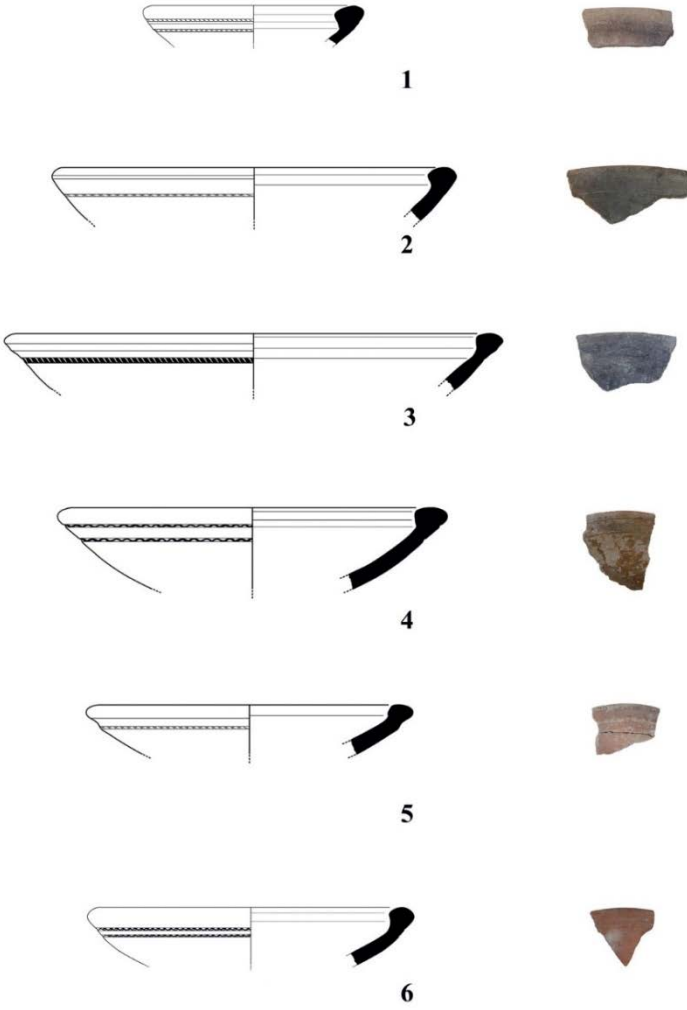
1 0	GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
	17F-E/K45/T1/841	Kaba	Çanak		10YR 4/3	5YR 5/3		32 cm
Tanım		İçe dönük ağızlı, kalınlaştırılmış dudaklı, dış bükey profilli ağız parçası. Orta pişmiş, kabın hamurunda kireç, mika, şamot ve taş bulunmaktadır.						
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)		Gunter 1991, Lev. 12, 233-234 (Orta ve Geç Bronz Çağı); Güneri 1988, Res. 5-6, No. 12 (II. binin ikinci yarısı); Bouthiller vd. 2014, Fig. 46, c (level III); Ergürer 2015, Lev. 4, No. 29 (MÖ 11.-9. Yüzyıl ); Matsumura 2005, Taf. 4, KL 94-M56, Taf. 4, KL 92-M225, Taf. 4, KL 95-M370) (Chronheit III12-13).						

1 1	GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap
	19E/K39/T5/281	Kaba	Çanak		7.5 YR 4/6	2.5Y R 6/6		47.6 cm
Tanım		İçe dönük ağızlı, kalınlaştırılmış dudaklı, dış bükey profilli ağız parçası. İyi pişmiş, kabın hamurunda kireç, şamot ve mika bulunmaktadır.						
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)		Bouthiller vd. 2014, Fig. 46, c (level III); Ergürer 2016, Lev. 4, No. 29 (MÖ 11.-9. Yüzyıl ); Matsumura 2005, Taf. 4, KL 94-M56, Taf. 4, KL 92-M225, Taf. 4, KL 95-M370) (Chronheit III12-13); Dupro 1983, Pl.8, No.44,45, Niveau V.						

1 2	GHB Buluntu No.	Mal	Form	Bezeme	Hamur	Dış Renk	İç Renk	A.Çap

**Gökhöyük Bağlari Höyüğünden Erken Demir Çağı Seramiği**

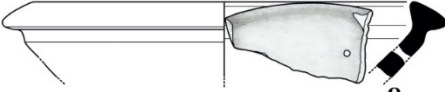
	13G/K30/T6/86 8	İyi	Çana k		5Y 5/1	10 YR 6/4		29.2 cm
Tanım	İçe dönük ağızlı, kalınlaştırılmış dudaklı, dış bükey profilli, ağızdan kaideye konik bir gövdeye sahiptir. Kalka kaidelidir. İyi pişmiş, kabın hamurunda kireç, mika ve taş bulunmaktadır.							
Referans-Dönem (MÖ 13.-11. yüzyıl)	Bouthiller vd. 2014, Fig. 46, c (level III); Ergürer 2015, Lev. 4, No. 29 (MÖ 11.-9. Yüzyıl ); Matsumura 2005, Taf. 4, KL 94-M56, Taf. 4, KL 92-M225, Taf. 4, KL 95-M370) (Chronheit III12-13).							



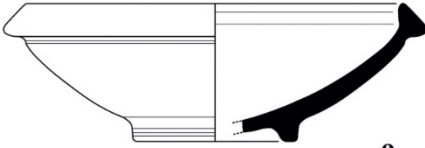
0 1 2 3 4 5 cm



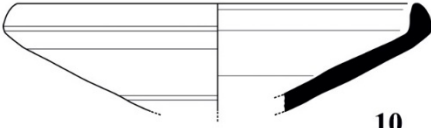
7



8



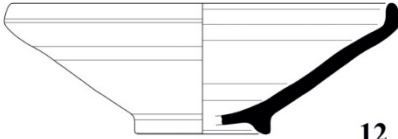
9



10

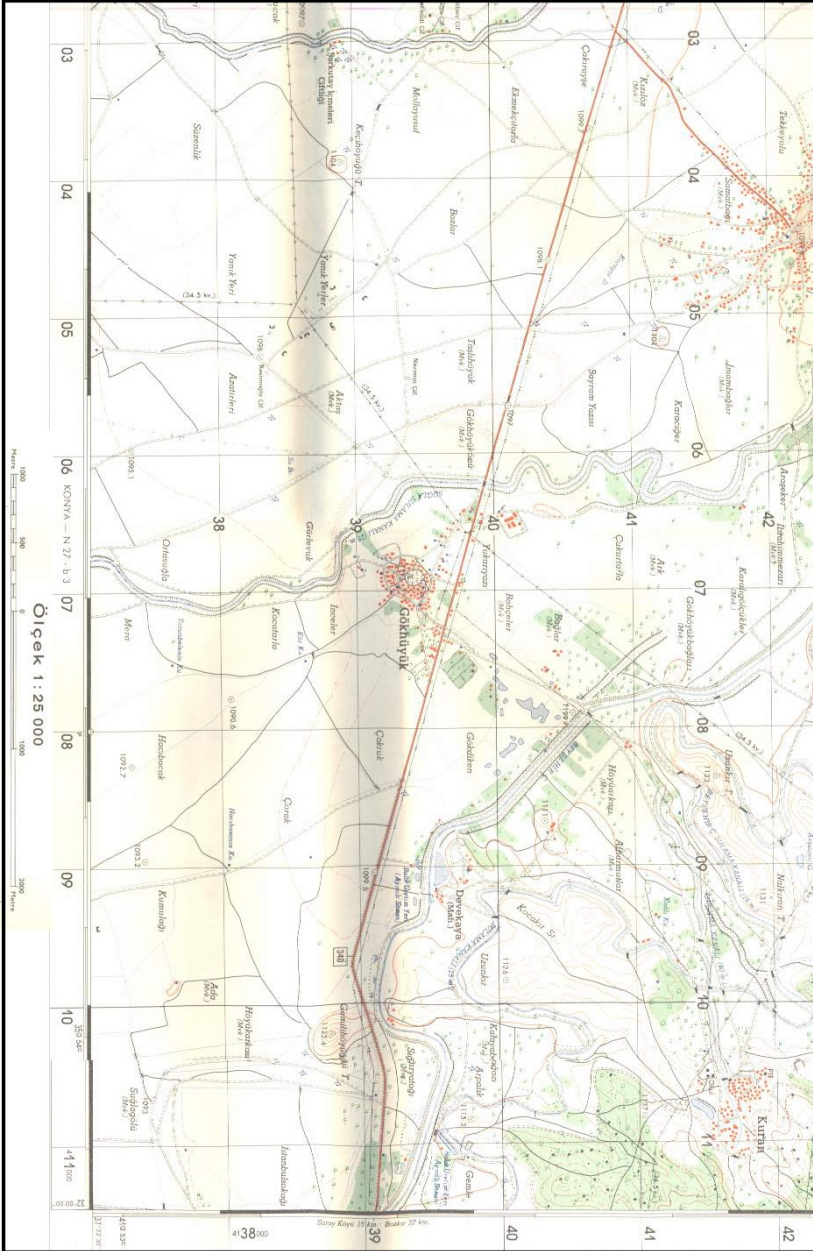


11



12





**Harita 1:** Gökhöyük Bağlari Höyüğü'nün Konumunu Gösteren Harita



**Resim 1:** 2002 Yılı Kanal projesi kapsamında Gökhöyük Bağlari Höyüğünde yapılan ilk tahribat.



**Resim 2:** 2002 Yılı Gökhöyük Bağlari Höyüğünde İslamı mezarlar tarafından tahrip edilen Demir Çağ Mimari Yapıları.

NUMAN ÇELEBİ CİHANIN “ANT ETKENMEN”  
KIRIM TATAR MİLLİ MARŞ'ININ TARİHİ, ANLAM İNCELEMESİ

ИСТОРИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО  
ГИМНА КРЫМСКИХ ТАТАР «АНТ ЭТКЕНМЕН» НОМАНА  
ЧЕЛЕБИДЖИХАНА.

HISTORICAL-SEMANTICAL ANALYSIS OF NUMAN ÇELEBİ CİHAN'S  
CRIMEAN TATAR NATIONAL ANTHEM:  
“ANT ETKENMEN” ABSTRACT

Ranetta GAFAROVA\*

ÖZ

Kırım tarihi; acının, sürgünün, hüznün, baskının, zulmün; aynı zamanda da Kırım Tatarların milli mücadelesinin tarihidir. Kırım Tatarlarının tarihi beş gelişme evresinden oluşur: 1. Hanlık Dönemi (1441-1783), 2. Rus Hâkimiyeti: Kırım ilhaki (1783-1917), 3. Rus Devrimi ve Erken Bolşevik Yönetimi Sırasında Kırım: Kırım Tatar Cumhuriyeti (1917-1918), 4. 1944 yılı sürgünlük (1944-1987), 5. Vatana Dönüş (1987'den günümüze). İlk üç evre Kırım Tatarlarının Milli Marşı'nda yer almaktadır. Devletlerin tarihinde millî marşlarının ayrı bir önemi vardır. Bu marşlar ait olduğu milletlerin kimliğini yansıtır. Milli marş olarak kabul edildiği tarihten bu güne kadar, değişik zaman ve zeminlerde, milletin büyük çoğunluğu tarafından saygıyla okunan ve dinlenen bu eser, acaba, bizlere neler söylemek istiyor, hangi değerlere sahip çıkmayı öğütlüyor, ne gibi hedefler gösteriyor? Bütün bu soruları, mümkün mertebe tatminkâr bir şekilde cevaplayabilmek için geçmişte yapılan tarih ve dil çalışmalarından da yararlanarak, ‘Ant Etkenmen’ başlıklı milli marş dörtlükler halinde ele alıp inceleyeceğiz.

Kırım Tatar Millî marşının adı “Ant Etkenmen” ve onun şairi ilk Kırım Tatar Muhtar Cumhuriyeti'nin başkanı Numan Çelebi Cihan'dır.

Çalışmamızda bugün Kırım Tatarlarının Millî Marşı olan ve Numan Çelebi Cihan tarafından 1917'de kaleme alınan “Ant Etkenmen” (Ant Etmişim) şiiri başta olmak üzere Kırım Tatar tarihinde önemli yeri olan şiirlerdeki ant içme / yemin etme motifi değerlendirilecektir.

Çalışmamız, Kırım Tatar millî marşının metninde sesiyle, sözüyle, ahengiyle, his, hayal ve fikir dünyasıyla, lirizmiyle, vezin, kafiye ve nazım şekliyle, dil ve üslubuyla, kısacası

\* ORCID 0000-0001-8096-2143. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İBEF, Rus Dili Bölümü.  
(ranetta@bk.ru)

estetik yapısıyla mükemmel bir eser olarak incelemesini yapmak ve onun sembolik dilini yorumlamak üzerine temellenmiştir. Metni incelerken tarih disiplininin verilerinden de yararlanılarak yorumlama yapılmıştır.

**Анаhtar келимелер:** *Numan Çelebi Cihan, Kırım, Kurultay, mücadele, marş, şiir, anlam, tarih.*

## АННОТАЦИЯ

В истории Крыма, как и все истории этносов и территорий, много трагических моментов: депортация, репрессии, и в настоящее время продолжающееся национальное движение за независимость крымских татар. Историю крымских татар можно разделить на 5 периодов: 1. Крымское ханство (1441-1783 гг.); 2. Аннексия Крыма Россией: Правление Российского государства (1783-1917 гг.); 3. Октябрьская революция и власть большевиков в Крыму: Создание Крымской Народной Республики (1917-1918); 4. Депортация крымских татар (1944-1987 гг.); 5. Возвращение на родину в Крым (1987-до настоящего времени). Первые три периода отразились в национальном гимне крымских татар. Гимн занимает особое место в государстве и идентифицирует каждый народ. При этом всегда возникает вопрос, почему национальный гимн обладает некой силой воздействия, возможно, патетическое воспроизведение текста, восприятие его на слух, идеалы и ценности, положенные в содержание гимна? Чтобы удовлетворительно ответить на эти вопросы, мы попытались проанализировать текст «Ант Эткенмен», основываясь как на ранние исторические и так и на филологические работы.

Автор национального гимна крымских татар «Ант эткенмен» Номан Челебиджихан – одновременно поэт и первый председатель правительства Крымской Народной Республики.

В статье представлен лексико-семантический анализ концепта «клятва» в национальном гимне крымских татар «Ант Эткенмен», написанного в 1917 году и имеющего огромное значение в истории крымскотатарского народа. В ходе анализа текста выявлены фонетическое благозвучие, лексические особенности, тема, и лиричность, рифма и стихотворный размер, языковые символы, что позволили нам определить текст как поэтическое произведение. Три четверостишия посвящены трагическим страницам судьбы народа. Одновременно с лексико-семантическим анализом текста дается историческое описание событий, которые отражены между строк. Номан Челебиджихан как политический лидер оставил неизгладимый след в истории Крыма и крымскотатарского народа.

**Ключевые слова:** *Номан Челебиджихан, Крым, Курултай, больба, гимн, стихотворение, семантика, история.*

## ABSTRACT

Crimean Tatar's history is that of agony, exile, sorrow, oppression and persecution, but it is also the history of Crimean Tatar nation's national struggle. Crimean Tatars' history has 5 stages: 1. Crimean Khanate Period (1441-1783), 2. Russian Domination: Invasion of Crimea (1783-1917), 3. Crimea during Russian Revolution and Early Bolshevik Reign: Crimean Tatar Republic (1917-1918), 4. Exile Period (1944-1987), 5. Return to Homeland (1987- up to the present). The first three periods are presented in Crimean Tatar National Anthem. National anthems have a significant importance in the histories of nations, as they



reflect the national identities. Crimean Tatar National Anthem has been sung and listened with high zest by the majority of the nation in different times and places. So what does it tell us? What values does it advice us to maintain? What kind of targets does it point out? In order to give satisfactory answers for such questions, we will handle “Ant Etkenmen” in quartets, making use of past studies on History and Linguistics.

The name of Crimean Tatar National Anthem is “Ant Etkenmen”, and it was written by Numan Çelebi Cihan, the first president of Crimean Tatar People’s Republic.

In our study, important poems in the history of Crimean Tatars, mainly “Ant Etkenmen” (I Vowed) the national anthem of Crimean Tatars written in 1917 by Numan Çelebi Cihan, will be analysed in terms of vowing motif.

Our study is based on the both the symbolic language analysis and the aesthetic aspects of the national anthem in terms of its sound, words, harmony, the world of sense, dream and thought, its lyricism, meter, rhyme, rhytm, language and style. The first three quartets of the anthem focus on the agonies in the history of Crimean Tatars. In the analysis of the poem data received in the field of History will also be made use of.

**Keywords:** Numan Çelebi Cihan, Crimea, Congress, Struggle, Anthem, Poetry, Semantics, History

Kırım Tatarlarının tarihinde gurur duyulacak pek çok sembol ve şahsiyetler vardır: Giraylar, İsmail Gaspralı, Numan Celebi Cihan, gök bayrak ile altın damga ve vatan için tükenmez bir mücadele bunlardan bazılarıdır. Bunlar arasında bir sembol daha vardır ki, o da Kırım Tatar Milli Marşı ‘Ant Etkenmen (And İçiyorum)’dir. Resmi toplantılarda, Kırım Tatarlarının etkinliklerinde, çeşitli ortamlarda bu marş söylenir.

Her milletin ve devletin ilk tanıtımı onun milli marşı ile başlar. Milli marşların en önemli özelliği, onu dinleyen her insanda vatanseverlik ve gurur hissi uyandırmasıdır. Bugünkü Türk dünyasında 15 tane milli marş söylenmektedir. Bunların arasında Kırım Tatar halkının milli marşı da yer almaktadır. Marş deyince bağımsız bir devlet gözümüzün önüne gelir, çünkü genellikle marş olursa o zaman o bağımsız devletin varlığı kabul edilir.

Bilindiği gibi, her marşın özel bir teması vardır ve o ülkenin, milletin tarihini ve durumunu detaylı olarak açıklar. Mesela, Türkiye Cumhuriyetinin İstiklâl Marşı’nda Vatan, millet, hürriyet ve istiklâl gibi kavramlar önemlidir. Özbekistan Cumhuriyeti Marşı’nda Özbekistan’ın geniş ve bereketli bahçeleri ve tarlaları tanıtılır, insanların misafir severliği ve özgürlüğüne bağlılığı yüceltilir. Kazakistan Cumhuriyetin Milli Marşı’nda atalarının güçlü mirasının milleti etkilediği dillendirilir ve Kazak halkının eğitime verdiği önemi, Kazakların kudreti anlatılır. Bunları açıklayan liste daha da uzatılabilir.

Çalışmamızın esas amacı, Kırım Tatar Milli Marşının metin incelemesini yapmak, onun şerhini ortaya koymaktır.

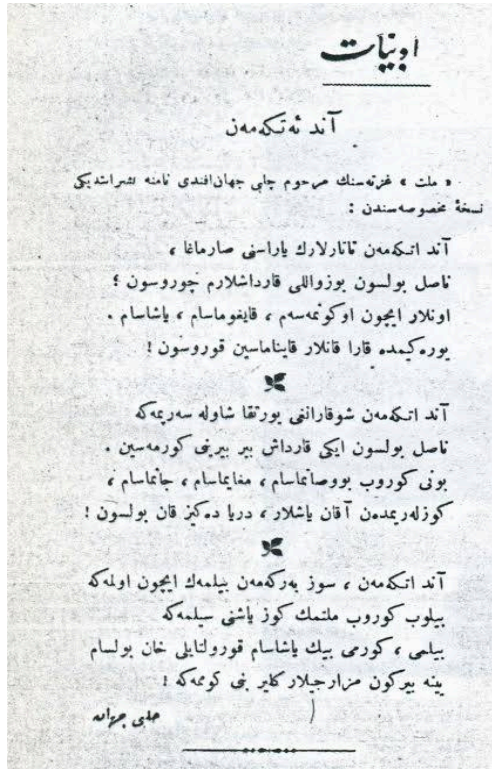
Marşın ilk üç dörtlüğünde Kırım Tatarlarının tarihinin acı sayfaları görülmektedir.

Kırım Tatar Milli Marşı, politikacı, şair ve yazar, 26 Aralık 1917 tarihinde kurulan kısa ömürlü [Kırım Halk Cumhuriyeti](#)’nin ilk başkanı Numan Celebi Cihan tarafından kaleme alınmıştır. Numan Çelebi Cihan “Ant Etkenmen” şiirini yazdığı anda onu marş olarak düşünmemiştir. Metnin müziksiz ilk okunduğunda yazarın üzgün duyguları ve düşüncüleri göz önüne getirilir. Şiirin orijinal metni Arap alfabesiyle 1917 yılında “Millet” gazetesinde yayınlanmıştır. 1918 yılında “Kırım Mecmuası”nın 8. sayısında da aynı metin yer almıştır. (Allworth, 1998: 255). 1943 yılında Numan Çelebi Cihan’ın hatırasına “Azat” gazetesinde

şiiir Kiril alfabesiyle yayınlanır. (<http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrmtatar.html>)

Bugüne kadar orijinal metin, çeşitli sebeplerle biraz değişikliğe uğramıştır. Bizim incelemiş olduğumuz metin orijinaline yakındır. T. Kerim “Azat” gazetesinde: “Bu vesileyle 1943 senesinin, 30. Mart’ında N. Çelebi Cihanın hatırası için basılan “Ant etkemen” (yani “Ant etkenmen”) adlı ilgi çeken özel şiiri gerçek şeklini almalıdır:

Kerimov’un şu cümleleri marş üzerindeki tartışmalara ışık tutmaktadır. “*Bu yerde, alfabenin anlaşılmazlığından başka, bir zamanlar aynı şiir metni üzerinde çıkan sürekli tartışmaları hatırlamamak mümkün değildir, ki; milli marşın sözleri müellifinin yazmış olduğu şiire uygun mu, halkının maksada yönelişini anlatmak için düzenlenen varyantını anlamını, – gibi sorular 2012 senesi Akmescit’te toplanan V. Kırım Tatar Kurultayı’nın programına koyulmasına rağmen istendiği gibi oldu. Her halde, milli marş öz mevzusu ile milletin menfaatine hizmet etmesi gerek. Böylelikle, eserin dörtlüklerinde rastlanan “Tatarların” (“bilmek”) yerine kullandığımız “milletimin” (“millet”) sözü bugün halkımızın aleyhinde oynanan oyunlara karşı bir vasıta gibi sayılabilir. Sözüün kıyası, “Azat Qırım’da kullanılan hususi Kırım Tatar harfleri ve genellikle Latin alfabesinin ayrı bir tarihinden bahsetmeyi faydalı görüyoruz”.* (<http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrmtatar.html>)



Orijinal metin

Son zamanlarda kullanılan metin

<p>“Ant etkemen Tatarlarının yarasını sarmaga, Nasıl bolsun bu zavallı kardaşlarım çürüsün? Onlar için ökünmesem, kaygırmasam, yaşasam, Yüregimde kara kanlar kaynamasın, kurusun!</p> <p>Ant etkemen şu karangı yurtka şavle serpmeye, Nasıl bolsun eki kardaş bir-birini körmesin? Bunu körüp, busanmasam, muğaymasam, yanmasam – Közlerimden akan yaşlar derya deniz kan bolsun.</p> <p>Ant etkemen, söz bergemen bilmek için ölmege, Bilip körüp milletimnin göz yaşını silmege. Bilmi, körmü bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam, Kene bir kün mezarcular kelir meni kömmege”.</p>	<p>Ant etkenmen, milletimniñ yarasını sarmağa, Nasıl olsun bu zavallı qardaşlarım çürüsün? Onlar için ökünmesem, qayğırmasam, yaşasam, Yüregimde qara qanlar qaynamasın, qurusun!</p> <p>Ant etkenmen, şu qaranğı yurtqa şavle sepmege, Nasıl olsun eki qardaş bir-birini körmesin? Bunu körüp buvsanmasam, muğaymasam, yanmasam, Közlerimden aqqan yaşlar derya-deñiz qan olsun!</p> <p>Ant etkenmen, söz bergemen millet için ölmege, Bilip, körüp milletimniñ göz yaşını silmege. Bilmey, körmey biñ yaşasam, Qurultaylı han olsam, Kene bir kün mezarcular kelir meni kömmege.</p>
--	--

Biz 1943 yılındaki metni ele olacağız. Çünkü o bir değişikliğe uğramadı. Onun Kırım Tatar Edebiyatı’nda eşsiz bir yere sahip olmasını sağlayan 1917’de yazmış olduğu “Ant Etkenmen”/ “Ant Etmişim” şiiridir. Bu şiir onun sağlığında halk tarafından bestelenmiş, 9 Aralık 1917’de toplanan Kırım Tatar Millî Kurultay’ında Millî marş olarak okunmuş ve kabul edilmiştir. (Kırimer, 1993: 242.).

Kırım Müftüsünün 1917 yılında Bahçesaray müzesinin açılışında yaptığı konuşmada bahsettiği milli mücadele çağrısı Numan Çelebi Cihan’ın şiirinde de aynı ruhla ifade edilmektedir: “Bir zamanlarda cihanın her tarafında: karalarda, denizlerde şanla, şerefle ve adaletle yaşamış olup da bir buçuk asırdan beri mahkûm ve mahpus bir halde bulunan milli gök bayrağımızı da onun üzerine dikmeye ant içtik!” (<http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrmtatar.html>)

Numan Çelebi Cihan’ın her satırında, her cümlesinde *ant etmek/ and içmek* sözü onun hayatının bir gayesi olarak geçmektedir.

“Tanrı’yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi şahit göstererek bir olayı doğrulama, yemin; kendi kendine söz verme” şeklinde tanımlanan “ant” ile “bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, yemin etmek” (Türkçe Sözlük 1998: 115) olarak ifade edilen “ant

içmek (veya etmek)” sözleri Türk kültüründe önemini daima korumuş kavramlardır. Tarihî eski dönemlerden günümüze kadar gelen “Kan kardeşliği, uzlaşma ve kargışa dayalı ant içme” şeklinde sınıflandırılabilen “ant” ritüellerinden “kargışa dayalı” olanının Türk kültür çevresinde daha geç dönemlerde görülmeye başladığı ve tek başına gerçekleştirilen bir ritüel olduğu anlaşılmaktadır. ( Durmuş, 2009: 100-102.). “Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, yemin etmek” olarak ifade edilen “ant içmek (veya etmek)”, diğer bir tabirle kargışa (yani bedduaya) dayalı ant içmek/etmek, kimi zaman insanların arasındaki dostluğu pekiştirmek, kimi zaman devletler veya milletler arası ilişkilerde sınırları belirlemek, düzenlemek ya da günlük hayatta sevdiğimiz birileri için bir şeyleri yerine getirmeye söz vermek adına kullanılmıştır. Bunlardan başka mensubu olduğu milletin başından geçen tarihî hadiseler karşısında milletini, içine düştüğü zor durumdan kurtarmak için her türlü fedakârlığı göze alan bazı milliyetperver ve vatanperver şahsiyetler bu duygularını kaleme alırken de “ant içme/etme, yemin etme, söz verme” gibi tabirleri kullanmışlardır. (Işıқтаş Sava, 2013.2 ).

Numan Çelebi Cihan, “Ant Etkenmen” şiirinin de, sonradan milli marş olarak ortaya çıkması, Kırım Tatar Milleti’nin ne için mücadele ettiğini, neye inandığını açık seçik bir şekilde ortaya koymuştur. Üç dörtlükte ilk satırları üç kez tekrarlayarak tekrar sanatına ait “*Ant Etkenmen.....*”cümle başını getirilmiştir. Her dörtlükte farklı konular işlenir, fakat bu konular birbirine bağlıdır ve Kırım Tatar halkının milli mücadelesinde yükselen dalga gibi bütün şiirde geçer.

“*Ant etkemen Tatarlarının yarasını sarmaga:* Nasıl bir yara, hangi yarasını sarmak istiyor Çelebi Cihan? Yarası hakkında şair neler yazıyor? Kırım’dan Türkiye’ye kitle göçleri, esas olarak 1783’de Kırım Hanlığının ortadan kaldırılarak Rusya İmparatorluğu’nun Kırım’ı ilhakını müteakip gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 1783 öncesinde de Kırım’dan Osmanlı topraklarına pek bilinmese de, azımsanmayacak boyutlarda toplu göçler olmuştur. Kırım Tatar halkı bu tarihten itibaren Kırım’dan Osmanlı topraklarına doğru dalgalar halinde başlayan göçü 1920’lere kadar tek bir yıl bile durmadan devam etmiş, hatta bazı kesintilerle günümüze kadar sürmüştür. 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Tatarlarının sayısı en az 1.800.000 idi. Göçlerin aslî sebebi hiç şüphesiz siyasîdir: Göç eden unsurlar yani Kırım Tatarları yerine göre canlarını, mallarını veya kimliklerini Rusya idaresinin doğrudan tehdidi altında hissettikleri için vatanlarını terk etmek zorunda olduklarını düşünmüşlerdir. Diğer taraftan, Rusya da onların Kırım’dan uzaklaşmalarını siyaseten yararlı görmüştür. Göçlerin ortaya çıkmasında büyük önem taşıyan dinî baskılar da bu siyasetin parçalarıdır. 1860-1861 göç dalgasından sonra da 1874, 1890 ve 1902’de yeni göç dalgaları olduysa da bunların sayıları yüz binlerle değil, on binlerle ifade olunuyordu (Kırımlı, 1996, 11-17).

Rusların hürriyetlerini ellerinden almak istemeleri, uyguladığı baskı ve imha politikaları sonucu Kırım Türkleri Osmanlı Devleti sınırları içindeki başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçlerin büyük çoğunluğu dalgalar hâlinde Türkiye’ye, Romanya ya Bulgaristan’a yapılmıştır. En büyük göç dalgaları; 1792, 1860-1863, 1874-75, 1891-1902 seneleri arasında olmuştur. Bu göç dalgaları, Kırım’daki Türk nüfusu azaltma politikasını gerçekleştirmesine sebep olmuştur. 1783’te Kırım’daki nüfus yüzde 98 iken 1897 de ki nüfus sayımına göre Türk nüfus yüzde 35’e düşmüştür. Ayrıca Kırım Türkleri bu göç sırasında yollarda büyük kayıplar vermiştir. (Çapraz, 1997: 1529).

Kırım Tatarlarının son iki yüz yıllık tarihindeki en büyük felâketlerden birisi olan göçler sonunda halkın dağılması büyük bir facia olarak ortaya çıkar. Numan Çelebi Cihan, Tatarların derdini ifade ederken de halkının bütün dünyaya dağılmasını ve Kırım’ın kaybedilmesini de ima etmektedir.

İkinci satırda yer alan *zavallı qardaşlarım* tekrar Kırım Tatar halkı anlamına geliyor. *Nasil bolsun bu zavallı qardaşlarım çürüsün?* Yüksek bir sesle bütün dünyaya cevabı beklenilmeyen ve etkili olsun diye kullanılan bir soru olarak karşımıza çıkıyor. Fakat bu sorunun kapsadığı konulardan birisi, ‘daha ne kadar sürecek bu zulümler bu baskılar’dır. Çünkü Kırım üzerinde Rus hâkimiyetinin tesisinin hemen akabinde, Rusya’nın diğer bölgelerine hiç benzemeyen tabiat harikası bu yarımada’yı “yabancı” Tatar/Müslüman unsurlardan temizleme, burayı bütünüyle Ruslaştırma ve daha güneye yönelik genişleme teşebbüsleri için stratejik bir sıçrama tahtası olarak kullanma yönünde sistematik adımlar atılır. Bu Kırım’ın Müslüman halkına yönelik baskı politikalarıdır. Bu politikaların bir maksadı, halkın dinî ve kültürel hayatına yönelik fiili veya psikolojik baskıların tatbikidir. Müslüman halkın en fazla hassas olduğu dinî kimliğine hâle gelebileceği endişesi göçlerin önemli sebepleri arasında yer alır. Bununla birlikte, daha başka sebepler de var onların en başında geleni ekonomik baskılardır. Bu tür baskılar esasen Kırım Tatar köylülerinin XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren sürekli olarak topraksızlaştırma şeklinde tezahür etti. Muazzam genişlikteki topraklar yarımadanın Rusya’ya ilhakı ile birlikte Rus asilzadelerine ve memurlarına dağıtılırken, ezici çoğunluğu köylülerden oluşan Kırım Tatarları gitgide sefaletе duçar oluyorlardı. Göç edenlerin yerleri ise Ruslarla ve onların yeterli olmadığı hallerde, Yunanlılardan Almanlara ve Bulgarlardan İtalyanlara kadar pek çok Hıristiyan unsurla doldurulmaktaydı. Kırım’da kalan Kırım Tatarları açısından yabancı hâkimiyetine girdiklerinden sonra geçen bir asırlık süreyi her açıdan “kara yüzyıl” olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Bu süre boyunca Kırım Müslümanlarının hemen bütün sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel kurumları her açıdan çürümeye maruz kaldı. Halk ezici çoğunluğu itibarıyla sosyal ve ekonomik açıdan Rusların ve diğer Hıristiyanların mukayese edilmeyecek derecede gerisine düşerken, gelecek nesilleri yetiştirecek olan Müslüman maarif sistemi de fevkalâde geri bir duruma düşmüştü. (Kırımlı, 1996). Rusya’nın ilhakı ekonomik krizin çıkmasına neden oldu ve bunun zararı ilk önce Kırım Tatarlarına değdi. Kırım halkına uygulanan büyük soygunun neticesinde 380.000 hektar toprak Çarlık Rusya’sının bireylerinin eline geçti. Ekonomik kriz ile Kırım Tatarlar karşı ırk ayırımı başladı. Rusya’da yaygın olan toprak köleliği güçlenmeye başladı. Kırım Tatarlar için bu büyük bir facia oldu. Çünkü topraklar üzerinde herhangi bir hak iddia etmeden ve ses çıkarmadan her şeyi kabul etmeye mecbur oldular. 19 yüzyılın sonuna kadar Müslüman din adamlarına kovuşturmalar yapıldı, çoğu Kırım’dan Sibiryaya sürgün edildiler, tüm unvanlardan yoksun oldular ve tamamı köylü insanlar olarak listelere alındılar. Kırımı dönüş yolları kapanmıştı. 1829 yılından itibaren Mekke’ye gitmek isteyen Müslümanlara karşı baskılar artmaya başladı: Pasaport verilmesi yasaklandı, Türkiye’deki dini okullarla ilişkiler kesildi, eskiden kalan eski belgeler yakıldı. (Vazgrin, 1992:43).

Buraya kadar yazılanları özetlersek, Kırım Tatar halkı ilhak döneminden itibaren kültürel, ekonomik, dini, milli açılardan Rusya yönetimi tarafından baskılara uğramıştır.

*Çürüsün* kelimesiyle Numan Çelebi Cihan ustalıkla Kırım’da Tatarların uğradığı haksızlıkları ve baskıları anlatmaktadır.

Üçüncü mısıranda üç tane fiil kullanır: *ökünmesem, qaygırmam, yaşasam*. Bu kelimeler birlikte kullanıldığında çok daha fazla anlamları içerir. Her söz bir düşünce ve duyguyla başlar. Bir acı duyguyu ifade etmek için kullanılan “*ökünmek*” kelimesinin birkaç anlamı vardır: 1. darılmak, müteessir olmak, canı sıkılmak; küskün olmak durumu 2. Kederlenmek, gamlanmak, üzülmek, 3. Pişman olmak, nedamet duymak, 4. Öfkelenmek, hiddetlenmek. Ve tam başka beşinci anlamı ise talep etmek, istemektir. “*Qaygırmak*” kelimesi

de birçok anlamda kullanılır: 1. Keder, hüznün, üzüntü, gam, acı; 2. Sıkıntı. 3. Tasa, ihtimam göstermek, özen göstermek, düşünmek. (<http://altaica.ru/LIBRARY/edtl.php>) Şair bu iki kelimeyi menfi, olumsuz şekilde kullanılmıştır. Numan Çelebi Cihan bu üç kelimeyle “halkım için talep ediyorum, halkım için istiyorum, ona ihtimamla bakmaya çalışıyorum, düşünüyorum ve Tatarlar için yaşayacağım.” demektedir. Bu satırda üç kelimenin arasında negatif duygudan pozitif yöne eğilim vardır. Şiirde geçen fiil soylu kelimeler – *yaşasam, yanmasam, bolsam* – şairin düşüncü hareketini gösteriyor. *Yaşamak* demek – Tatarlar için bu dünyaya gelmiş olmak, *yanmak* – Tatarlar için mücadele etmek, *bolmak (olmak)* – Tatarların Milli lideri olarak yol göstermektir.

Ve kendine büyük bir hedef göstermektedir: *Yüregimde qara qanlar qaynamasın, qurusun!* Kırım Tatar halkının acı durumunu bildiği için kendi çaresizliğini iki fiille anlatıyor. Bu cümlede deyim *kara kanlar kaynamasın* – “heyecanlandırmak, derinden acı duymak, çok üzülme” anlamında, *qurusun kelimesi ise* – “usanmak, bıkmak” anlamında kullanılmıştır. Bu mısradaki şairin ruh hali ortaya çıkmaktadır.

Numan Çelebi Cihan Kırım Tatarlarının geçmişini ve başına gelen cinayetleri de kullanmıştır ve onlar hakkında fikir yürütür. Şiirin birinci dörtlüğünde bu duygular yer alır.

İkinci dörtlükte Kırım Tatar tarihindeki kendi rolünü ifade ediyor. İlk satır: “*Ant etkemen şu qarangi yurtka şavle serpmeye*” mısrasında üzerinde durulması gereken esas kelime *şavle (nur, ışık)* kelimesidir. 1906’da Numan Çelebi Cihan İstanbul’da Cafer Kırimer ile tanışır, Genç Türklerin Fransa’da ve Mısır’da çıkardıkları gazete ve diğer neşriyatları, Türk vatanperverlerinin ve hürriyetçilerinin eserlerini arkadaşları Cafer Seydahmet, Âlim Seyt, Abdürrahim Sükuti ve Abdülhâkim Hilmi ile birlikte, gizlice okuyarak, hürriyet ve inkılâp fikirlerini kuvvetlendirmiştir. 30 Aralık 1908’te Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Âlim Seyt, Abdülhâkim Hilmi ve Abdürrahim Sükuti başta olmak üzere, “Kırım Talebe Cemiyeti”ni kurmuş, başına da Numan Çelebi Cihan’ı getirmişlerdir. Cemiyet’in amacı, Gençleri bir ideal etrafında toplamak, onu vatan ve halk için çalışmaya hazırlamak, milletlerine ve hürriyete olan inancını kuvvetlendirmektir. (Otar, 1968:7). Kırım Talebe Cemiyeti’nin Nizamnamesi, aralarında Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seyyidahmet’in de bulunduğu bir grup genç tarafından hazırlanmıştır. Nizamname metni sıradan nizamnamelerden farklı değildir. Ancak “giriş kısmı âdeta siyasi bir bildiri mahiyetinde olup, asıl amaçlarının Kırım’da halkın medeni ve siyasi seviyesini yükseltmek ve onun kendi geleceğini tayin etmesine sahip olmasını temin etmek olduğu belirtilmiştir. (Kırımlı, 1996:187). Kırım’da medreselerin, dinî idarenin ıslahı, vakıf idaresinin ele alınması gibi mevzularda İstanbul’da yazdıkları beyannameleri gizli olarak Kırım’a gönderiyor ve halk arasında yayıyorlardı. Bu suretle de, Kırım Türklerinin İçtimâî meseleleri için fiilen mücadeleye atılmış bulunuyorlardı. Cafer Kırimer İstanbul’a dönünce, Şahap Nezihî takma adıyla «Yirminci asırda tatar milleti manzumesi» adlı ilk eserini neşreder. Kendisi bu devre için şöyle der: «*Biz o zamanlar Rusya’nın tam yıkıma gideceğini görememiştik. Yurdumuzun refaha, halkımızın medeniyete ulaşabilmesi için her şeyden ziyade Rusya’da inkılâbın canlanmasına çalışmayı zarurî buluyorduk... O zamanlar Türkçülük de açık bir şekilde işlenmemişti... Biz Kırım’daki halkımızı düşünüyor ve bu halkın diktatörlüğün zulmünden kurtulmasını istiyorduk.. Broşürümde din işleri idaresinin ıslahı, vakıfların ele alınması, maârifin ve medenî cereyanımızın kuvvetlenmesi için inkılâbın muvaffak olmasından ve Çarlığın yıkılmasından bahsediyordum. Eserlerimiz bu zihniyetin mahsulü idi..» (Otar, 1960)*

30 Ekim’de bizzat Cafer Seydahmet tarafından Kırım Genel Kurmay Başkanlığı kurulmuştur. Kasım başlarında Gaspıralı Öğretmen Okulu, Meslek ve Sanayi Mektebi ve Hansaray’da Millî Müze açılmıştır. On sene sonra 3 (16) Kasım 1917 de Bahçesaray’da Millî

Müzenin açılışı merasiminde Numan Çelebi Cihan son nokta olarak Kırım Tatarlarının kurtuluş yolunu anlatır: “*Millet! Bilirsiñiz ki, eski, menfur idare er şeyimiz kibi, yüz elli sene muqad-dem müessesat-ı siyasiyemizi de almıştı, eyyet-i siyasiyemizi esir itmişti. Faqat, esir ve ğasb iderken, qırımlıların perişanlığından, intizamsızlığından bahs iderek, tatarlara intizam ve adalet, ilim ve maarifet vaad idiyurdu, er şeye safvet ve samimiyetle baqan qırımtatar buña da inanmıştı. İnanaraq, tam bir buçuq asır sabır ittik. Bir buçuq asır edebiyatsız, ilimsiz, sanatsız, ticaretsiz ve siyasetsiz olaraq mahkūmiyetler, mahrumiyetler içinde yaşadıq.... Aceba, 1905 senesi inqilāp ve ũrriyeti tatarın ayat-ı içtimaiyesine ait bir şey doğurdımı? Hayır, asla, o tatar için ne bir mektep, ne bir medrese, ne bir ticariy ve ictimayı müessese meydana ketiremedi. Yine cehaletler, yine mahkūmiyetler, yine mahrumiyetler içinde qaldıq. Perişan, berbad oldıq. Açılan mektepler qapatıldı, muallimler sürüldi, tatar harabiyete ve inqiraza mahkūm idilmişti.*” (Kerim, 2015).

1909’da İstanbul’da görüştükleri İsmail Gaspıralı, Kırım Tatar gençlerine, ayrıca Cafer Seydamet ve Numan Çelebi Cihan, ilmî çalışma tavsiyelerinde bulunuyor, İsmail Bey kendilerine ilmî çalışma yolları üzerinde tavsiyelerde bulunmuştur. (Değermenci, 1990). Numan Çelebi Cihan, İsmail Gaspıralı’nın devamcısı olarak halkın eğitim ve medenileştirmesinin önemini açıklıyor.

Bu hareketinin ilk adımlarından birisi 25 Mart 1917’de atıldı. Kırım’ın her tarafından gelen bin beşyüze yakın temsilci Akmescit (Simferopol) de toplandı. 50 kişiden oluşan “Kırım Müslümanları İcra Komitesi” kurulması ve başkanlığına Numan Çelebi Cihan’ın getirilmesi, Kırım’da muhtar bir idare için kurultayın toplanması, bunun için de genel seçimlere gidilmesi gibi önemli kararların alındığı bu toplantıda ayrıca baş müftülüğe Numan Çelebi Cihan’ın getirilmesi kararlaştırılmıştır. (Hablemitoğlu, 2004: 157)

Şiirin ikinci cümlesi tekrar edilen bir sesle bütün dünyaya, cevabı beklenilmeyen ve etkili olsun diye kullanılan bir soru olarak karşımıza çıkar: *Nasıl bolsun eki qardaş bir-birini körmesin?*

O zamanlar politik ortamın karışık olduğu bilinmektedir ve bu durum Kırım Tatarlarının yaşamlarına da tesir eder. 1914 yılında I. Dünya Savaşı’nın bütün hızıyla devam ettiği günlerde ve 1917 Şubat’ında Çarlık merkezinde ihtilalın başladığı haberlerinin gelmesi üzerine halkın fikir ve tarih olaylarına bakışı farklılıklar gösterdi. Kırım Tatarlarının bazıları göç etmek istedi, diğerleri Çarlık ordusunda askerlikteydiler. Geride kalanlar ise Bolşeviklerin arasında kalmıştı. Böylece Kırım Tatar halkı parçalandı. Numan Çelebi Cihan, birbirini görmeyen, birbirinden ayrı düşmüş, parçalanmış Kırım halkını birleştirmek için haykırıyordu. Şairin kaygılı sesi bu durumu “*Daha ne zamana kadar kardeş kardeşini anlayamaz ve görüşemez olacak?*” şeklinde izah etmektedir.

Bu dörtlüğün son satırları tekrar Numan Çelebi Cihanın mücadelesini gösteriyor:

Şair bu insanların trajedisini içinde yaşıyor, bu acıları yaşayıp sanki kendi kendine emrediyor. Bunu körüp, buvsanmasam, muğaymasam, yanmasam: kudurmayım, öfkelenmeyim, kan beynime çıkmasın, meyus olmayım, yanmayım gibi fiilleri peşpeşe ve olumsuz şekilde kullanmayı haksızlığa bir isyan ve mücadeleye çağrı olarak görebiliriz. 1917 yılında bir taraftan eski Rus Çarlık rejimi, öbür taraftan yeni Bolşevik adımları ve I. Dünya Savaşı’nın etkileri Kırım’ın siyaseten karışıklık yaşamasına vesile olur. Kırım Tatar halkı ortada kalır ve mantıklı olarak bir doğru yön bulmaya çalışır. Bu süreçte Kırım Tatarları arasında Milli Demokrasi Hareketleri başlar. Esas amacı yeni Kırım’ı kurmaktır. Bu tarihlere Tatar taburu kurulur. Bu tabur Kırım’ın ulusal ordusunun çekirdeğini oluşturur. Bu taburun hedefi halkın haklarının korunması yolunda çaba sarfedecektir. (Vozgrin, 1992, 171-172).

*Közlerimden aqqan yaşlar derya deniz qan bolsun: “gözlerimden akan gözyaşlarım derya deniz kan olsun”* satırlarıyla Numan Çelebi Cihan içindeki insan ve millet severliğine yönelik duygularını dile getirmektedir. Bu mısra şiirin duygu yükünü ve mücadele azmini açıkça göstermektedir. Şair Bolşevikler tarafından 1917 yılı Aralık ayındaki tutuklanır. Bu O'nun ilk tutuklanmasıdır. Belki de tutuklanacağını hissetmesinin mısraıdır bu mısra.

Üçüncü dörtlükte Numan Çelebi Cihan halkına yaşam mücadelesi içindeki görevleri hatırlatır. Birinci satırda *bilmek* kelimesi dikkatimizi çeker. Neyi *bilmek*, neden bu bilgiden dolayı *ölmek*?

İlk Milli Kırım Tatar Cumhurbaşkanı Kırım Tatarlarının derdine çare aramaktadır. Çarelerden birisi 134 yıldır kapanan Kırım Tatarlarının siyasi tarihinin kısa bir süre bile olsa yeniden açılmasıdır. Numan Çelebi Cihan Kırım Tatarlarının siyasi ve sosyal haklarının elde edilmesinde, milli iradenin yeniden tahakkukunda ve müstakil Kırım Halk Cumhuriyetinin kurulmasında en büyük rolü oynayan kimselerin başında yer almıştı. Bunların neticesinde Kırım Tatarlarının tarihinde ilk olarak bu hareketleri yapmış olmaları, demokratik rejimi kurmaları, egemenliğin halkın elinde olduğunu kabul etmeleri, cumhuriyet rejiminin kurmaları ve Bolşeviklerin esiri Kırım Tatarlar yönünden o devirde ilk olarak istiklallerini ilan etmeleridir.

Mehmet Kaplan, Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı Türk İstiklal Marşını tahlil ederken iki kavram üzerine çokça durmaktadır. Bu kavramlar “vatan” ve “şehadet”tir. Numan Çelebi Cihan'da da “vatan” ve “halk” için kendini adanmışlık vardır. Dış görünüş bakımından vatan bir "toprak" parçasıdır. Fakat bu toprak parçası, milletin tarih ve hayatına sınırsız bağlıdır. Onu kutsal kılan maddî yönü değil, millet ve tarih ile olan münasebetidir. Bu vatan, binlerce şehit tarafından kazanılmış ve korunmuştur. Bu yönüyle vatan, sıradan bir toprak parçası değildir Bundan dolayı, ona bakarken toprağı değil, ona gömülü olan şehitleri görmek gerek. Dünyada hiçbir şey vatan kadar kutsal ve değerli değildir”. (Kaplan, 1977: 6). Bu fikir Numan Çelebi Cihan'ın “bilmek”, “ölmek” sözlerine tam olarak uygundur. Bu toprakları şehitler döktükleri kanlarıyla Kırım Tatar halkının mayasının hamurunun harcı gibi yapmışlar ve vatan haline getirmişlerdir. Tatar milleti eğer üzerine düşen vazifeyi (vatanın korunması) yapmazsa şehit olan ataları mezarlarında rahat edemeyeceklerdir. Başka milletler ne vaat ederlerse etsinler, bu vatan verilmeyecektir. Bu duyguları yaşayan Numan Çelebi Cihan henüz 32 yaşındadır. Bu vazifeyi yerine getirmek için gerekirse ölmeye için ölmeye, ölenlerin arkasından ağlayanların da gözyaşlarını silmeye yemin etmektedir.

27 Şubat 1917 tarihinde Kırım'da Kırım Müslüman Devrim Kurumu toplantısı yapılır ve 25 Mart 1917'de 1500 delegenin katılımıyla Bütün Kırım Müslümanları Kongresini toplanır. Silah arkadaşlarının ve ilerici gençlerin desteği ile Ali Bodaninskiy, Numan Çelebi Cihan'ın Müftü olmasını ısrarla ister. Çünkü O Türkiye'de ilahiyat eğitimi almıştı. “Numan Çelebi Cihan yalnız Kırım'ın değil, aynı zamanda Batı Müslümanlarının (Polonya, Litvanya) müftüsü de olmuştu. Bilâhare bu sıfatları Rusya geçici hükümeti tarafından da tasdik edilmişti. Polonya ve Litvanya gibi ülkelerin temsilcileri de Kırım'a gelmişlerdi”. (Otar, 1968: 10). 26 Kasım (9 Aralık) 1917 yılında ilk Kırım Tatar Milli Kurultayının reisi olarak Numan Çelebi Cihan seçilmişti. “*Bilmiy, körmiy bin yaşasam, Qurultaylı han bolsam*” mısraları bu reisliğin gerçekleşmesine delildir.

Son mısra da “*Kene bir kün mezarcular kelir meni kömmege*” ifadesi de Numan Çelebi Cihan'ın hayat hikayesinin adeta yansımasıdır. Din adamı olarak görevi boyunca ideallerinden vazgeçmeyen Numan Çelebi Cihan mezarı dahi bulunamayacak şekilde katledilmiştir.



Kırım halkının derdine derman olduğunu görmeden binlerce yıl yaşasa da Kurultay tarafından “Han” seçilse de bir gün öleceğini ve kendisini gömmek için mezarcuların geleceğini düşünmektedir ama pek çok Kırım Tatar askerinin şehit edildiği çatışmaların neticesinde Numan Çelebi Cihan, Bolşeviklerin Başkanı Miller tarafından tutuklanarak otomobille Sivastopol’e sevk edildi.

Tutuklandığında Çelebi Cihan’ın çerçevesindekilere şu sözleri söyledi; “Kırım Hükümet-i Milliyesi ve Kırımlılar mutlaka tekrar yaşayacaklardır.” Sevastopol’de diğer Kırım Tatar mücahitleriyle beraber zindana atılan Çelebi Cihan, insanlık dışı bir muameleye ve vahşete maruz bırakılır. Fakat mezarcular yerine katiller gelirler ve 23 Şubatta 1918 yılında Akyar (Sevastopol) hapishanede idam edilir, cesedi de Karadeniz’e atılır. Numan Çelebi Cihan’ın mezarı bütün Karadenizdir.

Numan Çelebi Cihan’ın bu şiiri Kırım Tatar şairleri üzerinde derin izler bırakmıştır. Şiir dil ve yapısı olarak bugüne kadar incelenmemiştir. Bu araştırmada şiiri şekil itibarıyla inceledik. Şiir hece vezniyle yazılmış 3 dörtlülük, 12 mısra, 73 kelimedenden ibarettir. Durakları  $4+4+4+3= 15$ ’tir. Türkiye’de âşik edebiyatında kullanılan “divan” türünde sayılabilir. Kafiye şeması birinci dörtlülükte  $x/a/x/a$  ; 2. Dörtlülükte belirli bir düzen yoktur. 3. Dörtlülük ise  $a/a/b/a$  şemasındadır. Şiirde asıl verilen mesaj nedeniyle kafiye ve rediflere pek dikkat edilmemiştir. Bu yönüyle bize Türkiye sahası ilk milli şairlerinden birisi olan Mehmet Emin Yurdakul’un “Ey Türk uyan” ve “Türk Sazı” gibi şiirlerini hatırlatmaktadır. Şiir Kırım Tatar Türkçesinin “Çöl Ağzı” özelliklerini taşımaktadır. Kafiye kelimelerinin dörtte üçünü fiil ve isim soylu kelimelerden seçmiştir. Marş olarak söylenişinde  $4+4$  duraklarından sonra kısa bir ara (durak) verilip sonraki  $4+3$  kısım seslendirilir.

## SONUÇ

‘Ant Etkenmen’ Marşı Kırım Türklerinin ortak mutabakat metnidir. Millet kimliğini yapan temel bileşenlerimizden biridir. Numan Çelebi Cihan’ın eseri Kırım’ın ve Kırım Tatar Türklerinin vatan mücadelesinin yapılmasına bir çağrıdır. Devlet ve vatanın adeta tapusudur. Zira bu metin, Kırım Tatar Türklerinin ayakta kalma mücadelesinin «en kızıştığı bir dönemde, Türk’ün tarihe karşı direniş kararlılığının zirvede olduğu bir sırada üretilmiş, millî ruhun ortak heyecanın, ortak iradesinin, ortak hassasiyetinin bir ürünüdür» (Çetin, 2014:90). Şiir yazıldığı dönemin yazı ve konuşma dili olarak kullanılan Kırım Tatar Türkçenin “çöl boyu ağzı”nda kaleme alınmış, daha sonra, 1992 yılında Milli Meclis Kurultay’ında da tam olarak ifadeye uygun bir Kırım Tatar Türkçesine çevrilmiştir. Şiirde çok kuvvetli bir yönlendirme, sorgulama, yargılama, eleştirme ve tanımlama görülür. Sade, açık, kesin bir anlatımı ve lirik bir söylemi de yine üslubuna ait temel özellikleri arasında yer alır. Mesaj, herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir dil ve üslup içinde sunulmuştur. Bu çalışmamızda ‘Ant Etkenmen’ Marşının tarihî, kültürel, siyasî, dinî dayanaklarını, üzerine temellendiği birikimi bir metin çözümleme ve yorumlama denemesi yapılmıştır. Kırım Tatarlarının vatanı Kırım’ın bağımsızlığı mücadelesinde derin izler bırakan Numan Çelebi Cihan’ın bu şiiri, özgürlük ve bağımsızlık için mücadele veren bütün Türk ve dünya halklarına yol gösterecek, ışık tutacaktır.

## KAYNAKLAR

Kırimer, C.- S., (1993) “*Bazı Hatıralar*”, Emel, Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı İstanbul, s. 242.

- Çapraz, K., (1997), “*Stratejik Açından Kırım*”, Yeni Türkiye, 1528-1533.
- Çetin, N., (2014), “*İstiklâl Marşı’mızı Anlamak*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 21, 2 (2014) 25-92
- Gaspralı, Ş., (1961), “*Çelebi Cihan’ın Şehâdeti*”, Emel, s. 3. Grouset, Rene, (1993), Bozkurt İmparatorluğu, Çev:Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Durmuş, İ., (2009) “*Türk Kültür Çevresinde Ant*”, Millî Folklor, 21, Sayı 84, 100-102.
- Allworth, E. (1998), *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland*, 400 p.
- Hablemitoğlu, N., (2004), *Çarlık Rusyası’nda Türk Kongreleri*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Işıктаş Sava, I., (2013) , “*20. Yüzyıl Kırım Tatar Şiirinde Ant Etme Motifi*, / Yıl V, Sayı 2, ACTA TURCICA, 1-12.
- Kaplan, M., (1971). “*Türk İstiklal Marşı*”, Hisar, Ankara, sy, 88., 4-6
- Kaplan, M., (1977), “*İstiklâl Marşı*”, Millî Kültür, c. I, sy. 9, Ankara, 6-9. Kaplan,
- Kaplan, M., (1978), “*Türk İstiklâl Marşı*”, Türk Kültürü, sy. 194, yıl 17, Ankara, s. 1-5
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler*, Ankara, 296 s.
- Otar, İsmail, (1961), “*Çelebi Cihan*”, Emel, Mart-Nisan / Sayı : 3 .  
<http://www.emelvakfi.org/arsiv.asp>
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I., Ankara, 1998, s. 115
- Vozgrın V., (1992) *İstoriçeskiye sudbi kırmskih tatar*, Moskva, Mısl, 447 s.

## DİJİTAL KAYNAKLAR

- Değirmenci, K, “Kırım özgürlük Hareketi’nin önemli bir yol başçısı: Numan Çelebi Cihan (1885-1918)  
<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DE%C4%9E%C4%B0RMENC%C4%B0-Kevser-KIRIM-%C3%96ZG%C3%9CRL%C3%9CK-HAREKET%C4%B0%E2%80%99N%C4%B0N-%C3%96NEML%C4%B0-B%C4%B0R-YOLBA%C5%9E%C3%87ISI-NUMAN-%C3%87ELEB%C4%B0-C%C4%B0HAN-1885-1918.pdf>
- Kerim, T., <http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrm-tatar.html>
- Otar, İsmail, (1960), “Cafer Seydamet”, Emel, Kasım-Aralık / Sayı : 1.  
<http://www.emelvakfi.org/arsiv.asp>
- Sevortyan, E. V., (1974), Etimoloğışeskiy slovar türkskih yazıkov, Nauka, Moskova.  
<http://altaica.ru/LIBRARY/edtl.php>
- Tematik Türkoloji Dergisi Online Thematic Journal of Turkic Studies [www.actaturcica.com](http://www.actaturcica.com)  
Yıl V, Sayı 2, “Kültürümüzde Yemin”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun

**TIME- SPACE CONTINUUM IN GEORGIAN  
ROMANTIC POETRY**

**GÜRCÜ ROMANTİK ŞİİRLERİNDE MEKAN VE ZAMAN**

**ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ КОНТИНУУМ В  
ГРУЗИНСКОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ**

**Tamar AKHALKATSI\***

**ABSTRACT**

The represented paper concerns how the time-space chronotope is reflected in the Georgian romantic era poetry. The issue is discussed basing on the writings of the Georgian romantic era poets: Al. Chavchavadze, Gr. Orbeliani and Nikoloz Baratashvili. Special attention is paid to perceiving three main dimensions of time: past, present and future, on the beginning stage and successive stages of development of the Romantic Movement in literature. Parallel to conceptual (objective) apprehension of the time-space phenomenon, there is a perceptual (artistic) time and space notions as resulted from the artistic imagination. The imagination takes its important place in Georgian romantic poetry though it should be noted that on the first and second stages of the romantic poetry development perception of the time-space chronotope was mainly conceptual. Empiric time-space correlation, idealization of the past, and its vision in the future represented the basic inspiration for their poetry. Their poetry stays within the social way of life. Artistic concept of time and space is compressed implying only the real life. Past is reflected through personal memories and is connected to the future only by means of poetic imagination in which it can be realized. In their poetry time and space are narrow and confined, resolved only within two dimensions – present and past. Future is shown only as against the past background. Past is acceptable and it can be transferred to desirable future. On the final stage of romantic era (N.Baratashvili) the time-space chronotope is described differently. In Nicoloz Baratashvilis's poetry the concepts of time and space are vast and diversified. Time is reflected in his poetry conceptually as well as perceptually. When studying Baratashvilis's poetry it is very important to pay attention to coexistence of such phenomena as time and something beyond time, space and something above-spatial. His poetry involves both our world and whole universe; heavens as space are represented side by side with worldly space which is very important aspect when studying his poetry.

---

\* ORCID: 0000-0002-8578-3547 Akhalkatsi, T., PhD student of Humanitarian Faculty of Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; ([Tamar.akhalkatsi@mail.ru](mailto:Tamar.akhalkatsi@mail.ru))

**Keywords:** Baratashvili, Orbeliani, Chavchavadze, space, time, conceptual, perceptual.

### **ÖZ**

Kavramsal (Nesnel) zaman ve mekansal algının yanı sıra edebiyatta perceptual (algısal) zaman ve mekan bulunur ve her ikisi de şiirsel hayal gücünün göstergeleridir. Gürcü romantizminde sanatsal zaman algısı çok önemli bir yer tutar. Fakat romantizmin gelişmesinin birinci ve ikinci aşamalarında Al. Chavchavadze ile Gr. Orbeliani'nin şiirlerini ürettikleri dönemde - mekansal kronotip genellikle kavramsal zaman ve mekan algısını kapsar.

Deneyisel zaman ve kavram, geçmişin idealleştirilmesi ve geleceğin de öngörülmesini kapsadığından adı geçen şairlerin şiirsel faaliyetlerinin ana unsurlarını oluşturur. Onların yaratımları varoluş unsurlarının ötesine geçmez, sanatsal zaman ve mekan sıkıştırılmıştır ve sadece bu dünyadaki yaşamı içerir.

Şiirlerinde zaman ve mekan dar ve kapalı şekilde genellikle iki boyutludur- şimdiki ve geçmiş zaman dilimi mevcuttur. Gelecek zaman yalnız geçmişin taklidi üzerinden kendini belli eder. Adı geçen şairler geçmiş mekanı kabul etmiş ve bunu arzu edilen "gelecek zamana çevirmeye" çalışmışlardır. Romantizm gelişimin son aşamasında (N. Baratashvili) zaman-mekansal kronotip farklı bir şekilde işlenmiştir.

Nikoloz Baratashvili'nin çalışmalarında zaman ve mekan büyük ölçekli, geniş ve çeşitlidir. Şiirlerinde hem kavramsal, hem de algısal zaman yansıtılır ve her iki dünyayı kapsar. Toprak mekanı ile birlikte gök mekanı da ortaya konulur. Bütün bunlar ise çalışmaların incelemesinde önemli yönler olarak kendini göstermektedir.

Gürcü romantizmin gelişme sürecinin ilk ve sonraki aşamalarında zaman ve mekan algısı farklılık göstermiştir. Bu durum ise romantizmin tarzından kaynaklanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Mekan, Zaman, Baratashvili, Orbeliani, Chavchavadze, Kavramsal, Algısal.

### **АННОТАЦИЯ**

Статья посвящена отражению пространственно-временной хронометрии в грузинской романтической поэзии, которое обсуждается на основании анализа поэзии Ал. Чавчавадзе, Гр. Орбелиани и Николоза Бараташвили. В Работе Особое внимание уделено на то, как поэты-романтики воспринимают три измерения времени: прошедшее, настоящее и будущее на начальном и последующих этапах развития данного литературного направления. Концептуальное (объективное) время-Параллельно пространственного восприятия, в литературе существует перцептуальное (художественное) время и пространство, являющиеся результатом поэтического воображения. Восприятие художественного времени занимает большое место в грузинском романтизме, хотя на первом и втором этапах развития романтизма пространственно-временной хронотип творчества Ал. Чавчавадзе и Гр. Орбелиани охватывает в основном концептуальное пространственно-временное восприятие. Эмпирическое пространство-время, идеализация прошлого и видение его в будущем являлись основным мотивом их поэтического духа. Их творчество не выходит за рамки элементов бытия, художественное время и пространство сжаты, охватывает лишь земное житьё. Прошедшее время в сознании запечатлется через воспоминания и поэтическое воображение в будущем. Время и пространство в их поэзии узки и замкнуты, встречается в основном два временных сегмента, настоящее и прошедшее. Будущее время появляется лишь на фоне подражания прошлого. Приемлемо прошлое

пространство, которого превращают «в желательное будущее время». временем для «следующего раза». На последнем этапе развития романтизма (Н. Бараташвили) пространственно-временной хронотип отражается иначе. Время и пространство, в творчестве Николоза Бараташвили очень велики, широки и разнообразны. В его поэзии отражено как концептуальное и перцептуальное время. Сосуществование пространства и сверхпространства, времени и вне времени является важнейшим вопросом в исследовании поэзии Бараташвили. Он охватывает и земную и неземную жизнь, наряду с земным пространством появляется пространство небесного свода, что является важным аспектом его творчества.

**Ключевые слова:** пространство, время, Бараташвили, Орбелиани, Чавчавадзе, концептуальное, перцептивное.

## 1. Introduction

Reflecting historical categories of time and space in literature and art has always been the point of interest and scientific research. Many scientific works are dedicated to this problem. "It is important to use in complex the research materials concerning different branches of art and scientific disciplines in connection with these concepts. In order to better understand this problem it is also necessary to provide philosophical argumentation" (Мейлах, 1974: 4). On different stages of humanity development there always were different philosophical or esthetical views about time and space categories unfolded in the universe. As early as in the era before Christ, Greek philosopher Plato discussed the time phenomenon; he regarded time a phenomenon which came alongside with universe (skies) "time appeared with skies as they were born together and if it happens any time in future, they will disappear together. The nature is the first and original face of time and the nature governs it as far as it is possible" (Платон, 1971: 38b). Saint Augustine agrees with the interpretation of time by Plato i.e. he also considers time as created substance. Not the universe was created in time continuum but time began its movement after the universe was created. God exists in infinity i.e. it is infinite, eternal and such concept as "time" ("early", "late") can have no relation to it. (Аксенов). Saint Augustine said about time: "in my opinion time is a kind of continuum but continuum of what? This is that I do not know. Maybe it is the extent of soul as such? And if time is the extension of soul we can conclude that it should be defined through human perception" (net'ari avgust'ine, 1995: 67-89). Kant referred category of time to human inner world: "time is nothing but the form of revealing our inner comprehensions ... time itself is that necessary imagination which is the base for any cognition. When we are concerned with some events we cannot escape the time although we can separate phenomenon and real time from each other" (Кант, 1994: 56-59). Time is an eternal part of the processes taking place in the Universe. Any event turns out real only in time and space. Humans comprehend time flow - the past, present and future; "present" is continuum tying past and future, representing the end of one and the beginning of the other, i.e. time always begins and ends" (Аристотель, 1978: 185). Cognition of time infinity is based on the human perception. "Perceptions about time are the peak of human cognition. Humans realize time flow through own experiences, physically; and at the same time they observe the outer world as something social and natural. As our experience tells us, time is a movement in one direction (time can be described as a physical phenomenon). The humans percept the time flow and think about it. They can influence time but only within their possibilities" (Время, Британская Энциклопедия). It is interesting if the category of time could exist without its perception by humans, in the nature independently, by itself? Infinity of time is conditioned by humans' perceptions about the

processes taking place in the Universe, which produce time dimensions such as the present, past and future. Before the Universe had been created, time was not of cyclic character. It always existed, without the past and the future. Perception of time flow began at the same time as the universe was formed and it will go back to its primary condition, i.e. to eternity alongside with disappearing of the life in this world. Such supposition is based on the Biblical motives. After the original sin when God expelled Adam from Heavens, time split off the eternity and then, as a result, such notions as past, present and future emerged. Christian worldview accepts both dimensions of the time – infinite time and finite time. God exists in infinity and human beings live in finite time and finite space, after living which they return to infinity. Thus it can be said that “time is successive as after having left the bosom of eternity it again tends to approach it. Thus, the idea of Future refers to our wish to return to the Beginning. The God created the World and the whole world, which is created and creatable, strives to find itself in the eternal, primary origin; in that origin, which does exist neither before, nor after the time, but it exists beyond the time boundaries and this is expressed in aspiration for live” (zhordania,1967:73).

The concept of space is related with the concept of time. “It can be comprehended only towards time. The object of comprehension is conceived not only through time but through space as well. The object of sensation is indispensably placed somewhere in the space and bears a variety of characteristic qualities (jobava, 2011, 1230). In the theory of literature such correlation of time and space is known as chronotop (this terms was introduced by M. Bakhtin. “The chronotop which we meet throughout the pieces of literature and art shows fusion of the space and time features and their aggregation as the concrete entity. The features of time are revealed in the space but the space is measured and conceived by means of time” (Бахтин, 1975: 101).

The study of time-spatial problems in Georgian literature is the research subject of many researchers (G. Asatiani, Z. Kikvidze, I. Ratiani, K. Grdzlishvili, L. Grigolashvili, R. Jobava, T. Lomidze, Jamburia K. etc.), but the research has not yet been conducted in the direction of Georgian Romanticists’ works. Our research deals with reflecting time-spatial chronotype in the Georgian romantic poetry. The issue is discussed according to the poetry of Al. Chavchavadze, Gr. Orbeliani and Nikoloz Baratashvili

## **2. Methods**

The study is mainly based not only on the empirical, but also on pure theoretical methodology, such as generalization, analysis, synthesis, abstraction, comparison, systemic approach. Comparative-historical method and causal-effect analysis used in the research process combines all kinds of theoretical methodology listed above.

Discussion of time-spatial problems in the works of romanticists is being studied for better understanding of the essence of Georgian Romanticism in the old Georgian literature. It is essential to use the similarity-difference methods, which completely shows all the distinctive features of Georgian Romanticism considering the roots on which it was based on. Systematic analysis of the topic gives us complete and comprehensive picture of Georgian Romanticism and its historical background.

## **3. Results:**

4. Time-spatial continuum was first studied scientifically in Georgian romantic poetry;
5. The study showed how romantic poets perceived three dimensions of the time: past, present and future in the initial and subsequent stages of the development of this literary process;
6. In the research the conceptual (objective) time is studied in parallel with spatial perception in the works of Georgian romantics;
7. The study revealed that the initial and subsequent stages of the development of Georgian romanticism time and space are perceived in the different lines , which itself is obviously determined by the development of genre of romanticism.

## 8. Discussion

Problematic issues related with time-space phenomena are displayed in literature in several aspects. These problematic issues unite all literature genres. Seskin noted about this: “This accent made on the historical interrelations showing that all genres are combined and they experienced some changes through times, is met in romantic literature as well. The research allows us to determine confluence of which individual features resulted in combination of certain issues.” (Siskin, 1994: 8). The time-space category generally is loaded with important function in literature of any time. “It is not random that the writers when seeking for the original, not routine literary methods often apply the unique possibilities to have certain effects on the perception of the readers (Молчанов, 1974: 200).

“According the definition given in the Encyclopedia, space and time both have the objective character which is immediately tied with the active substance, its movement and with each other as well. Time and space are characterized by quantitative and qualitative infinity. According the basic principles of classical philology the main characteristic features of the time are duration, uniqueness and irreversibility; as for the space, its features are extension, unity of both - termination and continuity (k'ik'vidze, 2013:50).

Alongside with real time and space, there always present unreal time and space existing only in the author's imagination and represented by him. “The architectonic axis of the literary writings is directly associated with the artistic concept of the author objectified through the main character of the literary piece of work. This is revealed through the artistic time and space in which their real as well as virtual parameters are shown. The author often shows his lyrical personages in one static space but in the other, localized space, he transfers them through his sensible or mental acting to another resolution. In this case dynamic space appears and its existence is necessarily conditioned by time. The lyrical personage exists in the time and space (outer, materialistic layer) and vice versa - time and space exist in the existence of the lyrical hero, in himself and his perceptions and sensations” (k'ik'vidze, 2013:51).

Perceiving the notion of the time-space chronotop creates some individual aspects of the Georgian romantic literature. though it mostly is based on the traditional model of the time-space notion. In the Georgian romanticism time and space divide into some categories: 1. Objective time and space, future world which reflects objective reality and the environment of the author's existence. Grammatically, this time is rendered as present. 2. Historic time and space, past time which was sacralized in the romanticism, on the first (Al. Chavchavadze) and the second (Gr. Orbeliani) stages of Georgian romanticism. 3. Artistic, subjective time which doesn't have concrete counting and lacks the characteristics of the objective time. Conception of the artistic time is mainly manifested in the aspirations, dreams and imagination of the

romantic era poets. “Romantic time” – as we can conventionally call it, is an inner condition which was mainly characteristic for XIX century poetry. The role of poetic meditation is very important in the creative process of romantic poetry. Through this process harmonic alteration of both dimensions – conceptual and perceptual of the time-space chronotop is realized. On the first stage of development of Georgian romanticism (Al. Chavchavadze, Gr. Orbeliani) the space of acting of the lyrical person is mainly conceptual. Conceptual time-space notion, “this is in fact the reflection of the real time-space on the notional level having the same meaning for everybody (grdzelishvili, 2011:94). This category of time implies reflection of those historical events in the romantic poetry which in the XIX century had an important function expressing in development of the national notions. In the Georgian literature of the XIX century, the poem by Al. Chavchavadze “Gogcha” had strong influence and importance. The conceptual time alternates in two dimensions in this poem – in past and in Present. The author himself is in the present time-space locality and is connected to the past through his own cognitive actions. The time-space chronotop is represented on the background of this opposition: present and past. Typically, in the romantic poetry, space is narrowed and time is enlarged. This is true in the given example too. Opposition of time – present vs past is shown in the confined space of the lake Gogcha. The poem begins with idealization of the past. The lake Gogcha is described as very vast, almost like seas, with tough waves (ch'avch'avadze, 1975:115). When speaking about past, this notion is described in general, the period of the historical past is not mentioned exactly, time is only symbolical, i.e. eternal past time is meant here. In the time-space chronotop of this poem the present time-space notion enters into the characterization of the past. The poet speaks about present time-space as of something which lack any dignity and benefit which is unacceptably ugly. Everything is in the darkness, everything is worrying (ch'avch'avadze, 1975:115). The space is localized, the time resolution is dynamic. The poet who is in the present virtually moves from the present to the past and vice versa. He appreciates both times by means of several epithets. T.Lomidze, the researcher writes: “it is very interesting to observe the epithets used by the author. When speaking about the past, he uses such epithets as “magnificent towns, dignified buildings,“, the householders - “happy, content” The past in whole was “splendid, magnificent time. Such epithets are used not only to describe the objects, but the time in whole. There we can see the signs of the idealization of the past (Lomidze, 2014:20). In the time-space continuum given in this poem, only two dimensions take place – past and present. Unlike this, in the verse by Grigol Orbeliani “The image of Queen Tamar in the Betania church,” the conceptual time described includes past, present and future. The categories of past and present reflect the reality while future is only the imitation of the past, its association. It is the reason that the vision of the future by imagination of the poet, is within the conceptual space. From the past time-space characteristics which once really existed the author passes to the poetic imagination. Through the poetic imagination, at the background of pleading, here comes the artistic space where Georgia revives and proudly stands among other progressive nations. The poem begins with addressing to the Queen’s image, which personifies the eternity. In this address strong melancholy and nostalgia “I look at you when I rejoice and when I am sad and I wish to be looking at your image till I die” (Orbeliani, 1975: 216). The author repeats the time-space model which is traditional for the romantic poetry – idealization of past and rejection of present. In the poem the past and present visions change each other. The space of the past is estimated positively and is described by means of the metaphor - “blooming garden, but the end of the past and beginning of the present is described as “the splendid sunset”. Introducing the artificial time into the poem has a certain reason. The author wants to show the main lyrical



person's attitude to the past through the present time. He describes his desirable space resolution, which resembles past, so he uses the principle of resemblance is used to imagine the future. Gr. Orbeliani accepts only patriarchal space, his soul does not does not strive towards new way of life, to the future. Such attitude to the world is seen more clearly in his poem "To my sister Ephemia." The poem bears such literary elements which relate it to romanticism. "Such motives as emotional loneliness, early aging, and distrust towards worldly pleasures distinguish this poem as a typical piece of the Georgian romantic poetry of XIX century" (asatiani, 1974:120). The inner world of the poet is shown in the poem against the background of the changes of time and space. "Especially interesting is the fact that in this poem time is shown in four dimensions: present time of the lyrical hero, his future, and his past in its two different periods. The time characteristics of the world seem to be specially merged from each other to produce the impression of contradictory character of the world" (lomidze, 2014: 23). All the four dimensions can be placed only in one conceptual time chronotop.

Historical space in which this poem was created is very complex and hard not only for the author but for the country in general. That is why we consider that without discussing the historical context and the biography of the poet the desired outcome could not be reached. Grigol Orbeliani took part in the plot of the year 1832. After it had failed, he was imprisoned. The days spent there were very hard. The time and space notion was mentioned in his poem as the "abyss of despair." „The lyrical lyrical hero found himself in the "abyss of despair." He is under the influence of the "storm of the unluckiness" (here also the space nuances stand out); he cannot escape this abyss. Time and space here are unrealistic, and as for the existence of the lyrical lyrical hero, his condition mostly resembles the tortures of the soul in the bottomless hell" (lomidze, 2014:25). Time and space here are shown in some separate plans view. The lyrical hero is in the present and there, through his memories, enters two time and space registers of the pas" positive and negative. The author speaks about "nice and sunny days: in one case and about his grief in the other. The sadness of the past defines the present time and the confined space in which the poet himself exists. Gr, Orbeliani later was freed which he expressed in the metaphor: "opening the door of grief," but the past time-space type strongly influenced his future and at this background, he speaks about hopelessness.

What is the space like in which the lyrical hero of the poem is forced to live while in prison? His happy and joyful time-space ended when he found himself in the "abyss of despair" and the different time-space dimension starts, in which both time and space are confined. In such resolution of space, the sensation of time on the perceptive level is slowed down which means that subjective perception of time and objective time do not coincide. Subjective time – this is a person's individual perception of time which opposes the certain timespan. Bergson supposed that "time is the product of relation of the material world which we sense and perceive to the of the person's subjective inner sensation of time. There are as many time sensations as the subjects' (Bergson, 2000: 101). Objective time is the same as historical time towards which the person's subjective perceptions are not discussed. Objective time is common for everybody, it excludes any individual sensations. In the mentioned poem the lyrical personage perceives the subjective time as slowed flow in relation to the objective time. The lyrical personage is overwhelmed with desperation, sorrow, sensation of loneliness and he feels short-time relief only when he recollects the past. Into the closed space, where a lyrical hero resides the outer space can enter only through the birdsong: „But I remember that once I heard swallow chirping and I really recognized it as my friend's voice" (orbeliani, 1975:187) word for word transl.). In this line two space dimensions oppose each other: open

space and closed (confined) space. “Through opening the gates of despair” the person moves from the closed space to the open one where the view of future enters, which is unclear, ambiguous. “I don’t believe in tomorrow, it is like a tempting light in the darkness of night” (Orbeliani, 1975: 188). „The feeling of torture experienced by the lyrical hero in the unreal,ambiguous locus defines his present and future... the space-time relations given in the literary work are inloaded with certain semantics. Loneliness and despair of the lyrical hero are conditioned by his existing in the space of “abyss”. This system in whole (despair, abyss, present, future) opposes the period of happiness – his youth and in this way, the motive of unluckiness is generalized.” (Iomidze, 2014: 25).

As we have noted above, in Gr. Orbeliani’s poetry the time-space chronotop mainly includes the conceptual conceiving of the time-space. “It is natural as it is known that by his temperament by nature he was a very earthly man, with strong feelings and passions not to change his everyday life for some transcendental ideas” (Asatiani, 1974: 120). Empiric time-space, idealization of the past and its vision in the future represented the main motivation of his poetry. He never used to go beyond the elements of the everyday life in the poetry, his artistic time and space reflected only earthly life. There are only few examples in his poetry dedicated to the above-space feelings and sensations. The past is reflected by means of own memories and through the poetic imagination it is depicted as realized in the present. There are basically only two resolutions of time in his poetry – present and past. Future appears only as the imitation of the past. Only the past time is acceptable for the poet and he transfers the past in that future which also is desirable and acceptable for him” (Grdzelishvili, 2011:100).

The artistic time continuum may be “large scale or narrow, open or closed, manifold or uniform but it always adjusts to the poet’s creative plans and interests” (Ratiani, 2001, 27). From this point Nikoloz Baratashvili’s poetry awakes special interest. In his works time-space resolution is very large-scaled and manifold. The time and space as reflected in Baratashvili’s poetry includes both –earthly life and heavens. Coexistence of time-dependence and something which is above the notion of time is the important issue in Baratashvili’s poetry. Both, conceptual and perceptual times are shown in his lyrics. “It should be noted that in his lyrics coexistence and correlations of both - the conceptual and perceptual time-space features is regarded to be his artistic concept of the time-space phenomenon...perceptive time is first of all perceptual and imaginary and it exists only in the imagination of the creator (author) and of a perceptor (reader) “ (Grdzelishvili 2011: 94). This is especially evident in Baratashvili’s poetry. The most part of his poetry bases on the author’s perception of the unreal world; his thoughts overcome the earthly boundaries of the time-space phenomenon and rush “far away, to the end of the skies.” In Baratashvili’s poetry the space is open and wide. Two registers are revealed - space of skies and space of earth. Through own imagination the poet leaves the confined space of the earth and moves to the super-space. Based on this act, empiric time-space is replaced by the artistic or perceptual time-space which is characterized by “the specific peculiarities which mostly come not from the perception of the universe and history by the society in which this literary piece was created, but in absolutely special ideological and singular creative artistic tasks appearing before the writer (Аверницев, 1977: 52).

As we noted earlier, the problematics of the time-space is not new in the literature. In different centuries the category of the time-space had its different verticals. The principle of dividing the universe into two parts is in this way:” “this world=our earthly life” and “the higher world= the skies”[“**sopeli**” and “**zestasopeli**” in Georgian] represents a certain kind of the model which became traditional in the fiction. As for the ecclesiastical poetry the super

temporal –super-spacial verticals are made realistic. The object of praising written by the author of the spiritual is a man who left this world and transcended to existence which is above time and above space. In Baratashvili's poetry this is cognized only on the imagination level. In his poem "Evening on the mount Mtatsminda" two kinds of time and two spaces are represented - objectively existing and artificial, poetic which is the result of inner sensation, based on the virtual impression. The time-space of the lyrical hero is of local character, the person moves only in accordance to his conscience: "the personage exists in time and space (outer, material layer) and time and space exists in his essence, his sensation, in the condition of a thought or a dream (Inner virtual layer) (k'ik'vidze, 2013: 52). The lyrical hero is in the space of the mount Mtatsminda; the perceptual space of the sky represents the inner layer of the lyrical hero himself. The local layer of the poet is a real, earthly life in which, on the level of imagination, the sensation of above-space and above-time sensations enter. Above-time verticals are sensed in the local time" (grigolashvili, 1983:104). The lyrical hero through his inner perception virtually moves in the irreal time-space.

The mount Mtatsminda is a sacred space for the poet. In the first three strophes of the poem the outskirts of Mtatsminda (they are thoughtful, deserted, uninhabited); Such description prepares a reader to feel something unreal. At the background of the description of the soil (earth space) here enters the space of the sky, which is unavailable, out of reach ("as I see blue skies, I see you and my thoughts hurry to you but they cannot reach you, they only spread and disappear in the sky" (baratashvili, 1975:255). In the poetry of Baratashvili the space through which the visible space of the earth and invisible skies are connected together is the space of earth's depths. The poet, who is in the time-space which has its ending, can perceive the eternity of the time and space only through the nature existing in the real earthly life.

There are such notions in the time-space chronotope as "the author's time" and "the time of the plot" which sometimes coincide but sometimes appear in the different time locality. The term "author's time" denotes the point of time, when the plot, the story which the author tells, begins. It includes the beginning of the story-telling which is its counting point, when the content is chronologically far from the time of the story-telling itself. We call the time which shows when this story took place, "the time of the plot" The time of the hero is time when the hero enters the plot. In lyrics the author's time and the hero's time often coincide (Еропов, 1974: 160). In the literary work which we discuss the author's time-space is far apart from the time of the plot. The author goes to the lyrical hero's locality through his memories. The chronotope of the plot in which the lyrical hero exists, shows as a two-dimensional substance. We can point out the objective time-space which is perceived subjectively by the lyrical hero, and the imaginary time which do not represent the objective reality and exists only in the author's inner vision. The author perceives mount Mtatsminda subjectively and the universe which is beyond the sky is imaginary. These two antagonistic spaces show the duality, the inner opposition of the poet himself, which becomes the leitmotif of his whole literary work

Thus, on the start and successive stages of development of Georgian Romanticism, time and space are perceived as different vertical lines (directions) which is conditioned by development of the romanticism as a genre.

## REFERENCES

Asatiani G. (1974). *Vepkhist'qaosnidan Bakht'rionamde*. Gamomtsemloba "Metsniereba". Tb. (From "Vephistkaosani" To "Bakht'rioni". Publishing House Metsniereba, Tb.).

- Авернищев С. (1977). „Порядок Космоса И Порядок Историй“. *Поэтика Ранневизантийской Литературы*. Изд. «Наука», М.
- Аксенов. Г. П. *Аврелий Августин Блаженный*. [http://Chronos.Msu.Ru/Old/Rreports/Aksyonov\\_Avrely.Htm](http://Chronos.Msu.Ru/Old/Rreports/Aksyonov_Avrely.Htm) (Дата Обращения: 19.01.2019).
- Аристотель. (1978). *Физика*. Соч. В 4-Х Томах. Том 3. Изд. «Наука», М..
- Бахтин М. М. (1975). Вопросы Литературы И Эстетики. *Исследования Разных Лет*. Изд. «Худож. Лит». М.
- Bergson H. (2000). “*Time And Free Wille*”, 33<sup>rd</sup> edition. Longman, London.
- Ch'avch'avadze Al. Orbeliani G. Baratashvili N. (1975). *Kartuli P'oezia*. Т'. Vi, (Shemngeneli Tsaishvili S.), Gamomtsemloba "Metsniereba", Tb. (Georgian Poetry (1975) Vol. Vi. (Compiled By S. Tsaishvili). Publishing House Metsniereba, Tb.).
- Егоров Б. Ф. (1974). „Категория Времени В Русской Поэзии XIX Века“. *Ритм, Пространство И Время В Литературе И Искусстве*. Л.: Изд. «Наука», С. 160-173.
- Grigolashvili L. (1983). Droisa Da Sivrtsis P'oet'ik'isatvis Kartul Himnograpiashi. *Ivirioni 1000*. Gamomtsemloba "Metsniereba", Tb. (About Poetics Of Time And Space In Georgian Hymnography. Iverioni 1000. Publishing House Metsniereba, Tb.).
- Grdzelishvili K. (2011). „Davitiani“ – „Kartlis Ch'iris“ *Mkhat'vruli Sp'etsipik'is Sak'itkhebi*. Gamomtsemloba "Akhaltsikhis Universit'et'i", Akhaltsikhe (“Davitiani” – Specifics Of The Literary Piece Of Work. Publishing House „Akhaltsikhis Universiteti”, Akhaltsikhe).
- Jobava R. (2011). *Memuarul-Ist'oriuli T'ekst'is Semiolingvist'uri Asp'ekt'ebi (M. Iursenaris „Adrianes Mogonebebis“ Sapudzvelze)*. Tbilisi Universit'et'is Gamotsema, Tb. (Semiolinguistic Aspects Of The Memorial-Historical Genre Texts (Basing On The “Memories Of Adriane” By M. Jursenar). Tbilisi University Publishing House, Tb.).
- Кант И. (1994). *Крмутика Чистого Разума*. Изд. «Наука». М.
- K'ik'vidze Z. (2013). Davit K'ldiashvilis Tkhzulebata Dro Da Sivrtse. Lit'erat'uruli Dialogebi Vi, *Davit K'ldiashvili-150*. Gamomtsemloba "Kutaisi Universit'et'i", Kutaisi (Time And Space In Davit Kldiashvili Prose. Dialogues Vi, Davit Kldiashvili-150. Publishing House „Kutaisi Universiteti”, Kutaisi.).
- Lomidze T. (2014). *Kartuli Romant'izmis P'oet'ik'a*. Ilias Sakhelmts'ipo Universit'et'is Gamomtsemloba, Tb. (Georgian Romatic Poetics. Iia State University Publishing House, Tb.).
- Мейлах. Б.С. (1974). „Проблемы Ритма, Пространства И Времени В Комплексном Изучении Творчества“. *Ритм, Пространство И Время В Литературе И Искусстве*. Л.: Изд. «Наука», С. 3-11.
- Молчанов В. В. (1974). „Время Как Прием Мистификации Читателя В Современной Западной Литературе“. *Ритм, Пространство И Время В Литературе И Искусстве*. Л.: Изд. «Наука», С. 200-209.
- Net'ari Avgust'ine. (1995). „*Aghsarebani*“. Nek'eri, Tb. (The Confessions. Nekeri, Tb.).
- Платон. (1971). Тимей. Соч. В 3-Х Тт. Т. 3. Ч. 1. Изд. «Наука», М.
- Rat'iani I. (2011). Sivrtsuli St'rukt'ura Romanshi (V. Barnovis „Mip'at'izheba Sik'vdilze“). *Sjani. Ii*, Tb. (Space Structure In The Novel (V. Barnovi, “Invitation To Death”). Sjani. Ii, Tb.).
- Siskin, C. (1994). “The Lyric Mix: Romanticism, Genre, And The Fate Of Literature.” *The Wordsworth Circle*, Vol. 25, No. 1, Pp. 7–10. *Jstor*, [www.jstor.org/stable/24042966](http://www.jstor.org/stable/24042966) (Accessed: 20.02 2019).
- Время. *Британская Энциклопедия (A. J. T.)*. 1975, Т. 18.

Zhordania, T. (1967). *Kronik'ebi*. Gamomtsemloba "Metsniereba". T'. Iii, Tb. (Chronicles. V. Iii. Publishing House Metsniereba, Tb.).

**ПОЛИТИКА ГРУЗИНСКОГО ЦАРЯ БАГРАТА IV-ГО В КОНЦЕ 60-Х И  
В НАЧАЛЕ 70-Х ГОДОВ XI-ГО ВЕКА**

**1060'LI YILLARIN SONU İLE 1070'Lİ YILLARIN BAŞLARINDA  
GÜRCİSTAN KRALI IV. BAGRAT'IN SİYASETİ**

**POLITICS OF THE GEORGIAN KING BAGRAT IV AT THE END OF 60S  
AND AT THE BEGINNING OF 70S OF THE XI CENTURY**

**Vasil MOSİASHVİLİ\***

**АННОТАЦИЯ**

В конце 60-х годов XI-го века и после нашествий султана Алп-Арслана, наблюдается активное действие царя Баграта IV-го. В летний и осенний период 1069-года он орестовал эмира Гянджы, восстановил контроль над Тбилиси и вернул замки овладевшие сельджуками. Наряду с этим, изгнал их со всей территорий страны. На основе источников, в период правления Баграта IV-го, на территории Грузии не наблюдается массового скопления селджуков. На стыке 60-х и 70-х годов Баграт IV-й вёл политику, независимую от Византии. Грузинский царь хорошо видит слабость Византийцев и избегает от ухудшения отношений со сельджуками из-за них. Грузинский летописец, описывая сражения грузинских войск совместно с византийцами против сельджуков в 40-х годах XI-го века, ничего не говорит по поводу Манаскертского сражения(1071). Исходя из этого можно сказать что, грузины, тем более царский двор в этой сражении не участвовали. Видимо, Баграт IV-й хорошо оценил слабость Византийской империи и не включился в войну против сельджуков. Думаем, что таким дипломатическим действием Баграт смог спасти страну ещё от одного возможного нашествия Алп-Арслана. В то время, как после Манаскертского сражения сельджуки смогли овладеть всей Арменией, Ширваном и большей частью Анатолии, Грузия смогла сохранить свою независимость.

**Ключевые слова:** Баграт IV-й, султан Алп-Арслан, Грузия, сельджуки, Анатолия.

**ÖZ**

1060'lı yılların son döneminde ve Sultan Alpaslan'ın seferlerinden sonra Gürcistan Kralı IV. Bagrat bir dizi yoğun faaliyete başladı. 1069 yılı yaz ve güz aylarında Kral Bagrat

---

\* ORCID:0000-0002-3975-2723 MOSİASHVİLİ V., Assoc. Prof. Dr. Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; ([vasomosiashvili@rambler.ru](mailto:vasomosiashvili@rambler.ru))

Gence emirini tutukladı. Tiflis'i yeniden ele geçirdi. Selçuklular tarafından işgal edilen kaleleri geri aldive Selçukluları ülke topraklarından ihraç etmeyi başardı. Tarihi kaynaklara göre, IV. Bagrat döneminde Gürcistan topraklarında Selçukluların kitle halinde bulduklarından bahsedilmemiştir. XI. yy.'ın 60 – 70'lı yıllarında IV. Bagrat'ın Bizans'tan bağımsız bir siyasetin yürüttüğü gözlenmiştir. Gürcistan kralı, Bizans'ın zayıf olduğunu bildiğinden Selçuklularla ilişkilerinin bozulmasından kendini uzak tutmaya çalışıyordu. 1040'lı yılların sonunda Bizanslılarla birlikte Selçuklulara karşı Gürcülerin savaşlarını anlatan Gürcü vakanüvis tarafından 1071 Malazgirt savaşına dair hiç bir bilgi verilmemiştir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Gürcüler, özellikle kral sarayı, bu savaşa katılmamışlardır. Bunun anlamı, IV. Bagrat Bizanslıların zayıf olduklarını iyice değerlendirip Selçuklulara karşı savaşa dahil olmamıştır. Bize göre, anılan diplomatik davranış nedeniyle Kral Bagrat, Sultan Alparslan'ın düzenlemesi olası bir seferden ülkesini kurtarmıştır. Malazgirt savaşından sonra Selçuklular tarafından bütün Ermenistan toprakları, Şirvan ve Anadolu'nun büyük kısmı ele geçirilmesine rağmen Gürcistan bağımsızlığını muhafaza edebilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** IV. Bagrat, Sultan Alparslan, Gürcistan, Selçuklular, Anadolu.

### ABSTRACT

In the late 60s of the XI century, after the invasions of Sultan Alp Arslan, King Bagrat IV initiated active operations. During the summer and autumn of 1069 he arrested the Emir of Ganja, regained control over Tbilisi and reclaimed the castles occupied by the Seljuqs. Furthermore, he expelled them from all over the country. According to sources, during the reign of Bagrat IV, Seljuqs were not noticeable on the territory of Georgia in large numbers. During the period between 60s and 70s the policy led by Bagrat IV was independent from the Byzantine Empire. Georgian King could clearly see the weaknesses of the Byzantines and wanted to avoid the deterioration of relations with the Seljuqs because of them. The Georgian chronicler, describing the battles of Georgian troops together with the Byzantines against the Seljuqs in the 40s, mentions nothing about the Battle of Manzikert (1071). Followed from this we can assume that the Georgians, especially the Royal Court, did not participate in this battle. Apparently, Bagrat IV evaluated the weakness of the Byzantine Empire and did not join the war against the Seljuqs. We presume that with such a diplomatic action, Bagrat managed to save the country from another invasion of Alp Arslan. After the Battle of Manzikert Seljuqs conquered all of Armenia, Shrivren and most of Anatolia, although Georgia was able to maintain its independence.

**Keywords:** Bagrat IV, Sultan Alp Arslan, Georgia, Seljuqs, Anatolia.

### Введение

В статье рассматриваются вопросы одного из значительных периодов истории Грузии - события после нашествия султана Алп-Арслана в Грузию.

На основе исторических источников и историографии излагаются сведения по поводу активных действий Баграта IV-го после ухода Алп-Арслана из Грузии (орест Фадлона, решение вопроса Тбилиси, совместный поход Грузин и Осетин против Гянджы).

Наряду с этими рассматриваются хронологические вопросы, дипломатические отношения между тюрками-сельджуками и Грузией, итоги этих отношений и т.п.

Для изучения данного вопроса, нами было использовано два источника:

1. Сочинение неизвестного автора XI-го века „Матиане Картлиса“. В нём в последовательности излагаются события. начиная с VIII-го века до 70-х годов XI-го

века. Автор этого сочинения является одним из эрудированным и образованным грузинским историком. Значение и достоверность исторических данных вышеуказанного источника хорошо известна и обоснована в грузинской историографии.

2. Сочинение историка XVIII века Вахушти Батонишвили “Описание королевства Грузии” обогащает и уточняет данные „Матиане Картлиса“, касающие исследуемого нами исторического периода. При обработке темы, в сочетании с источниками нами были использованы труды грузинских историков. таких как: Д. Бакрадзе, И. Джавахишвили, Н. Бердзенишвили, Ш. Месхиа и Н. Шенгелия. Нижеследующая научная статья важна как для изучения как истории Грузии, так и истории Турции того периода.

### **Методы**

При работе над темой мы использовали эмпирическую и чисто теоретическую методологию, такие как: сравнительная, критическая и системная методология. Наряду с этими были использованы следующие методы анализа: разделение учебного материала на части, оценка каждой части, получение окончательного результата.

### **Итоги**

1. Изучена политика Баграта IV-го после нашествия Алп-Арслана
2. Установлена дата военного похода эмира Гянджы в Грузию (весна и лето 1069-го года) после ухода Алп-Арслана.
3. Установлена дата совместного военного похода Грузин и Осетин в Гянджу по инициативе Баграта IV-го в зимний период 1069-1070гг.
4. По итогам исследования были установлены аспекты дипломатических отношении между Багратом IV-м и Алп-Арсланом и их значение для грузинского и сельджукского государств.

### **Дискуссия**

Несмотря на две нашествия сельджуков в Грузию, они не смогли сломать боевой дух грузинского царя Баграта IV-го. Он действовал очень активно и после их второго нашествия (1068 г) в конце 60-х годов XI-го века, в том числе и при сложной ситуации в стране.

При том, когда Алп-Арслан передал для правления эмиру Гянджы Фадлону Тбилиси, Рустави и наверняка, всю восточную Грузию, Баграт IV-й всёравно считал себя правителем единой Грузии. Он не смирился расположением войск Фадлона в Тбилиси и с погромами Картли. Грузинский летописец удивлён тем, что Фадлон не обратил внимание на присутствие царя в Дидгори и так расположился лагерем в Тбилиси (в долине Исани) с численностью 33 000 воин.

Как только грузинский царь узнал о погромах Картли Фадлоном, отправил против него Ивана Липаритовича, Ниянию Куабуловича, владельца Куелской крепости Мурвана Джакели и других азнауров с малочисленным, но особым войском.

„Но когда они прибыли в Картли, их (Фадлона со своим войском) там уже не было, и когда те отступали, то обогнали их перед Мухнари у Цилканской горы. Сразились с арьергардом и при первом же взмахе мечей обратили в бегство Фадлона. И обращенное в бегство войско Фадлона подошло к Нареквавской долине, а воины



абхазского царя убивали и захватывали их, и заполнилась лощина (трупам) лошадей и людей.“ („матриане картлиса“, 2008: 160).

Сбежавшие войска Фадлона попытались спастись через леса. Однако, по дороге грузинские воины орестовывали и брали их в плен. „А Фадлон (в сопровождении) пятнадцати всадников вышел по Цилканской дороге, обогнул Арагви и по размытому пути вышел в Эрцо<sup>276</sup> и выдвал себя запосланника, заявляя: «Я – посланник Фадлона и еду благовестником к (царю Кахети) Ахсартану, (сообщить), что мы обратили в бегство войско царя абхазов». Но встретил его человек, знающий Фадлона, и сказал (он ему): «Ты не посланник, а самэмир-эмиров Фадлон». Сказал человеку тому Фадлон: «Получи от меня множество золота и серебра и богатства и не предавай меня, переведи через поле и пойди вместе со мной». Но человек тот ответил: «Не могу я содеять сие, ибо я – коренной житель страны сей. А сейчас внемли мне и следуй за мной, и поведу я тебя к Ахсартану, а тот пусть пошлет тебя в страную». Фадлон не желал этого, но он никуда не мог уйти из Эрцо. Повел человек тот его и привел в Жалети к месхскому азнауру Исаку Толошелидзе. Узнав о прибытии Фадлона к своему порогу, (Исак Толошвелидзе) обобрал людей Фадлона, согнал с коней, захватил, а Фадлона посадил на мула. И [не] вспомнил Исак о существовании царя абхазов, забыв, что захватил он бежавшего от абхазского царя Фадлона, и (вместо того, чтоб) привести (Фадлона) к царю Баграту Бочорму, быстро отвел его и привел в Телави к Ахсартану. А Ахсартан немедленно забрал его в Хорнабуджи<sup>279</sup>, так как боялся преследования со стороны царя абхазов. Показали (защитникам) Хорнабуджи Фадлона и сдал он Хорнабуджи. Забрал его в Арадети и передал он и Арадети тому же Ахсартану.“ („матриане картлиса“, 2008: 160-161).

Алп-Арслан, после ухода из Грузии, передал крепости Хорнабуджи и Арадети Гянджскому эмиру. Позже, Кахетинский царь смог воспользоваться благоприятным моментом и забрал у Фадлона эти два пункта, к тому он боялся, что не опередил его царь Баграт.

В какой то мере Агсартан должен был быть недовольным Алп-Арсланом, Видимо, султан как Тбилисскому эмиру, так и ему не поблагодарил за верность. Факт, что султан, после ухода из Грузии, передал Хорнабуджи и Арадети Гянджийскому эмиру, что и обидело Агсартана. Недовольным должен был быть и Армянский царь Квирик. Этим можно объяснить его нейтралитет в политических событиях после второго нашествия Алп-Арслана в Грузию.

По данным “матриане картлиса” во время второго нашествия сельджуков и после ухода султана из Грузии, союзники Алп-Арслана Кахетинский и Армянские царя, Тбилиские и Гянджинские эмиры действовали несогласованно. Кроме того, Агсартан ради Бочормы и Уджармы, без всякого колебания, сдал Гянджского эмира Фадлона царю Баграту.

„А Баграт испугался отпустить Фадлона, дал кахетинцам (взамен) Бочорму и Уджарму и забрал Фадлона“ („матриане картлиса“, 2008: 161). Очевидно, что Агсартану, с одной стороны не устраивало усечение Фадлона, а с другой стороны, он считался с грузинским царём и пытался воспользоваться созданной политической ситуацией (овладев Бочормой, Уджармой, Хорнабуджи и Арадети).

Грузинский царь орестовал Гянджийского эмира, получил влияние на Тбилиси, присоединил заваёванные сельджуками крепости Рустави, Парцхиси, Агарани, Григолцминдани и Кавазни. Взятие в плен Багратом Фадлона, можно считать провалом

политики Алп-Арслана. Поскольку, Фадлон являлся проводником интересов и власти султана в Грузии.

Пленный и оставший без союзников Фадлон „Посадили его на кол, и подступили к Тбилиси, но взяли Тбилиси с трудом, так как находившийся там муж сам желал стать эмиром. Но Баграт не занял Тбилиси сам, и отыскал оставленного в Дманиси Ситил-араба, привел его в Тбилиси и дал ему Тбилиси. А сам (Баграт) занял крепости Рустави, Парцхиси, Агарани, Григол-Цминдани, Кавазини<sup>280</sup>, (наложил контрибуцию в размере) сорока четырех тысяч драхманов, также (взял) заложников, сына брата его, сына Мануче, и трех тавадов Гандзы“ („матiane картлиса“, 2008: 161).

Противостояние Баграта IV-го и Фадлона должно было случиться 1069-ом году, сразу после ухода Алп-Арслана из Грузии. По данным грузинского летописца ранней весной и после новоднения Фадлон начал активизироваться. Шота Месхия подчёркивает, что “летом или в начале осени 1069-го года Баграт IV-ый смог взять в плен Фадлона”(meskhia, 1982:243).

По данным грузинского летописца выясняется, что после ореста Фадлона какой то местный житель захотел стать эмиром. Этот человек должен был иметь своих сторонников. Такие же сторонники должны были и у Гянджийского эмира. Видимо, с целью сломать их сопротивление Баграт IV-й повесил Фадлона на выселце. Пологается, что в Тбилиси существовало несколько противостоящих групп. К сожалению, в источниках нигде не указано, почему не укрепился Баграт в городе Тбилиси сразу же после его взятия. По всей вероятности, в следствии сложившейся тяжёлой политической ситуации в Тбилиси не присоединил грузинский царь город. Он, для правления, передал город Ситларабу. По данным И. Джавахишвили, т.н. "мемамале" был "потомком Тбилисских эмиров" (javakhishvili, 1983:156). Исходя из политической ситуации, можно делать вывод, что целью такого решения Баграта IV-го с одной стороны была урегулирование внутреполитической ситуации в Тбилиси и со второй стороны, распространение своего влияния на городом.

Шота месхия считает, что Ситлараб, которому царь передал город, не был его слугой: "назначенный царём правитель города не должен был выплачивать ему ежегодную дань". Кроме этого, трудно представить, что царь брал у своей слуги заложников. Так, что Ситлараб был из "дворянской" семьи Джафаридов и обосновался в Тбилиси в статусе его владельца. Однако, в этот момент, над новоназначенным правителем как покровитель, начал господствовать грузинский царь. Этим Баграт IV-й осуществлял своё влияние над городом.

Таким образом, с 1069-го года у Тбилисских старейшин правителей появились два хозяина: с помощью царя было восстановлено правление Джафаридов и наряду с этим, существовало влияние самого царя. Однако, такое положение продолжалось не долго. С 80-х годов XI-го века теряется и этот последний "дворянин" из династии Джафаридов. Упразднение Джафаридского владчества в Тбилиси был итогом долголетней борьбы жителей города (meskhia, 1982:244-245).

Сельджукский султан не начал разрешить проблему силой, он к грузинскому царю посылал посредника под именем "саранги Алхазы". После чего, Баграт помирился с Фадлоном и отпустил его в свою страну, а в замен этому ему достался крепость Гаги, „И прислал султан Саранга Алхаза, и по его посредничеству и по просьбе султана заключил Баграт перемирие с Фадлоном и отпустил его и отправил его в свое государство, в Гандзу. И Саранг отправился вместе с ним. Преподнесли (царю

Баграту) ключи (от крепости) Гаги, и занял царь абхазов Гаги“ („матиане картлиса“, 2008, 161).

Конкретный повод того, что чем было вызвано такое дипломатическое действие Алп-Арслана, не известна. Вероятно, он считался Багратам и хорошо известному ему сопротивлению грузинского народа. По всей вероятности, определённую роль в этом сыграло обострение отношений с Византией: „к 1069 году сельджуцкие войска начали нападать на Анатолию с востока, юго-востока и юга. Ими руководили военачальники Афшин, Ахмед-Шах, Сандук и другие. Сельджуки овладели Конией и уничтожили её. Византийский император попытался остановить эти нашествия, но не сумел. Сам император возглавив войско, дошёл до Кесарий и на окраинах города разгромил сельджуков и вынудил их отступить. Роман Диоген, с большей частью своего войска, дошёл до Евфрата и этим вынудил сельджуков перейти на левый берег реки (shengelia, 1968:250)“.

Не исключено, что временный успех византийцев над сельджуками совпался с орестом Фадлона со стороны Баграта. Может быть и по этому действовал грузинский царь так отважно и радикально. В такой ситуации, Алп-Арслан ради освобождения Фадлона, вместо силового противостояния, решил переговорить с Багратам. По поводу этого вопроса интересное мнение высказал З. Папаскири: „В конце 60-х годов XI в., когда Баграта IV осуществлял свои наступательные операции в Восточной Грузии, во время которой изгнал Фадлона из Тбилиси и захватил ряд крепостей, Алп-Арслан был занят более важными проблемами, т.е. подготовкой генерального наступления против Византии. По видимому, именно это обстоятельство заставило сельджуцкого султана проявить определённую осторожность отношению к Багратам IV. Помимо того, что не так просто было наказывать грузинского царя (в чем сельджуки могли убедиться во время I и II походов в Грузию), Алп-Арслан должен был учитывать и возможность выступления Баграта IV, в войне с Византией, на стороне империи. По этому конфронтация с грузинским царем накануне крупной военной кампании была бы дипломатической ошибкой со стороны сельджуцкого султана.“ ( Папаскири, 2001: 92-95).

Гянджийский эмир Фадлон, после освобождения с плена, опять отобрал у Грузии крепости Кавазни и Агарани. Это вынудило Царя Баграта вернуться с западной Грузии и отступить крепость Агарани: „Вслед за этим Фадлон нарушил клятву и посредничество великого султана, и захватил Кавазини. А затем, (когда) царь был в Абхазии, Фадлон отступил Агарани и глава защитников крепости сдал (ему) Агарани. Немедля выступил царь, прибыл, отступил и занял Агарани“ („матиане картлиса“, 2008:161). После этого, позвал на помощь своего шурина, осетинского царя Дорголели, назначил передовым Гиоргия Курапалати, разорил Гянджуи взял много пленных: „Вывел (Баграта) Дорголела, царя осетин, с сорокатысячным осетинским войском, поставил во главе их сына своего Куропалата Георгия, разорил Гандзу и забрал бесчисленное множество пленных и добычи и отправил в царство свое.“ („матиане картлиса“ 2008:161). С помощью осетинского царя конфликт между Багратам и эмиром Фадлоном завершился победой Баграта. На данном этапе это можно было считать поражением Алп-Арслана в Грузии. Так как, Фадлон являлся наставником и проводником политики султана в Грузии. Вероятно, поражение Фадлона стало поводом праздничной встречи грузинского и осетинского царей, изложенной в летописи "картлис цховреба": „А затем изъявил желание великий царь осетин Дорголели (повидать) мужа сестры своей Баграта севаста, и попросил у Баграта

принять его. Баграт дал согласие, и обрадованный царь осетин отправился вместе со всеми осетинскими тавадами, перешел по абхазской дороге и прибыл в Кутатиси. Повидался (царь осетин) со своей сестрой, царицей, матерью куропалата Георгия, а куропалат Георгий опередил его, затем повелиего (царя осетин) в Картли. [Царь (Баграт) находился в Тинисхидской роще], в Надарбазевиде<sup>284</sup>, и встретил его с большим торжеством и почетом. Встретились [в одном месте] у Кезуни. Была радость большая и звуки набата и рогов оглушали все вокруг. Остановились на двенадцать дней, отдыхали и радовались. Но по причине (приближения) зимы поторопились и (царь Баграт) вознаградил подарками царя и всех дидебулов [Осетии]. Отправили их, и отбыли они с радостью. (“матрианекартлиса”, 2008:161).

Грузинский историк XVIII-го века Вахушти Батонишвили подтверждает данные "матрианекартлиса" по поводу совместного похода грузин и осетин (vakhush'ti bat'onishvili, 1973: 151-152). Согласно информации грузинских летописцев, инициатором вышеуказанного похода был царь Баграт IV-й. Однако, те же самые летописцы не указывают на дату этого похода. “Фадлон должен быть взят в плен Царём Багратом летом или осенью 1069-го года. После этого, по данным “матрианекартлисаи”, события (освобождение Фадлона, его новое враждебство против Грузии, приглашение Багратом осетин за помощь, разорение Гянджы, пир) развивались очень быстро, один за другим. Принимая во внимание ещё то, что после разорения Гянджы и засталия осетини поторопились уехать из-за суровой зимы, датой взятия Гянджы можно считать зимний период 1069-1070-х годов (mosiashvili, 2017:243). На сей раз Алп-Арслан не предпринял меры на помощь Фадлону. Это можно объяснить по двум причинам. Первое, что Фадлон „нарушил клятву и посредничество великого султана“ и второе, что Алп-Арслан не хотел на фоне обострившей ситуации с Византией ухудшить отношения с Багратом. Видимо, он приложил всяческие усилия для того, что при противостоянии Византии с сельджуками сохранить нейтралитет грузинского царя. Баграт, со своей стороны дипломатически пользовался сложившейся ситуацией и сохранял спокойствие в стране. Не зря писал грузинский летописец, что `А затем присылал султан посланника, росылал царю Баграту дары, и сладким словом просил хараджа. А царь Баграт не наложил (на страну свою) харадж (со своей стороны) посылал посланника и дары. И была между ними на словах любовь”. посланника и дары. И была между ними на словах любовь~. (“матрианекартлиса”, 2008:161).

Начиная с 60-х годов XI-го века, особенно после прихода Алп-Арслана во главе сельджукского государства, Византийское государство настолько было ослаблено сложной внутренней и внешней политической ситуацией, что Баграт IV-й не сочёл считается с ним. Н.Бирденишвили отмечает: “в это время Грузия старалась вытеснить Византию из Закавказья, которого привлекли усиливший подданный” (berdzenishvili, 1954:123). По данным источников в этот период участие грузинского царского двора в сражениях против сельджуков на стороне византийцев не замечается. Правда, перед Манаскертской битвой в армии Диогена присутствовали и грузинские воины, но о непосредственном участии их в военных действиях не отмечается. Грузинский летописец, детально описывает сражения грузин против сельджуков в составе византийцев в конце 40-х годов XI-го века, но молчит по поводу Манаскертской битвы. Это заставляет нас думать, что Грузины, тем более царский двор, не участвовали в этой битве. Как видно, Баграт IV-й хорошо оценил слабость византийцев и не включился в эту войну. Думаем, что таким дипломатическим действием Баграт смог спасти страну ещё от одного возможного нашествия Альп-Арслана. В то время, как

после Манаскертского сражения сельджуки смогли овладеть всей Арменией, Ширваном и большей частью Анатолии, Грузия смогла сохранить свою независимость. По данным „матиане картлиса“ Баграт : „Был красивее всех, полон мудрости, обладал философской речью, был счастливый, богаче всех царей абхазских, милостив к грешникам, щедр к [бедным]291. Но в пору его царствования не было в стране покоя: церкви и крестьяне, азнауры и неимущие [не] могли найти правосудия“ („матиане картлиса“, 2008: 161).

Грузинский летописец отмечает как о физическом телосложении и внутренней природе Баграта, так и о строгом характере той эпохи, в котором он жил. Дмитрий Бакрадзе характеризует Баграта IV-го следующим образом: “он успокоил и и унизил грузинских дворян и повиновал королевскому праву; победил Гянджских правителей и Тбилисских эмиров; потерпел два страшных нашествия персидского свирепого султана Алп-Арслана. возвисял царский двор и освободил его от Византийской зависимости”. Во время Баграта укрепились абхазско-грузинские родственные отношения. По мнению государств того времени, он занял выдающее место” (bakradze, 1880:55).

Баграт умер „в месяце ноябре числа двадцать четвертого, в хроникон двести девяносто второй“ (1072ϣ). В тоже время умер и Алп-Арслан так, что „ не узнали султани Баграт о смерти друг друга“ („матиане картлиса“, 2008: 161).

“Это фраза грузинского летописца символически отражает соперничество между Алп-Арсланом и Багратом, дипломатические отношения и равную индивидуальную силу. Можно сказать, что на фоне успешной политики Алп-Арслана, Баграт IV-й был единственным исключением, противостояние которого султан не смог преодолеть и стал на пути дипломатических переговоров” (mosiashvili, 2017:274). Грузинский царь Баграт IV-й в период сельджукской агрессии, благодаря больших сражений, бескомпромиссного характера, дипломатии и боеспособности грузин смог сохранить суверенитет страны.

## БИБЛИОГРАФИЯ

- Bakradze D., (1880). *Sakartvelos Mepre Bagrat' Iv, 1027-1072*, Tbilisi. Gamomtsemloba: Ekvtime Kheladzis St'amba.
- Berdzenishvili N., (1954). *Sakartvelos Rusettan Sheertebis Ist'oriuli Mnishvnelobisatvis, „Mnatobi“*, №6, Tbilisi. Gamomtsemloba: Sakhelgami.
- „Матиане Картлиса“ (2008). *Картлис Цховреба*, Главный Редактор Р. Метревели, Тбилиси. Издательство: Артануджи.
- Mosiashvili V., (2017). *Turk-Selchuk'ta Sultnis Alp-Arslanis Lashkrobebi Sakartveloshi, Akhaltsikhe*. Gamomtsemloba: Samtskhe-Javakhetis Sakhelmts'ipo Universit'et'i.
- Meskhia Sh., (1982). *Saist'orio Dziejani*, T'. I, Tbilisi. Gamomtsemloba: Metsniereba.
- Папаскири З.,(2001). *От Давида До Давида*, Тбилиси. Gamomtsemloba: Tbilisi.
- Shengelia N., (1968). *Selchuk'ebi Da Sakartvelo Xi Sauk'uneshi*, Tbilisi. Gamomtsemloba: Metsniereba.
- Javakhishvili I., (1983). *Kartveli Eris Ist'oria*, Tkhzulebani Tormet' T'omad, T'. II, Tbilisi. Gamomtsemloba: Tbilisis Universit'et'i.
- Vakhush't'i Bat'onishvili, (1973). *Aghts'era Sameposa Sakartvelosa, Kartlis Tskhovreba*, T'. Iv, Tbilisi. Gamomtsemloba: Sabch'ota Sakartvelo.

## BEKSULTAN NURJEKEULI'NİN “EY, DÜNYA EY!” ADLI ROMANINDA KAZAK KİMLİĞİ VE RUS İMAJİ

### KAZAKH IDENTITY AND RUSSIAN IMAGE IN BEKSULTAN NURJEKEULI'S NOVEL “EY, DÜNYA EY!”

### КАЗАХСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И РУССКИЙ ОБРАЗ В РОМАНЕ БЕКСУЛТАНА НУРЖЕКЕУЛЫ «ЭЙ, ДУНИЙЕ-АЙ!»

Yılmaz BACAKLI\*

#### ÖZ

Bireyler ve toplumlar için en temel ihtiyaçlardan biri ‘tanıma’dır. Tanıma bireyin ya da toplumun ‘kendi’ varlığına dönük sorgulamalar yoluyla gerçekleşirse ortaya çıkan verilerden elde edilen sonuçlar bireysel veya kolektif kimliği oluşturur. Bu kimliklerden özellikle kolektif kimlik daha çok temelinde etnik ve milli bağların bulunduğu bir kültür zemininde toplumun aidiyet arayışının neticesinde oluşturulmakta ve diğer kolektif kimliklerden bir ayrışmayı da içermektedir. Bu anlamda toplumun ‘kendi’ dışında kalan ‘öteki’ kolektif kimliklere bakışı da ‘imaj’ı oluşturmaktadır.

Kimlik oluşum süreci, toplumlar için uzun bir zamanda gerçekleşmektedir. Kimliğin ortaya konmasında toplumlar objektif esaslardan hareket etme çabasındadır. Buna karşılık tanıma yapan yine toplumun kendisi olduğu için ‘kimlik’ belirli ölçüde sübjektif bir özellik gösterir. İmaj ise karşı toplum konusundaki önyargı, stereotip ve klişelerden hareketle oluşturulur. Yazılı metinler içerisinde özellikle romanlar; kolektif kimlik ve imaj üretmek, yaymak için en ideal araçlardır. Yazar anlatı türündeki metinlerde; kahramanlar, olaylar üzerinden eserin ait olduğu ve en çok ilişki kurduğu toplumla ilgili oldukça zengin kimlik ve imaj unsurları paylaşır.

Modern Kazak edebiyatının usta yazarlarından Beksultan Nurjekeuli’nin 2016 yılında tarihi vesikalardan da faydalanarak yazdığı ‘Ey, Dünya Ey!’ isimli romanı Kazak Türklerinin 20. asrın hemen başından sonuna kadar yaşadığı yetmiş beş yıllık sürede özellikle Ruslar’la nasıl mücadele ettiğini anlatmaktadır. Bu çalışmada, anılan eserde bir kolektif kimlik biçimi olarak ‘Kazak kimliği’nin nasıl ele alındığı, bu kimliğin biçimlenmesine ciddi ölçüde etki eden ‘Rus imajı’nın esere nasıl yansıtıldığı açıklanmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kazak edebiyatı, Kazak kimliği, Rus imajı, Beksultan Nurjekeuli, roman.

---

\* ORCID: 0000-0001-6128-5482 Öğr. Gör. Karabük Üniversitesi, Türk Dili Bölümü,  
yilmazbacakli@gmail.com

## ABSTRACT

Identification is the main necessity for both individuals and societies. If identification comes true by the way of individual's or society's examining themselves, the results acquired by emergent datas create individual or collective identity. Among these identities, especially collective identity is formed on a cultural ground which essentially has ethnic and national bonds. This identity is formed as a result of society's seeking of belonging and includes disintegration from other collective identities. In this sense, society's view of 'other' collective identities except for their own forms 'image'.

Process of identity formation takes a long time for societies. Societies effort to act through objective essences in revealing identity. On the contrary, identity noticeably has subjective property as the society itself makes the definition. 'Image' is formed by looking prejudice, stereotype and cliches about opposite society. Written texts and especially novels are ideal means for producing and spreading collective identity and image. In narrative texts, author shares rich identity and image elements by means of characters and events, related to society which the work belongs to and has many contacts with.

In his novel named 'Ey, Dünya Ey!' Beksultan Nurjekeuli, one of the master authors of modern Kazakh literature, narrates how Kazakh Turks struggled with Russians from the beginning to the end of 20th century, within 75 years time. He wrote this novel in 2016 by utilising historical documents. In this study, as a collective identity form, how Kazakh identity is embraced and how Russian image, which heavily effects the formation of this identity, reflects on this work is going to be explained.

**Keywords:** Kazakh literature, Kazakh identity, Russian image, Beksultan Nurjekeuli, novel

## АННОТАЦИЯ

Одной из самых основных потребностей личности и общества является «признание». Если признание происходит посредством запросов, направленных против существования самой личности или общества, то полученные результаты, представляются как индивидуальная или коллективная идентичность. Такого рода идентичность, в частности коллективная, формируется на основе культуры этнической принадлежности, национальных связей и поиска принадлежности к обществу, и отличаются от других коллективных общностей. В этом смысле взгляд общества на «другую» коллективную общность вне «себя» формирует «образ».

Процесс формирования идентичности общества происходит в течение длительного периода времени. При определении идентичности общества необходимо следовать объективным принципам. С другой стороны, поскольку признание осуществляет само общество, идентичность имеет некоторую субъективную особенность. Образ, в свою очередь формируется на предубеждениях, стереотипах и различных клише. Письменные тексты и особенно романы являются идеальными инструментами для создания и распространения коллективной идентичности и имиджа. Писатель в излагаемом тексте, описывает довольно богатые элементы общности и имиджа, имеющие отношение к героями и событиями описанным в произведении.

Вышедший в свет в 2016 году роман «Эй, дүниье-ай!», одного из главных авторов современной казахской литературы Бексултана Нуржекеулы, написан опираясь на исторические документы содержащие сведения о противоборстве

казахского народа с политической системой в течение 75 лет начиная с начала 20-го века. В данной статье предпринята попытка раскрыть отображение в рассматриваемом произведении «казахской идентичности» как формы коллективной общности, и рассмотреть влияние «русского образа» на ее формирование.

**Ключевые слова:** казахская литература, казахская идентичность, русский образ, Бексултан Нуржекеулы, роман.

## **1. Giriş**

Başlarda karşılaştırmalı edebiyat alanında bir alt disiplin olarak dikkati çeken imgebilim/imajbilim, süreç içerisinde yapılan çalışmalarla bağımsız bir bilim dalı olarak gelişir. Topluluk ya da birey tarafından hem nesnel ve fikri açıdan hem de öznel ve hissi bakımdan yapılan tasvirin adı olarak da tanımlanan imaj/imge, edebî eserlerde çok katlı bir anlatımla karşımıza çıkar (Engin, 2012; 58).

Bir toplumun ya da kültürün iki farklı yüzü olan 'kimlik' ve 'imaj' genellikle aynı kavramlar gibi algılanmaktadır. 'Kimlik' 'kendini' keşfetme çabasının sonunda ortaya çıkan ve kim olduğunu bilmek isteyen toplumun, gözlemlenebilen ve nesnel verilerle ortaya koymaya çalıştığı toplumsal karakteridir (Kınacı, 2011; 1665). Toplumun kendisinin sahiplendiği ülke, mitler, tarihi bellek, ekonomi, yasal hak ve görevlerde ortaklığın yanı sıra kitlesel bir kamu kültürünün temellendirdiği kimlik; bireyin kendisinden daha büyük ve nizâmî başka bir şeye ait olma ihtiyacından doğmaktadır (Smith, 1994; 31-32). Bireyi aşan ve birçok bireyden müteşekkil ortaklıklar oluşturan bu temel kimlik boyutu kolektif kimlikler olarak nitelendirilebilir. Kolektif kimlikler daha çok etnik kökene ve millet esasına dayanan kapsayıcı kimliklerdir (Açık, 2014 ;149).

Kimliğin biçimlenmesinde etkili olan kavramlardan biri de 'öteki'dir. Zira toplumsal şahsiyet, benzersiz ve özgün olma iddiasını kendisi içerisinde tanımladığı ve aidiyet bağı kurduğu toplumsal yapının tanınan özelliklerinden başka özelliklere sahip bir 'öteki' üzerine kurar (Yıldız, 2007; 10). Bu anlamda 'kimlik' kavramı zorunlu olarak 'kendini' ve 'öteki' kavramlarını da içeren bir mahiyet gösterir.

Toplumun ya da kültürün diğer yüzü olan 'imaj' ise sahiplenilen, ortaya konulan 'kimlik' görünüşünün 'öteki' tarafından algılanma biçimidir. 'İmaj'; daha çok önyargılar, klişe ve stereotipler yoluyla toplumsal karakterlere yüklenen muhayyel niteliklere dayanır. Bu sebeple test edilemeyen, öznel bir özellik gösterir. Bir bakıma 'kendini' yani 'kimlik' kavramının da tanımı için merkez bir kavram haline gelen ve anlam genişlemesine uğrayan 'imaj' bir milletin diğer bir millet hakkındaki düşünce ve görüşleri olarak anlaşılmaktadır (Talun İnce, 2008; 111).

Kimlik ve imaj kavramlarının oluşup genel bir kabul görmesi uzun bir süreç ve en geniş anlamda bir uzlaşma zemini gerektirir (Kınacı, 2016; 10). Edebiyat ve edebî eser bu anlamda hem sürece hem de uzlaşma zeminine ciddi anlamda katkılar sunar. Daha çok politik durumların şekillendirdiği imajlar edebî eserler marifetiyle yayılır ve kalıcı hale gelir. Çünkü en uzun ömürlü ve etkili 'imaj' türetme aracı yazılı kaynaklar, özellikle romanlardır (Engin, 2012; 60).

## **1. Beksultan Nurjekeuli ve Bir İmaj Üretme Aracı Olarak "Ey, Dünya Ey!" Romanı**

Beksultan Nurjekeuli, 1941 yılında Taldıkörğan şehrinin Oktyabr bölgesinde (günümüzde Almatı'nın Jarkent bölgesi) doğar. 1958 yılında Köktal'da lise eğitimini



tamamladıktan sonra iki yıl aynı yerde bir koyun çiftliğinde işçi olarak çalışır. 1965 yılında S. Kirov Kazak Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesini bitirir. 1965-1968 yılları arasında öğretmenlik yapan yazar, 1976-1992 yılları arasında ise ‘Jalın’, ‘Juldız’ ve ‘Parasat’ dergilerinde yöneticilik ve editörlük yapar. Birçok ödül alan ve Kazakistan Cumhuriyetinin kurulmasında da emeği geçen Nurjekeuli, Kazakistan Yazarlar Birliği üyesidir (Nurjekeuli, 2018; 2).

Nurjekeuli, neredeyse tüm eserlerinde özellikle ‘aşk’ konusu üzerinde durur. Ona göre ‘aşk’ insanı türlü sınamalardan geçirerek olgunlaştıran insana has en önemli duygudur. Kadınları ve aşkı anlatma konusundaki başarısı sebebiyle ‘duyguların ressamı’, ‘kadın sırrının bilgisi’ olarak tanınan yazar, eserlerini otobiyografisini de içeren oldukça gerçekçi gözlemlere dayalı bir üslûpla kaleme alır (Kınacı, 2016b; 239-240).

Beksultan Nurjekeuli, hikâye ve romanlarında kadın kahramanların anlatımı ve bakış açısıyla kadınlara has konuları işler. Savaş, gelenek ve hayatın diğer bütün sıkıntılı zamanlarında imkanları ölçüsünde ayakta kalmaya çalışan kadının durumunun ele alındığı eserlerde yapmaya zorlandığı hatalar sebebiyle onun suçlanamayacağı tezi işlenir. 1968 yılında yayınlanan ve bir kadın kahraman tarafından anlatılan “Kinali Maxabbat / Suçlu Aşk” adlı romanda 1940’lı yıllardaki savaş ortamında dul kalan genç bir kadının başından geçen karmaşık olaylar ele alınmaktadır. O yılların sıkıntılı ortamını kahramanların iç dünyasını da başarılı bir şekilde aktararak gerçekçi bir biçimde yansıtan yazar, her biri başka bir erkekten üç çocuğu olan Zeren’i şartların kurbanı olduğu için savunur (Özdemir, 2014; 121).

Yazarın ‘Küy Tolğak (1972), ‘Kütümen Ötken Ğumır’ (Beklemede Geçen Bir Ömür - 1974), ‘Bir Ğana Mahabbat’ (Bir Tek Sevgi -1982), ‘Ayel Joli Jiniške’ (Kadın Yolu İncedir - 1998) isimlerinde dört hikâyesi; ‘Kinali Maxabbat’ (Suçlu Aşk - 1968), ‘Erli Zayıptılar’ (Karı Koca - 1987), ‘Jav Jağadan Alğanda’ (Düşman Yaka Paça Olunca - 1993), ‘Bir Ökiniş Bir Ümit’ (Bir Pişmanlık Bir Ümit - 2000), ‘Ey, Dünya-ey’ (Oy, Dünya Oy! - 2016) isimlerinde beş romanı; ‘Özender Örnektelgen Ölke’ (Nehirlerin Haritasını Çizdiği Ülke - 1984), ‘Oy Uşkın’ (Düşünce Kıvılcımı - 2003) isimlerinde iki denemesi vardır.

Nurjekeuli’nin çalışmaya konu olan romanı, 2016 yılında ‘Әй, дүние-ай’ adıyla yayınlanır. Eser, 2016 yılında edebiyat ve sanat alanında Kazakistan Devlet Ödülüne layık görülür. 2018 yılında Gulshat Shaikenova tarafından Türkiye Türkçesine ‘Ey, Dünya Ey!’ adıyla aktarılır. Bu çalışmada eserin Türkiye Türkçesine aktarılan şekli kullanılacaktır. ‘Ey, Dünya Ey!’, Kazak halkının 1916 yılı olayları ile 1991 yılında bağımsız Kazakistan Cumhuriyetinin kuruluşu arasında geçen 75 yıllık sıkıntılı hayatını ele alır (Nurjekeuli, 2018; 13). Romanda yer verilen olaylar yaşayan tanıkların sözlü ve yazılı kayıtlarının yanı sıra arşiv belgelerinin de desteklediği gerçek hikayelerden hareketle kurgulanır. Roman, 1916-1917 yıllarında Çarlık Rusya’sının bir soykırıma yol açan sömürgeci yaklaşımının trajik sonuçları ile Kazak halkının sınır komşusu ülkelere kaçışını anlatarak başlar. Romanda anlatılan olayların önemi ile ilgili olarak bizzat eserin yazarı Nurjekeuli, yayınlanan mülakatlarının birinde arşiv belgelerine dayanarak 6 milyonluk Kazak halkından yaklaşık 4 milyon kişinin bu dönemde öldüğü bilgisini paylaşır (Dilek-Ahmetova, 2017; 77).

‘Ey, Dünya Ey!’ romanı, yazarın diğer pek çok eserinde olduğu gibi bir kadın kahramanın bakış açısıyla kaleme alınan, arka planında ‘aşk’ duygusunun yer aldığı tarihî bir romandır. Tarih ve roman arasında ‘zaman’ unsuruna bağlı güçlü bir müştereklik vardır. Buna karşılık bir bilim dalı olması nedeniyle sıkı kurallarla sınırlanan tarihe göre, sanatın imkânlarını kullandığı için roman daha rahattır. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında ileriye ya da geriye doğru hareket eden roman yazarı, zamanı esnetip amacı bakımından kullanışlı hale getirir (Yalçın, 2012; 264).

Eserin tarihî bir roman olması Kazak yazarın aidiyetle bağlı bulunduğu halkı için olaylar ve sanal da olsa kahramanlar üzerinden şekillendirdiği 'kimlik' inşasını daha da anlamlı bir hâle getirmektedir. Yine romanda ele alınan tarihî dönemin ana aktörlerinden biri olan Ruslarla ilgili 'imaj' da yazar tarafından yorumlanan tarihî olayların etkisinde biçimlenmektedir. Eserin bu özelliği her iki kavramın okur tarafından yazarın istediği biçimde anlaşılmasını ve kabullenilmesini kolaylaştırmaktadır.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. 'Geçmiş' başlığı ile verilen ilk bölümde 1916 yılının başlarından sonuna kadar geçen bir zaman dilimi yani yaklaşık bir yıllık bir süre anlatılmaktadır. Bu bölümde Çar hükümetinin Kazakları zorla askere alma sürecine karşılık onların isyanı, bu isyan neticesinde yaşanan soykırım ve Çin'e kaçış, Çar'ın ısrarından vazgeçip geçici hükümeti kurması sebebiyle tekrar ülkeye dönüş işlenir. 'Sonra' başlığı ile verilen ikinci bölüm 1917 yılı Ekim Devrimi'nin hemen öncesine başlar ve 1924 yılında merkez kahramanlardan Tazabek'in bir Rus tarafından öldürülüşüne kadar sürer. İlk iki bölüm toplamda sekiz yıllık bir zamanı hikâye etmektedir. İkinci bölümle aynı başlığın kullanıldığı üçüncü bölüm, ikinci bölümün bittiği 1924 yılından 61 sene sonrasına yani 1985'e sıçrar. Ara kısımlar geriye dönüş tekniği ile ve özetlenerek verilir. Romanın bu son bölümü 1991 yılının Aralık ayında Kazakistan'ın bağımsızlığının ilan edildiği gün Şeyi'nin ölümüyle biter.

## **2. Beksultan Nurjekeuli'nin 'Ey, Dünya Ey!' Adlı Romanında Kazak Kimliği ve Rus İmajı**

Beksultan Nurjekeuli 'Ey, Dünya Ey!' adlı eserinde 'Kazak Kimliği' soy, ırk temelli bir kimlik olarak değil; en temel insanî ilkeleri de içeren kültür temelli bir kimlik olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple 'Kazak kimliği'ni oluşturan kültür dairesinin içerisinde gönüllü olarak yaşayan ya da ona tahammül göstermenin ötesinde gıpta ve anlayışla bakan Rus, Kırgız veya başka soydan biri de bu kimlik başlığında değerlendirilmektedir. Bu anlamda 'kendi' olarak adlandırılabilen 'Kazak kimliği'nin sınırları oldukça esnek olarak verilir.

'Kazak kimliği'nin karşısında 'öteki' olarak konumlanan 'Rus imajı' ise bu kimlik dairesini var eden kültür kodlarına ve en temel insanî ilkelere yabancı olmayı ya da ondan derin bir kopuşu ifade etmektedir. Bu anlamda 'Rus imajı'nı da Ruslarla sınırlamamak gerekmektedir. Ruslardan başka Kalmuklar, Çinliler hatta kendi kültürlerinden koparak ötekileşen Kazaklar bile bu imaj algısı ile anlatılmaktadır.

## **3. Kazak Kimliği**

Kazak kültür dairesini biçimlendiren en temel unsur dildir. Eserin kahramanları birbirlerine seslenirken kimliklerini ifade edecek şekilde kültürlerine bağlı ve saygılıdır. Roman kahramanının yengesi Jüzük, eşinin kız kardeşine (görümcesine) seslenirken onun asıl ismi olan 'Şeyi' yerine geleneklerine bağlı olarak kendi taktığı 'Jibekcan' ismiyle seslenir. Yine kendilerinden büyük kişilere saygı gereği ismini kısaltıp sonuna saygı gereği '-ke' ekleyerek seslenirler: "...babası bugün tamamen başka birisiydi. İki kelimenin birinde 'Ömeke, Ömeke' diye Tazabek'in babasının önünde kendini küçük göstermişti. Tazabek babasına çekmiştir, ihtiyar Ömerali bağdaş kurarak oturduğunda da büyük görünürdü." (Nurjekeuli, 2018; 37)

Romanın başkahramanlarından Tazabek, yaşadığı yerde öğretmenlik yapma ve Ruslara da dil öğretme konusunda kendisine gelen teklifi reddeder. Ona göre kendi dilini öğrenmesi daha önemlidir. Fakat iyi eğitim almış bir Kazak olan Zarip onu ikna eder: "Eee, Tazabek, Ruslara Kazakça yazmayı öğretmek de bir gurur vesilesi değil mi? Neden kaçırıyorsun? Kabul et!" (Nurjekeuli, 2018; 257)

Esasen daha romanın başında romandaki olumlu Rus imajını temsil eden ve Kazak kimliğinin kültür dairesi içerisine de alınan Sofya ile romanın ilerleyen bölümlerinde olaylara dâhil olan Kobzev'in iyi derecede Kazakça bilmesi de dilin kimlik inşasındaki yerine işaret eder (Nurjekeuli, 2018; 20, 217, 290).

Nurjekeuli romanda özellikle eğitim meselesi üzerinde durur. Dil de bu mesele için hayatî bir öneme sahiptir. Kazaklar ve onların dili Kazakçanın da genel Türk kimliği içerisinde ele alınabileceğini kahramanı Tazabek'in ağızından söyleten yazar, Kazakçayı diğer Türk dillerinden daha müstesna bir yere koyar ve onu sistemli hâle getiren Ahmet Baytursunoğlu'nu över:

“Tazabek'in eğitim alırken tanıdığı bir diğer Kazak Ahmet Baytursunoğlu idi. Kelimeyi doğru yazmaya ‘imla’ diyordu. Onun dediğine göre ‘imla’nın dilin kurallarına göre yapılması gerekir, dili ise zorla imlaya bağlamamak gerekiyormuş. Kırgız, Özbek, Türkmen, Tatar, Başkurt, Nogay hepsinin dili Türktür ve onların içindeki en düzgün Türk dili Kazakların diliymiş. ‘Köpeğin kötü’ denince alınan Kazak bununla nasıl övünmesin. Arap alfabesiyle yazılan yazıyı tüm Türk halkına öğretene o kişiymiş.” (Nurjekeuli, 2018; 262)

Nurjekeuli, Kazakçanın Kazak kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünür. Kendisiyle yapılan bir röportajda devlet yönetimindeki Kazakların Kazakçayı kullanmadıklarından şikâyet ederek onları Rus olmakla suçlar. Günümüz Kazakistan devletini Rusça konuşan Kazakların yani dolaylı olarak Rusların idare ettiğini savunur:

“Birçoğunun ‘Kazak dili için ölüyoruz ve Kazakça dilini geliştirmek için canımızı veriyoruz.’ şeklindeki sözlerinin hepsi yalan. Kazakça günümüz Kazakistan devletini idare ederken bile kullanılmayan bir dildir. Kazakistan Devletinde hiç kimse devlet idaresinde Kazakçayı kullanmıyor, yetkililer Kazakça konuşmuyor. Bu yüzden hâlâ Rusya tarafından yönetiliyoruz. Bu gerçekleri söylediğimde onların hoşuna gitmiyor.”

(<https://adebiportal.kz/kz/news/view/19006> 15.02.2019).

Romanda ‘Kazak kimliği’nin temel unsurlarından biri de şiir ve müziktir. Toplumların özellikle müzik kabiliyeti içine doğdukları toplumun kültür ortamı tarafından şekillendirilir. Müzik, en az dil kadar toplumların hafızasını ve hayatını içerisinde barındıran bir kimlik unsurudur (Köseoğlu, 2013; 22). Esasen Kazaklarda özellikle sözlü şiir, müzikle birlikte en çok kullanılan sanattır. Bu toplumda dombıra çalıp şarkı söyleyemeyen, irticalen şiir okuyamayan yok gibidir (Altınmakas, 2014; 23). Bu husus, romanın Rus kahramanı Kobzev tarafından da dile getirilir: “*Türkü söylemeyen, şiir yazmayan Kazak yoktur.*” (Nurjekeuli, 2018; 218) Bu anlamda daha ilk sayfalardan başlayarak çeşitli vesilelerle dombıra eşliğinde Kazak şiiri ve müziği; romanın arka planında ‘aşk’, ‘ayrılık’, ‘ölüm’ duygularına eşlik eder. Hemen her türlü acı ve zalimce tablo bu müzik eliyle onarılmak istenir gibidir.

Romanda kullanılan türküler yoluyla Kazak Kimliğini oluşturan tarihi olaylara da telmihler yapılır. ‘Şaltabay’ın türküsü üzerinden (Nurjekeuli, 2018; 195, 222, 223) roman kahramanı Tazabek ile kan bağı daha önce açıklanan ‘Tazabek Pusırmanoğlu’ olayına gönderme yapılır (Nurjekeuli, 2018; 21). Esasında Tazabek karakteri geçmişteki bu karakterin esere bir yansımasıdır. Rusların 19. yüzyılda gerçekleştirdiği işgal hareketine Ulu Cüz’ün Alban koluna mensup Kazaklarının Aksakalı Tazabek başkaldırır. Kendisine teklif edilen tüm makam ve idari görevleri reddederek 1871 yılında Doğu Türkistan Hanı Elehan’a sığınır. Ruslar bu duruma tepki gösterip Doğu Türkistan Hanlığına savaş açar. Başlarda Rus saldırılarını püskürten Kazak ve Uygur Türkleri Ruslarla anlaşılan bazı hainlerin fitneleri ve çıkardıkları kardeş kavgaları neticesi zayıf düşerek bağımsızlık mücadelelerini kaybederler (Kaşgarlı, 2004; 248-249). Şaltabay o kahramanla birlikte hareket eden Savrık’ın kardeşidir. Savaşın kaybedilmesi sonrasında Tazabek öldürülür, Şaltabay da Sibiry’a sürülür. Şaltabay

bir batır olmanın yanı sıra bir 'akın' yani şairdir. Tazabek'in kişiliğinde Kazak kimliğinin bayraklaştıran şiirler söyler. Kitapta bu şairden yapılan alıntı ile Kazak kimliğinin bağımsızlığından ödün vermeme ve diğer Türk halklarıyla birlik içinde hareket etme özelliğinin altı çizilir.

Romanda 'Sopiya' olarak anılan Rus kızın okuduğu 'Beş Karakter' şiirinin şairi 'Ködek Maralbayulı' da Alban Kazaklarının iyi tanıdığı bir şairdir. 1888 yılında Almatı'da dünyaya gelen ve 'Ateş Ağızlı' şair olarak da bilinen Ködek, gerçekçi şiirleriyle tanınır. Sovyet devrimini açıkça eleştiren bir isim olan Ködek, kendisine zulüm ve baskı uygulanmasına rağmen doğru bildiklerini söylemekten vazgeçmez (<https://turkystan.kz/article/56568-a-yn-k-dek-bajshy-an-lyna-120-zhyl> 18.02.2019). 1937 yılında öldürülen isimler arasında yer alan şairin kitaptaki varlığı, Kazak Türklerinin her şartta ve ortamda doğrudan yana olma özelliğini vurgulamaya dönüktür. Onun şiirlerinde anlatılan Kazaklara has hayattır ve bu hayatı bir Rus'un ağzından duymak Kazakları şaşırtır (Nurjekeuli, 2018; 17, 18). Çünkü bu türkü ve onun temsil ettiği tüm kıymet Kazak kimliği'ne aittir.

Müzikle ilgili romanda geçen bir diğer isim de Pişan'dır. Şair, icracı, şecere okuyan, pehlivan, nişancı ve şarkı sözü yazarı olan Pişan, Jalmen adında çok zengin bir beyin oğludur (Nurjekeuli, 2018; 248-249). Roman kahramanı Kapez kendisi de babası gibi bey olan Pişan'ı bir düğün vesilesiyle gittiği yerde anlatır. Buna göre Jalayır soyundan Bayşegir'den olan Pişan'ın yaşı o tarihlerde yaklaşık otuz üç, otuz dördtür. Marifetli bir akın olan Pişan atışmalara da katılır. Büyük bir düğünde sırayla türkü söyleyen Aşirkül ile Zeynep isimli kızlarla atışmaya başlayan Pişan, atışmanın sonunda kızlar Cengiz Han soyundan olduklarını söyleyince edeple sözüne son verir (Nurjekeuli, 2018; 208-209). Roman içerisinde adı en sık geçen şair Pişan'ın 'Dünya Şirkin' isimli şiiri söylenir. Sonrasında zengin bir beyin zengin oğlu olmakla ve halkı servetiyle sömürmekle suçlanıp kurşuna dizilir (Nurjekeuli, 2018; 258). Pişan; gerçekleri söyleme ve hayata kıymet vermeme, bilgili ve edepli olma yönleriyle Kazak kimliğinin olumlu kıymetlerini temsil eder.

Roman kahramanı Kapez Bayğabıloğlu ve 'Sırğalı Erkemin' şairi Şanşar da Kazak halkının sağduyusunu yiğitliğini, cesaretini temsil eden isimlerdir. Şiir ve müzik Kazaklar için hafızadır, hayattır ve hayaldir. Sadece eğlenceli ortamlar da değil, en sıkıntılı zamanlarında da yüreğine gerçek bir ıstırap düşen bir Kazak herkes adına türkü söyler (Nurjekeuli, 2018; 127). Böylece acının adı konur. Bu şekilde acıya karşı kendisini savunmak daha kolay olur.

Kapez söylediği türkülerle Kazakların görkemli geçmişini temsil eder. Kapez Kazak kimliği'nin ilmini, sanatını ve aklını esere taşır. Esere de ismini verdiğini düşündüren 'Dünya-ay' koştasu ve halkının sıkıntılarını anlattığı 'Ağır gün-ey' şiiri ile hayatın içerisinde bir kahramandır. Eserde yer verilen türküler genellikle hüznü türkülerdir. Ağırbaşlı ve kalbe dokunan bu türkülerle olan biteni anlamlandıran Kazak halkı için türküsüz bir tören düşünülemez. Kapez, Sovyet rejimi tarafından tehlikeli bulunur ve 1939 yılında sürgünde ölür (Nurjekeuli, 2018; 315).

Romana göre müzik, doğuştan gelen bir yetenek olmakla birlikte gelişimi için eğitime ihtiyaç duyar. Kapez sevdiği kızdan ayrılmak pahasına İstanbul'a bunun için gider. Tazabek, Kapez'in yanına çirak olarak aldığı 'Karatay' isimli çocuğun mutlaka eğitim alarak kendisini geliştirmesi gerektiğini söyler (Nurjekeuli, 2018; 261). Romanda 'Baken' dışında şarkı söyleyen tüm isimler Kazak Kimliğinin olumlu yönlerine işaret eden kişilerdir. Müzisyen ve şair olmak, aydın olmakla aynı şey olarak değerlendirilir. Bu sanatı icra edenler sadece aydın değil, aynı zaman da milleti ve doğru bildikleri uğruna canlarından vazgeçecek kadar cesur birer kahramandır. Eserin sonunda Şeyi'nin Oralbek'ten kalan bir hatıra olarak andığı torunu 'Kavsar' da müzisyendir (Nurjekeuli, 2018; 272). O da 18 Aralık Almatı olaylarında

Kazakları bir Kazak liderin yönetmesi için sokağa çıkan gençler arasındadır (Nurjekeuli, 2018; 308). Bu sebeple zulüm görür ve bazı Kazak hocaları tarafından da aşağılanır. Ama doğru bildiğini yapmaktan çekinmeyen bir karakteri vardır.

Müziyen olarak eserde yer verilen Baken ise olumsuz bir karakterdir. Bu sebeple okuyucu onun ciddi bir eser seslendirdiğine şahit olmaz. Komik ve kıymetsiz şarkılarla şahsiyetini sergiler. Onun üzerinden Türkiye Türklerinin müzik zevki de kısmen ötekileştirilir ve tenkit edilir (Nurjekeuli, 2018; 212). Sürekli hainlik eden ve bencil bir karaktere sahip olan Baken, bu sebeple Kazak kimliği içerisinde düşünülmez.

Eserde müzik, Kazaklar için aynı zamanda bir zaaf gibi ele alınır. Bazen türkünün ezgisinden sözün anlamına inemeyen Kazaklar, Rusların sözlerindeki ezgiyle de aldanırlar. Kendisine yumuşak ve ahenkli konuşan herkesi dost bilip ne söylediğine dikkat etmezler. Bir ninni sahnesinden hareketle bu mesajı veren yazar, birçok yerde olduğu gibi burada da Kazak halkını saf olmak yönüyle tenkit eder (Nurjekeuli, 2018; 164). Kazakların dini anlayışı da buna benzer bir özellik gösterir. Şeyi, Kapez ailesi için Kuran okurken işittiği sözleri anlayamaz ama sözlerin ezgisindeki kudrete teslim olur (Nurjekeuli, 2018; 199). Fakat buradaki durum tenkit konusu yapılmaz. Yazar bu durumu olağan kabul eder. Çünkü Kazak kimliğinde din folklorik bir ritüel gibidir. Kuran okunur, dua edilir; fakat hayat din ekseninde biçimlenmez. Bu durumu yazar Kazak Kimliğini temsilen eserde yer verdiği Şeyi üzerinden şöyle ifade eder: “*Şeyi itikatlı fakat dindar değildi.*” (Nurjekeuli, 2018; 306)

Eserde, kahramanlara verilen isimler Kazak kimliği açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda Tazabek’in 1923 yılında doğan üçüncü çocuğunun isminin ‘Kenesbek’ olması da oldukça dikkat çekicidir. Sovyet döneminin özgür ortamında doğduğu için Kazak tarihinin önemli bir ismi olan Kenesarı Han’ın ismi verilir (Nurjekeuli, 2018; 263). Yazarın bu isimlendirme üzerinden Sovyet dönemi hakkındaki olumlu değerlendirmesi kahramanlarının bir sürecin sonunda gerçekleri fark edip bilinçlendiğine işaret etmek; böylelikle önyargısız, realist bir tutum sergilediğine okuyucuyu ikna etmektir. Bir diğer sebep de o tarihte Sovyet Rusya için Çarlık Rusya’sının emperyalist bir devlet olarak tanınması ve Kenesarı Han’ın bu sömürgeci hükümete isyan etmiş olmasıdır. Kenesarı Orta Cüz hanlarından Abılay Han’ın en küçük oğlu Kasım Han’ın oğludur. Kazakistan’ın Kökşetav bölgesinde 1802 yılında dünyaya gelen Kenesarı, 1841-1847 yıllarında Orta Cüz’ün Han’ı olmakla birlikte bütün Kazakları idaresi altında birleştirmek için çalışır (Tansu-Özdemir, 2017; 211-212). Çarlık Rusya’sının sömürü düzenini reddeden tarihî bir kahraman Kazakların sömürü düzenine en başından karşı olduğuna işaret etmektedir.

Kazak kimliğinin önemli bir özelliği de tabiattır. Kazak, tam anlamıyla tabiatın bir parçasıdır. Çadırda ve göçebe bir hayat süren Kazakların tüm hayatı tabiatın kucağında geçer. Tabiatın dilinden anlayan Kazaklar ona ait detayların bilgisine hâkimdir. Roman kahramanı Tazabek’in dağ ile ilgili değerlendirmesi bu anlamda dikkat çekicidir: “*Dağın güzelliğini dağ görmeyenler nereden bilsin? Dağ dediğin düz yerin üzerinde bir yükselti diye düşünülebilir. Dağ dediğin sadece yükselti mi? Kayası, kalın çam ağacı, birbirine eklenen çalılar, pınarları, uçurumu, otu ile çiçeği hayvanı ile kuşu bu hayatın hiçbirini başka yerde olmayacak, başka yerde bulunamayacak kadar muhteşem!*” (Nurjekeuli, 2018; 88)

Eserde tabiat, Kazak kimliğinin o kadar önemli bir unsuru olarak değerlendirilir ki Kazak insanı onlara benzetilerek anlatılır. “*Başkalarının bilmediğini bilen, görmediğini gören insanlar da dağ gibidir belki. Rahmetli babası da öyleydi!*” (Nurjekeuli, 2018; 88-89) Dağ dışında Kazak insanı cesareti, doğruluğu ve birlik halinde oluşu bakımından çam ağacına da benzetilir: “*Her çam ağacı birleşince yeri göğü devirecek gibi olurdu. Öyle kudret diğer ormanda yoktur. Çam ağacı ne eğilir ne bükülür, sadece sallanır. Dümüz büyük ve dik*

durarak ölür. (...) O tarafta Kapez, burada Kitapbek, kurşunlanan Pişan hepsi ayrı bir çam ağacıdır." (Nurjekeuli, 2018; 266) Kazakların çama benzetilmesi yazar için ideal olandır. Mevcut durumda çam tabiatlı Kazaklar olsa da bunların sayısı azdır ve birlikleri eksiktir: "Çam ağaçlı ormanın yanında otursa bile Kazakların çam ağacı gibi olamayışına sinirlendi." (Nurjekeuli, 2018; 266) Kazaklar için zaman da bir tabiat unsuru olan rüzgâra benzer (Nurjekeuli, 2018; 266).

Kazaklar, hayatlarını hayvancılık yaparak sürdürürler. Hayvancılık yapmak demek de tabiatı gereği gibi tanımak demektir. Hemen her Kazak, geçimini hayvan bakarak sağlamaktadır (Nurjekeuli, 2018; 230). Kazak halkının kıtlık zamanında yaşadığı ağır kayıpların sebebi de hayvanlarının elinden alınması yani tabiatla irtibatının koparılmasıdır (Nurjekeuli, 2018; 299). Tabiatla arası iyi olan Kazakların, zamana yine tabiat üzerinden ayak uydurmaları sağlanır. Bu anlamda roman kahramanı Tazabek Ruslardan tarım faaliyetlerini öğrenir. Hatta bir de "Tayken Toğan" olarak adlandırdığı sulama kanalı açar (Nurjekeuli, 2018; 264-265).

Kazak Kimliğinin en temel unsurlarından biri de şereftir. Şeref; "Bir kimsenin gördüğü saygının dayandığı mânevi yücelik, onur, haysiyet (Topaloğlu, 2014; 1182)." şeklinde tanımlanmaktadır. Yani Kazak toplumunun her bir ferdi saygıyı hak edebilmek için yaşar. Esasında katlandığı her sıkıntıya 'şeref' için katlanır. 1916 yılında Ruslara asker verme tartışmaları sırasında yapılan tartışmalar esnasında Kazak yönetici Jakıpbek Kazaklara şöyle seslenir: "Benim görevim, Rusların öldürdüğü Tazabek atalarımızın da Avbakir kardeşimin de intikamını almak değil, horlanan Kazakların şerefini korumak! Hepimiz bugün şerefimiz için toplandık, onun için ata bindik!" (Nurjekeuli, 2018; 52)

Kazaklara göre saygın olmanın şartlarından biri 'ahde vefa' yani ne pahasına olursa olsun verdiği sözden dönmemektir. Şeyi'nin ağabeyi Ağıntay, babası Tilevli'yi Ruslarla savaşmaktan vazgeçirmeye çalışır. Babası onun ısrarına: "Ne olursa olsun halkla birlikte yaşayacağız. Öyle yapmazsak 'andı bozani ant çarpar oğlum!" (Nurjekeuli, 2018; 45) şeklinde cevap verir.

Saygın olabilmeyen yani şerefli kalabilmenin bir diğer şartı kadirşinaslıktır. Nitekim romanda Çin'e kaçış yolunda kendisinden haber alamadıkları Serikbay'ı aramak için gönüllü olan Nüsipbek Kazakların kadirşinaslığına örnek bir roman kahramanıdır: "Serikbay'ı ben araştırıp geleyim. O benim kardeşim ve yaşıttız. Onu ben aramazsam başka kim arar? Ölürsen ölürüm, onun canı benim canım kadar önemlidir." (Nurjekeuli, 2018; 93) Fakat kadirşinaslık başkasını kendisine minnetle bağlamak da değildir. Bu sebeple Kazak yaptığı iyiliği başa kakmaz ve o iyiliği karşılık bekleyerek yapmaz. Tazabek bir diğer roman kahramanı Tabay'la ilgili olarak: "Bir kere iyilik yaptık diye onu avucumuzda tutarsak bunların ne günahları var? O da kendisi gibi Allah'ın bir kulu değil mi?" (Nurjekeuli, 2018; 195) şeklinde düşünür.

Kazak kimliğinde vatan sevgisi de önemli bir unsurdur. Kazaklar başlarına gelen tüm sıkıntılara bu sevginin verdiği güçle karşı durur. Vatan sevgisi tüm sürgünlere, kıyımlara rağmen onları ayakta tutan güçtür. Kazaklar için 'vatan' sadece yaşamak için değil ölmek için de güzel ve gereklidir: "Bu kadar eziyete, açlığa dayanmalarının sırrı, sadece doğduğu toprağa yetişip doğduğu toprakta ölmek arzusuydu (Nurjekeuli, 2018; 131)." Kazaklar vatan söz konusu olduğunda diğer tüm kavga ve kırımlıkları bir kenara bırakıp düşmana karşı topraklarını savunmak için canını ortaya koyar. II. Dünya Savaşı'nda Alman saldırısına karşı Sovyet Ruslarla birlikte vatanlarını ölümleri pahasına korurlar (Nurjekeuli, 2018; 297).

Misafirperver bir halk olan Kazaklar misafirlerine ellerindeki en kıymetli yemekleri ikram eder (Nurjekeuli, 2018; 201). Kazaklardan birinin başına gelen bir sıkıntıda diğer kazaklar tam bir kardeş gibi yardıma koşar (Nurjekeuli, 2018; 229). Yine misafirine ikram

etmek ve gerektiğinde diğer Kazak kardeşine yardım etmek için Kazaklar çok malın olmasını ister. Kazaklar misafirin ya da ihtiyaç sahibinin kim olduğuna da bakmazlar. Gerektiğinde bir Rus'a da evlerini, sofralarını açıp, imkânlarını paylaşırlar: “*Köpzip ilk defa Moskova'dan geldiğinde Bayğabil onun ailesine bir yıl bakmış. Adam bir ineğini vermiş, giyeceğine, içeceğine her şeyine yardım etmiş.*” (Nurjekeuli, 2018; 146)

Çok malın elde edilmesi ve korunması için de nüfusun çok olması gerekir diye düşünürler. Malın ve çocuğun çok olmasına sevinirler ve bunlarla övünürler (Nurjekeuli, 2018; 251). Kazak toplumuna göre çokluk kuvvettir. Kazakları düşmanları ilk önce nüfusunu azaltarak zayıflatır. Bu sebeple yapılması gereken ilk şey çoğalmaktır: “*Kazakların yapacağı ilk şey, her nasıl olursa olsun çoğalmaktır. (...) 1916 en ağır, en zorlu yıldır, Kazaklar çok azalmıştı. Çarın buyruğuna karşı çıktı diye bahaneler uydurup suçluyu da suçsuzu da öldürdüler. Kadın erkek, çoluk çocuk demeden hayvanları bile öldürdüler. İşte bizi azaltmak için yeryüzünden yok etmek için kırdılar.*” (Nurjekeuli, 2018; 162)

Kazaklar soyun devamına oldukça önem verir. Roman kahramanı Tazabek'in babası Ömerali, oğlunu evlendirmek için bu sebeple acele eder (Nurjekeuli, 2018; 35). Şeyi, ağabeyi Ağıntay'ın oğlu Samen'in çocuklarının vefatı sebebiyle onun soyunun kesileceğinden endişe eder (Nurjekeuli, 2018; 296). Soyun devamı sadece bir ailenin değil milletin ayakta kalması için gereklidir. Şeyi ve Tazabek arasındaki bir diyalog bu hususun önemine işaret eder: “*-Erkekler kadını ne için korur biliyor musun? -Çünkü kadın evlat verir. -Peki, evlat için neden canını verir? -Çünkü o sadece kendisi için değil, halkı için de değerlidir. O ne kadar mütefekkir olsa da evladı olmayan halk er ya da geç yok olmaz mı? -Evet, öyledir. Allah bizi yok olmaktan korusun!*” (Nurjekeuli, 2018; 166-167)

Kazaklar için soyun devamı demek, devletin gelişmesi demektir. Bu sebeple çocuğu koruyup yetiştirmek, torun büyütme çok sorumluluk gerektiren ve kıymetli bir iş olarak görülür:

“*Torunlar ve torunların evladının mürüvvetini görmek Kazaklar için her şeyden önemlidir. (...) Torunu ile torun evlatlarını kucığına alıp koklamak anne ile ninenin önündeki hayatın en muhteşem olayıdır. O koku, insana sonsuz hayat veren yeryüzündeki en güçlü ilaçtır. Bu ilacı ne okumuş insan ne ulema yapabiliirdi. Çünkü onu Allah'ın kendisi yapmıştı.*” (Nurjekeuli, 2018; 304)

Kazaklarda sadece büyükler küçükleri kollamaz, küçükler de hayatlarının her noktasında büyüklerine saygıda kusur etmezler. Büyükler küçükleri yetiştirirken onlara adalet başta olmak üzere cesaret, kanaat ve akıllı kullanma gibi hasletleri öğretir. Büyüklerin varlığı küçüklerin hayatına bir nizam ve ahenk verir. Tazabek annesi Kalişa'yı kaybedince bunu daha net anlar: “*Oralbek, Şeyi ve Tazabek hepsi birbiriyle irtibatı kopmuş akrabalar gibi oldu. Sanki onları uyumlu hale getirip bağlayan ince ipi rüzgâr koparmış gibiydi.*” (Nurjekeuli, 2018; 231)

Kazaklar ancak güçlü liderlerin arkasında güçlü olabileceklerine inanır. Yaşadıkları sıkıntıları ve zayıflıklarını aralarında birliği tesis edecek güçlü bir liderin olmayışıyla açıklarlar. Zira Kapez'in de dediği gibi: “*Başkanı akıllı olanın halkı da akıllı olur, başkanı zayıf olanın halkı da zayıf olur.*” (Nurjekeuli, 2018; 222) Cüz ve uruglara ayrılmış çok parçalı bir toplum olan Kazaklarda devlet idare etmekle akraba ilişkilerini sağlıklı yürütmek arasında da çok bir büyük bir farklılık yoktur. Zira her urug ve onların bağlı bulunduğu her cüz küçük bir devlet gibidir. Tazabek bu sebeple akrabalarının evlatlarını da kendi evlatları gibi görüp gözetmeyi bu küçük devletin dizginlerini elinde tutmak için kendisine bir borç ve genel olarak Kazak kimliği için ‘*en güzel haslet*’ olarak kabul eder (Nurjekeuli, 2018; 305).

Yazar, eserde roman kahramanı Tazabek'i rastgele hareket ettirmez. İsmi de özenle seçtiği kahramanın kuru bir intikam hırsının esiri olmasına izin vermez. Tazabek hakkı olandan fazlasının peşine düşen bir açgözlü de değildir. O gelişmeye ve yeni şeyler öğrenmeye uzak, sabırsız, sır tutamayan ve zayıf biri de değildir. Tüm Kazakları temsil edecek şekilde kurgulanan roman kahramanı tam aksine aklıyla düşünen, kanaatkâr, sabırlı, gelişmeye, öğrenmeye açık, ağzı sıkı ve güçlü biridir.

İdeal bir Kazak insanı gibi biçimlenen Tazabek diğer tüm Kazaklar gibi haksızlığa, zayıfın ezilmesine de rıza göstermez. Fitrat itibariyle savunmasız olan kadınların toplum tarafından suçları olmadığı halde gördükleri zarar sebebiyle aşağılanıp dışlanmalarına izin vermez. Göç sırasında kendisinden yardım isteyen herkesle elindeki imkanları paylaşır. Can düşmanı olan ve sonunda kendisini öldüren Rus'un kırılmış bacağına bile tedavi edip onu evine kadar bırakır. Misafiri olduğu bir düğünde bir çocuğun haksız yere zulüm görmesine de göz yummaz. İyi niyetle nefsi müdafaa yapan Tazabek, her ne kadar kaybediyor gibi görünse de temsil ettiği kimliğin en sonunda kazandığı görülür.

Şeyi 24 yaşındayken kocası ve romanda Kazak kimliğini temsil eden ideal kahraman Tazabek öldürülür. 61 sene sonrasına sıçrayan roman zamanı Şeyi'nin geçmiş günleri anmasıyla sürer. Şeyi, Tazabek'siz geçen ve geçecek bunca yıllık ömrü onu anlatmak ve hatırlatmak için yaşadığına inanır. "*Zaman her şeyi çözer, diye avunuyordu halk. O dediğin çözüm sadece unutmaktır fakat unutmak ibret değil unutmamak ibrettir. Babalarını unutan insanı, nesli de unutmaz mı? Şeyi de ölürse Tayken'in karmakarışık hayatını evlatlarına kim anlatırdı?*" (Nurjekeuli, 2018; 273)" Tazabek'in anlatılmasından maksat Kazak kimliğinin olumlu örneklerinin tarihi akış içerisinde nesiller arasında yaşatılmasıdır.

Eserde 'Kazak kimliği' en geniş anlamdaki insanî ilkelerle temellendirilen bir kültür zemininde tanımlanmaktadır. Her ne kadar zulüm görmenin neredeyse tek sebebi Kazak kimliğine sahip olmaya indirgense de (Nurjekeuli, 2018; 143) barışsever, adil ve huzur içerisinde yaşamının Kazak olmakla değil, insan olmakla mümkün olabileceği mesajı verilir. Allah herkese Rus, Kazak diye bakmadan hayat hakkı vermişken; herkes Âdem peygamber ve Havva anadan yaratılmışken insanlar arasında ayırım yapmak art niyetlilik (Nurjekeuli, 2018; 254). Bu sebeple her ne kadar Kazak olsalar da Baken, Tunik'in çocukları, Yönetici ve Kapez ile Kavsar'ın ölümüne sebep olanlar gibi olumsuz tipler 'Kazak Kimliği' dışında bırakılıp ötekileştirilirken Rus olmalarına rağmen Sophia, Kobzip, babası bir Rus olduğu halde Oralbek, aslı Kalmuk olmakla birlikte Davlatbey ve Kırgız Tabay 'Kazak Kimliği' içerisinde değerlendirilir.

Görenekli Kazaklar, kimliklerini inşa ederken huzur, adalet, barış ve kardeşlik ilkelerini esas alır. Nitekim Kazaklara göre çoğu zaman kötü olan sistem ya da hükümet değil, o sistemi veya hükümeti temsil eden kötü niyetli insanlardır (Nurjekeuli, 2018; 194). Kötü niyetli insanlara mani olacak bir yasa yapmak da mümkün değildir (Nurjekeuli, 2018; 238). Kötülük de iyilik de insan tabiatının farklı farklı oluşundandır. Bir insanın Kazak ya da Rus olması onun peşin olarak iyi veya kötü olduğu anlamına gelmez. "*Rusların hepsi Kobzev gibi olsaydı 1916 yılında koyunlara saldıran kurtlar gibi Kazaklara saldırmıydı? (...) Bir Kazak Tazabek'i Kobzev gibi tam sevmeyebilir. İkisinin birbirlerine gösterdiği saygının kardeşlerinden üstün olduğunu Allah'tan başka kimse bilmezdi.*" (Nurjekeuli, 2018; 283)

#### **4. Kazak Kadınının/Kızının Kimliği**

Beksultan Nurjekeuli'nin 'Ey, Dünya Ey!' romanında ana kahraman bir kadındır. Yazar, özellikle kadın hissiyatını ve hayatını isabetle anlatmakla tanınmaktadır. Bu eserde de kadın kahramanlar erkeklere kıyasla biraz pozitif bir bakışla ve daha ön plana çıkarılarak



anlatılmaktadır. Genel olarak ana kadro ve figüran kahramanlar içerisinde yer verilen hemen hiçbir kadın olumsuz olarak verilmez. Olumsuz davranışlar içerisinde bulunan kadın kahramanların bu davranışları da şartlar ve zaman ileri sürülerek mazur görülür.

Romanda 'Kazak kimliği' içerisinde değerlendirilebilecek kadınların yeri genel olarak edilgen bir noktadadır. Ona yakıştırılan sıfatlar, kendisinin bir hak olarak kazandığı sıfatlar değil de daha çok kendisine bağışlanmış sıfatlardır. Düşmanın kötülük ettiği kadın, Tazabek'in bir lütuf gibi gösterilen anlayışlı tavrı sayesinde suçlanmaz; fakat Tazabek'in evli bir kadın olan Deneker'le keyfi olarak gönlünü eğlendirmesi de erkeğin başına gelecek basit gençlik hatası haklarından biri olarak meşrulaştırılır. Oysa bu iki şey aynı değildir. Kadının istismar edilmesi sahneleri romanın başından sonuna kadar belli aralıklarla tekrar edilen bir motif şeklinde verilir. Nihayet son kurban ninesinden sonra torunu 'Kavsar' olur. Bu durum Kazak toplumunda kadının hâlâ cinsel bakımdan istismara müsait ve zayıf olduğunu göstermektedir. Gerek savaş gerek düşman zulmü gerekse de sosyal ve siyasi ortam sebep gösterilerek bunlar karşısında kadının çaresiz, güçsüz ve savunmasız olduğu tezi işlenir. Romanda anlatılan ilk olayların başladığı 1916 yılından son olayın gerçekleştiği 1991 yılına kadar birçok şey değişir; ama kadının kaderi değişmez.

Yine eserde kadınlar erkekler tarafından belli bir sebeple korunan varlıklar olarak anılır. Kadınların korunmayı hak edebilmeleri için erkeğe ve nihayet halkına evlat vermesi gerekir. (Nurjekeuli, 2018; 166-167). Kadın yine erkeklerin kendisine güvenip değer vermesini istiyorsa dürüst olmalıdır (Nurjekeuli, 2018; 79). Fakat buna karşılık erkek; 'düşmandan kalesini saklayan biri gibi' sır saklayabilen, (Nurjekeuli, 2018; 192, 243) halkının intikamını almakla görevli soylu biri olarak içindeki fırtınaları gizleyebilen biri olmalıdır (Nurjekeuli, 2018; 103). Kadın erkeğine saygı gösterdiğinde esasında halkına saygı göstermiş olur (Nurjekeuli, 2018; 277). Kazak kadını romanda Rus kadınından farklı olarak kocasının her dediğine 'tamam' diyen biri olarak anlatılır (Nurjekeuli, 2018; 190).

Yine romanda Tazabek öldürülünce Şeyi, ölen kocasının kardeşi veya yakınlarından birisiyle evlendirilmesi geleneği 'amengerlik' gereği kocasının akrabası Kenjeğara ile evlendirilmek istenir. Bu teklif Şeyi'den önce Kenjeğara'ya yapılır; fakat o bunu kabul etmez. Bu sebeple durum Şeyi ile paylaşılır. Şeyi, Kenjeğara bir yana büyüklerinden bile böyle anlayışlı bir yaklaşım beklemediğini söyler. Sonrasında cesaretini toplayıp evlenmemeyi seçer (Nurjekeuli, 2018; 274).

O dönemde yazılan farklı türdeki metinlerden hareketle Kazak kadınının evlenmesi meselesinde kararı babası başta olmak üzere kadın dışındaki aile bireylerin verdiği; kadının bir mal gibi alınıp satıldığı söylenebilir. Bu genel bilgiye karşılık Nurjekeuli eserinde gerçekleşen evliliklerin tamamında kadının rızasının alınmasını sağlar. Kitaptaki evliliklerin hiçbirini kadına rağmen yapılmaz. Evliliklerin sona ermesi de eşlerin ölümle gerçekleşir.

Roman kahramanlarından Kamza evlidir ve bu evlilikten üç kızı olur. Fakat soyunun devam etmesi için bir erkek çocuğunun olması gerektiğini söyleyerek hanımından ikinci evlilik için izin ister. Şeyi'ye soyunu sürdürecektir bir erkek çocuk için kendisiyle evlenmesini teklif eder (Nurjekeuli, 2018; 283). Bu durum anlatıcı tarafından da yadırganmaz. Buna göre Kazak toplumunda kız çocuğunun soyun devamı için yeterli görülmediğini, erkek tarafından korunmak ve halkına hizmet etmek için kadının onlara vermesi gereken evladın erkek olduğunu anlamak mümkündür. Ayrıca çok eşlilik durumunun da olağan olduğu tespiti yapılabilir. Nitekim romanın en az Tazabek ve Şeyi kadar önemli kahramanlarından olan iyi eğitilmiş bir aydın, şair ve müzisyen Kapez de ilk karısı Jibek'ten sonra bir Uygur kıza âşık olur. Onunla da evlenmek ister. Jibek bu talebe rıza göstermemiş olacak ki evlilik gerçekleşmeyince barışlılar (Nurjekeuli, 2018; 300-301).

Kazak kadınının kimliği ile ilgili olarak Tazabek üzerinden genel akıştan farklı bir diyalog paylaşılır. Kitapbek, Tabay ve Tazabek arasında taşınma kararına dair geçen bir konuşmada Tazabek; bu kararı tek başlarına alamayacaklarını, hanımlarıyla konuşmaları gerektiğini söyler. Bu beklenen ve alışık olunan bir cevap olmadığı için olsa gerek Kitapbek onu, şaka ile karışık 'kılıbık' olmakla suçlar (Nurjekeuli, 2018; 242).

Romanda Şeyi'nin bir gece önce Kazak bir yönetici tarafından istismara uğradığı ve bunun Şeyi için bile sıradanlaştığı bir tarihte 'Kadınlar Bayramı' ilan edilmesi oldukça ironiktir. Kadından alınan tüm mukaddesine karşılık, o gün kendisine verilen yeni haklar ya da özgürlükler değil sadece bir defterdir.

Kadınlar gerekli, kız çocukları ise erkek çocuklarının içerisinde ve özellikle bir tane olmak kaydıyla güzeldir (Nurjekeuli, 2018; 207). Bu sebeple olacak Tazabek'in de iki oğlu ve neredeyse sadece adının Gülsan olduğu, liseyi bitirdiği ve kocaya kaçtığı söylenen bir kızı vardır.

Şeyi romanın başkahramanıdır ve hemen her şey okuyucuya onun gözünden aktarılır. Kazak kadının kimliğinin yengesi Jüzük ve kayınvalidesi Kalişa ile birlikte en ideal örneklerinden biridir. Dikkati çeken en önemli ortak özellikleri fedakâr, çalışkan ve itaatkâr oluşlarıdır. Hemen hepsi eğitimin ne kadar önemli olduğunu iyi bilir. Hayat pratiği konusunda inisiyatif alan ve özellikle aile içerisindeki hayatı idare eden konumundadırlar. Şeyi eğitimini ilerletip öğretmen olmayı da başarır. Fakat romanın sonunda 'Kavsar'ın yaşadığı trajedi, okuyucuda Kazak kadınının onca yıllık birikimini bir kalemde kaybederek romanın başındaki noktadan bile geriye düştüğü hissi uyandırmaktadır. Zira 1916 yılının göçebe hayatında, eğitimsiz Kazak toplumunda doğup büyüyen Tazabek, düşmanın istismarına uğrayan eşine kayıtsız şartsız sahip çıkarken, 1985 yılında yani yaklaşık 70 sene sonra eğitim ortamı gelişmiş, yerleşik hayata geçilmişken üstelik bir üniversitede hoca olan bir Kazak öğretmenin düşman tarafından istismara uğrayan bir genç kıza sahip çıkmak yerine onu aşağılaması düşündürücüdür.

Romanda erkeklerden farklı olarak Kazak kadını ile çatışan bariz bir 'öteki' yani Rus kadınından bahsetmek mümkün değildir. Romanın girişinde anlatılan Sophia, Kobzev'in karısı ve Sergeycük'lerin hanımları da dahil tüm Rus kadınları ya Kazak kimliği içerisinde olumlu tiplerdir ya da nötr olarak verilirler.

Romanda anlatıcı ve merkez kahramanın bir kadın olması, yine genel olarak olayların kadınlar etrafında dönmesi yazar tarafından özellikle istenir. Zira roman, Kazak toplumunun zulme ve soykırımı uğradığı bir dönemi konu edinmektedir. Bu çeşit bir acının ve zulmün yazılı bir eserde gözle görülürcesine müşahhas anlatılabilmesi için en ideal kahraman kadrosu ağırlıklı olarak çocuklar ve kadınlardan oluşmalıdır. Böylelikle 'kendi' kimliği üzerinden 'öteki'ni ve onun tabiatını daha net göstermek mümkün olabilir.

## **5. Kazak Kimliğine Yönelik Eleştiriler**

Nurjekeuli eserinde kahramanların aralarındaki diyalogları ve kimi olayları kullanarak 'kendi' imajına dönük eleştiriler yapar. Eser, geçmişin bugüne göre daha iyi olduğu tezini işler (Nurjekeuli, 2018; 36, 261, 310). Bugün hayatın ve insanın geçmişe göre daha kötü olmasının 'öteki' yani düşman Ruslar dışında Kazaklardan kaynaklanan sebepleri de vardır. Kazak halkı eserin anlattığı dönemde olup bitenlerle ilgili olarak iki temel başlıkta eleştirilir: eğitimsizlik ve birlik kuramama.

Kazak halkını daha eserin başında Şeyi, babası üzerinden eleştirir. Zamanın şartlarına uyum sağlayamamış, "*kimseye benzemeyen, masallarda yaşayan ilkel bir halkın kalıntısı gibi bir halk*" (Nurjekeuli, 2018; 37) olan Kazakların en büyük sorunu eğitimsiz oluşudur. Buna

karşılık eğitim almak isteyen ya da eğitim için halkına destek veren hiç kimse yoktur. Kazaklar; eğitimsiz, cahil çok bir toplum halindedir. Türkiye’de eğitim alan bilgili Kapez ile Tazabek üzerinden Kazakların bu eksikliği üzerinde durulur. Kapez bu konuda şu tespitleri yapar:

“Bizde eğitim alan bilgili, zeki kişi çok azdır. O yüzden birbirimizi dinlemiyoruz, düşünmüyoruz. (...) İşte bu suç kendimize aittir, kendimizin okuması gerekir, çocuklarımızı da okutmamız gerekir. Fakat çocuklar eğitim alsın diye hangi Alban’ın zengini okul yapar? Bilmiyorsun, ben de bilmiyorum. Yaşamak için zenginlik gerekir fakat güçlü halk olmamız için ilk önce eğitim şarttır. Gözü açık halkla herkes anlaşabilir. Cahil halkı herkes kandırır, kimse önemsemeyiz.” (Nurjekeuli, 2018; 163)

Yazara göre birlik olamama da dahil olmak üzere Kazak halkının her probleminin temeli eğitimsizliğe dayanmaktadır. Kazaklar göçebe olarak yaşadıkları ve Rus tehlikesinden uzakta buldukları dönemlerde sadece hayat pratikleri, iyi niyetleri ve cesaretle savaşmaları sayesinde her şeyin üstesinden gelmektedir (Nurjekeuli, 2018; 221, 239, 261, 276). Fakat artık zaman ve şartlar aynı değildir. Kitapbek eğitimsiz Kazakların sadece düşmana değil kendi halkına da cehaletleri ile zarar verebileceklerini bir dağ metaforu ile anlatır:

“Eğitim gören insan cahil insandan daha yüksektir. Yüksekte olan kişi yükseği de görür. Dağın tepesindeki kişinin gördüklerini dağın dibinde duran kişi göremez. Fakat ikisi de ‘Biz dağda oturuyoruz.’ derler. Bazen dağın eteklerinde oturan dağın tepesinde oturana fırsat vermez. ‘Zeki aptal kırar.’ sözünde olduğu gibi.” (Nurjekeuli, 2018; 221)

Eğitim bilginin ve tarihin yazı ile kayda geçmesini sağladığı için de önemlidir. Kazaklar eğitim meselesinde gereken çabayı göstermedikleri için kaybettikleri her insanla birlikte geçmiş tecrübe ve bilgi birikimlerini de yitirmekte, yeni şeyler de öğrenememektedir. Bu durum onları bilgiyi yazıyla koruyan ve gelişimini sürekli hale getiren Ruslar karşısında zayıflatmaktadır. Kitapbek Tazabek ve Kobzev’le bir tartışma sırasında bu konuda şunları söyler:

“Bizim Kazakların ilmi aklında, herkes onu birbirimizden sorarak öğrenir, sormadıklarını yaşar öğrenir. Rusların ise ilmi kâğıtta, onu sadece okuma yazma bilen kişi öğrenir. O yüzden Ruslar çoğaldıkça bizim bildiğimiz azalır hayatın ve yasanın sırrı da çoğalıyor. Rusların kâğıttan öğrendiğini Kazaklar öğrenemiyor.” (Nurjekeuli, 2018; 239)

Okuyamayan, yazamayan eğitimsiz Kazak halkının kendi devlet sistemlerini kurup kendi yasalarını yaparak kendilerini yönetme, modern usullerle savaşan düzenli bir ordu kurma gibi bir imkanları olmadığı gibi Rus yasalarında sınırlı da olsa kendilerine tanınan hakları bilme, suçlu olup olmadığı konusunda yasalardan hareketle savunma yapabilme şansı da yoktur (Nurjekeuli, 2018; 163-164). Kazakların cahilliği onları siyaset ilminden de nasipsiz bıraktığı için Ruslar onları sürekli aldatmıştır (Nurjekeuli, 2018; 193). En kötüsü görkemli ve bereketli tarihleri de soykırım, kıtlık, savaş gibi sebeplerle ve hızla yok olan insanlarla birlikte yok olmaktadır: “Kazakların tarihi yoktur, sözündeki gibi zamanı zaman yapan insanı da olmamış. Çünkü yazdırmadı, konuşurmamış. Onun evvelki hayatı günümüzden ileri idi.” (Nurjekeuli, 2018; 310-311)

Yazar, Kazak toplumunda geçmişte uygulanan eğitim sistemini de inceden inceye eleştirir. Eserde kahramanlardan Tazabek ve Kitapbek mollaların eğitici olarak ders verdiği eğitim sisteminde kısa sürede olsa ders alır. Fakat bu eğitim biçimi kıskançlık, dedikodu, fesatlıkla dolu bir ortamda oldukça otoriter koşullarda verilmektedir. Bu konuda Kitapbek şunları söyler: “Ben molladan sadece iki hafta ders almıştım. Bundan ben mi suçluyum yoksa hemen çubuğunu kaldıran molla mı Allah bilir. Fakat ilim alan kişinin her sözü bedenimi ürpertiyor.” (Nurjekeuli, 2018; 253)

Eserde eleştiri konusu yapılan ikinci husus birlik olamamaktır. Esasen bu sorun da daha önce söylendiği üzere cehalet kaynaklıdır. Eğitim alamadığı için kendini geliştiremeyen ve kim dost kim düşman bilmeyen saf Kazak halkı basit sebeplerle birbirine düşmektedir. Kıskançlık, ihanet, korkaklık ilmin olmadığı yerde çoğalan belâlardandır (Nurjekeuli, 2018; 262). Cüz ve uruğlardan oluşan parçalı bir yapıdan oluşan Kazak halkı söz dinletecek, akıllı, eğitilmiş ve cesur bir lidere sahip olmadığı için herkes bencilce sadece kendisini düşünür. Bir araya gelemedikleri için de düşmanlarına kolayca teslim olurlar ve zulme uğrarlar. Yazar eserde bu tespiti Kitapbek'e söyler:

"Kazaklar, aralarındaki başıboşluğa son vermezlerse hiçbir zaman devlet olamazlar. Biri diğerini kötüler, kıskanır. Birisi ileri geçince diğeri onu düşürmeye çalışır. 'Niye öyle yaptın?' dense o hemen kinlenir. Benim düşünceme göre bu da savaş sayılır. Böyle kendi aralarında savaşırken ilerlemeleri mümkün mü?" (Nurjekeuli, 2018; 253)

Eserde Kazaklar birlik kuramadıkları için eleştirilirken yazarın özellikle Ulu cüze bağlı bir urug olan Albanları öne çıkarması, 1916 olaylarında coğrafi konumları sebebiyle daha çok onların eziyet çektiğini vurgulaması ve bu uruğun kaderini, acısını ve hikâyesini genel Kazak toplumu ile yarıştırır gibi ayırması oldukça dikkat çekicidir (Nurjekeuli, 2018; 37, 163). "1916 yılındaki soykırım Albanları yaktıysa 1932 yılındaki açlık tüm Kazakları yıktı." (Nurjekeuli, 2018; 296) Ulu Cüz'e bağlı en eski uruğlardan biri olan Albanlar Tazabek'in ataları, Sophia'nın sahiplenmesi üzerinden öne çıkarılır: "Kazakların geliniyim ve Kojak'ın karısıyım. Alban'ım, Sofiya'da değilim, Sopiya'yım." (Nurjekeuli, 2018; 66) Romanın Kazakların düşmana karşı zayıf olmasının temel sebebini bir olamamak olarak vurgulamasına karşılık bu mikro ölçekli urug vurgusu bu tezin pratik olarak ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Yazar şikâyet ettiği parçalı yapıyı besleyen tutumuyla kendi iddiasını örneklemektedir.

Bütün bunlara rağmen gerek roman içerisinde gerekse romanın finalinde gerçekleşen bağımsız devletin kuruluşu ile yazar, ümitsiz olmadığını da hissettirir. Kapez, gelecekte ümitsiz olan Kitapbek'e şunları söyler:

"Bu savaştan vazgeçmek yoktur. Çünkü bu savaş millet olmanın, birlik olmanın savaşıdır. Bu yüzden senle biz bu savaşta kazanacağız, biz kazanamasa da neslimiz kazanacak diye ümitle savaşmalıyız. Başka türlü düşünmek ihanet olur, halkın geleceği için endişelenmek dediğin budur." (Nurjekeuli, 2018; 253)

## **6. Rus (Öteki) İmajı**

Eserde yer yer 'kendi' ve 'öteki' imajı, insan olan ve olmayan genellemesine indirgense de bu tutum daha çok romancının yansız davranma, gerçekçi olma ve 'kendi' olarak biçimlenen Kazak kimliği içerisinde ötekileşen unsurları dışarıda bırakma; 'öteki' olarak düşünülen Rus ve Kalmuklar içerisinde 'kendi' imajına yakınlaşan unsurları ise içeri alma çabasından kaynaklanan geçici bir tutumdur.

Beksultan Nurjekeuli Rus imajını oluştururken acele etmez. Kahramanlarının bir ön yargı ile hareket etmelerine de izin vermez. Okuyucunun Ruslar konusundaki imajı olaylardan hareketle ve süreç içerisinde ikna olarak kavramasını ister. Romanın başındaki 'Sophia' ve daha sonra onun yerine yine Rusların zulmüne uğrayan bir Rus olan 'Kobzev'i koyarak eserin romantik bir noktaya kaymasını ve mesnetsiz, duygusal tezler içeren bir duruma düşmesini önlemeye çalışır. Kazak kimliğine dönük eleştirileri de yine eserin gerçekçi olma iddiasını desteklemek için kullanır.

Eserin ana kahramanı Şeyi romanın başında Rus imajı konusunda bilinçsizdir. Ruslara karşı bir ön yargı taşımaz. Esasında burada bir 'kendi' bilincinden de söz edilemez.

Tazabek'in isminin anlamını ve şeceresini konuştukları ve atası 'Tazabek Pusırmanoğlu'ndan bahsettikleri bölümde Şeyi, bu tarihi şahsiyetin Ruslara neden karşı çıktığına da bir anlam veremez:

“Ruslara baş eğmek istemeyen Tazabek atalarının bu tavrına bir türlü anlam veremedi. Ruslar Kazaklar için iyi düşünüyorsa Kazakların Ruslara karşı ne tavrı var ki? Eğer Rusların niyeti iyiye Çin'e geçtiği için Tazabek'i neden tutuklamıştı? Bunların hepsi Şeyi'nin bilmek isteyip de anlayamadığı kafasındaki sorulardı.” (Nurjekeuli, 2018; 22)

Şeyi bu soruların etkisi ile olacak Tazabek'in de bir Rus'un yanında çalışıyor olmasındaki tenakuza işaret ederek onun da bilinç düzeyinin okuyucu tarafından görülmesini sağlar: “*Tazabek atan halkımı düşünüp Ruslara karşı çıkmış, sen ise kendi rahatın için Ruslara hizmet ediyorsun!*” (Nurjekeuli, 2018; 21)

Bütün roman bu iki kahraman üzerinden Kazak kimliğini süreç içerisinde oluştururken bir yandan da Rus imajını somut olay ve deliller üzerinden inşa eder. Romanın sonuna geldiğinde okuyucu Şeyi'nin hâlâ olayın farkında olmadığını görür. Torunu Nurbek'in 1985 Aralık'ında yapılan genel kurulda alınan karar gereği Kazakistan'ın bir Rus'un yönetmesine itirazını anlamaz: “*Eee, (hep) Rus olmuyor muydu, birçok Rus yönetmişti Kazakistan'ı.*” (Nurjekeuli, 2018; 306) Şeyi Almatı'daki gençlerin bu karar sebebiyle hükümete karşı çıkmasına da bir anlam veremez. Çünkü onlar Rusları tanyacak kadar tecrübeye sahip değildir. Tecrübesi olmayan bu tavrı gerçekçi bulmaz:

“Sonunda duydu ki Almatı'daki gençler hükümete karşı çıkmışlar. Hükümete! İnsan aklına gelmeyecek şey. Yakınlarından ayrılan, göreceğini gören Kazaklar ile eziyet çekenler olsa iyiydi ama gençler niye ayaklanıyordu? Ne işi vardı onların, onlar ne bilirdi ki?” (Nurjekeuli, 2018; 306)

Kazakistan'da insanların eğitim sayesinde geldiği bilinç düzeyi Şeyi ile Nurbek ve Kavsar arasındaki düşünce farkıyla verilmek istenir. Rus, eski Rus'tur; fakat Kazak, eski Kazak değildir.

Kazak topraklarına gelen ilk Ruslar, sonradan gelen Ruslardan farklıdır. Bu ilk gruptaki Rusların iyi olmasının sebebi Kazakları yakından tanıma, onlarla iletişim kurma ve onlardan yardım alma gibi makul sebeplere dayanmaktadır. Yani bu durum, Rusların iyi ya da kötü olmasından çok Kazakların iyi olması ile ilgilidir. Kazaklara minnetle bağlı olan bu gruptaki Ruslardan Kobzev Kitapbek'in: “*Sizin Ruslar güvenilir mi?*” sorusuna şöyle cevap verir:

“Hepsi güvenilir, hepsi Kazaklardan yardım görmüş, ilk gelen Ruslardandır. Şimdi gelenler ise bize hiç benzemiyorlar, çünkü biz buraya geldiğimizde hiçbir Rus yoktu, bize sadece Kazaklar yardım etti, şimdi gelen Ruslar ise önceden gelen Ruslara katılıyor. İşleri düşmeyince Kazakların nasıl yardımsever bir halk olduklarını bizim kadar bilmezler.” (Nurjekeuli, 2018; 240)

Eserde Kazaklara yakın davranan Rusların tavrı buradan anlaşılacağı üzere Kazakların iyiliğine karşı duydukları minnetin bir neticesidir. Tazabek'in evini kundaklayarak ailesini öldürmek isteyen Rus ile onları yanmaktan ve boğulmaktan son anda kurtaran ve bunun karşılığında kendisine verilen hediyeye bile tenezzül etmeyen Rus arasındaki fark, yukarıda verilen detay sebebiyle çok anlaşılabilir değildir (Nurjekeuli, 2018; 228).

Kazak topraklarına sonradan gelen Ruslar Kazakların tarihini, geleneklerini, âdetlerini bilmezler. Bir kısmı onların bu değerlere hiç sahip olmadığını düşündükleri için onlara saygı duymaz, hatta onları insan olarak bile görmezler (Nurjekeuli, 2018; 160). Segeyçük'ün kardeşlerinin hatalarını dikkate almayıp onları öldüren Kazakları suçlaması da aslında bu bakışın bir neticesidir (Nurjekeuli, 2018; 180). Kazak topraklarına ilk gelen Ruslar da daha

sonra gelenler de Kazak coğrafyasına Kazaklara hizmet etmek için gelmez. Tam aksine kendi devletlerini büyütme, zenginliklerini artırmak için gelir (Nurjekeuli, 2018; 160, 192). Kazaklara bakışları farklı olsa da her iki grubun bu topraklara geliş amacı aynıdır. Fakat Kazaklara bakışlarının farklı oluşu amaçlarına ulaşma yöntemlerini de farklılaştırır. İlk Ruslar uzlaşmacı, âdil, kadirşinas insanlarken daha sonra gelenlerde bu özelliklere rastlanmaz. Sonradan gelen gruplar yayılmacı ve işgalci bir hareket tarzı izler.

Devletlerinin gücünü de arkalarına alan ve nihaî amaçlarını gerçekleştirmek için çalışan Rusların en büyük özelliği çıkarıcı, hilekâr ve siyasî bir tavırla saf Kazakları kandırmasıdır. Romanda işlenen sürecin hemen tüm safhalarında bu özellik bariz olarak görülür. Hem Çarlık döneminde askere alma bahanesiyle çıkarttıkları isyan sebebiyle Kazakları kendi topraklarından sürerken hem de Sovyet zamanında onların en verimli topraklarını, işleme bahanesiyle sahiplenirken bu taktiği izlerler (Nurjekeuli, 2018; 42, 193).

Çıkarıcı, sömürgeci siyaset ile hile ve yalan konusunda Çar idaresi ile Sovyet idaresi arasında hiçbir fark yoktur. Çarlık dönemi Rusları Kazakların tarihini, geleneklerini bilmedikleri; hatta onların bir tarihinin hiç olmadığını düşündükleri için Kazaklara saygı duymaz, onları insan yerine dahi koymaz (Nurjekeuli, 2018; 160). Sovyet Rusya'sı ise Kazakların bir geleneklerinin ve tarihlerinin olduğunu öğrendiği halde 'yeni tarih' yapma iddiası ve türlü vaatlerle kandırdığı; güç, hile ve siyaset kullanarak zorla kurduğu Sovyet iktidarı ile halkın malını elinden alarak onları ölüme terk eder (Nurjekeuli, 2018; 310-311, 315). Çar tahttan gitmiş olsa da Rus yerli yerindedir (Nurjekeuli, 2018; 145).

Rusların hile ve siyaset için kullandıkları araçlar ise yasalar, orduları, eğitim ve işbirlikçilerdir (Nurjekeuli, 2018; 97). Yazılı bir yasası bulunmayan, bir araya gelip ordu kuramayan ve eğitimi umursamayan Kazak halkını yine kendi içlerindeki menfaat düşkünü ya da fesat kimseler eliyle alaşağı ederler. Bu sebeple Kazaklar için Ruslar zaman içerisinde güvenilmez bir imaj kazanır. Bu konuda önce Kazakları askerlik bahanesiyle öldüren, Çin'e süren Rus'un sonra yeniden topraklarına kabul etmesi üzerine Kojabek şunları söyler: "*Yalnız dün bizi sürgün eden Rus'un fikrinin aniden değiştiğine başkası inansa da ben inanmam. Hâkimden gelen buyruğu olabilir.*" (Nurjekeuli, 2018; 141) Tazabek, can düşmanı Sergeycük'le birlikte Sovyet idaresi kurulduğunda yönetici olarak atanan Sekerin'in yardımcısı olur. Bir toplantı esnasında Sekerin'in 1916 yılında sivil Rusların Çar tarafından Kazaklara karşı gizlice silahlandırıldığını öğrenir (Nurjekeuli, 2018; 180). Bu durum Ruslara karşı güvensizliği daha da artırır.

Eserde Ruslarla ilgili en çok vurgulanan ikinci özellik adaletsizlikleridir. Âdil olmayan Rus bu sebeple zalimdir. Hakkı olmayan toprakları ele geçirmek için her türlü kötülüğe tevessül edebilecek bir karaktere sahiptir. Rusların adaletsiz olduğu eserde bizzat bir Rus'un ağzından verilir. Sophia Tazabek'in: "*Sen kimin tarafındasın?*" sorusuna şöyle cevap verir:

"Ben eskiden beri adaletsizliğe karşıyım! Onu Rus mu yapar, Kazak mı benim için fark etmez! Tabi ki kendi halkıma ateş etmeyeceğim; fakat elimden geldiğince Kazaklara yardımımı esirgemem! Çünkü ben onların toprağında yetiştim ve yaşıyorum!" (Nurjekeuli, 2018; 54)

Bu cevapla tartışma konusu toprakların kime ait olduğu ve adaletten ayrılanın kim olduğu da ortaya konur. Eserin başında gizlice silahlandığı sivil halk eliyle hamile kadınları, çocukları, ihtiyarları sırf Kazak oldukları için katleden Rusların amacı soykırımdır. Rus milislerin başında soykırım yapan 'Fon-Berg' isimli Rus Sophia'nın Kazakların hiçbir şeyden haberi olmayan savunmasız çoluk çocuğunu neden öldürdüğünü sorunca Rusların Kazaklara bakışını ele veren şu ifadeleri kullanır: "*Düşmanın çoluğu çocuğu, kadını olmaz; yoksa onlara acıyormusun?*" (Nurjekeuli, 2018; 61)

İsyancı olarak damgalanan silahsız, çaresiz ve suçsuz hamile kadınlar, küçük çocuklar acımasızca öldürülür. Dahası cenazelerine bile saygı gösterilmez ve cesetler değil, parçalanır, ağaçlara asılır (Nurjekeuli, 2018; 60-65). Bu duruma isyan eden ‘Sophia’ Rus olmaktan duyduğu utanç sebebiyle soyunu inkâr edip bir Kazak’la evlenir. Artık kendisine ‘Kazak’ denilmesini isteyen Sophia’nın bu tavrı sadece duygusal sebeplere dayanmaz. Postanede çalışan Sophia arka planda dönen tüm zalimane hesaplardan haberdardır (Nurjekeuli, 2018; 66). Tazabek de olan biten karşısında çok hiddetlenir. Yazarın Rus imajını okuyucunun bilinç seviyesine yerleştirmeye başladığı bu bölümlerde Tazabek’in soruları üzerinden onların ne kadar adaletsiz ve zalim oldukları işlenir:

“Rusların o kadar kinlenmesinde bu zavallıların ne suçu vardı? Erkekleri karşılık verdi diye öldürebilirler; fakat kızları, kadınları, anaları, çocukları kılıçla öldüren asker nasıl asker olabilir ki? Ona insan demek bile içinden gelmiyordu. Katiller! sadece katil değil vahşi katiller! (...) Maksatlarının dünyadaki Kazakların hepsini yok etmek olduğu bellidir. Yoksa asker, karşısına çıkan askerle savaştı mıydı? Savunmasız halkla, çoluk çocukla, kariyla, kocayla ne işi vardı?” (Nurjekeuli, 2018; 65)

Yazar eserde özellikle katliam sahnelerini yürek parçalayacak detaylarla verir. Bu detaylar sayesinde okuyucunun hem aklına hem kalbine hitap etmeye çalışır. Kahramanlarına bu sahnelerle ilgili kesin hüküm verdimen yerine sorular sorudur. Bu soruların cevabını da Rus imajı için her anlamda hazırladığı okuyucuya havale eder:

“Karakola giden ana yoldan kırk elli adım uzakta cesedi şişmiş ölü bir kadın ve biri delikanlı diğeri daha çocuk iki erkeğin cesedi iki tarafta yatıyordu. Üçünden daha uzakta on iki ya da on üç yaşında bir oğlanın başını kılıçla kesmişlerdi. Bu çocuk da o kadının oğlu mu oğlu değil mi belirsizdi. Bir ailenin soyu bunlarla bitti mi, kim bilir? Tüm Kazaklar karşı çıkmış olsa da bu dördü Çar’ın buyruğuna karşı çıkmamış olabilir miydi? Hatta Beyaz Çar’ın Kara Çar’ın kim olduğunu biliyorlar mıydı bunlar acaba? (...) Gerçekten biz mi insan değiliz yoksa Ruslar mı insan değil?” (Nurjekeuli, 2018; 95)

1916 yılında yaşananların tüm suçu Çarlık idaresine aittir. 1932 ve 1948 yılında yaşanan kıtlığın suçlusu ise Sovyet idaresidir. Çar döneminde Kazakların bir kısmını öldürüp bir kısmını da sürgüne göndererek hayvanlarını ve topraklarını işgal eden Ruslar (Nurjekeuli, 2018; 145), Sovyet döneminde Kazakların alın teriyle kazandıkları mallara zorla el koyar ve zengin halk fakir düşer (Nurjekeuli, 2018; 280). ‘Kolhoz’ adı verdikleri halk birlikleri kurduklarını söyleyerek tüm mal ve gelirleri de ellerinden aldıkları Kazakları adeta göz göre göre açlığa ve ölüme mahkûm ederler (Nurjekeuli, 2018; 277, 311). Özellikle 1932 yılındaki yönetici ‘Goloşekin’ halkın malının tamamını toplayınca halk muhtaç duruma düşer ve açlıktan ölür. Hayatta kalanlarsa fare deliklerindeki tohumları ve fareleri yiyerek hayata tutunabilenlerdir (Nurjekeuli, 2018; 314-315).

Sovyet döneminde bir ara Ruslara güvenmeye başlayan Kazaklar onların eğitim, özgürlük ve daha iyi bir gelecek vaadinin hepsinin aldatmacadan ibaret olduğunu anlar. Çarlık döneminde hile ile Kazakların topraklarını işgal eden Rusların Sovyet döneminde bu işgali kalıcı ve meşru hale getirmeye çalıştığını anlarlar. Her fırsatta Kazakları aşağılayan Rusların derdi, vadettikleri gibi onların daha iyi bir eğitim alarak kendi ülkelerini yönetecek güce ulaşması değildir. Sergeyçük ile Tazabek’in Kazakların eğitim almaları konusundaki tartışması bu konuyu işler: “O da ne demek? Kazak çocukları okuyacak mı? Benim çocuklarıma patron mu olacak? (...) Şunu bil ki Tazabek, Kazak kırk sene eğitim olsa bile Ruslara bir şey öğretmez. (...) Kazaklar koyun bakmaktan başka bir şey öğrenemez.” (Nurjekeuli, 2018; 216)

Kazakların eğitim alarak kendilerini geliştirme çabaları da yine Ruslar tarafından engellenir. Rusça eğitim alan ve bildiklerini Kazak çocuklara öğreten Abıyır Türkebeyev adlı biri ile Ruslara köle olarak çalışırken Rusça öğrenen Bekmirza Ruslar tarafından öldürülür (Nurjekeuli, 2018; 146). 'İki ayaklı hayvan avı' olarak adlandırdıkları bu cinayetleri işleyen Rusların, Kazakları insan olarak görmedikleri ve onlara hayat hakkı tanımadıkları açıktır.

Eğitilmiş ve çalışkan Kazak'a tahammül edemeyen Rus imajı, özellikle Sergeyçük ve Stalin'de somut örneğini bulur. Stalin'in doğum günü olan 22 Aralık tarihinin aynı zamanda en uzun gecenin olduğu gün olmasına da vurgu yapan yazar, onun doğum gününün bir dönem bayram olarak kutlanmasındaki ironiye de işaret eder. Onun idareci olarak bulunduğu dönemi Sovyet'in en uzun gecesi olarak düşündüren bu yaklaşımın sebebi Stalin'in zalimliğidir (Nurjekeuli, 2018; 307). Stalin, Kazakların önceki hayatı ile şimdiki hayatı arasındaki farkı anlayan ve halkına anlatmaya çalışanları; kolhoz yalanı ile halkın malına el koymasına, sonra onu sovhöz yaparak devletleştirmesine, Kazakistan'ın kendi kaderini kendisi çizen özgür bir devlet olacağını vadeden bir yasa çıkmasına rağmen buna izin verilmemesine karşı çıkanları 'halk düşmanı' ilan edip öldürür (Nurjekeuli, 2018;310-311).

Sovyet dönemi eserde 70 yıllık bir yalan iktidarı olarak anılır. Fakat 1985'te Stalin'in, Hruşev'in zorbalık ve zulümle susturduğu insanlar, 70 yıl içerisinde her türlü engellemeye rağmen kendilerini eğitim ve bilimle geliştirip akıllarını kullanmaya ve siyasete katılmaya başlarlar. Nihayet Kazak kimliği yetkin bir noktaya ulaşır ve Şeyi'yi bile hayrete düşüren 1985 Aralık olayları yaşanır. Kayrat, Lazzat ve Erbol gibi gençlerin isimleri direnişin sembolü olur (Nurjekeuli, 2018; 311-312). Bu gençlerin karşı çıktığı şey; geçmişte eğitimsiz oldukları için aşağılanan Kazakların, 70 sene sonra iyi eğitim alarak yetişmiş insanları varken hâlâ kendi devletlerini idare etmelerinin engellenmesidir (Nurjekeuli, 2018; 306). Şeyi'nin torunu Kavsar da bu haklı talebi sebebiyle suçlanır, sorgulanır ve istismara uğrar.

Bu olayları bastırmak için Sovyet Rusya'nın farklı yerlerden Almatı'ya asker getirmesi ile Çar hükümetinin 1916 yılındaki isyanı bastırmak için aynı yola başvurmuş olması arasında bir paralellik kuran yazar, esasında Rusların geçen zamana, güya değişen sisteme ve farklı idarecilerle rağmen hiç değişmediğinin altını çizer (Nurjekeuli, 2018; 308).

Kitabın sonuna doğru Rus imajının netleştiği ve bu netleşmeye paralel olarak Rusların Kazaklar karşısında kaybettiği gözlenir. 1991 yılında Rusların gücün, hilenin ve siyasetin zoruyla kurduğu Sovyet iktidarı parçalanırken geçmişte ismi karalanan tüm Kazak aydınları ve Aralık olayında esrarkeş, alkolik ve kabadayı olarak suçlanan gençlerin de itibarı iade edilir (Nurjekeuli, 2018; 309, 315). Şeyi bütün bir ömür sanki bu anı bekliyor gibi Kazakistan'ın bağımsız bir devlet haline geldiğini öğrenir öğrenmez huzur içerisinde son nefesini verir (Nurjekeuli, 2018; 318).

## **7. Rus Dışındaki İmaj Unsurları**

Rus imajının Kazak Kimliğini içeren 'kendi' imajının karşısında konumlanan ve Ruslar dışında farklı milletleri de içerisine alacak bir 'öteki' imajı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda 1916 yılındaki isyan ve göç sırasında Kazak halkının eski düşmanı Kalmuklar ile Kazakların topraklarına sığındığı Çinliler de Ruslar kadar acımasız ve fırsatçıdır (Nurjekeuli, 2018; 106,143). Ruslara, Çinlilere ya da Kalmuklara muhtaç olmaktansa ölmeyi yeğleyen Şeyi ve diğer Kazaklar bunlar tarafından aşağılanır (Nurjekeuli, 2018; 112). 1916'da ve İkinci Dünya Savaşında Ruslara karşı savaşan Almanlar da Kazaklara verdikleri zarar bakımından diğerleri ile birlikte değerlendirilebilir.

Romanda en şaşırtıcı detay Kırgızlarla ilgili olandır. Yazar tam bir sebep göstermemekle birlikte Kırgızların Istıkgöl Sarıbağışı'ndan olan Tabay'ın üzerinden



Kırgızları da öteki olarak gösterir (Nurjekeuli, 2018; 124). Tazabek, Jüzük'ü şaka yollu kocası Tabay'ın yanında çalıştığı Rus'un atlarını çalıp Kırgızistan'a götürebileceği konusunda uyararak 'Kırgız' halkını zımnen hırsızlığa meyilli olmakla suçlar. Tabay da bu zımnı suçlamayı onaylar bir biçimde cevap verir:

“Gitsem orada Jüzük gibi kadın bulunmaz, bulunsa da Saman ile Aben gibi çocuk yoktur, hatta bulunsa da senin gibi kardeş bulunmaz (...) O yüzden bundan sonra kötü de olsa enişteni Kırgız, Kırgız diye incitip rahatsız etme. Kazak, Kazak diye öv!” (Nurjekeuli, 2018; 148).

Rus, Kalmuk, Çin ve Almanların bile yer yer insan olmak yönüyle anlaşılmaya, mazur görülmeye çalışıldığı eserde, Kırgızlara dönük bu değerlendirmenin açık ve anlaşılır bir nedeni yoktur.

### Sonuç

Son dönem Kazak edebiyatının yetiştirdiği önemli hikâye ve roman yazarları arasında önemli bir yere sahip olan Beksultan Nurjekeuli Türkiye Türkçesine aktarılan ikinci eseri olan 'Ey, Dünya Ey!' adlı romanında ele alınan tarihi olaylar, olabildiğince gerçekçi bir biçimde anlatılmaktadır. Türk Dünyasının yakın tarihine ışık tutacak detaylar içeren romanda sadece Kazak Türklerinin tarihini değil, onlar üzerinden genel olarak Türk dünyasının 20. yüzyılda yaşadıkları hakkında genel bir bilgi edinmek mümkündür. Merkez kahramanlardan birinin İstanbul'da eğitim alması, Kırgız Türklerinden bir kahramana romanda yer verilmesi gibi detaylar oldukça önemlidir.

Eserde yazar, Kazak kimliğini ele alırken oldukça realist bir tutum takınmakla birlikte onu en ideal örnekler üzerinden anlatmaya çalışmaktadır. Konu edindiği dönemi her şey olup bittikten sonra objektif bir biçimde anlatmanın zorluğuna rağmen olayları birçok açıdan değerlendirmeye çalışır. Kazak Türkleri özelinde Türk dünyasının geçen yüzyıldaki parçalı ve içler acısı hali gözler önüne serilir. Özelde Kazak Türkleri, genel anlamda Türk dünyası için birlik olma umudunun ve zaruretinin altı çizilir. Eğitimsiz ve siyasi vizyonu olmayan bir milletin düşebileceği sıkıntılı durumlar gerçek kahramanlar ve gerçek olaylar da kullanılarak aktarılır.

### KAYNAKÇA

- Açık, F. (2014). Dil ve Kimlik Bağlamında Türk Dünyası, (*I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* Cilt 1) içinde (s.145-156). Niğde.
- Altınmakas, L. (2014). *Hanlık Devrinden Günümüze Örneklerle Kazak Edebiyatı* (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Dilek, İ – Ahmetova, A. (2017). XXI. Ғасырдағы Қазақ Романдарындағы “Мәңгілік Ел” Концептінің Ментальды Құрылымдары. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 10, s.69-79.
- Engin, E. (2012). İmagoloji. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 27, s.57-66.
- Kaşgarlı, S. M. (2004). *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası* (1. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kayımova, N. (2008, 1 Temmuz). *Ақын Көдек Байшығанұлына – 120 Жыл*. <https://turkystan.kz/article/56568-a-yn-k-dek-bajshy-an-lyna-120-zhyl>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.
- Kınacı, C. (2011), Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu'nun Şiirlerinde Kendi ve Öteki İmajı. *Turkish Studies* Cilt 6, Sayı 3, s.1663-1678.
- Kınacı, C. (2016a), *Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik* (1. Baskı). Ankara: Bengü Yayınları.

- Kınacı, C. (2016b), Bir Pişmanlık Bir Ümit. *Gazi Türkiyat*, Sayı 18, s.239-242.
- Köseoğlu, N. (2013). *Millî Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat (İlk baskı 1992).
- Nurjekeuli, B. (2017, 13 Kasım), “Жазушы Бексұлтан Нұржекеұлының бір күні” (Söy. Martha Alinova). <https://adebiportal.kz/kz/news/view/19006>, Erişim Tarihi: 15.02.2019.
- Nurjekeuli, B. (2018). *Ey, Dünya-Ey* (1. Baskı) (Çev. G. Shaikenova). Ankara: Bengü Yayınları.
- Özdemir, A. (2014). *Kazak Edebiyatında Hikâye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Smith, A. D. (1994). *Millî Kimlik* (1. Baskı) (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Talun İnce, A. (2008). Hans Dernschwam'ın İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü'ndeki Türk İmajı Üzerine Bir İnceleme. *Türkbilg*, Sayı 15, s:110-125.
- Tansu, Y. E. – Özdemir, R. (2017). Kenesarı İsyanı (1837-1847). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s.208-220.
- Topaloğlu, A. (2014). *Güzel Türkçenin Sözlüğü* (1. Baskı), İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yalçın, A. (2012). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*. Ankara: Akçağ Yayınları (İlk baskı 2002).
- Yıldız, S. (2007). Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği. *Millî Folklor*, Sayı 74, s.9-16.

**KARADENİZ**  
**BLACK SEA – ÇEPHOE MOPE**  
**Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**

**❖ YAZIM VE YAYIN İLKELERİ ❖**

- Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.
- Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.
- Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.
- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makalede biçimsel düzeltmeler için boşluk ya da tab kesinlikle kullanmayın.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar en yukarı ve üstüste yazılmalıdır;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir. 25 sayfayı geçen makalelerden ek ücret alınacaktır.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (\*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: ORCID: 0000-0001-9160-4288 Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmailcom
- Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

**Atıfların ve Kaynakçanın Düzenlenmesi**

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA6 standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Kaynakçayı manuel girecek yazarlar için APA6 standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir. Bu esere [http://www.tk.org.tr/APA/apa\\_2.pdf](http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf) linkinde erişim sağlanabilir.

**KARADENİZ**  
**BLACK SEA – ÇEPHOE MOPE**  
**An International Journal of Social Sciences**

**❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖**

- The articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.
- The author (s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.
- Since the blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.
- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 11 pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the article should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words. The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title (s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names / titles should be accompanied by an asterisk (\*) and the author's ORCID number (title, institution, address, e-mail) should be included. For example; ORCID: 0000-0001-9160-4288 Res. Assistant, Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Turkish Language and Literature, bunyamintetik@gmailcom
- An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200-250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

**Citations and Bibliography**

- All citations in the main text are specified by the in-text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians ' Journals' APA 6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at [http://www.tk.org.tr/APA/apa\\_2.pdf](http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf)

## ❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

- Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью, или же содержащие элементы плагиата не принимаются.
- Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикации высланной статьи в следующий раз.
- В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется к следующим правилам.
- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 11 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов.
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовок (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основана на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне с ссылкой (\*), которая должна включать в себе ORCID данные автора (должность, учреждение, адрес, адрес, электронной почты). К примеру: ORCID: 0000-0001-9160-4288 соискатель, Ардаханский университет, факультет гуманитарных наук и литературы, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

### Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA6. Рекомендуются использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу [http://www.tk.org.tr/APA/apa\\_2.pdf](http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf)

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

150 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)

30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)



Fresh Ideas for Growing your Citations

## Certificate

This is to certify that **Karadeniz Black Sea International Scientific Journal** is indexed in International Scientific Indexing (ISI). The Journal has Impact Factor Value of **0.635** based on International Citation Report (ICR) for the year **2017-18**. The URL for journal on our server is <http://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=7901>

Editor ICR Team  
(ISI)

International Scientific Indexing  
(ISI)